

Bács-Kiskun megye múltjából

é v k ö n y v

BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL
XXV.

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
XXV.**

Kecskemét, 2011

A kötet szerzői:

Apró Erzsébet, Gyenesei József, Kőfalviné Ónodi Márta,
Péterné Fehér Mária, Szabó Bence, Tánczos-Szabó Ágota

Szerkesztő:

dr. Gyenesei József

Lektorok:

Bánkiné Molnár Erzsébet (6.), Csöngé Attila (4.), Hlbocsányi Norbert (2.),
Horváth M. Ferenc (1.), Iványosi-Szabó Tibor (5.),
Polgár Tamás (3.), Szabó Gergely (8.), Vas Tibor (7.)

Az összefoglalókat fordította:

Bögös Ágnes

Korrektúra:

Tánczos-Szabó Ágota

Tipográfia:

Mudri Andor

ISSN 1217-6869

A kötet megjelenését támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap

A kötetet kiadta:

Felelős kiadó:

dr. Gyenesei József levéltár-igazgató

A borítón: A Művésztelép műtermi épülete (BKMÖL XV. 5. 524/123)

ELŐSZÓ

Bács-Kiskun megye múltjából címet viselő sorozatunk ebben az esztendőben is jubilál, a mostani kötet ugyanis a sorban épp a huszonötödik. A kiadvány, a korábbiakhoz hasonlóan, hűen igyekszik felvállalt küldetését teljesíteni, nevezetesen: szűkebb hazánk történeti múltja újabb szeleteinek feltárását, elsősorban levéltári források segítségével hívásával.

Jelen periodikában intézményünk 2010 tavaszán megrendezett választástörténeti konferenciáján és a szintén ez évben lezajlott XI. Levéltári Napon elhangzott építészettörténeti előadások anyagát nyújtjuk át az Olvasónak. A kötet első felében a távolabbi és közelebbi múlt választásainak helyi sajátosságait ismerhetjük meg a megye kisebb-nagyon településeinek példái nyomán, míg az építészettörténeti tanulmányokon keresztül egy közigazgatási, egy szakrális és egy művészeti funkciójú épület keletkezéstörténetébe pillanthatunk be. A kötet a tanácski korszak megyei területfejlesztési koncepcióit bemutató dolgozattal zárul.

Remélem, hogy sorozatunk korábbi köteteihez hasonlóan a mostani kiadvány is utat talál majd a helytörténet kutatóihoz, a tanulói ifjúsághoz, valamint a múlt iránt érdeklődő megyei lakosokhoz. Mindnyájuk számára hasznos ismeretszerzést kívánok!

A szerkesztő

A KIEGYEZÉS UTÁNI ELSŐ ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐVÁLASZTÁS KECSKEMÉTEN (1869)

Előzmények

Kecskemét 1848 óta küldhetett képviselőt az országgyűlésbe, a forradalom eredményeként alkotott 1848. évi V. törvénycikk szerint két főt. Előtte csak megfigyelői lehettek jelen az országgyűléseken, de beleszólása közvetve sem volt Kecskemétnek az országos ügyek intézésébe. 1848-ban Simonyi János tanácsnokot és Karika János református főiskolai tanárt küldték a parlamentbe a város képviselőjére.¹ Mindketten részt vettek a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadásában, ezért a szabadságharc levereését követően kemény büntetésben volt részük. (Simonyi 1853-ban, Karika 1855-ben meghalt.)

Ferenc József a fegyverek erejével megszerzett Magyarország feletti hatalma biztos tudatában önkényuralmi módszereket vezetett be, a magyar országgyűlés összehívásáról szó sem lehetett. De nemcsak az országgyűlést nem hívták össze, a megyei, városi és községi önkormányzatokat is megsemmisítették. 1860-ra az osztrák uralmi rendszer kül- és belpolitikai válsága azonban arra készítette Ferenc Józsefet, hogy közeledjen a magyar konzervatív arisztokráciához. Megegyezésük eredménye lett az 1860. október 20-án kelt ún. Októberi Diploma. Ez kimondta legalább az ország- és tartománygyűlések visszaállítását. Kiírhatták az országgyűlési választásokat. Kecskeméten 1861. március elején választották meg az 1861. április 6-ára összehívott országgyűlésbe a két képviselőt, Balásfalvi Kiss Miklós helyi földbirtokost és járási főszolgabíró, valamint Horváth Dömét.² Utóbbit az abszolutista kormányzat politikailag megbízhatatlannak tartva eltiltotta az ügyvédi pályától. Az 1850-es évek közepétől városi tanácsnok, 1861 januárjától Pest megye főügyésze lett. Balásfalvi Kiss Miklós az országgyűlésen az ún. határozatiak csoportjához csatlakozott, akik azt tartották, hogy az országnak nincs törvényes uralkodója, ezért az országgyűlés senkihez sem fordulhat felirattal, az 1848-i állapot az alap, melyet mind alkotmányos, mind jogegyenlőség tekintetében fejleszteni kell. Horváth Döme az 1861. évi országgyűlésen azok oldalára állt, akik – élükön Deák Ferencsel – úgy utasították el feliratukban az uralkodói abszolutizmust, hogy egyben a forradalomtól is óvták a nemzetet. Az 1861. évi országgyűlésen a határozatiak voltak többségben, ennek ellenére a felirati javaslat jutott érvényre. Az uralkodó azonban át sem vette a feliratot. Az országgyűlést, amely ugyan megbuktatta a konzervatívok kiegyezési kísérletét,

¹ PÉTERNÉ FEHÉR Mária, 1992. 152–217. o.

² PÉTERNÉ FEHÉR Mária, 1993. 201–250. o.

de nem talált a kibontakozáshoz utat, s az önkényuralomra ítélt országnak csak helytállást ajánlott, még 1861. augusztus 22-én katonai parancsszó oszlatta fel.

Ezt követően az osztrák ún. provizórikus kormányzat alatt négy éven keresztül az országgyűlést nem hívták össze. Deák Ferenc 1865-re elérkezettnek látta az időt a cselekvésre, a kiegyezés előkészítésére. Ekkorra az uralkodó is a „magyar kérdés” rendezésétől remélte birodalma egységének biztosítását. Az osztrák kormány azonban nem bízott a kiegyezésre törekvő magyar politikai felek erejében, nem vonták ki Magyarországból a császári csendőrséget, a kormányiszékekbe konzervatív politikusokat ültettek. Megbízható embereik kerültek a főispáni székekbe. Deákek tudták, hogy felsőbb körökben, ahol az egész új fordulat terve elkészült, feltételként kötötték ki, hogy az országgyűlést megelőzően a megyei önkormányzatok nem állíthatók helyre. Nehogy az országgyűlés legalitását kétségbe vonják, Deákek belementek az alkuba. Ferenc József kiírta az országgyűlés megnyitásának dátumát: 1865. december 10. Kecskeméten 1865. november 22-én az I., november 23-án a II. kerületben zajlott le az országgyűlési képviselőválasztás.³ Mindkét kerületben az 1861-ben megválasztott két személyt, Balásfalvi Kiss Miklóst és Horváth Dömét küldték a parlamentbe. Horváth a kiegyezést a Deák-párti formában látta kivitelezhetőnek az ország integritásának megtartása mellett. Kiss Miklós pedig a határozati balközép elveinek megfelelően nagyobb külpolitikai önállóság mellett látta megvalósíthatónak Magyarországot és az osztrák birodalom perszónalunióját. Az ország belügyeinek intézésére nézve mindketten a 48-as törvényeket tartották irányadónak. Az országgyűlésben a többséget Deák pártja alkotta. (Konzervatívok – szélsőjobb: 21, Deák-párt, vagy jobbközép: 180, Tisza Kálmán vezette balközép: 94, Böszörményi-féle szélsőbal: 20 képviselő.) A pártok jobb, szélsőbal stb. elnevezései a képviselőházban elfoglalt helyükre utaltak ebben az időben.

Az 1865. december 10-ére Pestre összehívott országgyűlést három év elteltével, 1868. december 10-én ünnepélyesen bezárta Ferenc József. Az országgyűlés komoly munkát végzett, megalkotta a magyar nemzet és az uralkodó között a kiegyezést, lefektette ennek alaptörvényét, az 1867: XII. törvénycikket. Az 1867. július 28-án szentesített, 69 §-ból álló törvény kimondta Magyarország közjogi és „belkormányzati” önállóságát, ugyanakkor közös ügyeket határozott meg. Közös ügynek nyilvánította: a kül- és hadügyet, valamint az ezek anyagi fedezéséről gondoskodó pénzügyet, intézkedett az ezek működtetéséért felelős delegációk és ún. „quóta-bizottságok” szervezéséről. Magyarország vám- és kereskedelmi szerződést kötött Ausztriával. Törvény rendelkezett a kialakult államalakulat elnevezéséről: Osztrák–Magyar Monarchia. A kiegyezési törvény szentesítése előtt Ferenc József kinevezte gróf Andrássy Gyulát magyar miniszterelnökké (február 17.), valamint az Andrássy-kormány tagjait (február 20.). Ferenc József osztrák császárt és feleségét, Erzsébet császárnét pedig 1867. június 8-án Magyarország és társországai királyává és királynéjává koronázták.

Az 1865–68. évi országgyűlésen kristályosodtak ki az egyes pártok nézetei. Deák Ferenc hívei alkották a kiegyezést szorgalmazó pártot, a Deák-pártot. 1868. április 1-jén a balközép párt értekezlete elfogadta Tisza Kálmánnak az ún. „Bihari pontok”-ban összegzett programját: a delegációk és a közös minisztériumok megszüntetésére, önálló magyar hadsereg megalakítására, a pénz- és kereskedelmi

³ PÉTERNÉ FEHÉR Mária, 1994. 33–76. o.

ügyek függetlenségére való törekvést. Az 1867. november 18-án megalakult pesti Demokrata Kör és az 1868 tavaszán szerveződött vidéki demokrata körök támogatását élvező szélsőbal Országos 48-as Párt néven 1868. április 2-án alakult önálló pártta Madarász József vezetésével. Programjában Magyarország függetlenségét, önálló had-, kül- és pénzügyet; nemzetiségi kérdésben a szabadság és egyenlőség méltányos megoldását tartotta megvalósítandónak. Az 1865–68. évi országgyűlés – a kiegyezési törvényen kívül – megalkotta a közös ügyek közös költségei viselésének arányáról (Magyarország 30%) szóló (1867:XIV.), a zsidók egyenjogúságáról (1867:XVII.), a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló (1868:XLIV.), és az általános – 6-tól 12 évig kötelező – népiskolai törvényt (1868:XXXVIII). A gazdasági, társadalmi átalakulás feltételeinek jogi alapjait lerakta az országgyűlés. A következő országgyűlés feladata ennek biztosítása és továbbfejlesztése lett.

Az 1869. évi választás előkészítése

Az országgyűlés összehívására vonatkozóan még az 1848:IV. törvénycikk volt érvényben, melynek 1. §-a szerint az országgyűlést minden évben össze kell hívni. Mivel a három évre választott parlament mandátuma 1868. december 10-én lejárt, új választásokat kellett kitűzni. Br. Wencheim Béla belügyminiszter 1868. december 23-án kelt rendelkezésében felhívta az önkormányzatokat, hogy alakítsák meg az országgyűlési képviselőválasztást lebonyolító, ún. központi választmányokat, a rendelet keltétől számított 20 napon belül.

Kecskemét város közgyűlése december 28-án, karácsony után tartotta meg azt az ülését, amelyen eleget tettek a felhívásnak. Először a két választókerület határait jelölték ki, amelyekben az 1848. évi V. törvénycikk 5. §-a értelmében a város két képviselőjét megválaszthatták az arra jogosultak. A várost a Szolnoki és Vásári főutcák mentén osztották két részre. Az I. vagy felső kerületet alkotta – a korabeli közigazgatási egységekként funkcionáló tizedek közül – a 2., 3., 4., 5. és 11. tized, valamint ide tartozott a külterületeknek az izsáki országúttól a szolnoki útig terjedő része: Ballószög, Nyír, Talfája és Alpár meg Szentkirály puszták. A II. vagy alsó választókerületbe sorolták az 1., 6., 7., 8., 9., 10. tizedeket. A külterületi részek közül Úrrét, Városföld, Törökfái, valamint Ágasegyháza, Borbás, Bugac és Monostor puszták tartoztak ide.

Meghatározták a majdani választások helyszíneit is. Az I. kerületben az „új városházát”, a II. kerületben az óvárosházát jelölték ki.⁴

A december 28-i közgyűlésen választották meg a központi választmány tagjait. A testület elnökből és 20 főből állt. Az elnök Hajagos Illés volt polgármester lett, a választmány tagjai pedig:

⁴ A még 1746-ban épült városháza 120 év elteltével szükségesnek bizonyult, új építésére azonban nem volt pénz, ezért néhány hivatali osztályt az egykori Arany Sas vendégfogadó, majd megyeházaként funkcionált ún. „Cserepes” épületben helyeztek el, ezt nevezték abban az időben új városházának.

Fórián Károly ügyvéd	Kovács József
Lestár Péter ügyvéd	Gyenes Imre
Tormássy Mihály	Milhofffer Frigyes gyógyszerész
Király Károly kereskedő	Papp Mihály kereskedő
Gáspár Lajos főbíró	Tasi László
Szél Mihály	Hajdú András
Farkas Gergely ügyvéd	Szücs Imre mérnök
Mónus Ferenc	Tóth István
Madarassy László szerkesztő	Józsa János
Csolnok Ferenc	Bene János. ⁵

Az uralkodó még be sem zárta az 1865–1868-as országgyűlést, amikor Kecskeméten az ez év október 3-án indult első helyi sajtó, a *Kecskeméti Lapok* hasábjain már az 1869. évi választás politikai csatározásait előrevetítő cikkek jelentek meg. Főleg a baloldal, itt is a 48-as pártiak kezdtek mozgolódní. A „Helyi újdonságok” rovatból november 21-én arról értesülhettek az olvasók, hogy a baloldali polgártársak a „*jeles szónok, kitűnő hazafi*” Fördös Lajos református lelkészt akarják képviselőül megválasztani.⁶ Fördös Lajos azonban a következő számban tiltakozásának adott hangot: „*nekem régi elvem, s meggyőződéselem – írta –, hogy a lelkészek az eklézsiában van a helye*”.⁷ Hírt adott a lap arról is, hogy Madarász József szélsőbaloldali országgyűlési képviselő megjelent Kecskeméten, s többeket magához hívatott. A cikkíró tudni vélte, Madarász azt magyarázta az egybehívottaknak: „*a balközép férfjai épp oly ellenségei az alkotmánynak, mint a jobboldaliak; lelkőkre kötötte, hogy csak oly 48-as párti egyéneket válasszanak követül, kik előbb esküt tesznek a nép előtt, s írásban kötelezik magukat a 48-ból mindhalálig nem engedni*.”⁸

Sok híve volt az 1848-as forradalom eszméinek Kecskeméten. A pesti Demokrata Kör mintájára, amely elvetette Deák kiegyezési művét, Kecskeméten 1868. február 23-án alakult meg a helyi Demokrata Kör. A kör elnökének és választmányának megválasztására ide utazott Madarász József a pesti Demokrata Kör 21 fős delegációjával. A küldöttséget nagyszámú üdvözlő tömeg várta a vasútállomáson. A Cserepes (a törvénykezési városháza) udvarán megtartott tisztújításon maga Madarász elnökölt. A kecskeméti Demokrata Kör elnökévé Horváth György mérnököt választották meg. (Horváth György nem volt rokona a volt képviselőnek, Horváth

⁵ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) IV. 1607/a. Kecskeméti Város Városhatósági Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1868. december 28. A meg nem nevezett foglalkozásúak gazdálkodók voltak. Az ülés alkalmával Hajagos Illés letette az 1848: V. törvénycikk 11. §-ában meghatározott esküt. A központi választmány névsorát felterjesztették a belügyminiszternek.

⁶ „Helyi újdonságok”. *Kecskeméti Lapok*, 1868. november 21. 4. o.

⁷ „Nyilatkozat”. *Kecskeméti Lapok*, 1868. november 28. 4. o.

⁸ „Helyi újdonságok”. *Kecskeméti Lapok* 1868. november 28. 3. o. Az újság, amely megjelenésekor ismeretterjesztő hetilapként határozta meg magát, teret adott minden politikai hírnök, véleménynek, ugyanakkor céljaként a város érdekében való együttműködést tűzte ki: „*városunk szellemi és anyagi előrehaladásának fejlesztésére mindannyian kezet fogjunk, s a közjólét előmozdítása körül se hitfelekezeti, se politikai nézetkülönbség, se személyes ellenségeskedés ne vezesse léptenket*” – írta Madarassy László felelős szerkesztő a lap első számában, 1868. október 3-án.

Dömének.) Rajta kívül két alelnököt (Asztalos János ügyvédet és Fehér Péter református főgimnáziumi tanárt) és 75 fős ún. „választmányt”, elnökséget választottak. A választmány tagjai között több, a város közéletében jelentős szerepet betöltő egyén volt, pl.: Földváry Gábor alispán, Kiss Miklós országgyűlési képviselő, Bagi László városi főbíró, Nagy Lajos polgármester, Szappanos István tanácsnok, Mádi Pál orvos, Szilády Lajos mérnök, Csilléry Benő, a jogakadémia igazgatója, Gömörly Frigyes tanácsnok, Dömötör Sándor ügyvéd, Czecz Márton fényképész, Dunszt Ferenc gazdálkodó stb. 1848 eszméi az osztrák önkény ellenében (a nagymértékű, karhatalommal behajtott adó, a katonai beszállásolás) sokakban éltek 1868-ban is, és mozgósító erővel hatottak.⁹

A többi párt hívei ekkor még hallgattak Kecskeméten. A parlament berekesztése utáni napokban csak arról adott hírt a helyi újság, hogy Kecskemét két országgyűlési képviselője hazaérkezett. Mindkettőjüket zászlókkal, fákllyakkal felvonuló néhány száz fős tömeg fogadta a pályaudvaron. Kiss Miklóst Fehér Péter tanár rövid beszédben üdvözölte, megköszönve, hogy a kecskeméti felső választókerület többsége által vallott baloldali nézeteket és elveket hűen képviselte az országgyűlésben.¹⁰ Horváth Döme újságcikkben látta jónak híveivel tudatni, hogy országgyűlési működéséről nyomtatásban megjelenő „politikai dolgozat”-ot fog kiosztani.¹¹ Horváth Dömét mint a város alsó kerületi volt országgyűlési képviselőjét Hajagos Illés üdvözölte a Kecskeméti Lapok 1869. évi első számában: „*Isten hozott szerencsésen, mint egyik hű apostolát azon országgyűlés többségének, amelynek sikerült nemzetét királyával kibékíteni; mely teremtője hazánk azon közjogi és nemzetközi önállóságának és függetlenségének, aminővel soha nem dicsekedett*” – írta Hajagos, kicsit elrugaszkodva a történelmi tényektől.¹²

1869. január elején mindkét volt kecskeméti országgyűlési képviselőnek megjelent nyomtatásban az 1865–68. évi országgyűlésről készített beszámolója. (Horváth Dömét a Kecskeméti Lapok is közölte.) Horváth Döme Deák-párti volt képviselő „*Követjelentés az 1865/8-iki országgyűlésről szabad királyi Kecskemét város második kerület választópolgáraihoz*” c. írásában keményen bírálta a kiegyezés előtti osztrák önkényuralmi rendszert, felidézte Magyarország gazdasági elnyomottságát

⁹ Madarász József 1868 januárjában Kossuth Lajosnál járt Turinban, hogy hazahívja. Kossuth akkor hajlandóságot is mutatott a hazatérésre, de kijelentette, hogy mielőtt Magyarországra jönne, a nemzetnek nyilatkoznia kell, hogy elveti a 67-es kiegyezést. Madarász a *Nép Zászlója* c. lap 1868. február 22-i számában megindította a kérvényezési mozgalmat. Asztalos János (1822–1898) és társai tevékenységének következtében Kecskeméten 1549 fő írta alá a kérvényt. Kecskeméten a városi vezetés korruptségát ostromozta. Asztalos 1868 márciusában az egész Alföld parasztságához intézett kiáltványt demokrata körök alakítása céljából. Ebben támadta a kiegyezés rendszerét, és független demokratikus Magyarországot követelt. A demokrata körökhöz kapcsolódva, az alföldi mezővárosokban ún. „pusztakereső” mozgalmak bontakoztak ki a legelők és puszták igazságosabb felosztásáért. A kiskunfélegyházi demokrata kör megalakítását 1868. április 13-ára tervezték, amire Asztalost elnöknek hívták meg. A belügyminiszter betiltotta a gyűlést, Asztalos mégis elment Kiskunfélegyházára. A katonaság tüzet nyitott a tüntető tömegre, Asztalost pedig letartóztatták, több évre lecsukták. Az Alföld több városában elfogták a mozgalom vezetőit.

¹⁰ „Helyi újdonságok”. Kecskeméti Lapok, 1868. december 26. 3. o.

¹¹ Uo.

¹² „Hajagos Illésnek a választók nevében mondott üdvözlő beszéde Horváth Döméhez”. Kecskeméti Lapok, 1869. január 2. 1. o.

és azt az utat, amely az osztrák kormányt és a magyar nemzetet a megegyezésig vitte. Részletesen kitért a kiegyezési alaptörvényre, amely véleménye szerint: „*semmi egyéb, mint az 1848-iki törvényeknek kifolyása [következménye] és szükséges kiegészítése [...]. A szabályozatlanul hagyott közös ügyek miatt lettek megtámadva a 48-iki törvények ármány és erőszak által. Ezen keserű tapasztalásból okult az országgyűlés. A közös ügyeket szabályozta törvényileg.*” Közös ügyeknek ismerte el: a királyi udvartartás költségeit, a „külhatalmagnál”, külkereskedelelemnél szükséges képviseletet, válságos helyzetben mind a két birodalmi részt egyenlően illető hadsereg ügyét. Nem említette Horváth a közös ügyek fedezésére szolgáló pénzügyet. Kitért viszont jelentésében az ún. államadóságra, melyet az országgyűlés méltányosságból vállalt 33%-ban. „*Ezek tehát – írta – azon becsmérelt, oly sokak által az országban félreértésből gyanúsított közjogi kiegyezési törvények.*” Beszámolt a Deák-párti képviselő a kiegyezési törvények után az országgyűlés utolsó időszakában alkotott törvényekről: a 400 mérföld vasút elkészítéséről szóló határozatról (Hatvan–Miskolc–Kassa); külkereskedelmi szerződésekről (Poroszország, Anglia, Svájc); Magyarország egyesítéséről Horvát–Szlavónországgal és Fiumével; a honvédség létrehozását, a magán- és büntetőjogi törvények megalkotását célzó intézkedésekről; a népoktatási és nemzetiségi törvényről, az izraeliták polgárosításáról, a királyi városok (ide vették Kecskemétet) törvényszéki költségeinek megtérítéséről. „*Sok hiány van még – írta. – Az alapelv le van fektetve, a szükséges törvények megalkotása a következő országgyűlésre vár.*” Szerinte már is láthatók az 1865–68. évi országgyűlés tevékenységének következményei:

- az ország területi épsége visszaállt,
- koronázott királya, királynéja lett Magyarországnak,
- kinevezett felelős kormány van,
- a megyei és városi törvényhatóságok választás útján visszaállítottak,
- biztosítva lett az évenkénti országgyűlés,
- egyesülési, ipar- és üzletszabadság jött létre,
- megvalósult a nyilvánosság a közéletben, szólás- és sajtószabadság lett,
- közelebb jutott az ország a honvédelem ügyében,
- van korszerű népoktatási törvény.

Végezetül Horváth Döme fölvetette a mindenki számára maga által megválaszolendő kérdést, ha az elért eredményeket elvetnék „*a nyugtalan elméjük*” örvendezhetnének, „*de vajjon a nemzet, a nagy egész fogna-e vele nyerni?*”¹³

Balásfalvi Kiss Miklós „*Szabad Királyi Kecskemét város felső kerületének választó polgáraihoz képviselői jelentés*”-ében már nem festett az országgyűlés munkájáról elégedett képet. Elismerte, hogy a szabadságharc leverése utáni kétségbeejtő helyzet kívánatosá tette a kiegyezést. Az országgyűlés azonban azon feladatának, hogy az 1849 óta szünetelt alkotmányt helyreállítsa, nem minden tekintetben felelt meg. A balközép pártiak elfogadták ugyan, hogy az alkotmány helyreállítottat, de „*sok olyan intézmények léptek életbe, melyek a ma alkotmányban teljesen idegenek*” – írta. Bírálta az országgyűlés többsége által létrehozott kiegyezést, mert az „*Magyarország törvényes függetlenségén érzékeny csorbát ejtett*”, hogy a tíz éve

¹³ BKMÖL IV. 1608. Kecskemét Város Központi Választmányának iratai (a továbbiakban: IV. 1608.). 1869. Nyomtatványok.

felállított közös hadsereg mellett nem teremtődött meg az önálló magyar hadsereg; hogy Magyarország a külpolitikára „határozó” befolyást nem gyakorolhat. Bírálta a kiegyezés pénzügyi részét is, mert a „*magyar nemzet arra lett kötelezve – írta –, hogy a közös költségekből*”, és az osztrák kormány által csinált adósságból 30%-ot viseljen (ez mintegy 58 millió forintot tett ki az 1869. évi költségvetésben). „*Ezen terheknek elvállalása eredményezte azután azt: hogy mindazon adókat és terheket, melyeket korábban csak a hatalom tartott fenn, most mind törvényesíteni kellett és azon könnyíteni [...] nem volt lehetséges.*” Kiss Miklós kijelentette, hogy ezeknek a törvényeknek a megalkotásához ő nem járult hozzá, sőt ellenük szavazott. Született azonban számos olyan törvény ezen az országgyűlésen, amelyek – szerinte – sokkal inkább képesek lesznek az ország szellemi és anyagi érdekeit előmozdítani:

Magyarország területi épsége helyre lett állítva Erdély egyesítésével, Horvátország társországi státuszával, Fiume – Magyarország tengeri kikötője – is az országhoz lesz csatolva.

- A közlekedés, kereskedelem fellendítésére számos vasútvonal építését határozták el.
- A népoktatási törvény a népművelésre „*jótékony*” hatást fog gyakorolni.
- „*Az új perrendtartás iránt hozott törvény az igazságszolgáltatást gyorsabbá és szabatosabbá teszi*”.
- Az a törvény pedig, amely Magyarország minden lakosának valláskülönbőség nélkül polgári jogokat ad, Magyarországot – Kiss Miklós szerint – az európai civilizált államok színvonalára emelte.

Kiss Miklós követjelentésében megismételte, hogy bár a mostani kiegyezés által közjogi tekintetben az ország törvényes függetlenségéből veszített, pénzügyi állása nem lett kedvező, mégis „*a törvényesen egybehívott országgyűlés által hozott, a törvényesen megkoronázott király által szentesített törvény mindenkit kötelez, s annak mindenki engedelmeskedni tartozik, míg az hasonló törvényes úton megváltoztatva nincsen.*”

Balásfalvi Kiss Miklós kitért az országgyűlési pártok alakulására. Megítélése szerint akkor szakadt két pártra az országgyűlés, amikor Deák Ferenc „*kiegyezkedési tervzete*” napvilágot látott. Az egyik „*az ellenzék vagy baloldal, szilárdul ragaszkodott az 1848-ki törvényekhez, [...] a másik a jobboldal vagy Deák párt pedig [...] hajlandó volt célszerűség tekintetéből azokra nézve engedményeket adni.*” Kiss Miklós a baloldalhoz csatlakozott. Miután koronás királya lett az országnak és a kiegyezési törvény szentesítve lett, a baloldal két pártra szakadt. A kiegyezést el nem fogadók magukat eleinte szélsőbalnak, majd 1848-as Pártnak nevezték. Balásfalvi Kiss azért nem helyeselte a szélsőbal politikáját, mert – mint írta – „*a mostani helyzetnek minden közjogi, pénzügyi és közösügyes hátrányai mellett, kétségtelenül meg van az a jó oldala is, hogy úgy a haza, mint egyesek érdekében valami jót tenni csak lehet.*” Ugyanakkor meggyőződésből megmaradt a baloldalon, mely programja szerint „*törekszik a delegációnak, a közös miniszteriumnak törvényes úton leendő megszüntetésére, és a független hadsereg helyreállítására.*”

Végül megemlítette Kecskemét ügyét, hogy „*újabban nyert önállóságát, melyet Őfelsége adományozott, a törvényhozás által is elismertessék, és becikkelyeztessék*”, nem lehetett keresztül vinni az országgyűlésen, mert az országos érdekű ügyek mel-

lett a helyi érdekekre nem jutott idő. Azt azonban sikerült elérnie, mint írta, hogy „Kecskemét város a kormány részéről tetteg [ténylegesen] királyi városnak tekintesék, s ennél fogva a törvénykezésre fordított költségek részére a királyi városokkal hasonló módon fognak megterítettetni.”¹⁴

Horváth Döme és Kiss Miklós országgyűlési politikai működésükről 1868. december végén élelőszóval is számot adtak, előbbi Kovács László színházában, utóbbi pedig az új városháza udvarán. Horváth Dömét úgy éltették, mint a jövő országgyűlésre újra megválasztandó képviselőt. Kiss Miklós beszámolója közben néhányan Kossuth Lajost éltették, a szónokot több ízben megéltenezték, egy polgár azonban kinyilvánította, hogy nincs megelégedve Kiss Miklós országgyűlési működésével. A felszólaló és a kiabálók ellen a balközép egyik helyi vezetője, Horváth Péter tartott „rövid dorgáló beszédet”.¹⁵

Az új képviselőválasztás lebonyolítására megválasztott központi választmány 1869. január 6-án tartotta meg első ülését. Először a választmány tagjai letették az esküt. Megválasztották a két kerületbe – az I. és II. választókerületbe – a választóképeséggel bíró lakosok összeírására az összeíró bizottságokat. A felső kerület bizottsági elnöke Tormássy Mihály, helyettes elnöke Fórián Károly lett, jegyző: Mónus Ferenc, rendes tagok: Papp Mihály, Hajdú András, póttagok: Milhoffer Frigyes, Csolnoki Ferenc. Az alsó kerületben elnöknek Kovács Józsefet, helyettesének Madarassy Lászlót, jegyzőnek Józsa Jánost választották, rendes tagok: Gyenes Imre, Farkas Gergely, póttagok: Tassi László, Szűcs Imre lettek. Meghatározták az összeírás helyét és idejét: az I. kerületben az összeírás helyeként az új városháza nagytermét, az alsó kerületben pedig az ún. Milhoffer-féle háznak azt a részét jelölték ki, amely korábban az ott működő megyetörvényszék telekkönyvi osztályának helyisége volt. Az összeírás idejét február 1-jétől 14-ig tűzték ki, délelőtt 9–12 óráig. Aki a határidőn belül nem jelentkezik az összeíró bizottságoknál, többé nem teheti meg. Döntöttek arról is, hogy minderről a lakosokat hirdetmény útján, templomi szószékből kihirdetve és házanként szétosztandó nyomtatott hirdetmények által tájékoztatják. Fontosnak tartották, hogy a „külső lakosság” is kellően értesítve legyen.¹⁶ Pár nappal később megérkeztek a választóképeséggel bíró lakosok összeírására szolgáló „táblás jegyzékek” és a képesítetteknek kiosztandó szavazójegyek a belügyminisztériumtól. Január 13-án a központi választmány ülésén leszögezték, hogy az 1848: V. tc. 2. §-a rendelkezett arról, milyen kellékek szükségesek a választói jog gyakorlásához, kimondták, hogy

¹⁴ BKMÖL IV. 1608. 1869. Nyomatványok. (A képviselői jelentés kelt Kecskeméten, 1868. december 27-én, nyomtatták Pesten 1869-ben. Kocsi Sándornál.)

¹⁵ „Helyi újdonságok”. Kecskeméti Lapok, 1869. január 2. 4. o. – Miután Horváth Döme követjelentését az újság megjelentette, felkérték Kiss Miklóst is, hogy „számadó beszédét” küldje be. Valószínűleg a volt képviselő nem küldte el, mert a Kecskeméti Lapokban nem jelent meg a beszámoló. Megjelent viszont egy levélről tudósítás, mely a lap szemléletét kifogásolta. Grimm Rezső rajztanár, mivel a szerkesztőséggel nem volt egy politikai véleményen, politikai demonstrációból nem járatta tovább a lapot. A szerkesztő megemlíti, hogy az újság nem politikai lap, ironikus tanácsot adott a levélírónak: „tanítványai közül csak azoktól fogadja el a fizetést, kiknek szülei szélbalok, miként ő, a többinek pedig ne adjon leczkékét; így bizonyára még sokra viendi”. „Helyi újdonságok”. Kecskeméti Lapok 1869. január 9. 3. o.

¹⁶ BKMÖL IV. 1608. 1869. I. jegyzőkönyv, 1869. január 6. (3–6. p.)

ezen politikai jog élvezetétől „minden alapos ok nélkül megfosztani nem lehet senkit, ha a választók közé olyanok is kerülnek a jegyzékbe, akik a kellő képességekkel nem bírnak, a központi választmányhoz lehet folyamodni, megigazításért”. Az összeírás után 3 napig (február 16., 17., 18.) az összeírtak névsorát az óvárosháza nagytermében lehetett megtekinteni. Arról, hogy ezek az információk mindenkihez eljussanak, az elnökség gondoskodott hirdetmény formájában.¹⁷

Még mielőtt megkezdődtek volna az összeírások a városi közgyűlés 1869. január 18-i ülésén Lestár Péter képviselő felszólalt. Indítványozta, hogy az 1867: XVII. tc. alapján – mely az izraelitákat a haza többi polgárával egyenjogúvá tette – izraelita polgárok is kerüljenek be a központi választmány tagjai közé. Mindjárt ajánlotta is id. Milhoffer István orvost és id. Schweiger József nagykereskedőt. Az indítványt általános helyesléssel fogadták a képviselők, és meg is választották őket a központi választmány tagjaivá.¹⁸

A központi választmány január 22-én tartott ülésén foglalta jegyzőkönyvbe, hogy a közgyűlés döntése értelmében, „a törvénynek gyakorlati alkalmazásával” tagjai közé felvette a két izraelita lakost, akiket rögtön feleskettek tisztük betöltésére. Mivel nevük a korábbi hirdetményen nem szerepelt, a tizedekben lévő táblákra kitett póthirdetmény által tudatták ezt a város lakóival. Schweiger Józsefet a felső, id. Milhoffer Istvánt az alsó kerületi összeíró küldöttségbe póttagokul kinevezték. (Az összeíró bizottságok választási bizottságokká alakulása után ezek tagjai lettek Milhoffer és Schweiger is.) A külterületen élő lakosok tájékoztatására a két választókerülethez tartozó területekre a központi választmányból két-két főt kijelöltek, akiknek feladatává tették, hogy a város határában és a pusztákon, a legalkalmasabb helyen hívják egybe az ott lakókat és tájékoztassák őket a választásról, egyben hirdetményeket helyezzenek el a külterületi iskolák, csőszházak, egyéb középületek falán.¹⁹

Január 28-i ülésén már arról intézkedett a központi választmány, hogy az összeírási elnökök átvehetik az összeíró íveket, a választói jogosultságot igazoló jegyeket, azokat a személyi- és jövedelmiadó-összeírásokat, amelyek igazolják a jogképességét az egyes lakosoknak, s ha más egyéb eszközökre is szükségük van, forduljanak a központi választmányhoz.²⁰ A választmányi előkészületek közepette érkezett meg Ferenc Józsefnek Bécsben, 1869. február 6-án kelt országgyűlési meghívólevele, melyben az 1848: IV. tc. 1. §-a alapján 1869. Szent György hó (április) 20-ára hívta össze az országgyűlést, Pestre.

A választásra jogosultak – e jogukkal élni kívánók – összeírása február 14-én fejeződött be. Az összeíró bizottságok elnökei a névjegyzékeket, valamint az elutasítottak jegyzékét három példányban átadták a központi választmánynak. A törvény értelmében (1848: V. tc. 18. §.) három napig (február 16., 17., 18.) közzemlére kellett kitenni a jegyzékeket, hogy akiknek kifogásuk van ellenük, ezeket megtehessék. A városháza nagytermében állították ki a jegyzékeket. (Mindhárom nap reggel 9-től

¹⁷ BKMÖL IV. 1608. II. jegyzőkönyv, 1869. január 13.

¹⁸ BKMÖL IV. 1607/a. Kecskemét Város Városhatósági Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1869. január 18. 38. közgyűlési szám.

¹⁹ BKMÖL IV. 1608. 1869. II. jegyzőkönyv 1869. január 22.

²⁰ Uo. IV. jegyzőkönyv, 1869. január 28.

12-órás voltak kint közszemlén.) A bejegyzések ellen írásban és szóban lehetett kifogást emelni. A Hajagos Illés vezette testület azonban megengedte, hogy ha három nap kevés a kifogások megtételére, azt kész meghosszabbítani. A központi választmány február 15-i ülésén jegyzőkönyvbe vette, hogy az I. kerületben összeírtak létszáma: 1145 fő, míg a II. kerületben: 1005 fő.²¹ Kecskeméten 1869-ben összesen tehát 2150-en kívántak élni országgyűlési választójogukkal. Ez még 1869-ben is igen kis szám, ha figyelembe vesszük, hogy a város lakossága ekkor 41 195 fő volt. (Az összeírtak a lakosság 5,2%-át tették ki.)

A választói névjegyzékek tartalma

Valóban a politikai érdektelenség, a tudatlanság volt az oka, hogy csak ilyen kevesen írták fel magukat a választói névjegyzékbe?

Egyértelműen kijelenthetjük, hogy nem erről van szó. Ez az alacsony szám egyrészt a törvényszabta cenzusból, másrészt Kecskemét lakóinak gazdasági helyzetéből következett. Az 1848: V. tc. – a választójogi törvény – választójogot biztosított a 20 év feletti atyai, gyámi, gazdai hatalom alatt nem álló, büntetlen életűeknek – a nőket kivéve –, akiknek rendezett tanáccsal ellátott községekben, városokban (ilyen volt Kecskemét), 300 ezüst forint értékű házuk (1869-ben az új forintérték szerint 315 új forint értékű), vagy földjük volt, továbbá a gyárosoknak, kereskedőknek, iparosoknak, ha „folytonosan” legalább egy segéddel dolgoztak. Választásra jogosultak voltak az évi legalább 100 ezüst forint állandó jövedelemmel bírók, és jövedelemre való tekintet nélkül az ügyvédek, orvosok, mérnökök, tanárok, lelkészek, segédlelkészek, iskolai tanítók azokban a választmányi kerületekben, ahol állandó lakásuk volt.

Sajnos, a korabeli statisztikák nem, vagy nagyon bonyolult számítások alapján adnak lehetőséget arra, hogy pontosan meghatározzuk, hányan lehettek választásra jogosultak 1869-ben Kecskeméten. A választásra jogosultak számát a választói névjegyzékbe felvettek számával összevetve lehetne megállapítani a választók aktivitását vagy passzivitását.

Így hozzávetőlegesen próbáltam megállapítani, hogy hányan lehettek jogosultak szavazni. Kecskemét 41 195 fős lakosságának – az első Magyarországi hivatalos népszámlálás 1870 elején felvett adatai szerint – több mint fele: 20 974 fő nő volt. Ők tehát nem szavazhattak. A 20 221 férfi közül – szintén a népszámlálás adatai alapján – 9661 fő 20 év alatti volt. Így a neme és kora szerint mintegy 10 560 fő lehetett volna választásra jogosult, ezt a számot „tizedelte” meg azonban a vagyoni cenzus. Az 1870. évi népszámlálás „hivatás és foglalkozás” szerinti áttekintésében a következő adatok szerepelnek Kecskemétet illetően:

²¹ BKMÖL IV. 1608. V. jegyzőkönyv, 1869. február 15.

A kiegyezés utáni első országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten (1869)

Közhivatalnokok (papok, lelkészek, állami, megyei városi hivatalnokok)	136 fő
Tanítók	100 fő
Művészek	130 fő
Ügyvédek	42 fő
Orvosok	12 fő
Sebészek	1 fő
Gyógyszerészek	14 fő
Föld- és erdőművelésből élők:	
birtokosok	5 395 fő
haszonbérlok	311 fő
gazdatisztek	7 fő
éves szolgák	3 721 fő
napszámosok	7 241 fő
Vadászat-, halászatból élők	10 fő
Bányászat	1 fő
Ipar (itt a népszámlálás megkülönböztetett önállót, hivatalnokot, munkást) <u>csak az önállót</u> figyelembe véve	1 283 fő
Kereskedelem, szállítás	440 fő
Háztulajdonos, járadéktulajdonos	245 fő
	19 089 fő ²²

A foglalkozási kategóriákból kivéve az „éves szolgák” (3721), napszámosok (7241), vadászatból, halászatból és bányászatból élők (11 fő) számát, marad 8116 fő. Ebben a számban azonban nők is vannak, mert ők is rendelkeztek földbirtokkal, volt házuk, vagy elhalt férjük után fenntartották az ipart segédek segítségével. Valamivel közelebb kerültünk a választásra jogosultak számához, de még ez is soknak bizonyul. Ez a 8116 fő a lakosság 19,7%-a. Ennél azonban jóval kevesebb volt a tényleges választásra jogosultak száma. Az 1848-as országgyűlési választáson – adóalap-összeírások összevetésével sikerült megállapítani, hogy a választásra jogosultak aránya Kecskeméten a lakosság 5,5%-a volt, mintegy 2227 fő. Túl sokat nem változott az eltelt 21 év alatt Kecskemét lakóinak vagyoni helyzete, társadalomszerkezete, tehát valahol ennek az arányszámnak a közelében kellett lennie az igazságnak. Országosan pl. 1865-ben a lakosság 6–7%-a volt választásra jogosult.

Kecskeméten 1869-ben tehát az I. kerületben 1145 főt, a II. kerületben 1005 főt írtak össze, aki szavazásra jelentkezett, tehát élni kívánt politikai jogával.

A következő táblázatban a népszámlálás adatait hasonlíthatjuk össze a választásra jelentkezők, politikai véleménynyilvánításra kész, névjegyzékbe felvett lakosok számával.

²² BKMÖL IV. 1609/l. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Népszámlálási iratok. (9. csomó.) „A jelenlévő népességnek hivatás és foglalkozás szerint áttekintése 1870.”

Választói jogalap	Lakosok száma (népszámlálás)	Választói névjegyzék		Összesen
		I. kerület	II. kerület	
Birtok	5 395	844	808	1 652
Kézművesség	1 283	52	61	113
Gyár	–	1	–	1
Kereskedelem	440	86	46	132
Jövedelem	563	31	6	37
Értelmiség	435	116	81	197
Régi jog	–	15	3	18
Összesen	8 116	1 145	1 005	2 150

A legtöbb választásra jogosultat birtoka alapján írták össze. A birtokos lakosoknak azonban kevesebb mint fele íratta be magát a névjegyzékbe. Ez azonban nem azt jelenti, hogy nem voltak politikailag aktívak. Sokkal inkább azt, hogy birtoknagyságuk értéke nem érte el a törvényben megkövetelt 300 (új pénzben 315) forintot. De az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a népszámláláskor összeírt birtokosok között nők is szerepeltek, ők azonban nem kerülhettek a névjegyzékbe, mert nem volt választójoguk.

Az iparosok létszámát tekintve kevesebb mint 10%-uk került a választási névjegyzékbe: az 1283 főből csak 113. Ez feltehetően azzal függött össze, hogy kevés olyan iparos volt Kecskeméten, aki folyamatosan legalább egy segéddel dolgozott. A 440 főre tett kereskedőknek is kevesebb, mint fele rendelkezett olyan jövedelemnagysággal, ami jogot adott volna a választáson való részvételre. Feltűnő még, hogy az értelmiségiek is csekély létszámmal voltak jelen az összeírásban. Nem kizárt, hogy jó részüknek birtoka is volt, és inkább ezen jogalap szerint vétették fel magukat a választási nyilvántartásba. Bár a névjegyzékbe 1869-ben felvettek létszáma nem sok változást mutat az 1865. évi névjegyzékben szereplők számához viszonyítva (mindössze 105 fővel többet írtak össze 1869-ben), az egyes társadalmi rétegeknél jelentős eltolódások figyelhetők meg.

Választói jogalap	Névjegyzékbe felvettek száma (fő)	
	1865	1869
Birtok	1 676	1 652
Kézművesség	184	113
Gyár	–	1
Kereskedés	15	132
Jövedelem	1	37
Értelmiség	160	197
Régi jog	9	18
Összesen	2 045	2 150

Mindkét alkalommal a birtok alapján szerzett választójoggal rendelkezők száma dominált. Ez Kecskemét mezőgazdasági jellegéből következett. 1869-ben iparosok kevesebben kerültek a névjegyzékbe, mint 1865-ben. (Még bizonyítandó, hogy talán a Kecskemétre korábban jellemző nagy állattartás visszaszorulásával olyan iparosok száma csökkent-e, mint a szűrszabó, csizmadia, szíjgyártó stb.) Ami szembetűnő, a kereskedők számának majdnem megtízszereződése. Ez összefüggött azzal, hogy Kecskeméten 1850 után egyre több zsidó kereskedő telepedett le. Az 1867:XVII. tc.-kel egyenjogú állampolgárok lettek, a vagyonuk pedig megvolt ahhoz, hogy a választói névjegyzékbe bekerülhessenek. Nőtt az értelmiségi alapon összeírtak száma és – ami nem kimondottan a polgárosodás irányába mutatott – a régi jogon névjegyzékbe felvettek száma megduplázódott. (Az elszegényedett nemesek itt láttak esélyt arra, hogy legalább politikailag számításba jöhetnek.) Minden választási névjegyzékbe felvett személynek az összeíró bizottságok szavazójegyet adtak át. (Ezeket a választás alkalmával kellett bemutatni.) Az összeírás február 14-én befejeződött, 15-én a névjegyzékek a központi választmány előtt voltak. A következő három napra közszemlére tették ki a jegyzékeket, hogyha bárkinek kifogása van ellenük, megtehesse. Már február 16-ától érkeztek kérelmek a központi választmányhoz. Mintegy 84-en éltek kifogással, személyesen vagy írásban keresték meg a központi választmányt. Hat napon keresztül (február 16. és 21. között) tárgyalta a választmány a felfozalásokat.

Marton András 4. tizedbeli iparos pl. azt kifogásolta, hogy nem kapott szavazójegyet, igaz, ismerte be, hogy ő az adóösszeírásnál segédet nem jelentett be és jövedelemként sem vallott be 100 forintnyi összeget. A központi választmány ebből kifolyólag elutasította kérelmét. Többen voltak ilyenek, akik az adó csökkentése végett korábban nem vallották be segédjüket vagy jövedelmüket. Ebben az esetben hiába tiltakoztak az ellen, hogy nem vették fel őket a választói névjegyzékbe.

Többet azért utasítottak el a választói jegy megszerzésétől, mert nem volt meg a kellő vagyonuk. Muraközy Imrét például ezért utasították el. Mint nemes – régi jogon – mégis megszerezte a választói jogosultságot. Jenei László segéd nélküli iparosként választói jegyet nem kapott, jövedelem alapján azonban elérte a 100 forintos határt, így ezen az alapon 1146. sorszámmal felvették az I. kerületi névjegyzékbe.

Egy lakos azért szólalt fel a névjegyzékbe felvett Király László ellen, mert az a 11. tizedben lakott és a 7. tizedben vétette fel magát a névjegyzékbe. Kiderült, hogy február 15-én költözött a 7. tizedbe, így a névjegyzékből kihagyni rendelték.

Dobos Pál városi drabant választójegy iránti igényét azzal utasította el a központi választmány, hogy „önállással”, mint követelménnyel, a városi szolgák nem bírnak.

Többen azért nem kaptak szavazójegyet, mivel az általuk bírt ház csekély értékű volt. A felfozalók becslevelet mutattak be, a központi választmány azonban jónak látta ezeket szakértőkkel felülvizsgáltatni. A választmány Szokolai Józsefet és V. Kiss László építőmestereket kérte fel hivatalosan az épületekről kiadott becslevelek felülvizsgálatára.

Volt, aki ellen „jóakarója” tett kifogást, hogy birtoka nincs, ezért el kell őt utasítani. Az illető igazolta birtokát és annak értékét, így meghagyták szavazójegyet.

Abban az esetben is meghagyták a szavazójegyet annál, aki ellen felszólalással éltek, ha két tanúval igazolta, hogy például szőlőjének értéke a 300 forintot meghaladta. Elvették ugyanakkor a választójegyet attól, aki ellen felszólalás érkezett, hogy háza értéke nem éri a 300 forintot, és ez beigazolódott. Volt olyan lakos is, aki mindkét kerületben összeíratta magát, az egyikben mint háztulajdonos, a másikban mint nemes. Az egyik kerületben visszavették tőle a szavazójegyet. Bakonyi János ellen azt hozták fel, hogy bűnvádi eljárás van ellene folyamatban, de ő igazolta, hogy bátyjával folytatott perében a fenyítő törvényszék felmentette, ezért meghagyták választójogában. Máté József és Bakos Elek viszont tényleg bűnvádi eljárás alatt álltak, mert 1868. december 10-én az éjjeli órákban Német István házának kapuját lövésekkel betörték, a lakásba betörték, ott mindent összezúztak, ellenük a fenyítő eljárás folyamatban volt, amiről a központi választmány is bizonyosságot szerzett, tőlük a választói jogot megvonták.

Volt olyan személy, aki apja birtoka alapján a maga nevét íratta fel a névjegyzékbe. Mikor kiderült, hogy az összeíró bizottmány kijátszásával akart választójogot szerezni, elvették tőle a szavazójegyet.

Aki nemzetiségét igazolni nem tudta, nem kapott szavazójegyet. Gruden Gergely Karintiából Kecskemétre jött lakni, de lakosi jogát pénzben nem váltotta meg, a központi választmány mégis megadta neki a választójogot, mert 14 év óta Kecskeméten lakott, cipésként dolgozott, ez alatt házat és szőlőt vett, 10 év háborítatlan bentlakás a törvény szerint elegendő volt arra, hogy honpolgárnak tekintsek.

Aki az összeírásra kitűzött határidő alatt nem jelentkezett, utólagos felszólalásával már nem szerezhett szavazójegyet.

Madarassy László a II. kerület választói bizottság alelnöke panaszt tett a központi választmánynál Kőrös József ellen, akitől a bizottság megtagadta a szavazójegyet, mivel birtoka nem érte el a jogalapot, emiatt a választmányt alávaló szemteleneknek nevezte. Amikor megintették érte, újabb sértéseket vágott a II. kerületi bizottmány fejébe, ezért Madarassy törvényesen megfenyítettetni kérte Kőrös Józsefet. A központi választmány a városi törvényszékhez továbbította az ügyet. A központi választmány többségében a birtok nem elegendő nagysága, és iparosok esetében a folytonosan segéd nélkül való működés miatt utasította el a választójogot a folyamodóktól és azon névjegyzékbe felvettektől, akik ellen felszólalással éltek.²³

Végül is a központi választmány az I. kerületben az összeírt 1145 főből 3 főt elmozdított a szavazati jogtól, de plusz 1 főnek megadta felszólalás következtében a jogot. Így a névjegyzék kiigazítva 1143 főt tartalmazott. A II. kerületben az összeírt 1005 főn kívül még 4 főt – a felszólalásuknak helyt adván – felvettek a névjegyzékbe, 16 személyt viszont elutasítottak, mivel nem tudták bizonyítani jogosultságuk alapjait (vagyon mértéke, ház értéke, jövedelem nagysága, folytonos segéddel dolgozás). Így a ténylegesen szavazattal bírók száma a központi választmány szerint itt 993 fő lett. Összesen tehát 2136 fő kapott szavazójegyet Kecskeméten 1869-ben, ami feljogosította őket a választásra.

²³ BKMÖL IV. 1608. VI. jegyzőkönyv, 1869. február 16-tól február 21-ig.

A központi választmány döntését, az elutasítottak és választásra bocsátottak kérdésében, felküldték a Belügyminisztériumba. A március 4-én kelt válaszlevél tanúsága szerint minden tekintetben jóváhagyta a belügyminiszter a kecskeméti központi választmány döntését.²⁴

A Hajagos Illés vezette központi választmány – a királyi meghívólevél megérkezése után – február 22-i ülésében tűzte ki a választás napját az 1848: V. tc. 24. és 25. §-a figyelembe vételével. Úgy az I., mint a II. kerületben a választás napját március 18-ára írták ki, az I. kerületben a „Cserepes” épületének, vagyis az új városházának udvarán, a II., vagy alsó kerületben a régi városháza udvarán. A határnapot hirdetések, a templomokban szószékből való kihirdetés, a tizedekben az úgynevezett tizedtáblán és a templomok előtt dobszó útján hozták a lakosság tudtára. Levélben kérték fel az egyházi vezetőket: Fektor József katolikus plébánost, Fördös Lajos református lelkészt, Lauko Károly evangélikus lelkészt, Fischmann Simon rabbit, hogy a választások napját a szószékekről hirdessék ki a hívek között. A külterületeken, a város pusztáin a pusztaházaknál, iskolák, csőszházak és kocsmák falára kitett hirdetések szolgálták tájékoztatásul. Mindkét kerületben az összeírást végző bizottságokat bízták meg a szavazás lebonyolításával. (Az I. kerületben elnök Tormássy Mihály, a másodikban elnök Kovács József volt.)²⁵

Ugyancsak február 22-i ülésén a választmány megbízta Hajagos Illést, a központi választmány elnökét, hogy keresse meg a helybeli katonai parancsnokságot, hogy *„azon nem várt esetre, ha egyik, vagy másik kerület képviselőválasztási gyűlése alkalmával az elnökök által el nem hárítható zavarok, vagy éppen verekedések előfordulnának [...] A kerület választóinak létszámához mért – elegendő fegyveres erőt a katonai főszálláson a választások végleges befejeztéig, készen tartson.”*²⁶

Választási küzdelmek

Már január végén megkezdődött a képviselőjelöltek színrelépése. A felső kerületben január 24-én a balközép hívei Kiss Miklós volt országgyűlési képviselőt léptették fel jelöltként, majd a jobboldal (Deák-párt) Szabó Vince jogtanárt nevezte meg mint jelöltjét. A szélsőbal, vagyis 48-as párt csak 1 hónappal később, február végére tudta megnyerni magának Szappanos István helyi birtokost képviselőjelöltnek. Az alsó kerületben előbb a jobbpárt jelöltje, Horváth Döme jelentkezett programjával, majd szintén egy hónap késéssel, a 48-as párt jelöltjének, Bagi Lászlónak is olvashatók lettek képviselőjelölti nézetei.

A jelöltek ún. *„kortes jelvényekkel”* különböztették meg magukat más pártbeliektől. A felső kerületben Kiss Miklós és balközép híveinek „jelvénye” fehér toll volt, mellette zöld levél, amelyen ezüst betűkkel ez állt: *„éljen Kiss Miklós!”*. A Deák-párti

²⁴ BKMÖL IV. 1608. 1869. jegyzőkönyv, 1869. március 8. 1. pont.

²⁵ Uo. VII. jegyzőkönyv, 1869. február 22.

²⁶ Uo.

Szabó Vince „jelvénye” eleven zöld fenyőgally, mellette kimetszett fehér levél, ezen arany nyomattal: „*éljen Szabó Vince!*”. Szappanos István 48-as párti hívei veres tollat viseltek zöld levéllel, benne ezüst nyomatú betűkkel: „*éljen a tiszta 1848!*”.

Az alsókerületi Deák-párti jelöltnek és híveinek kortesjelvénye: zöld fenyőlevél, mellette fehér selyemből kimetszve és fehér csipkével körítve egy falevél, arra veres betűkkel írva: „*éljen Horváth Döme!*” A 48-as pártiak (Bagi László híveinek) jelvénye egyszerű fehér kakastoll volt.

A kecskeméti felső kerület Deák-párti jelöltje, Szabó Vince jogakadémiai tanár 1869. január 31-én az Olvasókörben tartott fölolvasást saját, a kiegyezést elemző munkájából. A rendezvényen nem tagok is részt vettek. Több mint 1000 hallgató előtt tartotta meg felolvasását, közben több ízben megéltjezték.²⁷ A később nyomtatásban is megjelent munka a „Mibe került a kiegyezés” címet kapta. Ebben Szabó felvázolta az 1848 előtti Magyarország helyzetét. Részletesen elemezte a kiegyezési törvény egyes részeit, különösen a közös ügyeket és ennek anyagi következményeit Magyarországra nézve. A delegációkra vonatkozóan kifejtette, hogy a tárgyalások során a kritika ellenére azt nem tudta mivel pótolni a baloldal. Írt az államadósság kérdéséről is, számításokkal alátámasztva.²⁸ Szabó Vince február 2-án délután tartotta meg választási beszédét. Szabó fölléptetői a felső kerületi mérsékelt politikai gondolkodók voltak. A Király-féle színházban tartott összezejövetelen Dékány István jogtanár kérdezte meg a jelen voltakat, hogy akarják-e Szabó Vincét jelöltnek, aki a jobboldal híve, mire a hallgatóság éljenezéssel felelt. Ezután Szabó a már nyomtatásban is megjelent nézeteit egy jól átgondolt beszédben fejtette ki.

Horváth Döme, a kecskeméti alsó kerület Deák-párti jelöltje ugyancsak 1869. február 2-án délután 3 órakor a „Nádor” kávéház helyiségében tartotta meg követjelöltségi beszédét. Mintegy 1100 választópolgár volt jelen a Kecskeméti Lapok tudósítója szerint.²⁹ (Beszédét nyomtatásban is megjelentetve, hívei több száz példányban terjesztették.) Horváth meggyőződéssel vallotta, hogy a Deák-párt „*a nemzet jogait sehol nem kockáztatva, sehol nem veszélyeztetve, a közjogi kiegyezési törvényeket az idők és körülmények szükségéhez képest, majdan korszerűen fejleszteni fogja [...] a reformok terén előre, csakis mindig feltarthatatlanul előre fog törekedni*”. Hitte, hogy ha a kiegyezési törvények hiányossá, célszerűtlenné válnak, „*úgy e nemzet, országgyűlése által mindenkor fel van arra jogositva, hogy e tapasztalható hiányok és gyarlóságok iránt a fejedelmet és velünk szövetségre lépett örökös tartományokat megismertesse, azoknak létezéséről őket s a helyökbe iktatandó újabb közjogi alapok szükségessége iránt meggyőződtesse és velök alkotmányos úton együttesen elfogadtassa*”. Csupán „*ellenzéki viselkedésből*” azonban nem vetik el a kiegyezési alapot. A Deák-párt – mint írta – országgyűlési működését nem meddő közjogi vitákra akarja felcserélni (hogy a fejedelem és a nemzet közt szilárdulni kezdett bizalmat megingassa, a haza anyagi és szellemi fejlődését kockáztassa). De akarják konkrétan a nemzetre súlyosan nehezedő adótörvények fokozatos enyhítését, új kereseti, jövedelmi források feltárását, a „*honvédelmi szerkezet*” évről évre való fejlesztését. A másfél év óta lendületet nyert kereskedelem bővítése mellett a „*minden tekintetben*

²⁷ „Helyi újdonságok”. Kecskeméti Lapok, 1869. február 6. 3. o.

²⁸ BKMÖL IV. 1608. 1869. Szabó Vince: Mibe került a kiegyezés. 1–24. o.

²⁹ „Helyi újdonságok”. Kecskeméti Lapok, 1869. február 6. 4. o.

sajnos hátramaradásában létező országos ipar” és a „*gazdászat*” [mezőgazdaság] felvirágoztatását bármi áldozattal. Az így minden tekintetben megerősödött ország alkotmányos úton az országos érdekek kockáztatása nélkül, keresztül tudja vinni a közjogi törvények átalakítását. Míg a közjogi törvények országgyűlésről országgyűlésre történő megtámadása, meddő közjogi vitákkal az ország polgárai közt pártokat keltve, „*a fejedelem és a nemzet közt keletkezett bizalmat már csírájában elhervasztva*” csakis a nemzet kárára lennének. Külön szólt a bíróságok és törvényszékek „*gyarló lábakon*” állásáról. Volt megye Magyarországon, ahol 20–21 törvényszék működött, másokban mindössze 3. Míg a törvényszékekkel rendelkező városokban a polgári pereket a város vitte, a bűn-, telek- és árvaügyekben a megyék intézkedtek. Szükségesnek látta Horváth Döme a bíróságok és törvényszékek ügyének rendezését, a polgári és büntető törvénykönyv megalkotását. (Az új országgyűlés az 1869: IV. törvénycikkben rendelkezett „*A bírói hatalom gyakorlásáról*”, melynek 1. §-a kimondta: „*Az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülönítettik*.”) Ugyanilyen fontosnak tartotta Horváth a megyék és községek törvényhozás útján való rendezését, a törvényhatóságok és a felelős kormány hatáskörének mielőbbi szabályozását. (Ez az 1870: XLII. tc.-ben realizálódott.) Horváth szerint törvényt kell alkotni a hitfeleketek autonómiájáról, a középiskolák és felsőbb tanintézetek korszerű, egyöntetű átalakításáról, az úrbéri maradványok végleges megszüntetéséről, „*a zilált társadalmi viszonyok*” megoldásaként az egyesülési szabályokról, a honosításról.

Kortesbeszédében Horváth Döme kitért „*Szent István koronája*” területi egységének visszaállítására: a magyar és horvát határőrvidéknek és a „*magyar koronának egyik gyöngyszemének: Dalmáciának*”, az anya- és társországokhoz való visszacapcsolására. Horváth Döme szerint ezekről kell a következő országgyűlésnek törvényeket alkotni: „*ezen országgyűlésnek – írta – a szó legszorosabb értelmében törvény-alkotónak, és ország-rendezőnek kell lennie*”.

Kecskemét dolgaira áttérve Horváth Döme így jellemezte a korabeli helyzetet: „*Közel három éve lesz, hogy egyesek által [...] a pártoskodás, az egyenetlenség magvai rendszeresen és fokozatosan szétszórattak. Azóta a köztünk napirenddé, második természetünké vált, hogy egymást gyanúsítsuk, egymás iránt bizalmatlansággal viseltessünk, s mert politikailag különbözőleg érzünk és gondolkodunk, pártérdekből egymást hazaárulónak nevezünk és jellemezzük.*” „*Vigyázzunk, tisztelt polgártársak!* – figyelmeztetett Horváth Döme –, *ha csak magunk közt egyenetlenkedünk, csak szóval hazafiaskodunk, a közüggyel önzetlenül foglalkozni szerető kevés férfainkat is a közpályától elidegenítjük*”. Ha nem az intézetek számának növelését, a műveltségi állapot fejlesztését, az anyagi jólét felvirágoztatását tartják szem előtt, akkor „*ez az országnak népességre nézve egyik legnagyobb városa, a mi hibánk és mulasztásunk mellett [...] műveltségben és anyagi jólétben [...] sajnosan hátramarad*”.

Beszélt arról is, mit akar ő elérni az országgyűlésben, ha bizalmat kap. Mindent el kell követni, hogy „*most már megkoronázott magyar király által szülővárosunk királyi városági oklevele mielőbb és tényleg kiadhassék*”. Másik fontos kérdés, hogy a törvényszékek újjászervezése során Kecskemét törvényszéki székhely legyen, ezzel Horváth Döme szerint „*egy nagy vidék szükségképpen központjává válik*”. [Csak emlékeztetőül: Kecskemét ekkor még Pest-Pilis-Solt megye része volt, nem volt megyeszékhely.] Tudomása volt arról, hogy a „*törvényszéki székhely*” jogért szom-

szédos városok is versenyeztek. „Óvakodjunk és eszélyeskedjünk, tisztelt polgártársak!” – figyelmeztetett Horváth Döme. A városi hatóság, a megválasztott képviselők az országgyűlésnél, a kormánynál közvetve és közvetlenül kövessenek el mindent, használják fel befolyásaikat, ismeretségeiket ennek érdekében. Horváth Döme a 12 évvel korábban megállapított adóbecslésnél tanúsított városi közönynek tulajdonította, hogy Kecskemét adóterheit aránytalanul nagyra állapították meg. Amíg egy új kataszteri becslés nem történik, ezen változtatni nem lehet. A törvényhozásban és más országos hatóságoknál el kell érni, hogy új kataszteri becslés lépjen életbe.

„Ország-világ tudja és ismeri, hogy a kecskeméti nép rendkívül szorgalmas, élelmes. Tanúsítja ezt azon körülmény, hogy egy nagy homoktenger közepette, saját szorgalmával és sokoldalú tevékenységével, nemcsak egy tekintélyes várost tudott alakítani, de azt, egész újabb nehéz évekig, fokozatosan emelkedő jólétben fenn tudta tartani és gyarapítani”. Ennek az életrealitásnak az emeléséhez Horváth Döme szerint Kecskemétnek jó közlekedési útvonalra volt szüksége, ezért fontosnak tartotta a pest–arad–szegedi országútnak állami erővel történő („legalább hozzánkig”) korszerűbbé tételét („megkavicsoltatását”).

Végezetül Horváth Döme ismét a két politikai irány előnyeire és hátrányaira hívta fel a figyelmet: „Előttünk két út, két politikai örvény kínálkozik. Egyike szerint: a létező újabb kiegyezési alaptörvények, mint gyarlók, azonnal megtámadandók, [...] a másik szerint: a nyert közjogi vívmányok egy időre megkímélendők”, s ha közben a hiányok kitűnnének, a fejedelemmel együtt, legjobb meggyőződésünk szerint átalakíthatók, változtathatók lesznek. „Isten áldása és kívánt egyetértés legyen önökkel, tisztelt polgártársak!” – zárta jelöltbeszédét Horváth Döme.³⁰ Beszéde megjelent a Kecskeméti Lapokban is, teljes terjedelmében.

Ugyanakkor a 48-as párt jelöltjei, de a balközép hívei sem kaptak kellő teret a helyi újság hasábjain, ezért országos lapokból „üzengettek” a kecskeméti balpárt híveinek és a Kecskeméti Lapok főszerkesztőjének, Madarassy Lászlónak, aki balközép párti szimpatizánsból lett Deák-párti. Dömötör Sándor ügyvéd, a balközép híve (később Kecskemét, első közjegyzője), a *Hon* c. lap 1869. évi 22. számában politikai kirohanást intézett Madarassy ellen. A szerkesztő a Kecskeméti Lapok február 6-i számában válaszolt a „politikai meggyőződése ellen intézett támadás”-ra. „A közjogi opposzió – írta Madarassy –, a nemzet élete és fejlődésének csak időrablója”. Madarassy cáfolta Dömötör azon állítását, hogy „a balközép nem tántorodott el sem jobbra, sem balra”. Szerinte igenis eltántorodott balra. A baloldal egy része (amelyet a *Hazánk* lap képviselt) – állította a szerkesztő – majdnem karöltve haladt az 1867: XII. tc. létrehozásában a többséggel, s bár egyes pontokban ellenkezett, de részt vett a delegációkban. A baloldal másik része, amelynek szócsöve a *Hon* című lap volt, a delegációk kérdésében ellenkező nézeteket vallott, míg a harmadik baloldali párt, az ún. szélső baloldal, mindennemű közös ügyet elutasított. Madarassy szerint a mérsekelt opposzió hagyott fel álláspontjával és csatlakozott a „Bihari pontok” elveit hangoztató *Hon* zászlaja alá. (A baloldal három irányzatának sajtóorgánumai bal: *Hazánk*, balközép: *Hon*, szélsőbal: *Magyar Újság*.) Madarassy tehát a balközép képviselőit támadta a szélsőkkel való cimborálás miatt. Szerinte korábban a balközép

³⁰ BKMÖL IV. 1608. 1869. Horváth Döme követjelöltségi beszéde. 1869. február 2. Nyomtatottat Szilády Károlynál, Kecskemét, 1869.

sokkal közelebb állt a jobboldalhoz, mint a szélsőbalhoz.³¹ Nemcsak a balközép támadta Madarassyt, hanem a szélsőbalnak mondott 48-as Párt is. Horváth György mérnök (a kecskeméti Demokrata Kör elnöke) szintén a Hon hasábjain támadta a szerkesztőt, nevét mint balközépi írta alá. A Kecskeméti Lapok így reagált: „*Ha mások előtt eltakarod is magad, de mi ismerünk szép maszk: a szélsőbal koriefusa és Asztalos kedves cimborája*”.³²

Az újságbeli politikai szökváltások mellett a korteskedés a városban több formában is megnyilvánult. A Kecskeméti Lapok február 13-i számának Helyi újdonságok rovatában ez volt olvasható: „*A korteskedés új neme üzetik városunkban; a kortes főnökök fogalmazznak egy formális kötelezőt, melyen az aláíró kötelezi magát egyik, vagy másik képviselőjelöltre adni szavazatát s ez okmányt azután négy-öt ember házrul-házra hordja, ki nem írja alá, saját házában eldöngettetik! Legtöbb esetben azután a választók mindkét, vagy pláne mindhárom ellenjelölt ívét aláírják, csak-hogy a folytonos zaklatásból megszabaduljanak, mit különben okosan cselekednek – véleményezi az újságíró –, mert aláírásuk semmi esetben sem bír kötelező erővel. Mulatságos azután hallani, miként dicsekszik mindegyik párt a maga többségével*”.³³ A másik formája a korteskedésnek az úgynevezett „falirodalom” volt. „*Nincs ház, melynek falára – írta a helyi újság – képviselőjelöltek nevei, azokra megjegyzések, vörös kréta, korom, iron, csapó föld, kulimáz [kocsikenőcs], vagy olajfestékkel fölírva nem volnának*”.³⁴

A közvélemény a Kecskeméti Lapok február 20-i számából értesülhetett arról, hogy hány választót írtak össze a felső kerületben (1145) és az alsó kerületben (1005). Arról viszont Hajagos Illés, a központi választmány elnöke február 23-án kelt hirdetményben tájékoztatta a választókat, hogy a király által április 20-ára összehívott országgyűlésre a képviselők választása Kecskeméten 1869. március 18-ára lett kitűzve. A hirdetmény közölte a választás lebonyolításával megbízott I. és II. kerületi választási bizottságok tagjainak nevét, a választás színhelyeit (I. kerület: új városháza, II. kerület: régi városháza). „*A választás mindkét helyszínen reggel 8 órakor veszi kezdetét. A választási helyre bemenés csak a választóképeselemeknek engedtetik meg. A választásnál szavazati joggal csak azok bírnak, kik a választóknak kerületenként készített összeírásában bennfoglaltatnak, s csak azon kerületben bírnak szavazati joggal, amelyben összeírva vannak. Ki-ki csak személyesen és jegyének előmutatásával szavazhat. A választóknak a választásnál semminemű fegyverek, botok vagy ártalmas eszközökkel megjelenni nem szabad.*” Végül Hajagos Illés arra hívta fel a figyelmet, hogy a választás a politikai érettség mércéje. Az eltérő vélemény iránti türelmetlenség, a gyűlölet az egész nemzetre bajt hoznak. Felhívta a figyelmet arra

³¹ „Válasz Dömötör Sándor úrnak, részint személyem, részint politikai meggyőződésem ellen intézett megtámadásaira, melyeket a Hon 1869. évi. 22. számában egy kecskeméti levélben tett közlé.” Kecskeméti Lapok, 1869. február 6. 1. o.

³² „Helyi újdonságok”. Kecskeméti Lapok, 1869. február 16. 4. o.

³³ „Helyi újdonságok”. Kecskeméti Lapok, 1869. február 13. 4. o.

³⁴ Uo.

is, hogy a különböző pártbéliek a választás után az élet különböző területén érdekeiknél fogva együtt dolgoznak, ezért higgadt mérsékletet gyakoroljanak a választás során.³⁵

Február végén felerősödtek a pártküzdelmek Kecskeméten. A felső kerületben Szappanos Istvánt tekintélyes számú választópolgár kérte fel a 48-as párt képviselőjelöltiségének elfogadására. Szappanos február 25-én kelt nyomtatásban sokszorosított programjával tudatta, hogy elfogadta a jelölést. Szappanos nem osztozott – mint írta – a jobboldal elmúlt „országgyűlési vívmányai feletti mámorában”, se a balközépnek, mint a jobboldal „megyésszomszédjának”, olykor simulékony magatartásában. Felrótta az országgyűlés pártjainak, hogy 1865-ben mind az 1848-ban alkotott törvényekre esküdtek, később mégis „pártokra sorakoztak”. A 48-as párt hűen őrzi az 1848-iki szentesített törvények által biztosított alkotmányt, és mint „szent ereklyéért” tiszteli Kossuth Lajost. Szappanos programnyilatkozatában visszautasította az 1848-as Pártra, mint békétlenkedő, rendezavaró, forradalmat akaró pártra, tett rágalmakat. Kijelentette: a párt elengedhetetlen kötelességének tartja „a szentesített törvények hatályait teljes tiszteletben tartani, s annak korlátaik között az általuk kijelölt alkotmányos úton működni; elismerve és tudva, hogy érvénye addig tart, míg más jogérvényre emelése által megváltoztatva nincs.” Ennek tudatában „működési elveit” a következőben jelölte meg:

- Magyarország és Erdély alkotmánya az 1848-as alapokon „visszaállítassék”,
- legyen független állami élete a hazának népképviselői alapján nyugvó törvényhozással,
- „független felelős kormánnyal és azok biztosítékával láttassék el”,
- legyen önálló hadügye és honvédelme,
- legyen pénzügye a lehető legigazságosabb és méltányos adórendszerre fektetve,
- legyen kereskedelme, hogy Magyarország ne csak gyarmati szerepre legyen utalva,
- legyen közoktatása a vallásfelekezeti jogegyenlőségén célszerű törvények által biztosítva,
- legyen igazságszolgáltatása, a közhitelt szilárdító, célszerű, rövid és olcsó,
- az 1848-iki törvényekkel megegyezően önálló külügyi képviselője. Röviden összefoglalva nézeteit Szappanos kijelentette: „meg kell valósítani az 1848. évi törvények teljes visszaállítását”.³⁶

Három nappal később Szappanos István több száz polgár előtt a szabó céhház helyiségében tartott beszédet. Beszédében mind a jobboldal, mind a balközép ellen élesen kikelt, különösen Balázsfalvi Kiss Miklós ellen, aki szerinte „néhány esetekben a többséghez csatlakozása által önállóságát [tulajdonképpen 48-at] adta föl”.³⁷

³⁵ BKMÖL IV. 1608. 1869. „Hirdetmény. Kelt Kecskeméten, február 23-án. A központi választmány nevében Hajagos Illés elnök.” A választók értesítését a Kecskeméti Lapokban is közzé tették. („Helyi újdonságok”. Kecskeméti Lapok, 1869. február 27. 3. o.)

³⁶ BKMÖL IV. 1608. 1869. „A kecskeméti felső kerületi 1848-as párt követjelöltjének programja. Kelt Kecskemét, február 25. 1869.”

³⁷ „Helyi újdonságok”. Kecskeméti Lapok, 1869. március 6. 3. o.

Amikor beszéde végeztével nyomtatott programját kezdte osztani az emberek között, Czecz Márton fotográfus egy levelet hozott, mondván: Kossuthtól jött és neki lett címezve. Lett azonnal kíváncsiság, s mindenfelé az hangzott: el kell olvasni! A levél, mint kiderült nem Kossuthtól, hanem Áldor Imrétől (egy pesti újságírótól) jött. Áldor a Pesten, február 27-én kelt levelében a következőket írta: „*Tisztelt Polgártárs! Nagyon sajnálom, hogy most le nem mehetek [...]. A differenciát, mely a két balszárnyulat közt létezik, én most másként megoldhatónak nem vélem, csak úgy, ha a 48-as párt ífj. Kossuth Lajost, hazánk volt kormányzójának fiát lépteti föl. Hiszem, a nép egyhangúlag fog csoportosulni a név körül, mely egyet jelent a népszabadsággal stb. igaz híve Aldor Imre*”. Hogy milyen kapcsolatban állt Czecz Márton a levélíróval és országosan volt-e politikai szerepe Áldornak, nem tudni. Az biztos, hogy a levél felolvasása után Szappanos lemondott jelöltségéről, a jelen voltak pedig közfelkiáltással ífj. Kossuth Lajost neveztek jelöltjüknek, meghívólevelet küldtek számára. Minderről Szappanos „*Örvendetes tudomásul a felső-kerületi tisztelt választópolgároknak!*” című február 28-án kelt röplapjában tájékoztatta híveit. A Kecskeméti Lapok tudósítója nem sokkal ezután arról tájékoztatta olvasóit, hogy tudomása szerint két táviratot menesztettek Turinba. Az egyikben Kálniczky néptanító a balközép által arra figyelmezteti ífj. Kossuth Lajost, ha nem akar képviselőjelöltségével megbukni [Kecskeméten], ne lépjen fel; a másikban kétszáz aláíró által felkéri a képviselőjelöltség elvállalására.³⁸

Közben a 48-as párt országos lapjában, a Hon című lapban, a kecskeméti jobboldal ellen indítottak támadást. Szalkay [Gergely] azt állította, okmányokkal tudja bizonyítani, hogy a jobboldal Kecskeméten „*5 pengőforintjával veszteget*”. A Kecskeméti Lapok hírt adott az írásról, a tudósító azonban határozottan cáfolta ezen okmányok hitelességét, melyek szerinte csak azt látszottak igazolni, hogy ez a városban pletyka tárgya lehetett. Kijelentette: „*Egyáltalán pedig legkevésbé sem szorult városunkban a jobboldal arra, hogy ilyesmit elkövessen. Városunk választópolgárai fölvilágosultak s meggyőződéseiket pénzért el nem adnák soha*”.³⁹ A baloldali jelöltek ellen talán ezek hatására gúnyversek születtek, amelyeket a Kecskeméti Lapok szerkesztőségébe küldtek be. A szerkesztőség rendreutasította a választópolgárokat: „*A baloldali képviselőjelöltek ellen naponta küldenek be szerkesztőségünkhöz gúnyverseket. Kérjük az illető urakat, kíméljenek meg bennünket, ne fárasszanak azok elolvasásával, s tanulják meg, hogy a politikai ellenfél személyiségét bántalmazni férfiatlanság*”.⁴⁰

A felső kerületi Deák-párti hívek március elején ismét értekezletet tartottak, ahol Dékány István jogakadémiai tanár tartott kortesbeszédet Szabó Vince mellett. Beszédében azt erősítette meg, hogy miért döntött a párt a kiegyezés mellett: „*a 18 évi kényuralom s idegen gazdálkodás folytán mindenütt elcsüggedés, bizalmatlanság, forgalmi és üzleti pangás, csaknem általános fizetési képtelenség és utóbb sok helyt, mint itt is, inség, nyomor, meztelenség és ezekből folyólag az ősi erények és erkölcsiség pusztulása mutatkozott*”. A kiegyezés létrejötté után utalt a „*fejledező jólétre, mely itt is kereskedő, gazda, iparos, napszámos ruházatában, életmódjában,*

³⁸ „Helyi újdonságok”. Kecskeméti Lapok, 1869. március 6. 3. o.

³⁹ „Helyi újdonságok”. Kecskeméti Lapok, 1869. február 27. 3. o.

⁴⁰ „Helyi újdonságok”. Kecskeméti Lapok, 1869. március 6. 3. o.

egymást érő házasságok, gazdag lakodalmak, kereset könnyűség, üzlet és forgalmi élénkségben mutatkoznak, és elég általában azon hatásokra utalnom – mondta –, melyek mind az állam és társadalmi, mind a forgalmi életben máris, midőn még átalakult alkotmányos viszonyaink meg sem szilárdulhattak, mindenfelé látható, s melyeket csak az nem vesz észre, és nem lát, ki látni nem akar”. Végül méltatta az egybegyültek előtt Szabó Vincét, mint a helybeli polgárcsaládok egyik legkitűnőbb tagját, aki 1865-től a jog- és államtudományok oktatója a helyi jogakadémián.⁴¹ Dékány tanártársát higgadtnak, nyugodtnak, fiatalsága ellenére éles ítélőképességgel bírónak ismerte meg. Példaként állította hívei elé, hogy Szabó az évi 735 forintos tanári fizetéséből 235 forintot szán a református egyház által folytatott segédtanárképzésre.⁴²

A felső kerületi balközép pártiak – Kiss Miklós hívei – csak március elején léptek a politikai küzdőterre Kecskeméten. A párt helyi bizottságának elnöke, Horváth Péter március 10-i keltezéssel intézett „Értesítés”-t a „balpárti választópolgárokhoz”. „Elnémultak azok a koholt hírek – írta Horváth –, melyek önös érdekből zavart akartak kelteni, s e párttól híveket akartak a zavarosban elvonni azáltal, hogy Kecskeméten a haza dicső száműzöttjének nagyreményű fiát [ifj. Kossuth Lajost] akarták képviselőnek megnyerni”. Ő azonban a képviselőiséget nem vállalta. Ezért a balközép bizottsága arra figyelmeztetett, hogy a választók most befolyással élhetnek választásuk által, hogy a nemzeti önállóság az 1848-as szentesített törvények törvényes úton visszaállíthatók legyenek. Felhívta a balközép bizottság a választókat, hogy az e párthoz tartozó minden választópolgár a választás napján (március 18.) „választójegyével ellátva, előbb a tized zászlói alá csoportosuljanak, hogy onnan tömegesen a választási helyre – az új városházához – kellő időben bevonulhassanak [...] óvakodjék mindenki, hogy a más színezetű és elvű választópolgárokkal a legkisebb összekoccanás se jöhessen létre [...] bármely pártszínezetű egyénektől kihívó megtámadások, sőt tettelegességre készkedések mutatkoznának önnön bírāja magának senki ne legyen; de az okozott sértést is büntetlenül el ne hallgassa senki, hanem arra való a kapitányi hivatal”.⁴³ Az „Értesítés” itt utalt a kormánynak az ország összes törvényhatóságához intézett, március 2-án kelt rendeletére.

A kormány ugyanis arról értesült, hogy az ország több vidékén a választási pártmozgalmak véres összeütközésekbe torkolltak. A kormány kötelességének tartotta figyelmeztetni mindenkit, hogy „a hazára s szabadságra nézve nincs nagyobb veszély, mint amidőn ugyanazon haza polgárai közös szabadságuk élvezésében egymást korlátozzák és háborítják”. A kormány a választási szabadság megóvására elrendelte: „Mindazok, akik polgártársaikat elveik szabad követésében, akarataik aka-

⁴¹ A tiszaszalóki születésű Szabó Vince ekkor 25 éves volt, és éppen 1869. január elején kötött házasságot a köztisztviselőben álló Szél Mihály lányával, Szél Karolinával.

⁴² „Dékány István beszéde Szabó Vincének képviselőül lett fölléptetésekor”. Kecskeméti Lapok, 1869. március 6. 2–3. o.

⁴³ BKMÖL IV. 1608. 1869. 493. o. „Értesítés”. Kiss Miklós-párti bizottság megbízásából: Horváth Péter bizottsági elnök. Kelt Kecskeméten. Március 10-én, 1869.

dálytalan nyilvánításában az országgyűlési képviselők választásánál, akár tettleges bántalmazás, akár pedig erőszakkali fenyegetés által gátolni, vagy korlátozni törek-szenek, azonnal és pártkülönbőség nélkül a fenytető bíróság elé állíttatnak”.⁴⁴

Kiss Miklós csak alig egy héttel a választás előtt szólította meg a felső ke-rület választóit. Feltehetően kívárta, hogy a szélsőbal körül tisztázódjon a helyzet, hogy vajon ifj. Kossuth Lajos elfogadja-e a jelöltséget. Maga is úgy gondolhatta, vele szemben nem lenne esélye a győzelemre. A hírről, hogy ifj. Kossuth Lajos nem fogadta el a kecskeméti 48-asok jelölését, ekkorra már értesült. „Kecskemét város Felső-kerületének választó polgáraihoz” című, március 12-én kelt röplapjában prog-ramját így vázolta röviden: „Meggyőződéseim az – írta –, hogy Magyarország ál-landóan boldog és virágzó csak úgy lehet, ha önállását törvényes függetlenségét s területi épségét kiküzdeni és biztosítani sikerült. Ennél fogva oda fogok törekedni, hogy ez, az 1790:10. tcz. és az 1848-dik évi erre vonatkozó törvények értelmében helyreállíttassék és biztosíttassék [...] azon fogok igyekezni, hogy a delegatio és közös minisztérium intézménye megszüntettessék, s az alkotmány biztosítására oly annyira szükséges magyar hadsereg felállíttassék [...]. Ezek főbb vonásokban azon elvek, melyeket hazánk közjogi állásának rendezésénél eddig is követtem s ezentúl is követni fogok; – határozottan kijelentem azonban, miként azokat csak törvényhozás útján, és így békés úton óhajtom érvényre emelni, s távol van tőlem a gondolat, ezen czélnak elérését forradalom útján kísértetni meg”. Programnyilatkozatában megne-vezte az országgyűlés előtt álló feladatokat: a törvényhatóságok és községek rende-zése, az igazságszolgáltatás átalakítása, az adóügy szabályozása, az ország szellemi és anyagi jólétének előmozdítása. A közigazgatásra nézve legtökéletesebb formának az önkormányzatot tartotta „a törvényhatóságokat a parlamentáris kormányformá-hoz alkalmazkodva [kell] fenntartani”. Az igazságszolgáltatás rendezésére nézve: „a törvény előtti egyenlőség és a bírói függetlenség fenntartása és biztosítása, s az es-küdtisékeknek és szóbeli eljárásnak behozatala mellett szabályoztassék” – hangoz-tatta. Az adóügyre nézve elkerülhetetlennek tartotta az adókulcs újragondolását, az adó igazságosabb alapokra helyezését, s ha a körülmények megengedik, mérséklését. Az ország szellemi jólétének fejlesztése kérdésben nemes egyszerűséggel csak azt emelte ki: „igyekezni fogok, hogy a népnevelés ügyére s számos hazai intézetekre a legfőbb gond fordíttassék”. Az anyagi jólét előmozdítását a „közlekedési eszközök szaporításával, új kiviteli vonalak nyitásával”-val, „ipartanodák” felállítással tartotta kivitelezhetőnek. Végül az országosan jelentkező nemzetiségi mozgalmakra nézve kijelentette: „semmi oly kombinatiót, mely a magyar politikai nemzetiségnek, vagy Szent István koronájához tartozó országok területi épségének csak távolról is ártal-mára lehetne [nem fogadok el], [...] sőt Fiumének végleges és mielőbbi visszacsato-lását is sürgetni fogom”.⁴⁵

⁴⁴ „A magyar királyi minisztérium rendelete az ország összes törvényhatóságához” című rendelkezés megjelent a Kecskeméti Lapok 1869. március 13-i számának 2. oldalán.

⁴⁵ BKMÖL IV. 1608. 1869. „Kecskemét város Felső-kerületének választó polgáraihoz. Kecskemé-ten, 1869. évi március 12-én. Kiss Miklós.”

A Kecskeméti Lapok március 13-i száma adott hírt arról, hogy ifj. Kossuth Lajos megírta, hogy nem fogadhatja el a képviselőjelöltséget, „mert atyjával egy politikai véleményen van”.⁴⁶ Még ugyanezen a napon megjelent egy rölap „Őszinte szavak tisztelt polgártársaimhoz” címmel, az 1848-as Párt kecskeméti bizottsági elnöke id. Szappanos János neve alatt. (Szappanos Istvánnak egyik rokona volt.) Ebben elsőként a Kiss Miklós-féle balközép párti bizottság több tagjának szavahihetőségét kérdőjelezte meg („azoknak szava, mint a régi két garas – eddigi magaviseletükből ítélve – nem jár”). Azokról írt, akik átpártoltak a szélsőbalhoz, majd visszatértek, azokról, akik „ivórol-ivóra” járva, a 48-as Párt részére aláírást gyűjtöttek, majd átpártoltak a balközéphez. Szappanos János nem tartotta kizártnak, hogy a balközép bizottsági tagok intézték a táviratot ifj. Kossuth Lajoshoz, hogy ne fogadja el a 48-asok jelöltségét. Ezt más pártnak a belügyeibe való arcátlan beavatkozásnak nyilvánította. A helyi 48-as párt bizottsági elnöke felrótta Kiss Miklós pártolónak, hogy a demokrata körök felállítását után – „mely az 1848-as párt szellemében alakítottat” – eltávolodtak a 48-as eszméktől és elősegítették a balpárt kettészakadását. Az igazi 1848-as eszméktől vontak el, „halásztak el” szavazatokat Kiss Miklósék, mikor utólag a jelöltjük neve mellé „odacsúszttatták” 1848-at is. Nem is igazi híve Kiss Miklós 1848-nak, állította Szappanos, „csak a képviselőiségre lekötözött 1848-as párti”, mert – vélte Szappanos – „azáltal semmit se nyer a haza, ha egy-két baloldali miniszter tárczát kap, egy csomó baloldali képviselő két-három féle konczos hivatalt nyer, mert ismét ott leszünk, hol most vagyunk”. Szappanos visszautasította a balközép bizottsági elnökének 48-as pártot lekicsinylő szavait „majd mégis az eredmény fogja az ajtót betenni, mert annak a munkás józan polgárnak ép olyan egy szavazata van, mint bármely híres kutyabőrös vagy okleveles t.[tisztelt] választónak”. Végül híveinek a választás napján a tizedzászlók alatti gyülekezést, onnan fél 8-kor a Sétátérre való összesereglést írta elő, innen mennek majd polgári joguk érvényesítésére, 8 órára az új városházához.⁴⁷

Szappanos István 48-as párti jelöltnek nem volt elég, hogy a párt bizottmányi elnöke kiállt mellette, „Önigazolás” címmel magyarázatot tett közzé nyomtatásban. Ebben saját helyzetét és a balközép húzásai akarta tisztázni mindenki előtt a történetek sorrendjében. A balközép – tehát – március 14-én népgyűlést tartott, ahol Kiss Miklós beszéde után Kálniczky János néptanító azt állította, hogy a Kecskeméti Lapok 10. számában megjelent cikket – az ifj. Kossuth Lajosnak küldött táviratokra vonatkozót – Szappanos István írta, és Szappanos ezért becsületsértő kifejezésekkel illette. Szappanos igazságérzetében megbántva a Kecskeméti Lapok szerkesztőjéhez fordult, aki neki igazolást adott: „Bizonyítvány. Alulírott ezennel bizonyítom, miszerént a Kecskeméti Lapok-ban, a 10. számában, az újdonságok között. Kálniczky tanítóra vonatkozó közleményt, mely így szól, hogy: ifj. Kossuth Lajos Kálniczky néptanító és balközépi által arra figyelmeztetik, hogy ha nem óhajt képviselőjelöltségével megbukni, ne lépjen föl; e cikket a Kecskeméti Lapok-ba senki be nem küldötte, annyival inkább Szappanos István tanácsnok Úr nem, sem föl nem szólított, hogy azt közöl-

⁴⁶ „Újdonságok és vegyes”. Kecskeméti Lapok, 1869. március 13. 4. o.

⁴⁷ BKMÖL IV. 1608. 1869. 463. o. „Őszinte szavak tisztelt polgártársaimhoz. Költ Kecskeméten, március 13. 1869. Az 1848-as párt bizottsági elnöke, idősb Szappanos János mk.”

jem; e hírt mindössze is onnét vesszük, hogy Szappanos István urat többünk előtt Gyenes Imre úr megkérdezte, vajjon úgy táviratozott-e Kálniczki? Szappanos István úr pedig röviden ezt válaszolta: való hogy táviratozott, s e miatt már admoneáltam [figyelmeztettem] is. Kecskemét, 1869. Márt. 14-kén Madarassy László mk. A Kecskeméti Lapok felelős szerkesztője.”

Szappanos onnan tudott Kálniczky táviratáról, hogy miután február 27-én ő maga sürgönyözött ifj. Kossuth Lajosnak, aznap délután felindulva jöttek többen hozzá, mit tud arról, hogy Kálniczky írt ifj. Kossuth Lajosnak. Erre ő azt válaszolta nem tud róla, de javasolta, menjenek a távirdához. Itt azt megtudták, hogy a tanító sürgönyözött, de azt, hogy mit – nem. Szappanos ígerte társainak, hogy megkeresi Kálniczkyt és megkérdezi a távirat tartalmát. Este találta őt meg U. S. [?] házában több ismeretlen jelenlétében, kérte, jöjjön ki az utcára, beszéljék meg a dolgot, mert Szappanos távirata ismert, az övé pedig nem. Erre Kálniczky azt válaszolta, hogy „nem tartozik vele számolni, volt annyi pénze, hogy azt tehettem, hát tette, kinek mi gondja rá?”. Szappanos azt válaszolta: „Igenis van rá gondom, uram, mert én békét akarok a nép közt, és én, mint pártvezető a főkapitányi hivatal előtt, mint ilyen magamat bejelentvén, felelősséget vállaltam minden keletkező zavarokért.” Figyelmeztette Kálniczkyt, ne adjon okot zavargásra. Ezek után szidalmazta Kálniczky Szappanosot a március 14-i népgyűlésen. Március 14-én az ügyet Szappanos bejelentette a főkapitányi hivatalnak, itt azonban az ügyet nem tartották csendháborítónak. Ekkor felkérte a főkapitányt, közölje Kiss Miklóssal, hogy ugyanazon a helyen a nép előtt ő is előadhassa az ügyre vonatkozó tényeket. Ezt a „békés kiegyenlítésre szolgáló utat” (Szappanos szavai) a kapitány megtagadta. Ekkor Szappanos nyílt térre összehívandó népgyűlés tartására kért engedélyt a polgármesteri hivataltól. Erre azt a választ kapta: „A kérvényben felhozott sérelem személyes sérelem levén, népgyűlésen el nem intézhető, ennél fogva nehogy a jelenlegi párt mozgalmak által különben is ingerült népkedélyek még inkább felingereltetvén, összekocsnás idéztessek elő, a népgyűlés összehívását meg nem engedhetem; miről kérelmező Szappanos István úr felzetileg értesítendő. – Kecskemét 1869. Mártius 14. Nagy Lajos polgármester”.⁴⁸ Szappanos István ezt az ügyet akarta nyilvánosságra hozni „Önigazolás” című sokszorosított írásában. Fenntartotta magának a jogot a törvényes elégtételre, mert – mint írta –, „bár vesszen a világ, de éljen az igazság!”⁴⁹

Kecskeméten az alsó választókerületben sokkal visszafogottabb volt a választási küzdelem, elmaradt a plakátok útján terjesztett adok-kapok szócsata. Horváth Dömének február 2-án megjelent választási programja után majd egy hónappal, március 1-jén látott napvilágot Bagi László (1872–1876-ig Kecskemét polgármestere) 48-as párti nézeteit összefoglaló hirdetmény „Tisztelt Polgártársak!” címmel. „Nekem, tisztelt polgártársaim! Teljes meggyőződése – írta –, hogy Magyarország az 1867-ki kö-

⁴⁸ BKMÖL IV. 1609/b. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok. 1317/1869. Nagy Lajos 1868. február 23-án, a kecskeméti Demokrata Kör alakulásakor a kör választmányának tagja volt. Ez a politikai csoportosulás alkotta a választási küzdelmekben a szélsőbalt. Nagy Lajos viszont 1869-ben Kiss Miklóssal szavazott.

⁴⁹ BKMÖL IV. 1608. 1869. 465. o. „Önigazolás”. Kelt Kecskeméten, Mártius 15-én, 1869. Szappanos István 1848-as párti követője volt.

zöszügyes és delegátiós alkotmánnyal boldog és meglegedett soha nem lehet, és hogy soha nem érheti el azon önállóságot, melyet a történelem és ezer éves alkotmánya részére biztosított. [...] Erős meggyőződés – írta Bagi –, hogy Magyarország csak akkor lehet boldog, nagy és erős, ha az 1790. 10-dik és 1848. 3-dik t.c. által biztosított állami önállósága és teljes önkormányzati joga visszaállítatik és törvények által újabban a personal-unio alapján biztosítatik.” Bagi az 1867: XII. tc.-ben elfogadott, közös kormányzati és delegációs intézmény eltörlését, állami önállóságot, függetlenséget, az önkormányzatok teljes visszaállítását kívánta. Az önállóság biztosítékaként szükségesnek tartotta: az önálló hadsereg, önálló pénzügy, önálló kereskedelem, önálló külképviselet megteremtését. Ezeket nem forradalom, hanem „béke útján törvényes eszközökkel” öhajtotta érvényre juttatni. Az ország belügyeit illetően minden kérdésben a „valódi szabadság és egyenlőség elvét” tartotta szem előtt. „A jövő országgyűlésén hozandó törvények által öhajtom – írta – a hazánkban létező hitfelekezetek teljes egyenjogát megállapítani.” Bagi a megyék és községek önkormányzatát a parlamentáris kormányzattal összeegyeztetve kívánta fenntartani. Azt akarta, hogy „a választási törvények a választási jognak szélesbítésével átalakítsanak, hogy azok világosak és félremagyarázhatatlanok legyenek”. Öhajtotta a magánjogi törvényeknek a kor igényei szerinti átalakítását, a törvénykezési eljárás egyszerűsítését, olcsóbbá tételét, az adózási törvények egyszerűsítését, az adóalap újbóli megállapítását. „Végre kívánom – írta –, hogy alkottassék törvény, melyben az államhivatal összeférhetetlensége az országos képviselőséggel határozottan kimondassék”.

Bagi 48-as programjának megjelenése⁵⁰ után „Több deákpárti” aláírással – valószínűleg jogi ismeretekkel felvértezett csoport – „Az alsókerületi választó polgártársakhoz” címzett írást tett közzé. Ebben Bagi programját „színreszakasztott másának” titulálták Asztalos János 1868 elején kiadott proklamációjával, nem kis iróniával jegyezvén meg: „Bagi úr tehát a balszelek vitorláin röpitette közibénk program-purdéját”. Följogosítva érezték magukat a program bírálatára. Szerintük az 1790:10. tc., az 1848: 3. tc. ugyanazt fejezik ki, mint az 1867: II. tc. 1. §-a. „Magyarország s társországa jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét, szabadságát, és területi épségét szentül és szigorúan megtartjuk, s királyi hatalmunkkal mások által is megtartatjuk.” Az 1867: XII. tc. 3.§-a azt mondja ki: „Magyarország alkotmányos közjogi és belkormányzati önállása sértetlenül fenntartassék”, a 24. § pedig „annak egyik alapfeltételét Magyarország alkotmányának fenntartása képezi.” A kecskeméti Deák-pártiak álláspontja szerint a Bagi által eltörlendőnek kívánt „1867. 12. t.c. mindazt magában foglalván, amit az ország önállásának és függetlenségének biztosítása megkíván.” A törvény ellen szólóknak csak az lehet a céljuk – írták –, hogy a tudatlan emberekkel elhitesse, mintha az országgyűlés Deák-párti többsége mindezekről bővebben nem gondolkodott volna. Ezen felül az 1791. évi törvény még testületi kormányt emleget, mely sem felelős, sem független nem volt, írták a Deák-pártiak. A felelős minisztériumokra vonatkozó 1848. évi 3. törvénycikkre való hivatkozása Baginak szerintük csak a nép kegyeinek hajhászását szolgálhatja, mert a törvény 13. §-a kimondta: „A miniszterek egyike folyvást ö Felsege személye körül lesz, s mindazon viszonyokat, melyek a hazát az örökös tartományokkal kö-

⁵⁰ BKMÖL IV. 1608. 1869. 459. o. „Tisztelt Polgártársak!” című hirdetmény Kecskeméten, 1869. márczius 1-[j]én. Bagi László.

zösen érdeklik, befolyván azokban az országos felelősség mellett képviseli”. Ez mi, ha nem közös ügy, amit Bagi nem mer nyíltan programjában kimondani. (Tehát a 48. évi törvények szerint is voltak közös ügyek, „amelyek eredetüket a Pragmatica sanctioból, sőt azon időkből veszik, midőn a nemzet a szerencsétlen mohácsi veszedelem után állami hatalmának elégtelensége miatt [...] védelmi szövetségeseiket keresni kénytelenítetett.”) Ezt követően a röpirat szerzői elmagyarázták a közös ügyek létrejöttének történetét. „Szabad nemzet szabad nemzettel kiegyezett, Magyarország 48-diki alkotmányát visszaszerezte, s ennek folytán oly szövetségi szabályokat hozott létre, melyek a méltányosságra támaszkodva, mind két fél megnyugtatót eszköztéltek”. Visszaállt a sajtószabadság, létrejött a sajtótörvény, az oktatás, hadügyi és nemzetiségi kérdés megoldódott – írták. Mit kíván Bagi (és a 48-as Párt): „a tiszta 48 visszaállítását”. De hát mi a tiszta 48? – tették fel a kérdést a jobbpártiak. Az 1847–48. törvények, amelyek a közös ügyeket elismerték, de a közös dolgokat nem szabályozták? Bagi nem akar forradalmat, de mire vezetne a be nem fejezett 1848 másra, mint „belzavarokra”, az Ausztriával való kapcsolat veszélyeztetésére. Mutasanak a 48-asok más utat, de csak merev tagadásban nyilvánulnak meg. „A hadügy – így a Deák-pártiak – 67-ig közös volt. Ami a hadsereg vezényletére, vezérletére, belsejére vonatkozik a 67. évi törvény szerint is az uralkodó által intéztetik, míg a hadsereg kiegészítése, a megajánlás feltételeinek és a szolgálati időnek meghatározását, a katonaság elhelyezését, élelmezését, a védelmi rendszer megállapítását, vagy átalakítását illeti a magyar országgyűlés és a kormány feladata. A harc és béke kérdéseire Magyarország a delegációk által egyenlő joggal szól bele, amiről eddig a magyar törvényekben szó se volt.”

A külügyet 1848 előtt a bécsi kormány Magyarországra nézve korlátlanul intézte. Az 1867: XII. tc. elismerése a külügyet közösnek, de annak kezelését felelős miniszterre bízta, a rá való befolyást Magyarországnak biztosította. A kereskedelem terén korábban Magyarország Ausztriának alá volt rendelve, az 1867-es törvények szerint mint független állam szerződött Magyarországgal Ausztriával.

1848 az ország belügyeivel önálló pénzkezelést állapított meg, de a közös ügyek költségeiről nem rendelkezett. 1867: XII. törvény a közös ügyi költségeket közös kezelés alá vette. „Nincs könnyebb mint a legszentebb ügyet becsimélni, kicsinyleni; nincs könnyebb mint rombolni – írták a Deák-pártiak. – Teremteni uram! Ehhez szellemi hatalom kívántatik. Nagy dolgokat óhajtani nem nehéz; de a kívánság még nem ugyanaz a létrehozással.” „Becsüljük meg amivel bírunk – figyelmeztetnek Bagi ellenfelei –; túlzásokkal ne idézzük ismét elő szerencsétlen nemzeti balesetünket; keserű megpróbáltatásunk tegyen bennünket összetartóvá és védelmezzük a létező törvényekben a béke áldásait, mert egy újabb megrázkódtatás szülte bukás ugyanaz értelmű a nemzet halálával”.

„Polgártársak! Olyan követet válasszunk tehát – szolt végül a jobb párti felszólítás –, ki dicsvágyból, irigységből, nemzetiségi, fajellenes gyűlölségből, vagy nemzetlen bosszúállásból nem lehet képes a létező közjót feláldozni; ki nem frázisokkal, ámtításokkal és szemfényvesztésekkel áldoz a közügyeknek [...], ki jobban szereti a hazát, mint ön magát [...]. Éljen Horváth Döme, alsó-kerületi követ!”⁵¹A válasz-

⁵¹ BKMÖL IV. 1608. 1869. 480–483. o. „Az alsókerületi választó polgártársakhoz” c. nyomtatvány. Pest, 1869.

tás előtt pár nappal, március 14-én, még utoljára a Horváth Döme-párt a Kovács László-féle színház udvarán értekezletet tartott – utolsó eligazításként – a párhívek számára.

A baloldaliak március 15-én, három nappal a választás előtt – talán, hogy végképp összezavarják a baloldali szimpatizánsokat, egy rölapot bocsátottak nyilvánosságra: „Fölhívás a kecskeméti baloldali választópolgárokhoz” címmel. Ebben így figyelmeztették híveiket: „*választó-polgártársak! Ti tudjátok, hogy a magyar királyság törvényes önállásának teljes visszaállítása és így a ti nagyobb boldogságotok és unokáitok boldogsága függ a baloldali elvek diadalától! A haza megvárja a kecskeméti baloldali választóktól, hogy szavazási jogukat egytől egyig gyakorolni sietendnek [siessenek]. Éljen a haza! Éljen a király! Éljenek Bagi László és Kiss Miklós baloldali követjeink!*”⁵² Egy lapra írták a balközép Balásfalvi Kiss Miklós és a szélsőbal Bagi nevét.

A választás lefolyása és eredménye

Elérkezett 1869. március 18-a, a választás napja. Az I. kerületben az „Újvárosháza” udvarán reggel nyolc órakor már nagy számban jelentek meg választók. Tormási Mihály a választókerület elnöke hangos szóval kihirdette, hogy „*az 1848: V. törvény cikk 27-ik §-a minden egyes választót feljogosított arra, hogy az országgyűlési képviselősegre egy egyént ajánlhat kik tehát e joggal élni kívánnak, követjelöltjüket nevezzék meg!*” A választók közül Dékány István ügyvéd Szabó Vincét, id. Szappanos János ifj. Szappanos Istvánt, Horváth János orvos pedig Balásfalvi Kiss Miklóst ajánlotta. A nevek hallatára az összesereglett választók viharos éljenezésben törtek ki. Mikor az éljenezés lecsendesült, a választók szavazást kértek. Miután az elnök meggyőződött róla, hogy a jelölteket pártolók száma a tízet meghaladta, felszólította a választókat, hogy válasszanak a mondott törvény 31. §-a értelmében mind a három követjelölt részéről két-két embert a szavazatszedő bizottságba (a központi választmány által kijelölt tagok mellé). Szabó Vince Deák-párti jelölt Lestár Péter ügyvédet és Gyenes Pál mérnököt rendes, Nagy Sándort és Szél Ferencet póttagokul megnevezte. Ifj. Szappanos István 48-as párti jelölt részéről Nagy László és Csókás János rendes, Nagy Sándor és ifj. Szappanos Sándor póttagok lettek. Végül B. Kiss Miklós pártjából (balközép) Horváth János orvos és Szeles Ferenc rendes, Sz. Tóth László és Qurinyi Miklós ügyvéd póttagoknak lettek megválasztva.

Az elnök ezután kijelentette, hogy mind a három párt egyszerre fog szavazni: „*akik B. Kiss Miklóstra kívánnak szavazni, szavazójegyeiket ügyvéd Császár Lajos bizottsági alelnöknek, kik Szabó Vincére szavaznak Milhoffer Frigyes bizottsági tagnak, kik pedig ifj. Szappanos Istvánra szavaznak Papp Mihály bizottsági tag kezeibe szolgáltatassák.*” A szavazatszedő bizottság tagjai pedig egy, az illető jelölt neve alatt

⁵² BKMÖL IV. 1608. 1869. 458. o. „Fölhívás” Kecskemét, Mártius 15. 1869. A baloldali központi bizottság nevében dr. Horváth János elnök.

felvett jegyzékbe beírták a szavazó nevét és a szavazójegye számát (utóbbi meg-
egyezett a választói névjegyzékben felvett sorszámmal). A szavazás tehát nyílt volt,
mindenki tudta a másíkról, kire szavazott.

Miután több szavazó már nem jelentkezett, a szavazatokot nyilvánosan össze-
számolták. Ennek eredményeként B. Kiss Miklós 630, Szabó Vince 285, ifj. Szappa-
nos István 112 szavazatot nyert. Az eredményt rögtön közölték a választóközönség-
gel. Az elnök kijelentette, hogy Kecskemét I. kerületének országgyűlési képviselője
B. Kiss Miklós lett.⁵³ A választás „a legszebb rendben és csendben történt” – írta
Tormássy a központi választmányak.

Kecskemét II. vagy alsó kerületében is ezen a napon folyt le a választás. (Még
a választás megkezdése előtt a választási bizottság elnöke, Kovács János egy levelet
fogalmazott meg a helyben lévő Királyi Hadfogadó Parancsnokságnak, amely így
szólt: „A rend fenntartása katonai erőt szükségelvén. Kérem a megrendelt katonai
létszámot a választás helyére rögtön indíttatni. Kecskemét, Március 18. 1869. Ko-
vács János Választási Elnök”. Katonákat azonban nem kellett a helyszínre rendel-
ni, az iratot el sem küldték, és utóbb ezt vezették rá: „nem volt rá szükség, mert
a választás legszebb rendben történt”.⁵⁴ A következőképpen! Reggel 8 óra előtt az
óvárosháza udvarán a választást intéző bizottság részére kialakított hely mellett két-
felől két zászlót tűztek ki, az egyiken Horváth Döme, a másikon Bagi László neve
állt. Az első körül mintegy 80 ember gyűlt össze, majd Bagi László hívei jöttek be
az udvarra zászlókkal szép rendben, és a kitűzött pártzászló körül csoportosultak,
lehetek vagy háromszázan. Kint a Kálvária téren néhányan maradtak öt zászlóval és
„zenebandával”, várva a netán még ezután érkezőkre. Sokan már azt kezdték hinni,
hogy Horváth Döme pártja nem több 80 embernél. Néhány perc múlva a Halasi utca
felől nagy tömeg éljenzését lehetett hallani: „Éljen Horváth Döme!”. A tömeg zász-
lókkal betódult a városháza udvarára, ami csakhamar tele lett. A „Horváth párt zász-
lói vigan lengtek a szabad szemmel is már előre látható többség biztos tudatával”.⁵⁵
Kovács József választási elnök a választást megnyitotta, a törvény 27. §-át idézte,
hogy bármely választónak joga van az országgyűlési követségre egy egyént ajánlani.
Fórián Károly Horváth Dömét ajánlotta, aki ugyanezt a kerületet már a korábbi két
országgyűlésen is képviselte. Az ajánlást a választók éljenezéssel fogadták. Azután
Csilléry Benő követjelöltül Bagi Lászlót ajánlotta, akinek neve hallatán a választók
szintén éljeneztek. Több ajánlás nem volt. Kovács József elnök megkérdezte, hogy a
két jelölt közül egyik irányában közfelkiáltással megnyugszanak-e, mire Bagi László
hívei szavazást kértek. Az elnök erre elrendelte a szavazást. Felszólította a válasz-
tókat, hogy két-két egyént nevezzenek meg a szavazatszedő választmányba. Fórián
Károly Horváth Döme részéről Deák Lajost és Haraszty Imrét, Csilléry Benő Bagi
László részéről dr. Mádi Pált nevezte meg, pártársai pedig, Csilléry Benő nevét kiál-
tották egyhangúlag.

⁵³ A bizottság három példányban jegyzőkönyvet vett fel a választásról és annak eredményéről, amit
benyújtott a központi választmányak.

BKMÖL IV. 1608. 1869. 235–238. o. „Jegyzőkönyv Felvétel 1869. évi március 18-án Szabad
Királyi Kecskemét város I. kerületében az országgyűlési megválasztásról.”

⁵⁴ BKMÖL IV. 1608. 1869. 229. o.

⁵⁵ „Újdonság és veyes”. Kecskeméti lapok, 1869. március 20. 3. o.

Ezt követően a választási elnök és a választmány tagjai megállapították a szavazás rendjét: „*a már elábbi országgyűlés alkalmával ugyanezen kerületet képviselt Horváth Döme választói szavazzanak előbb, utána következően Bagi László választói*”. Az elnök Horváth Döme választóit szavazásra, Bagi László választóit pedig türelemre kérte.

A választók egyenként választóképeségi igazolásaikat felmutatták a bizottságnak, nevüket a Horváth Döme alatt nyitott jegyzékre beírták (a szavazójegy sorszámával együtt). Nyilvánosan, élő szóval történt a szavazás. Ugyanígy jártak el a Bagi Lászlóra szavazók. A szavazás rendben zajlott le. Az elnök fél egykor zárta be a szavazást, amikor már senki nem jelentkezett. Összeszámolták a szavazatokat. A Horváth Dömére esett szavazatok száma 531 volt, míg Bagi Lászlóra 366 választó szavazott. Az eredményt ott helyben kihirdette a választmányi elnök: Horváth Döme Kecskemét város második kerülete országgyűlési képviselőjévé szavazattöbbséggel lett megválasztva.⁵⁶

„*Félórai várakozás után küldöttséget menesztettek Horváth Döméért, aki a választói között megjelenvén szép, átgondolt beszédet tartott. Beszédje végeztével a választók serege pártszínezet nélkül és a városház terén egybegyűlt nagy néptömeg lelkes éljenezések közt zeneszóval kísérte hazáig Horváth Dömét.*”⁵⁷

Még a választás napján este 8 órakor Horváth Dömét hívei fáklyás menettel tisztelték meg. „*A menet lakása előtt megállván, Madarassy László tartott hozzá üdvözlőbeszédet, melyre Horváth Döme hosszas, többszöri éljenek által félbeszakítva, válaszolt.*”⁵⁸ A Deák-párt kecskeméti hívei az első kerületi jelöltjüket – Szabó Vincét – is tömegesen felkeresték, és zászlókkal tisztelegtek előtte.

A választások tehát Kecskeméten rendben zajlottak le 1869. március 18-án. A helyi újság csak arról számolt be március 20-i számában, hogy „*az utcákon 19-re virradóra több helyen ablakokat vertek be, jobboldaliakét éppúgy, mint baloldaliakét*”. A tettesekre nem derült fény. (Az országban, több városban viszont komoly atrocitásokra került sor, pl. Vácon, ahol a választás napján nagy verekedés volt, a katonaság is kivonult.)

Mindkét kerület választási bizottsága március 19-én terjesztette a központi választmány elé a választásról felvett jegyzőkönyv egy eredeti példányát, a szavazatokról vezetett jegyzőkönyvet és az összeírási lajstromokat. (A választmányi jegyzőkönyv egy példányát a megválasztott képviselőnek adták át. Ez a jegyzőkönyv szolgált számukra választási okmányként.)

⁵⁶ BKMÖL IV. 1608. 1869. 241–244. o. „Választási jegyzőkönyv Kecskemét város Második kerülete országgyűlési képviselőjének megválasztásáról 1869. Mártius 18.”

⁵⁷ „Újdonságok és vegyes”. Kecskeméti Lapok, 1869. március 20. 3. o. Az újság az I. kerületi választásról csak annyit közölt, hogy a jelöltek hány szavazatot kaptak.

⁵⁸ „Újdonságok és vegyes”. Kecskeméti Lapok 1869. március 20. 4. o.

Hajagos Illés, a központi választmány elnöke március 21-én kelt felterjesztésében tett jelentést a Belügyminisztériumnak a kecskeméti választásról, s az iratokat a városi hatóságnak átadva befejezte működését a központi választmány. Átadásra kerültek:

- a választók összeírási ívei mindkét kerületben két–két eredeti példányban,
- „*felszólalási*” jegyzőkönyvek,
- a központi választmány üléseinek jegyzőkönyvei,
- a választás alkalmával a szavazatok „*szedésérőli*” jegyzőkönyvek mindkét kerületben,
- mindkét kerületben megválasztott követek részére kiadott választási jegyzőkönyvek eredeti példányának párvjai.

Kiss Miklós a választás után levélben fordult Hajagos Illéshez, hogy az addigi gyakorlatot folytatva adják át neki a választási jegyzőkönyv mellékleteként a szavazók névsorát is, ezek együtt szolgáltak szerinte igazolványul (credentionálisként) a megválasztott képviselőnek.⁵⁹ Hajagos március 24-ei válaszában jelezte, hogy a központi választmányi munkája már befejeződött, az iratokat átadta megőrzésre a városi hatóságnak. A volt elnök – lévén Deák-párti – még egy fricskát megengedett magának, mikor levelében a hagyományokat taglalta: „*határozottan állítom, hogy minden eddigi követválasztási jegyzőkönyveink, azon időbelieket is értvén, midőn szavazattöbbség döntött – majdnem szórul szóra így vannak szerkesztve, s a szavazók névsorjegyzékét kívánni vagy ennek hiányában a választás törvényességét megtámadni, még soha senkinek sem jutott eszébe*”. Sőt idézte a választójogi törvényt is (1848:V. tc.), amely a vezetésen és összeolvasáson túl tovább nem rendelkezik a szavazási névjegyzékről. A közelebbi múlt választásoknál sem találta nyomát annak a gyakorlatnak, hogy a szavazók névsorát a megválasztott képviselőnek a szavazási jegyzőkönyvvel együtt át kellett volna adni. Egyébként is most már – írta Hajagos – a városi hatósághoz kell fordulni.

Nagy Lajos polgármester – akit végül Kiss Miklós megkeresett⁶⁰ – utasította Hornyik János főjegyzőt, hogy adja ki Kiss Miklósnak a szavazók névsorát (március 29-én). Hornyik lemásoltatta, s mivel ezek után Horváth Döme is kérte, mindkét képviselőnek kiadta az „*összes szavazók névsorát*”.⁶¹ Hogy a képviselők mire használták a szavazók névsorát, csak gyanítani lehet.

Nézzük meg, kik is szavaztak egyik és másik képviselőjelöltre. Mivel az egyes képviselőjelölt nevére kiállított listára szavazáskor felírták a szavazó nevét és az összeírási névjegyzékben szereplő sorszámot, meg lehetett állapítani, hogy az illető jelöltre szavazó milyen jogon kapott választói jogot, milyen alapon írták össze a választói névjegyzékbe, vagyis milyen társadalmi réteghez tartozott.

⁵⁹ BKMÖL IV. 1608. 1869. 246. o. Kiss Miklós levele. Kelt, Pesten 1869. március 22-én.

⁶⁰ Uo. 251–252. o. Hajagos Illés ügyvéd levele, kelt Kecskeméten 1869. március 24-én.

⁶¹ BKMÖL IV. 1608. 1869. 251–252. o. Hajagos Illés ügyvéd levele, kelt Kecskeméten 1869. március 24.-én.

Az I. választókerületben az egyes jelöltekre leadott szavazatok aránya a választók jogképessége szerint.

Választói jog alapja	Névjegyzék	Szavazott	Kiss Miklós		Szabó Vince		Szappanos István	
			fő	%	fő	%	fő	%
Birtok	843	784	531	67	146	19	107	14
Kézművesség	51	45	27	60	17	38	1	2
Gyár	1	1	–	–	1	–	–	–
Kereskedés	86	68	9	13	57	84	2	3
Jövedelem	31	24	6	25	17	71	1	4
Értelmiség	116	91	47	52	43	47	1	1
Régi jog (nemesség)	15	14	10	71	4	29	–	–
Összesen	1 143	1 027	630	61	285	28	112	11

A választói névjegyzékbe felvett 1143 főhöz képest a szavazáson részt vett 1027 fő. A szavazatok 61%-át Kiss Miklós szerezte meg balközépi programmal. Szabó Vince Deák-párti jelölt a szavazatok 28%-át, Szappanos István 48-as párti a szavazatok 11%-át szerezte meg. A birtokosok nagy része, 67%-a Kiss Miklóstra szavazott, de az iparosok többsége is őrá voksolt. Szabó Vince, a Deák-párt jelöltje a kereskedők körében (84%-uk szavazott rá) és a jövedelemből élők körében (71%-uk szavazott rá) könyvelhetett el nagyobb sikert. (Jelentős többségüket az izraeliták tették ki).

A felső kerületben a kecskeméti választók többsége tehát híve volt az 1848-as eszméknek, vissza akarta állítani az 1848-as alkotmányt (igazából azonban nem volt tisztában annak jogi kereteivel). Kiss Miklós követői parlamentáris eszközökkel akarták megvalósítani elképzelésüket (egy külpolitikailag, katonailag független országot). A békés, forradalmat kizáró út kijelölésével sok hívet szereztek maguknak, mivel a kecskeméti szavazók többsége 1869-ben nem akart újabb forradalmat. Ugyanakkor nem mutattak utat a balközép hívei, hogy esetleg a parlamenti többség megszerzésével miként valósítanák meg az ország általuk elképzelt függetlenségét. (Nem számoltak azzal, mi lenne erre Bécs, az európai egyensúlypolitika híveinek reakciója).

A II. kerületben a névjegyzékbe felvett választók közül ténylegesen 897 fő adta le szavazatát. A szavazatok megoszlása a következő volt.

Választói jog alapja	Névjegyzék	Szavazott	Horváth Döme		Bagi László	
			fő	%	fő	%
Birtok	798	726	406	56	320	44
Kézművesség	59	53	33	62	20	38
Gyár	–	–	–	–	–	–
Kereskedés	46	38	33	87	5	13

A kiegyezés utáni első országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten (1869)

Jövedelem	6	5	3	60	2	40
Értelmiség	81	74	55	74	19	26
Régi jog (nemes)	3	1	1	–	–	–
Összesen	993	897	531	59	366	41

Horváth Döme a szavazatok 59%-át szerezte meg, Bagi László 48-as párti jelölttel szemben (rá a szavazók 41%-a voksolt). Horváth Döme pártját, a kiegyezést megvalósító párt programját támogatta a kecskeméti alsó kerületi birtokosok többsége (56%-uk), de az iparosok, kereskedők, értelmiségiek túlnyomó többsége (62%, 87%, 74%) is a kiegyezés híve volt. Horváth Döme sikerét a város társadalmi életében betöltött szerepének, a korábbi választásokon elért sikereinek és annak is köszönhetta, hogy pártja politikáját érthetően, logikusan elmagyarázva tudta képviselni a választók előtt, nem utolsó sorban Kecskemét haladására is volt programja.

A választások országos viszonylatban 1869. március 9-től április 13-ig tartottak. Az április 20-án ünnepélyesen megnyitott országgyűlésben 409 képviselő foglalt helyet. A mandátumok több mint felét, 246-ot a Deák-párti képviselők szereztek meg. A balközép 105 fővel, a szélsőbal (48-as Párt) 41 fővel képviseltette magát. 17 mandátumuk volt a nemzetiségeknek. Az 1869–1872. évi országgyűlésben döntően a Deák-pártiak elképzelései érvényesültek.

Az 1869. évi országgyűlési választásokon, Kecskeméten is – csakúgy, mint országosan –, Magyarország közjogi helyzete képezte a választási küzdelmek alapját. A város érdekeinek képviselete, ezeknek országgyűlésen való előmozdítása csak kevés hangsúlyt kapott. Ennek ellenére még erre a választásra is érvényes volt, akárcsak a korábbiakra, hogy nem pártok, hanem személyek indultak a választáson. Nem kizárólag a jelölt politikai pártállása, hanem személye volt fontos. Ezt igazolja, hogy harmadik alkalommal választották meg Kecskemét képviselőivé Kiss Miklóst, a balközép hívét és Horváth Döme Deák-pártit. Hogy a politikai élet mennyire személycentrikus volt később is, mutatja, hogy a következő, 1872. évi választások győztesei is ők lettek.

IRODALOM

- BENDA Kálmán (főszerk.)
1983 Magyarország történeti kronológiája. Budapest. III. kötet.
- BOROS Zsuzsanna–SZABÓ Dániel
1999 Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Budapest.
- GERŐ András
1988 Az elsőprő kisebbség (Választások története). Budapest.
- JÓNÁS Károly
1990 Pártpanoptikum. 36 választás és 256 párt Magyarországon 1848–1990. Budapest.
- PÉTERNÉ FEHÉR Mária
1992 Az első országgyűlési választás Kecskeméten (1848). In: Bács-Kiskun megye múltjából XI. Szerk.: Iványosi Szabó Tibor. Kecskemét. 152–217. o.
- 1993 Az 1861. évi országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten. In: Bács-Kiskun megye múltjából XII. Szerk.: Iványosi Szabó Tibor. Kecskemét. 201–250. o.
- 1994 Az 1865. évi országgyűlési választások Kecskeméten. In: Bács-Kiskun Megye múltjából XIII. Szerk.: Iványosi Szabó Tibor. Kecskemét. 33–76. o.

HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOK IZSÁKON: A XIX. SZÁZAD FORDULÓJÁTÓL A TANÁCSRENDSZERIG

Az állam a közigazgatás helyi szervein keresztül érintkezik lakossággal. Bár a helyhatóságok és a kormányzervek közjogi kapcsolata, alá-fölé rendelődése az egyes történelmi korszakok során sokat változott, mégis elmondható, hogy a helyi közigazgatás és jogalkotás a település lélekszámától, fejlettségétől, ellátott funkcióitól függetlenül mindenkor nagy jelentőséggel bírt. A helyhatóságok az államszervezet alapvető építőelemei, az államigazgatás lokális szervei. Választott testületük, a törvény adta keretek között önálló integritású alakzat. Az autonómia foka, szabadsága azonban az önkormányzatok történeti fejlődése során sokszor és sokat változott, vele együtt pedig változtak a helyi közigazgatás funkciói, rendeltetése, szervezetük, működésük keretei. A közigazgatás és önkormányzatiság történeti kutatása számos tanulsággal szolgál: bepillantást enged a korszakoként változó államszervező eszmerendszerek megtestesült valóságába. Kifejezi az államhatalom és politika időben változó viszonyát, kapcsolatát a társadalommal, a kisebb-nagyobb közösségektől az individuális dimenzióig. Az intézmény- és politikatörténeti vonatkozásokon túl a társadalomtudományok oldaláról is gyümölcsözőek lehetnek a közigazgatás-történeti feltáró munkák. A helyi politikai testülethez, a közigazgatás tisztikarához való tartozás az adott közösség szintjén mindenkor az egzisztenciális kiemelkedés, előmenetel lehetőségét jelentette. A helyhatóság, mint az egyes közösségek önszabályozó jogforrása és jogszolgáltató intézménye, a társadalmi mobilitás egyik legfontosabb motorja volt a múltban is, ilyen módon a közigazgatás-történet többek között a szociológia, szociográfia számára is kiváló vizsgálati terepet nyújt. Izsák kapcsán a Duna–Tisza közti Homokhátság egy jellegzetes településének választástörténeti vonatkozásait szeretném röviden felvázolni és a település történetén keresztül egyfajta vázlatos képet adni a községi helyhatóságok történetéről: a dualizmustól a tanácsrendszerig.

A községi tanács szervei, feladatai

Izsák község önkormányzata, mint közigazgatási és rendeletalkotó testület, a járási-megyei-országos közigazgatási hierarchia szerves részét, annak legalsó fokát jelentette. Az 1886. évi XXII. törvény vonatkozó paragrafusai pontosan és részletesen rendelkeztek a község vezető testületeinek feladatairól, szerveiről, a kollektív képviselet szabadságáról, az autonómia, önrendelkezés elve mentén kiterjedő lehetőségeiről csakúgy, mint a felsőbb közigazgatási princípiumok, járási és megyei törvény-

hatóságok, hivatalok és hatóságok ellenőrzési, korlátozási, ellenjegyzési feladat- és hatásköreiről. A községi közigazgatást rendező jogszabály értelmében Izsák község megalkotta szervezetéről, saját belső közigazgatásáról, működésének rendjéről szóló szabályrendeletét, mely – a képviselőtestület és a felsőbb hatóságok jóváhagyó ellenjegyzését követően – 1891-ben lépett hatályba. A szabályrendelet elsősorban leszögezte Izsák nagyközségi jogállását, lélekszámát, határának kiterjedését: a nagyközség 1891-ben 19 780 katasztrális hold területet bírt és 4 267 lelket számlált. A törvényi felhatalmazás alapján a községi igazgatás legfontosabb feladatát a szabályrendelet így határozta meg: „*végrehajtani a törvények s a törvényhatóságnak az állami és a törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó, s általában más hatóságnak is törvényes rendeleteit, önállóan intézni saját belügyeit*”¹, vagyis egyrészt az állami közigazgatás helyi végrehajtó szerveként eljárni, a felsőbb hivataloktól érkező utasításokat, rendeleteket kieszközölni, másrészt pedig önállóan, saját hatáskörben ellátni mindazon feladatokat, melyeket a törvény a községi tanács hatáskörébe utalt.

„*A község az önkormányzat jogát képviselő testülete által gyakorolja*”² rendelkezett az 1886. évi XXII. törvény. E testület részben népképviseleti alapon, tehát választás útján, részben pedig vagyoni cenzus útján szerveződött. A 40 tagból álló grémium egyik fele hároméves időtartamra, választással nyerte megbízatását, míg másik fele, a legtöbb adót fizetők – szintén háromévente megújított – névjegyzéke szerint állt fel. E képviseleti rendszerben a vagyonnal a társadalom iránti felelősség, képviselettel járó kötelesség és „hivatal” is társult. A közgyűlés alkotta a község jogforrását, határozathozatali fórumát, mely a végrehajtó szerveket a testületileg elfogadott határozatok szellemében intézkedésre utasította, rendelkezett a tanács működéséről, szervezetéről, valamint a felsőbb hatóságok részéről érkező utasításokat ratifikálta, azok végrehajtását felügyelte. A község a szabályrendeletben a képviselőtestület hatáskörét tételesen felsorolt, pontosan behatárolható területekre terjesztette ki³. Mindezek mellett több olyan jogosítványa is volt a községi képviselőtestületnek, amelye-

¹ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) IV. 910. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Községi Szabályrendeletei (a továbbiakban: IV. 910.). Izsák nagyközség szabályrendelete.

² 1886. évi XXII. tv. 32. §. Internet: 1000 évtörvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6215> (2010. 05. 06.)

³ A) a község belügyeiben határozni és a törvényhatóság jóváhagyása mellett szabályrendeletet alkotni; b) határozatait választott elöljárói által végrehajtatni; c) a választók névjegyzékét összeállítani; d) a községi vagyon felett örködni, azzal – az illetékes felsőbb törvényhatóság jóváhagyása mellett – rendelkezni; e) költségvetését megállapítani, törvényhatósági jóváhagyással adót a lakosságra kivetni; f) a községi utakat, közlekedési eszközöket jó karban tartani és a közmunkát megszavazni; g) „gyámolítani” a vallásosságot, közérkölcset és az „erkölcsnemesítő” egyleteket; h) községi iskolák és minden más intézmény fenntartása; i) intézkedni tűz- és közrendőrségi, valamint „szegény ügyekben”; j) felügyelni a községben folyó építkezésekre, tekintetbe véve a „szépészeti”, egészségügyi és tűzrendészeti követelményeket; k) a község utcáit és tereit szabályozni, tisztaságukról gondoskodni; l) a köz- és állategészségügy törvényben szabott kötelességeit ellátni; [...] n) gyámhatósági teendők ellátása; o) faiskola a község céljaira való fenntartása; p) a helyi ipar, mezőgazdaság támogatása, a „közvagyonosodás” előmozdítása; r) a község nevében kötött szerződések jóváhagyása; [...] u) a szüret, kukoricatörés és a legeltetés megkezdésének napját kitűzni. BKMÖL IV. 910. Izsák nagyközség szabályrendelete.

ket kizárólag törvényhatósági jóváhagyást követően foganatosíthatott, mint például az adók megállapítása, magánvagyon, ingatlan elidegenítése, kölcsön felvétele, új hivatal szervezése, községi határ kiigazítása stb.

Az önkormányzat operatív testülete, végrehajtó hatalma az előljárárság volt. E községi tisztviselői kar saját hatáskörben látta el a rábízott hatósági feladatokat, illetőleg a közgyűlés felhatalmazása szerint eljárta az egyes kérdésekben, melyekről a képviselőket rendszeresen tájékoztatni tartozott. Izsák község előljárársága az alábbi hivatalokat betöltő prominensekből állt: községi bíró, mint a képviselőtestület és előljárárság elnöki tisztviselője; a jegyző, mint „*a község jogi tanácsosa és tollvivője*”⁴; a törvénybíró, mint a bíró távollétében annak helyettese; a pénztárnok, akinek legfőbb feladata a pénzügyi gazdálkodással összefüggő teendő ellátására terjedt ki; a közgyám, a gyámhatósági teendők intézője; a községi orvos, aki a közgyógyítással és közegészségügyi hatósági feladatok ellátásával összefüggő feladatokat végzett; végül a községi rendőr, mint a nappali őrzési szolgálat felelőse⁵. A mezei és szőlőcsöszök, illetve a községi pásztorok a bíró elnöklete alatt tevékenykedtek, igaz nem községi alkalmazottak voltak – járandóságukról a „gazdaközönség” gondoskodott, ők választották, illetve mozdíthaták el őket. A községi előljárárság testületéhez tartozott továbbá négy tanácsbeli, akik az előljárárság által rájuk bízott feladatokban – esetenkénti díjazás mellett – közreműködtek. 1921-től számuk hatra emelkedett. Az előljárárság tagjai mellett ún. községi személyzet (kézbesítő, végrehajtó), kéményseprő és községi közegek (bábák, borbély⁶, kisbíró, községközi tisztogató) szolgáltak a község házában a századfordulót megelőzően. (A községi alkalmazottak fizetéséről lásd az 1. sz. mellékletet!)

Képviselő- és előljárárság

A képviselőtestület tagságának fele a választójoggal bíró, felnőtt korú, izsáki illetőségű férfi lakosság szavazása útján nyert mandátumot. A képviselőválasztásra a szavazók választókerületek szerint jelentkezhetek: egy 1894-ben kelt választási jegyzőkönyv szerint Izsákot két szavazókerületre osztották. A polgárok szavazati jogukkal egyrészt a község házában, másrészt pedig a „Cassino” épületében élhettek. A szavazókerületeket nem lakhely, hanem a választási névjegyzék szerint jelölték ki: a városházán szavaztak azon választók, kiknek neve az abc-rend szerint A-tól K-ig, míg a „Cassinóban” kiknek neve L-től Z-ig kezdődött. 1901-ben a járási főszolgabírói hivatal utasítására Izsákon átszabták a választókerületek határait.⁷ 1904-ben

⁴ BKMÖL IV. 910. Izsák nagyközség szabályrendelete.

⁵ Az éjjeli rendvédelemre a századfordulót megelőző időkben a lakosok közül rendeltek ki „teljes korú” polgárokat.

⁶ Izsák község 1891-es szabályrendelete rendelkezései alapján „*a községi borbély végzi a hajvágás, borotválás, s az orvos meghagyása illetve engedélye mellett a foghúzás, érvágás, köpölyözést, az orvos által reá bízott sebkezelést [...]. Betegnek netáni gyógykezelése szigorúan tiltatik. Köteles állandóan a községben lakni, s onnan az előljárárság s illetve bíró engedélye nélkül nem távozhat.*” BKMÖL IV. 910. Izsák nagyközség szabályrendelete.

⁷ „*Képviselőtestület [...]* a két alválasztó kerületet alsó és felső választó kerületben állapítja meg, az

újabb átszervezést foganatosítottak a községben: miután a választásra jogosult izsáki illetőségű lakosok száma a 600 főt meghaladta, így a törvény ide vonatkozó paragrafusa értelmében „a választás kerületenkint eszközendő”⁸. A változtatások mellett felszólaló képviselők azt is felrötták, hogy az addig kialakult és megcsontosodott választókerületi szisztéma nem volt sem arányos, sem méltányos, mert az I. választókerületben sokkal kevesebb volt a szavazók száma, mint a másodikban, ennek ellenére egyenlő számban választhattak képviselőket. Ugyanakkor az addigi kerületbeosztás Izsák területének, beépültségének sem volt megfelelő, így helyesebbnek mutatkozott a község „természetbeni területnek”⁹ s a szavazók számarányához igazítani a beosztást. 1937-ben ismét módosult a választókerületi beosztás¹⁰, majd Pest vármegye alispánjának rendeletére a következő évben újfent korrekciót hajtottak végre a szavazókerületek kijelölésénél: az összeírt szavazóképes polgárok lakhelyéhez igazított új szisztéma szerint a községet három szavazókerbe sorolták¹¹.

A községi eljáróság tagjait – a képviselőtestület jelölése alapján – a község „választó közönsége”, vagyis a választásra jogosult polgárok szavazattöbbsége alapján nevezték ki, hároméves időtartamra. Kivételt ez alól a bírói állás jelentett, melynek kandidálási joga nem a képviselőtestületet illette, azt a törvény a járási főszolgabíró számára tartotta fenn. A választás közfelkiáltással zajlott, de amennyiben 10 szavazó kérte, egyénenként, írásban leadott szavazással is megismételték a választási aktust. A község legfontosabb közjogi állásait a képviselőtestület élén álló bíró, a közigazgatás szabályszerű menetéért felelős jegyző, valamint a törvénybíró személye jelen-

alsó választó kerületbe tartozik a község 1- 2^{ik} tizede, továbbá a tanyák és telepeknek a Kecskeméti és Akasztói út alsó felén fekvő része; a felső kerületbe tartozik a község 3- 4^{ik} tizede, továbbá a tanyák és telepeknek ugyancsak a Kecskeméti és Akasztói út felső oldalán levő részei. Az alsó kerület szavaz a község házában, hol elnök Kovács János s jegyző Agárdy Jenő; a felső kerület szavaz a közs. ovodában, hol elnök [...], jegyző Gyenes Jenő.” BKMÖL V. 340. Izsák nagyközség iratai (a továbbiakban: V. 340.). Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 55. kgy. /1901.

⁸ „Az I. választókerületet képezze a II. alföldi transzverzális műút, mint természetes s az egész községet egyenlően 2 felé elosztó határvonal, jobb oldalára, a II. választókerületet pedig ezen határvonal baloldalára eső községrész s illetve telepek és tanyák. Vagyis az egész község e természetes s legarányosabb határvonal által fekvésének s a választók számarányának is megfelelőleg az éjszaki határtól az ún. Háromastól [?] a déli határig az ún. alsótemetőig kettészeletvén, az II. választókerület magában foglalja a belső 2^{ik} és 3^{ik} tizedet, a Reviczki-telep felét, Viczián-, Veisz-, Gedeon-telepet, a műút Kecskemét felé irányuló szakaszának bal oldalát, az I. választókerület magában foglalja a belső 1. és 4^{ik} tizedet, a Reviczki-telep másik felét, Úzovics Majorok, Deutsch-, Gedeon-, Veisz- s Szajori-tanyákat a műút Kecskemét felé irányuló szakaszának jobb oldalát. Továbbá jelölje meg a képviselőtestület az I. kerület szavazóhelyiségéül a község háza tanácstermét, a II. kerület szavazóhelyiségéül az óvoda helyiségét” – olvasható a választókerületekről rendelkező képviselőtestületi határozatban. BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 61. kgy. /1904.

⁹ Uo.

¹⁰ Az izsáki I. szavazókerület felölelte „a Fülöpszállás–Orgoványi útról a Deutsch dűlőn le és a csirai dűlőn le az orgoványi határig; az ezen határtól nyugatra, illetve délnyugatra eső határrész” vidékét, míg „A fentjelölt határvonaltól pedig a keletre, illetve északkeletre eső rész képezi a második kerületet.” BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 75. kgy./1937.

¹¹ Az „I. szavazóker a fülöpszállás–páhi műúttól nyugatra eső rész. II. szavazóker a kecskeméti és páhi műút közötti határrész, míg III. szavazóker a fülöpszállási és kecskeméti műút közötti határrész” lett. BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 68. kgy./1938.

tette. E három személy látta el az önkormányzat képviselőtestületét, érdekeinek védelmét, fontos ügyekben szavuk mindig nagy súllyal esett latba a képviselőtestületi vitákban és a határozathozatal során.

Bírók, törvénybírók és jegyzők Izsákon 1891–1942 között¹²

Bírók		Törvénybírók		Jegyzők	
Egyedi István	1891–1895	Szegedi Pál	?–1895	Agárdy Jenő	1879–1902
Szabó István	1895–1898	Damásdi Imre	1895–1898	Posch Lipót	1902–1919
Izsák József	1898–1901	Damásdi Péter	1898–1901	Varga Dezső	1919–1932
Takaró József	1901–1904	Mózes Mihály	1901–1911	Berzy József	1932–1938
Mózes László	1904–1908	Damásdi József	1911–1914	Hámory István	1938–
Széll Sámuel	1908–1911	Mezei Mihály	1914–		
Izsák Lőrinc	1911–1914	Szegedi János	1921–1924		
Mózes László	1914–1921	Vöő Ferenc	1924–1930(?)		
Viktor Imre	1921–1924	Radva László	1930–1933		
B. Szabó Sándor	1924–1930(?)	Viktor János	1933–1939		
Holecz István	1930–1933	Bárdi János	1939–1942		
Damásdi Gábor	1933–1942				

A jegyző, mint „a község jogi tanácsosa és tollvivője”, a képviselőtestület szabályszerű működéséért, a közigazgatás szakszerű viteléért felelős tisztét a századfordulót megelőzően Agárdy Jenő töltötte be. A köztisztviselőnek és általános megbecsülésnek örvendő előjáróról, Izsák „23 éve lelkiismeretes kötelességtudó tisztviselőjéről”¹³ halálakor, 1902-ben díszközgyűlés keretében elmondott méltatással emlékezett meg a képviselőtestület. Utóda Posch Lipót lett, akit hivatalából a forradalmi néptanács 1919 tavaszán eltávolított¹⁴ – helyébe Varga Dezső előjárót nevezték ki. A Tanácsköztársaságot követően a jegyzői székbe Boronkay Ferenc került, aki a direktórium idején is vállalt tisztséget: a forradalmi tanácsban gazdasági jegyzői teendőit látta el. Boronkay hivatalát 1932 tavaszáig viselte. Ez év április havának 11. napján községi főjegyzőnek „Berzy József megválasztott”,¹⁵ majd 1938-ban a hivatalra Hámory Istvánt választották meg. Boronkay Ferenc előjáró képviselőtestülethez megküldött „búcsúlevelére” a közgyűlés munkásságát méltató beszédben emlékezett meg. A hivatalát több mint 12 éven keresztül „mindenkor önzetlenül, fáradságot nem ismerő szorgalommal”¹⁶ ellátó főjegyző érdemei között kiemelendőnek tartották a község fejlesztését, a közvagyon gyarapítását egy tekintélyes méretű közlegelő és több középület vásárlásával, de nevéhez kapcsolódtak a község utcáinak szabályozási munká-

¹² SZABÓ Bence: Adalékok Izsák történetéhez. Dabas, 2008. 129. o.

¹³ BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 28. kgy./1902.

¹⁴ BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 3-1919./T.ü. jzkv./H.

¹⁵ Uo. Kgy. Szám nélkül. 1932.

¹⁶ BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 78. kgy./1931.

latai is.¹⁷ A községi bírók archontológiáját végigtekintve két nevet érdemes kiemelni, akik hosszabb időn keresztül viselték választott tisztségüket: Mózes László 1914–1921 között (leszámítva a Tanácsköztársaság etapját) és Damásdi Gábor 1933–1942 között foglalta el a bírói széket.

Több mint negyedszázados képviselői tagsága idején szerzett érdemeket Teischler József, akinek munkásságát – képviseleti jogáról való lemondása alkalmával – Boronkay Ferenc főjegyző méltatta a közgyűlés előtt. Teischler képviselő érdemei közé sorolta, hogy sokat tett a község legfőbb hitelintézete, az Izsáki Népbank fejlődéséért, a segédkezett a malom létesítése, villanytelep megszervezése és fejlesztése, orvosi lakások építése, az utcaszabályozások munkálatai ügyében. *„Mint iskolaszéki tag a tanügy érdekében tőle telhetőleg mindent elkövetett s nagyrészen neki köszönhető, hogy községünkben polgári iskola van [...] s általában a község fejlődése és közügyek körül tevékeny részt vett, soha sem vonta ki magát sehonét sem, ahol cselekedni kellett...”*¹⁸ – áll a képviselő méltatásában.

A községi előjáróság tagjai az általuk viselt közhivatal útján, egzisztenciájukon és műveltségükön keresztül a községi társadalom vezető rétegét alkották. A politika és gazdaság általuk és rajtuk keresztül összefonódó szálai megmutatkoztak akkor, amikor a vármegyei alispán rendeletére jelentés készült az *„előjárók és egyéb alkalmazottak mellékfoglalkozásának felülvizsgálása tárgyában”*¹⁹. Boronkay Ferenc főjegyző jelentésében az alábbi előjárók szerepelnek: az Izsáki Népbank Rt.-nél Holecz István bíró, Izsák László pénztárnok, Jávorka Mihály írnök, ifj. Damásdi György és Kiss István előjárók mint igazgatósági tagok voltak jelen, míg Dr. Molnár Antal vezető orvos felügyelőbizottsági elnökként szerepel az összeírásban. A Hangya Szövetkezet kebelébe tartozó Izsákvidéki Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetről igazgatósági elnöki tisztelet viselt Holecz István községi bíró.²⁰

Politikai szerveződések az 1945 előtti Izsákon

Politikai pártszervezet, párttagság Izsákon létezett ugyan a két világháború közti időszakban, de tevékenységük jobbra csak a választási időszakban vált aktívvá. A szervezett pártpolitika a társadalmi és közélet területein komoly szerepet – legalábbis vidéken – ez idő tájt nem játszott. A helyzet megváltozni látszott a németországi Nemzeti Szocialista Párt kormányerővé válása után, amikor Magyarországon is meghonosodtak és erősödni kezdtek a szélsőséges eszmékből táplálkozó politikai szervezetek, amelyek már a kisebb településeken is toboroztak tagságot. Izsákon a Dr. Damásdi Elek vezetése alatt álló izsáki jobboldali szervezet komolyabb politikai aktivitást nem fejtett ki: *„a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt itteni csoportja működéséről úgyszólván alig tudunk, működését azonban állandóan ellenőrizzük.*

¹⁷ BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 78. kgy./1931.

¹⁸ Uo, 22. kgy./1929.

¹⁹ Uo. 23. kgy./1931.

²⁰ Uo.

Nevezett pártnak a működése sem politikai, sem rendészeti okokból nem aggályos, mivel számottevő tagjai úgyszólván alig vannak, államellenes tanokat nem terjesztenek [...]”²¹ – derül ki az izsáki főjegyzőnek a járási főszolgabíróhoz intézett 1933. évi jelentéséből. A szélsőjobboldal szerveződése mellett lappangva és tiltva, de az ipari és mezőgazdasági munkásság, városi értelmiség körében éltek a szocialista, szociáldemokrata eszmék és törekvések, amelyek különösen erősödni látszottak a gazdasági világválság okozta nyomor, elszegényedés következtében. A konzervatív „úri középosztály” vezette politika és bürokrácia kezdetől gyanakodva, ellenszenvvel tekintett mind a szélsőjobb, mind a baloldal nyílt és illegitim tevékenysége felé. Izsákon a baloldali, kommunista ideológia jelenléte kevésbé érződött, tekintve, hogy nagy létszámú gyáripari munkásság a községben nem volt, a birtokstruktúrára alapvetően jellemző kis- és közepes üzemméret, az intenzív, apróbb parcellákon is jövedelmező kertkultúra pedig a társadalmi különbségek kiegyenlítése irányába hatott, mely nagyban oldotta az egzisztenciális feszültségeket.

A Tanácsköztársaság időszaka Izsákon

1919. március 22-én reggel Budapest házain városszerte kitűzték a vörös zászlót jelezve, hogy egy új szakasz, a Tanácsköztársaság etapja kezdődött el. A szociáldemokrata, agrárszocialista mozgalmak törekvéseit egyesítő, a társadalom, kultúra és tulajdonviszonyok sok évszázados adottságait egy csapásra megváltoztatni akaró új hatalom hamarosan vidéken is megszervezte politikai irányító testületeit, a helyi hatalmi elit leváltásával, eltávolításával, ha kellett, megfélemlítésével. A Tanácsköztársaság előzményének tekinthető az ország idegen katonai megszállása, a győztes hatalmak teljesíthetetlen „békefeltételei” és a kaotikus gazdasági helyzet teremtette krízis. A szükségállapotról tekintettel a honvédelem, fegyveres ellenállás megszervezésére és támogatására vidéken, így Izsákon is sort kellett keríteni: 1918. folyamán Dr. Cholatinzky Jenő, az izsáki nemzetőrség szervezője 80 fős irreguláris erő felett parancsnokolt, igaz az 1918. decemberi közgyűlés rendelkezett a testület létszámának 25 főre csökkentéséről. A haderő további fenntartása is elrendeltetett, „*amíg azt a szükség és közérdek megkívánják*”.²² 1919. május 9-én a forradalmi tanács „*megbízható elvtársak*”²³ fegyvereinek esetleges kiadásával bízta meg a direktóriumot. Az izsáki milícia elsősorban rendfenntartó feladatokat kapott, illetve szükség szerint a vörös őrség rendelkezésére bocsátották. Intézkedés született továbbá „*községi őrség szervezése*” ügyében is, e testület parancsnoki tisztét Beke József töltötte be.²⁴

²¹ BKMÖL V 340. Közigazgatási iratok, 4702/1933.

²² BKMÖL V 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 25. kgy./1918.

²³ Uo. 7-1919/T.ü. jkv. M).

²⁴ Uo. 7-1919/T.ü. jkv. T).

Izsákon a „forradalmi néptanács” alakuló ülését 1919. március 29-én tartotta. A Kovács Pál elnöklete alatt életre hívott munkás-, katona- és paraszttanács vette át a hatalmat Izsák község képviselőtestületétől.²⁵ A proletár hatalomátvételt igazoló tanácsai jegyzőkönyvet immár az „*Izsáki Direktórium*” kör alakú pecsétje hitelesítette. Az egybegyűlt izsáki forradalmi néptanács „*hosszú éljenzés közepette*” 1919. március 29-én egyhangúlag „*Kovács Pál, Izsák József és Hambalgó József elvtársakat kiáltja ki a háromtagú Direktórium megválasztott tagjaivá s megalakulnak jelenti ki s egyben felhívja s felhatalmazza őket a község ügyeinek további pontos és lelkiismeretes vezetésére.*”²⁶ Mindeközben az új hatalom késlekedés nélkül elmozdította hivatalából az előjáróság tagjai közül Posch Lipót községi főjegyzőt, Jávorka Margit községi írnoknőt és Bakonyi Sándor végrehajtót. A néptanács főjegyzőnek – az addig közigazgatási jegyzői hivatalt vivő – Varga Dezsőt választotta, míg gazdasági jegyzői állásra Boronkay Ferencet jelölték ki. Horváth Antal jegyzőgyakornokot községi közigazgatási segédjegyzői, Gyenes Benót adóügyi jegyzői állásában meghagyták.²⁷ A községi munkás-, katona- és paraszttanács megalakulását 1919. április 4-én foglalták jegyzőkönyvbe: a választás – melyen a „*proletár dolgozók egész tömege egyesült*”²⁸ – eredményének ismertetése során a legtöbb szavazatot kapott „*elvtársakból*” megalakult a községi néptanács és „*Izsák község ügyeinek közvetlen elintézésére*”²⁹ a községi tanács tagjaiból egy 10 tagú bizottság alakult, amely felhatalmazást kapott „*a község[i] adminisztráció azonnali vezetésére*”³⁰. A korábbi háromtagú Izsáki Direktórium ugyanekkor két további taggal egészült ki. A községi politikai szervek, testületek megválasztását követően Kovács Pál elnökletével felállt a forradalmi tanács jogszolgáltató testülete, az izsáki forradalmi törvényesék.³¹ A

²⁵ Helyükre „*a községi néptanács egyhangúlag Kovács Pál, Fekete József, Marton Ferenc, Büss György, Tóth Pál, Hambalkó István, Krisztián János, Miskár Imre, Hambalkó József, Szemkó János, Zeffer Mihály, Mazschó József, Izsák József, Szabó Sándor, Szabó Lajos iparos, Bíró Sándor, Bíró Mihály, Kállai Imre cipész, Halász János, Csaplár József, Kállai Gyula molnár, Izsák András, Ruzsa László festő, K. Tóth József, Damásdi Pál, Horváth István, Krumholz Péter, Falusi Sándor, Dediczki Mihály, Farkas László, Balog József, Papp Mihály, Fehér Imre, Nagy Balázs, Végh Géza, Löbb Kálmán, Csuzi Gergely, Blaskó József, Lajossi Lajos, Halász László elvtársakból megalakult munkás katona és néptanácsot vagyis a község néptanácsát megalakultnak mondja ki.*” BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1/1919./T.ü. jzkv./A.

²⁶ Uo. 1/1919. T.ü. jzkv./B.

²⁷ Uo. 1/1919. T.ü. jzkv./B.

²⁸ Név szerint: Varga Dezső, Boronkay Ferenc, Tóth József, Szilágyi Sándor, Kovács Pál, Kállai Lajos esztergályos, Halász László, Szabó Lajos iparos, Z. Szabó Sándor, Vértes Jakab, Bárdi Mihály, Vőő (?) Ferenc, Gy. Kovács Ferenc, Izyák János, Sz. Hambalkó József, Miskár Imre, Marton János, Fekete József, Krisztián János, Tóth Pál, Zeffer Mihály, K. Nagy Mihály, Löbb Kálmán, Csuzi Gergely, Blaskó József, Szemkó János, Halász János, Bús György, Hambalkó András, Horváth István, Hambalkó István, Csaplár József, Krumholz Péter, Batory Sándor, Lajossi Alajos, Kállai Imre, C. Balog József, Beke József, Végh Géza, Dediczki Mihály, Fehér Imre, Winter Manó, erdősz István, Beke Mihály, Csendőr Péter, Mikovics András, P. Tóth Mihály, Balog Imre. BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 3-1919./T.ü. jzkv./A.

²⁹ Tagjai: Kovács Pál, Végh Géza, Hambalkó József, Miskár Imre, Bene József, Vértes Jakab, Lajossi Alajos, Varga Dezső, Boronkay Ferenc, Szilágyi Sándor. BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 3-1919./T.ü. jzkv./B.

³⁰ Uo.

³¹ BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 3-1919./T.ü. jzkv./E.

közigazgatás átszervezése a jegyzői hivatalt sem hagyta érintetlenül: a három jegyzői (fő-, közigazgatási és adóügyi jegyzői) állás eltérő feladat- és hatáskörét a néptanács határozatilag egységesítette, hogy „a község gazdasági és egyéb ügyeinek elintézésében hanyagság és felületes nem körültekintésből kifolyólag [...] hátrálék elő ne állhasson [...]”.³²

A Tanácsköztársaság szélsőbaloldali ideológiája eleve ellenségesen és nagy bizalmatlansággal viszonyult az egyházzal, papsággal kapcsolatos ügyekhez. A klerikálisok „rendjében” a forradalmi néptanács a régi társadalmi és politikai rendszer, a feudális előjogok restaurációjának leghívebb képviselőit látta. Ennek szellemében az Izsáki Néptanács 1919 áprilisában hozott határozatával megalakította a tanítók helyi szervezetét „a felekezeties szellem”³³ ellensúlyaként. Döntés született továbbá az egyházi vagyonok elkobzásáról is: a „likvidáló bizottság” nevében Vértés Jakab³⁴ járt el és tett jelentést az izsáki néptanács előtt.

Az izsáki néptanács első szociális intézkedéseként határozatot hozott a község munkahelyeinek védelme és a bérharc adminisztratív úton való befolyásolása ügyében, amely az „idegen munkások” izsáki alkalmazását szigorúan megtiltotta.³⁵ A rendelkezés nyomán a helybeli rokkant munkások egy része erdő- és mezőőri állásokhoz jutott.³⁶ 1919 nyarán a direktórium „proletárok és nincstelenek összeírásával” felmérte a község lakosainak vagyoni helyzetét. A legszegényebb munkáscsaládok lakhatási gondjainak orvoslására lakásépítési program született, „egyelőre” 300 ház megépítésével.³⁷ A közigazgatás és a közellátás megszervezését a tanács és a direktórium testületei mellett bizottságok felügyelték, amelyek a korábbinál centralizáltabb, direktebb igazgatási gyakorlatot vezettek be. A közigazgatás az élet olyan területeire is kiterjeszkedett, amelyek korábban nem álltak a községi adminisztráció kezelésében – részben a hadiállapot során akuttá vált nyersanyag- és élelmiszerhiányból, részben pedig a tanácsrendszer bürokratikusabb jellegéből adódóan. 1919 tavaszán a néptanács „kebelén belül” az alábbi testületek alakultak meg: húsellátási bizottság, közoktatásügyi népbizottság, termést biztosító bizottság, sóelosztó bizottság, köz-élelmelési bizottság. Határozat született a „gabona- és élelmiszerfeleslegek”³⁸ beszolgáltatására is, a helybeli takarékpénztár működését pedig szorosabb kontroll alá vette a direktórium: tervbe került „a helyi Polgári Takaréknak az Izsáki Népbankba leendő beolvasztása”, valamint megtörtént a direktórium által kinevezett tisztviselők politikai megbízhatóságának kivizsgálása is.³⁹

³² BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 3-1919./T.ü. jzkv./G.

³³ Uo. 4-T.ü. jkv./1919 D).

³⁴ Később a „a munkás tanács művelődési osztályának” elnöki tisztét is betöltötte. BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 12-1919/T.ü. jkv. C/.

³⁵ BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 2-Tü. Jzkv./1919. E.

³⁶ Uo. 4-T.ü. jkv./1919 C).

³⁷ Uo. 9-1919/T.ü. jkv. E/.

³⁸ Uo. 8-1919/T.ü. jkv. A/.

³⁹ Uo. 8-1919/T.ü. jkv. E/.

Izsákon 1919. augusztus 7-én „*a Kommün Kormány megbukása folytán*” a régi képviselőtestület és elöljáróság egyszerűen visszavette a község ügyeinek vezetését, tehát a község politikai és adminisztratív apparátusa ismét felállhatott. A „restauráció” során az inga ismét túllendült a holtpontra: számtalan visszaállással, jogsérelemmel és erőszakkal járt a visszarendezés. Horthy fegyveresei, a Nemzeti Hadsereg – a zavaros állapotokat kiaknázva – támogatást gyűjtött, lényegében sarcot vetett ki az ország városaira és községeire. 1920 februárjában a Nemzeti Hadsereg javára megindított „gyűjtés” során 40 000 koronás „adomány” gyűlt össze. A pénzösszeg nem bizonyult elégségesnek, így szükségesnek látta a képviselőtestület, hogy „*hozzon oly értelmű határozatot, melynek meglegyen ugyan az adományozó jellege, de mégis foglaljon magában olyan kényszerítő hatást, melynek tudatában az adományozás alól egykönnyen senki sem vonhassa ki magát*”⁴⁰. Az elvárt adományokat a képviselőtestület a lakosság anyagi helyzete alapján vetette ki. Abban az esetben, ha valaki a község által kirótt „önkéntes adományt” nem volt hajlandó megfizetni, úgy a tanács határozatában kilátásba helyezte, hogy a magukat kihúzókat ne részesüljenek sem állami rézgálic-, sem vetőmag-kiutalásban, és ne reméljenek a jövőben semmiféle egyéb állami támogatást sem. Mindezeket túl, akik az adakozástól netán vonakodnának, azokat az elöljáróság „*alkalmas módon, de minden esetre társadalmi úton és közhírértel útján is erkölcsileg bélyegezze meg*”⁴¹ – rendelkezett a közgyűlési határozat. A Tanács hatalomhoz hasonlóan radikális úton, erőszakos körülmények között születő új berendezkedés nem ritkán katonai eszközökkel, nyers hatalmi módszerekkel is igyekezett a közigazgatásra nyomást gyakorolni. Mózes László bíró több esetben bírálta a Nemzeti Hadsereg egyes tisztjei által kifejtett durva eljárást, amellyel a községtől újabb és újabb „önkéntes adományokat” igyekeztek gyűjteni⁴². A községi bíró mindezek következtében választott tisztségéről lemondott és a közgyűlésből is eltávozott.

Az ország politikai és gazdasági helyzetének konszolidációjával Horthy kormányzó a Nemzeti Hadsereg „vonalaival” hátrébb húzta, a közigazgatásra gyakorolt nyílt nyomással felhagyott. A Tanácsköztársaságot megelőző időszakra azonban már csak emlékeztetett a király nélküli Magyar Királyság: a „boldog békeidők” hatalmi szervezetéhez, irányításához képest az állami adminisztráció sokkal centralizáltabb, zártabb, vonásaiban diktatórikusabb jelleget öltött az 1920-as évektől kezdve, igaz mindez a község politikai, közéleti terét csak kevésbé befolyásolta.

Az Izsáki Nemzeti Bizottság működése

A mai Bács-Kiskun megye területe 1944. október 10. és november 14-e között hadműveleti terület volt. A frontvonal közeledésével a közigazgatás helyi vezetői végrehajtották a kiürítésre vonatkozó parancsot. A gazdátlanul maradt országgrészen hatalmi vákuum nyílt, mely teret engedett – a Vörös Hadsereg aktív támogatása

⁴⁰ BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 8. kgy./1920.

⁴¹ Uo.

⁴² BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 9. kgy./1920.

mellett – egy alternatív, ideiglenes jellegű politikai-igazgatási szerveződésnek. Az önmagukat népi bizottságoknak nevező igazgatási alakzatok kezdetben a települési önkormányzat megbénult közigazgatásának feladatait, jogalkotó és jogszolgáltató funkcióit vették át. A későbbiekben a szovjet vezetés a népi bizottságok számára kizárólag politikai feladatokat jelölt ki: baloldali vezetéssel összefogni a létrejövő antifasiszta koalíciót, megalakítani annak helyi szervezeteit. A helyi politika irányítására és a közigazgatás „megszűrésére” alkalmasnak látszottak az immár nemzeti bizottságokként proklamált politikai szervezetek. Bács-Bodrogon 1945 március–július folyamán szinte mindenütt megalakultak a nemzeti bizottságok, Pest-Pilis településein ugyanez kissé hamarabb, már május tájékán végbement. A testületek összetétele tükrözte az államhatalom „nemzeti frontos” jellegét: képviselői között a koalíciós erők – vidéken többnyire frissen szervezett pártszervezetek – delegáltjai foglaltak helyet, elviekben paritásos alapon 2–2, esetleg 3–3 taggal. A megye kisebb településein általában a munkáspártok alakultak meg elsők között, így arányuk a Nemzeti Bizottságok testületeiben magasan reprezentált volt. A munkáspártokkal szinte egyidejűleg jöttek létre a kisgazdák politikai szervezetei. A Nemzeti Parasztpárt szervezőmunkája 1945-ben még elenyésző volt, a Polgári Demokrata Párt pedig vidéken jelentősebb szerephez nem jutott.⁴³ Az 1030/1945. M. r. sz. rendelet alapján megszervezett nemzeti bizottságok határozathozatali testülete a közgyűlés lett, élén az elnök-titkár-jegyző hivatali tisztikarával, akik többnyire az MKP képviselői voltak.

Izsák Nemzeti Bizottságának irattárából rendkívül kevés, mindössze 0,02 folyóméternyi iratanyag maradt fenn, így a testület megalakulásának körülményeire és működésére vonatkozóan csak kevés információ áll rendelkezésre. Az tudható, hogy Izsákon a legkorábban megszerveződő politikai erők közül, a Független Kisgazda Párt, a szociáldemokraták, a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt soraiból és a szakszervezetek küldötteiből állt össze a község nemzeti bizottsága, Bényi Imre MKP-delegált elnökletével. A Magyar Parasztszövetség helyi szervezetének zászlóbontását követően, 1946 áprilisában kérte tagjainak felvételét a testületbe.⁴⁴ A tagság és a vezérkar 1948-ig nagyjából változatlan összetétel mellett működött. A fordulat évétől az országos politikai változásokat követve az izsáki nemzeti bizottságban is végbement a többpárti reprezentáció népfrontos egypártrendszerre alakulása. A tagrevíziók végrehajtását és az „antidemokratikus” elemek eltávolítását a vármegyei nemzeti bizottság 1948. február 5-én kelt körlevelében sürgette. A leirat mindazon bizottsági tagok kizárására (visszahívására) utasította a nemzeti bizottságokat, akik a demokratikusnak mondott pártokon vagy a Függetlenségi Frontba tartozó erőknél kívül bármely más politikai erő korteseként vagy megbízottjaként a múltban kompromittáltak magukat, illetőleg „*olyan magatartást tanúsított[ak], amelyből a reakció pártolására vagy a demokrácia becsmérlésére lehet következtetni.*”⁴⁵ A

⁴³ KISFALUDY Katalin: Nemzeti Bizottságok a mai Bács-Kiskun megye területén (1944–1949). Levéltári füzetek III. Gyula, 1979. 30. o.

⁴⁴ BKMÖL XVII. 39. Az Izsáki Nemzeti Bizottság iratai (a továbbiakban: XII. 39.). Izsák Község Nemzeti Bizottságának határozata. Kelt: Izsák, 1946. április 15. Iktatószám nélküli irat.

⁴⁵ BKMÖL XVII. 39. 247. N.B./1947.

Kunszentmiklósi járási elnök is felhívta a községi nemzeti bizottságainak figyelmét testületeik újjászervezésére, valamint a tagság összetételi arányának rendezésére, a „*fasiszták, B-listások, kulákok [...] egyszóval a népi demokrácia ellenségei*”⁴⁶ kizárására. Nem lehetett tagja a nemzeti bizottságoknak olyan személy sem, akinek neve vagy közvetlen rokona szerepelt a kitelepítendő listáján, illetve akinek vagyonát a földrendezés során elkobozták. Az utasítások eredőjeként jelentősen módosult a megyeszerte újjászervezett községi nemzeti bizottságok tagsága, illetve balra tolódott annak pártrepresentációja. Izsákon a testület vezetését ezután is a Magyar Dolgozók Pártját képviselő Bényi Imre elnök látta el, de immár a kommunisták delegálták a bizottsági titkárt is. A szervezet tagságában az MDP és a hozzá kötődő szakszervezetek befolyása tovább erősödött.⁴⁷ A testület intézkedett a termelési bizottság elnökének visszahívására is, akinek feladatát a község gazdajegyzője vette át.

Az Izsáki Nemzeti Bizottság közgyűlése, 1948⁴⁸

	Közgyűlésbe delegált tagok	Vezetőség
MDP	2	2
FKG	2	
NPP	2	
Szakszervezetek	2	

Már a Nemzeti Bizottságok szerveződésének kezdetén világossá vált, hogy azokat a kormányzat politikai funkciók ellátására szánta. A közigazgatás szakfeladatait a belpolitikai helyzet konszolidálódásával a települési helyhatóságok vehették vissza. A két szervezet hatáskörének pontos tisztázása, illetékességük elhatárolása – tekintve a közélet átpolitikáltságát – a gyakorlatban nem volt mindig egyértelmű. Izsák község Nemzeti Bizottságának titkára kifogásolta, hogy a testület számos esetben alapfeladataiba nem illő, „*ügykörétől eltérő dolgokkal foglalkozik, ami rendkívül megszorítja munkáját*” – olvasható a kevés számban megmaradt jegyzőkönyvek egyikében.⁴⁹ A tisztségviselő javaslatba hozta a heti rendszerességgel, vasárnaponként tartott bizottsági ülések megritkítását és a testületre háruló feladatok csökkentését is.

A Nemzeti Bizottság saját tagságából bizonyos feladatok ellátására küldötteket delegált a község képviselőtestületébe. Egy 1946. márciusi ülésjegyzőkönyv megemlíti például a községben szervezendő gazdasági rendőrséget és az azt ellenőrző bizottság létrehozását. A kommunista párti kezdeményezésre létrehozott nyomozóhatóság pontos feladat- és hatáskörét a jegyzőkönyvi bejegyzés csak általánosságban említi, mint az illegális kereskedelem, „feketézés” elleni fellépést, valamint az iparigazolvánnyal rendelkező iparosok védelmét. A hatóság felállításáról és működéséről

⁴⁶ BKMÖL XVII. 39. A Kunszentmiklósi Járási Nemzeti Bizottság körlevele. 1/1948. N.B.

⁴⁷ Uo. Izsák Község Nemzeti Bizottságának ülésjegyzőkönyve. Kelt: Izsák, 1948. november 23. Iktatószám nélküli irat.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ BKMÖL XVII. 39. Izsák Község Nemzeti Bizottságának ülésjegyzőkönyve. Kelt: Izsák, 1946. március 31. Iktatószám nélküli irat.

adatok nem találhatóak a nemzeti bizottság levéltári anyagában, ugyanakkor gyanítható, hogy a kommunista sugallatra kelt kezdeményezés ugyanúgy szolgálhatta a gazdasági magántevékenység korlátozását, ellenőrzését, mint védelmét. A község nemzeti bizottságának tagságából delegálták az újjáépítési bizottság kollégiumát is. A vármegyei alispán rendelete alapján létrehozott szakbizottság a közigazgatás és a nemzeti bizottságok közös kara lett. Tagsága a község vezető tisztviselőiből, valamint a nemzeti bizottság küldötteiből állt.⁵⁰ 1946. március 10-én alakult meg a Községi Ellenőrző, illetve Tisztogató Bizottság. A 14 fős testületbe a Függetlenségi Frontba tömörült pártok 2–2 főt jelölhettek, valamint ugyancsak 2–2 küldöttel vettek részt a szakszervezetek, a község iparosai és kereskedőinek küldöttei. A jogszolgáltatási, közigazgatási ügyekben járatlan, laikus bizottság feladatává tették a múltban kompromittált tisztviselők és községi alkalmazottak kiszűrését, B-listára helyezését, annak mérlegelését követően, hogy az eljárás alá vont közalkalmazottak „a demokrácia szempontjából megbízhatónak, vagy megbízhatatlannak tekinthetők-e”.⁵¹ Az ellenőrző bizottság 1945–47 között nem rendelkezett jelentős politikai súllyal, működése nyomán többnyire minden tisztviselőt igazolt. „Az igazoló bizottságok munkája semmisnek tekinthető, internálótáborból hazatérteket, rongyos gárdistákat, akiket a Vörös Hadsereg közbiztonsági szervei mint nyilasokat vagy politikai bűnösöket elvittek hazatérésük után feltétlenül igazolva lettek”⁵² – adott hangot elégedetlenségének az MKP izsáki szervezetének titkára 1946 februárjában kelt jelentésében. Sőt az igazolóbizottság – amelynek ekkor még tagja volt a helyi gazdakör elnöke, a polgári olvasóköri vezetője és az ipartestület első embere is – határozatot hozott a kiürítési parancs előtt hivatali helyét elhagyó és később internált hivatalnokok alkalmazásáról. 1948-at követően a testületben az erőviszonyok a munkáspártok oldalára tolódtak. Ekkortól a bizottság törvény adta hatáskörét az MDP pozícióinak erősítésére, az ellenzék közigazgatásból való kiszorítására és a képviselőtestületből történő eltávolítására mind nyíltabban használta fel. A demokráciából a népi demokráciába vezető úton, az (ál)koalíciós esztendők és azt követően a tanácsrendszerig vezető időszak alatt a helyhatóságok szakigazgatása a párt- és ideológia céljainak szolgálatába álltak. A változások helyi bázisai a kommunista párt többszintű hierarchiájába organizált települési apparátusok voltak, amelyek az árnyékkormányzat helyi szerveiként a megkettőzött hatalom – illegális – hivatalaiként folytatták tevékenységüket. A helyhatóság választott képviselői és tisztviselői felett a helyi kommunista pártszervek állásfoglalásai az 1940-es évek végére mindinkább döntő szerephez jutottak, személyi kérdések felett rendelkeztek, a lakosságról adatokat, információkat gyűjtöttek. Például a Magyar Dolgozók Pártjának kunszentmiklósi járási titkára 1948. november 18-i izsáki látogatása során megállapította, hogy a község főjegyzője és gazdajegyzője gondatlanul – nem a kommunista szándékok szerint – kezelte a kishaszonbérletek ügyét, amely, szerinte, szándékos szabotálás tényállását is kimeríti. A pártirat név szerint felsorolja mindazon községi gazdákat is, akik nem tettek

⁵⁰ BKMÖL XVII. 39. Izsák Község Nemzeti Bizottságának ülésjegyzőkönyve. Kelt: Izsák, 1946. április 14. Iktatószám nélküli irat. Hivatkozási (idegen) szám: 1444/1946.

⁵¹ Uo. Pest-Pilis-Solt Kiskun Vármegye Nemzeti Bizottságának irata: 209/1946. N.B.

⁵² BKMÖL XXXV. 32. Az MKP Kunszentmiklósi Járási Titkárságának iratai. 7. ő. e. 135. p.

eleget terménybejelentési kötelezettségeiknek.⁵³ Az MDP izsáki szervezetének 1948. decemberi havi jelentésében olvasható: „*a szántási hanyagságból sok panasz van [...] [a] gazdajegyzőre és [...] [a] termelési bizottság elnökére. Javasoljuk [...] [a] főbíró-nak minél előbbi leváltását és helyében [...]. És javasoljuk [...] [a] második bírónak a leváltását és [...] helyette [...] elvtársat javasoljuk.*”⁵⁴ A fennálló politikai attitűdre, a korabeli közhangulatra következtethetünk az MDP Izsáki szervezetének egy másik, 1949-ben kelt havi jelentéséből, amely egyébként a törvényes helyhatóság MDP-vel szembeni súlytalanságát is szemlélteti: „*Az Éberségre is csak [a] kulák letiprásá-
val válaszolhatunk, úgy mint a központi utasítás, és járási bizottságunk erre irányt mutat [...]. Amelyik kuláknak van tanyája, úgy addig üldözzük amíg el nem hagyja lakóhelyé[t], de finoman, úgy hogy a középparasztság is megértse, és helyeselje az új intézkedést, ami[t] a népi Demokrácia a munkásoknak ad [...]*”⁵⁵ Az MDP a jogrendszer adta játéktéren kívül is igyekezett tehát mind nagyobb nyomást gyakorolni a helyi közigazgatás apparátusára, amely fokozta a községi tisztviselő kar elbizonytalanodását. A szakigazgatás működését veszélyeztető jelenség elharapózódására maga az Izsáki Nemzeti Bizottság titkára is figyelmeztette a testületet: „*az utóbbi időben a községi tisztviselő karban meglehetősen nyugtalanosság észlelhető, melynek alapja névtelen levélben történt feljelentések*”⁵⁶ – hangzott el a bizottság 1946 márciusában tartott közgyűlésén. 1948-at követően – a parlamentáris rendszer maradványainak felőrlésével – a helyzet a vidéki helyhatóságoknál is súlyosabbra fordult, a közigazgatás vezető tisztségeiben a leváltás-kiszorítás mindenütt kiteljesedett. A Magyar Dolgozók Pártja 1949. januári vezetőségi határozatában „felkérte” a nemzeti bizottságokat, hogy tegyenek intézkedéseket a demokrácia szempontjából nem megfelelő községi előjárók azonnali elmozdítására. A testület az MDP javaslatát megvitatta és annak helyt adva felszólította a községi képviselőtestületeket Damásdi György (kisgazdapárti) és Karácsony István⁵⁷ (parasztpárti) előjárók mint politika-

⁵³ BKMÖL XXXV. 50. Az MDP Kunszentmiklósi Járási Bizottságának iratai (a továbbiakban: XXXV. 50.). 3. csoport, 8. ő. e. A járási párttitkár jegyzőkönyve az Izsáki Földműves Szövetkezetről tartott értekezletről. 1948. november 18.

⁵⁴ BKMÖL XXXV. 50. 3. csoport 8. ő. e. Az MDP Izsáki Szervezetének havi jelentése a Kunszentmiklósi Járási Titkárság részére. 1948. december 6.

⁵⁵ Uo. Az MDP Izsáki Szervezetének havi jelentése a Kunszentmiklósi Járási Titkárság részére. 1949. június 30.

⁵⁶ BKMÖL XVII. 39. Izsák Község Nemzeti Bizottságának ülésjegyzőkönyve. Kelt: Izsák, 1946. március 31. Iktatószám nélküli irat.

⁵⁷ A Damásdi család több generáción keresztül vállalt politikai szerepet a község képviselőtestületében és viselt hivatalos előjárói tisztségekben Izsákon. „Ifjabb” Damásdi György karrierje feltehetően 1924-ben kezdődik, neve a képviselőválasztás póttagjainak sorában található (idősebb Damásdi György a képviselőtestület virilis tagja volt). Damásdi – lévén maga is földbirtokos, szőlőtermelő – javaslatára hozott a képviselőtestület 1925-ben rendeletet a bor fogyasztási adójának mérséklésére, tekintve hogy „*a szőlőgazdák remélhető jövedelme nincs arányban az óriási nagy költségekkel*”. (BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 5. k. 91.kgy./1925.). A két Damásdi 1927-ben ugyancsak bekerült a közgyűlés rendes és póttagjai sorába, illetve valamelyikük előjárói hivatal is szerzett (nincs pontosítva hogy melyikükről van szó, feltehetően az ifjabb Damásdi nyerte el a IV. előjárói hivatalot. Egy 1931-es közgyűlési bejegyzésben olvasható ifjabb Damásdi György községi előjáró neve, aki „másodállásban” az Izsáki Népbank Rt. igazgatósági tagjai között is szerepelt. Ifjabb Damásdit előjárói hivatalában az 1930-as tisztújítás megerősítette (ekkor utóljára még idősebb Damásdi is a választott képviselők között foglalt helyet),

ilag kompromittált személyek leváltására, képviselőtestületből való visszahívásukra. Helyettesítésükre javasoltak „egy dolgozó parasztot (nem kulákot vagy azokat védő) tagjukat beküldeni”⁵⁸. A tisztoztatás elérte a község önkormányzatának választott vezetőjét, a kisgazdapárti Bárdi János is. A nemzeti bizottság a főbíró ellen is kezdeményezte a fenti intézkedést, akinek „személye szintén nem felel meg a demokratikus követelményeknek”⁵⁹. Megjegyzendő, hogy a szóban forgó nemzeti bizottsági ülésen résztvevő két tisztviselő és hat közgyűlési tag közül négyen az MDP-t képviselték, két fő a szakszervezet delegáltja, egy fő pedig nemzeti parasztpárti tag volt (további egy képviselő pártovatartozása nem azonosítható).

Az izsáki tanács megalakulása

A szocialista államforma szimbolikusan az új alkotmánnyal, gyakorlatban a tanács-törvény hatályba lépésével intézményesült Magyarországon. Az 1950. I. törvény négy évtizedig meghatározója volt a magyar közigazgatás intézményrendszerének, a jogalkotó és jogszolgáltató berendezkedésnek. Az államhatalom helyi szervei a törvény alapján a közigazgatási struktúra szintjeire ültetett megyei-járási és települési tanácsok lettek. A tanácsok a gyakorlatban a pártirányítású államszervezet helyi végrehajtó „hivatalaivá”, alsóbb szintű igazgatási apparátusaivá csökevényesedtek, önkormányzati hatáskörük, önálló döntési szabadságuk legfeljebb az elvek szintjén fogalmazódott meg. Mindez halmozottan érvényes volt a hierarchia legalacsonyabb szintjén, a községi tanácsok esetében. Lényegét tekintve sem az önkormányzat függetlensége, sem a szabad népképviselő elve nem érvényesülhetett a korszak viszonyai között.

A helyi tanácsok választását szabályozó, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 31. számú törvényerejű rendelete alapján a választójogi kérdés rendezését akár demokratikusnak is nevezhetnénk, amennyiben nemek szerinti, vagyoni, műveltségi és egyéb korlátozó cenzust nem nevezett meg. A választói névjegyzékbe valamennyi huszadik életévét betöltött magyar állampolgár felkerült – igaz a jogszolgáltató

és ettől kezdve 1939-ig a forrásokból visszakövethetően tisztviselő volt, de 1949-es eltávolításáig vélhetően folyamatosan a községi előljáróságban töltött be hivatalt. A Damásdi név fellelhető ugyanekkor a község legmagasabb választott tisztségében is: Damásdi Gábor 1933-tól 1942-ig volt Izsák község bírása.

Karácsony István politikai pályafutása Damásdi Györgyéhez képest néhány esztendővel később, 1927-ben indult: neve először a képviselőjelöltek póttagjainak sorában fordul elő, majd a választások lezárultával a megválasztott rendes képviselők között találjuk. 1930-ban újraválasztották. Képviselőként és az Izsáki Ipartestület elnökeként szót emelt az iparostanonc-képzés beindítása, majd megtartása mellett, amelynek eredményeként a községben a megszüntetett tanonciskola helyét tanfolyami szakképzés pótolhatta. 1934-ben részese volt a népművelési bizottság megszervezésének, 1939-től az újraindult iparostanonc iskola felügyelőbizottsági tagja lett. 1936-tól a községi előljárói testületébe is beválasztották, kinevezését 1940-ben megerősítették. Forrás hiányában feltételezhető, hogy Karácsony István politikai szándékú eltávolításáig, 1949-ig a helyhatósági tisztviselője maradt.

⁵⁸ BKMÖL XVII. 39. Izsák Község Nemzeti Bizottságának ülésjegyzőkönyve. Kelt: Izsák, 1949. január 7. Iktatószám nélküli irat.

⁵⁹ Uo.

tatás törvénytelen határozatai nyomán a politikai jogainak gyakorlásától megfosztott tömegeket kizárta a szavazásból. A jogszabály szűk keresztmetszete ott mutatkozott meg, hogy a jelöltállítás joga egyedül a Magyar Függetlenségi Népfrontot illette, ezzel szavatolva, hogy az MDP káderfelelősei által jóváhagyott politikai jelöltekkel töltsék fel az államhatalom helyi szerveit. A választás megszervezéséért, lebonyolításáért és a demokratikus, pártsemleges látszat megteremtéséért mindenekelőtt e szervezet felelt: „*elsősorban is az a feladata a Népfront bizottságoknak, hogy a [...] Párt vezetése és irányítása mellett valamennyi becsületes pártonkívülit és más pártbelit is, akik eddigi munkájukkal és magatartásukkal, a szocializmushoz való hűségükkel és ragaszkodásukkal bebizonyították, hogy a demokráciát szolgálják, kapcsolják be [...] a választási munkálatokba...*”⁶⁰ A kunszentmiklósi járási MDP bizottság határozatilag foglalt állást amellett, hogy a választás agitációs munkáiba vonják be a helyi pártszervek a nőket, a pártonkívüli lakosságot, az egyénileg dolgozó kis- és középparasztokat, kisiparosokat, kiskereskedőket és értelmiségieket, „*hogy ezáltal minél jobban kidomborodjon a választás Népfront jellege*”⁶¹. A tanácsválasztásnak – ahogyan az ezt megelőző országgyűlési választásnak – politikai szempontból nem volt tétje, amennyiben a hatalmi berendezkedés jellegét, formáját, összetételét tekintjük; valójában propagandacélokat szolgált, a népi demokrácia politikai intézményeinek társadalmi támogatottságát, a Népfront delegáltak demokratikus felhatalmazását hivatott demonstrálni. A választási részvétel irreálisan magas arányának elérése a népfrontbizottságok és pártszervezetek, valamint a népi szervek elsősorú feladata volt. A szavazáson elérendő eredmények és részvételi arányok a gazdaság minden ágára előírt tervszámok mintájára születtek. A választások eredeti célja és rendeltetése 1950 őszén már alig-alig látszott, sokkal inkább a szocialista termelési versenymozgalmakra emlékeztetett, mint a helyhatóság népképviselői voksolására. A kor agitációs dokumentumai mai szemmel tekintve hol megmosolyogtató, hol bizarr képet festenek az akkori viszonyokról: az 1950-es tanácsválasztásokra, október 22-re előírt országos tervteljesítési cél például – mely a hivatalos propagandaanyag megfogalmazásában „*kormányzatunk, de dolgozó parasztságunknak is az [...] elgondolása*”⁶² – az őszi mezőgazdasági munkálatok 100%-os befejezése volt. A munkálatok versenyszerű végrehajtására Bihartorda község versenyre hívta ki az ország dolgozó parasztságát, amelyet a Bács-Kiskun Megyei Népfront Bizottság újabb kihívással tetézett: „*párosversenyre*” invitálta Szolnok megye dolgozó parasztságát, mégpedig a mélyszántás munkáinak idő előtti teljesítésére.

⁶⁰ BKMÖL XXIII. 736. Izsák község tanácsának iratai (a továbbiakban: XXIII. 736.). Közigazgatási iratok. Sz. n. 52-201/1950. A Magyar Függetlenségi Népfront Bács-Kiskun Megyei Bizottságának 100/1950. T.v. számú körlevele. Aláírás: Kulcsár Jenő, a Népfrontbizottság titkára.

⁶¹ BKMÖL XXXV. 50. 1. csoport 3. ő. e. Az MDP Kunszentmiklósi Járási Pártbizottságának ülésjegyzőkönyvei. 1950. október 4., 2. p.

⁶² Uo.

A választási propaganda

A választási felkészülés legnagyobb szabású feladata az agitáció, a választásra jogosultak meggyőzése és lelkesítése volt. A politikai kampányok általánosságban stílusuk alapján lehetnek pozitív és negatív színezetűek. „*A pozitív kampány amellett, hogy jelzi, az ellenfél rosszul végzi a dolgát, elismeri annak bizonyos eredményeit. A pozitív kampányban számok, százalékok és tények szerepelnek. Ezzel szemben áll a negatív kampány, amely alapvetően az emberek érzelmeire épít. A »suttogó propaganda«, a rágalmazás, az álhírek terjesztése, a perbe fogás, a folyamatos köz- és magánéleti támadás tartozik ide.*”⁶³ A szavazás hangzatos elvein, demokratikus eszméin túl a valóságban az MDP politikai és társadalmi szervezetei a negatív kampány technikáit többnyire nyíltan és gátlástalanul alkalmazták. A választási küzdelmek hangulatát, stílusát szemlélteti egy, Izsák község közigazgatási iratanyagában fellelhető propagandaanyag. A forrás impresszumot, aláírást nem tartalmaz, címzés nélküli nyomtatvány, de tartalma, politikai szándéka alapján egyértelműen az MDP helyi szervezetéhez köthető, és feltehetőleg a kampány „hivatalos” suttogó propagandájának forrása lehetett. A kétoldalas, írógéppel és sokszorosítási eljárással készített röpirat a népi demokrácia ellenségei iránti ellenszenvet a tervgazdaság kecsgetető demagógiájával vegyíti. Az indulati hatás növeléséért a nép ellenségeiként ábrázolva, alacsony röptű személyeskedéssel a község főtisztviselőit név szerint „szólítja” meg: „*A felszabadulás előtt a község vezetése a kulákság, kupecsek, ügyvédek, tehát a kizsákmányolók kezében volt. A községi főbíró [...] 93 k.holdas kulák, a városbíró [...] kulák, a rendőrbíró [...], a képviselőtestület tagjai közül 20 kinevezett legnagyobb kulák volt [...] kupec, illetve ügyvéd, bankáros és kispolgári egyének [...]*”⁶⁴ akik nem átalították még a templomban is zománcablákkal megjelölni a maguk számára fenntartott ülőhelyeket. A tanácsok létrehozásával ugyanakkor Izsákra a társadalmi egyenlőség és a nagyszerű fejlődés vár: az ötéves terv alapján megépül a népfürdő, a tűzoltóság korszerű motorfecskendőt kap, emeletes általános iskola épül, és még számos közműberuházás szolgálja majd a dolgozó nép javát.

A pártvezetés és a közigazgatás összefonódásának jellemző példája egy „*Szám nélküli*”⁶⁵ megjelöléssel ellátott, vagyis – feltehetően – szándékosan nyilvántartásba nem vett irat, amelyet egy községi bizalmi tisztviselő jegyzett le „*közvetlen közigazgatási vonal*”⁶⁶-on jött telefonhívás alapján. A vélhetően a megyei tanácsról érkező közvetlen utasítás azonnali intézkedés mellett elrendelte, hogy a községi vezetőjegyző vegye fel a kapcsolatot a helyi pártbizottság titkárával és együttesen készítsenek népszerűsítő anyagot egy-egy jelölről. A prodagandaanyagban lehetőleg dolgozó parasztokat mutassanak be, múltjuk és a jelölésre méltató érdemeik kiemelésével.

⁶³ SZABÓ Barnabás György: Önkormányzati választások. II. évfolyam 6. szám. 2002. november. Forrás: Internet: Kampány és választások <http://iroga.hu/onkormanyzati/szabo.htm> (2010. 05. 10.)

⁶⁴ BKMÖL XXIII. 736. Közigazgatási iratok. 52/1950. sz. n. Dátum és hivatkozás nélküli irat.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo.

A jellemzést a másnap érkező futárral kellett megküldeni, aki – melleleg – a szavazócédulákat szállította a településekre. Az utasítás alapján négy jelöltről készült rövid jellemzés. Hasonló célzatossággal, körlevélben utasította a Bács-Kiskun Megyei Tanács VB titkára a községi előljárási bizottságokkal való „*legszorosabb együttműködésre*”⁶⁷, mert hiszen az eddigi lanyha felvilágosító munka következménye, hogy sok dolgozó visszautasította tanácstag jelölését és általában nincs kellőképpen tudatosítva a megalakuló helyi tanácsok történelmi fontossága. „*Gondoskodjanak az Előljárási bizottságok a felvilágosító munka teljes kiszélesítéséről, a népnevelői munkába kapcsolódjanak be az Előljárási bizottságok is*”⁶⁸ – így a dörgedelmes felsőbb utasítás.

A választási kortes tevékenység végrehajtásában, irányításában jelentős szerepet kapott a lényegében erre a feladatra szervezett ún. népi szervi bizottság is. „*A választási propaganda és a választás ideje alatti teendőkről*”⁶⁹ készült munkaanyag a szavazás hajrájában sűrűsödő feladatokat összegezte, amely nyilván a lakosság meggyőzésének, a központi pártkarakalattal egybecsengő spontán népi törekvés kikényszerítésének célját erősítette. A határozat többek között arról rendelkezett, hogy a választások előtti napon (!) a népnevelők végezzék el utolsó házi agitációikat és szólítsák fel a község lakosságát tisztasági és dekorálási feladatok versenyszerű elvégzésére. A szavazóhelyiségek feldíszítését valamennyi pártirányítás alatt álló szerv feladatául szánták: a dekorálásban a DISZ⁷⁰, MNDSZ⁷¹, DÉFOSZ⁷², szakszervezetek, pedagógusok, úttörők, népnevelők és még a szavazatszedő bizottság is kötelezően részt vállalt. A választási kedv fokozására a község közterületein kihelyezett „hangos híradó” mozgalmi dalokat és indulókat sugárzott naphosszat, az adást helyenként lelkesítő jelszavak szakították meg. Valamennyi rendelkezésre álló járműnek, motorkerékpárnak készenlétben kellett állni a nagy napra, és egy kijelölt tanító vezetése alatt mozgóították az úttörőket is. A biztosra vehető választási eredmények tudatában eleve önmaga dicsőítésére és ünneplésére készülő tanács a választás reggelén motoros felvonulással, zenével készült ébreszteni álmából a falu népét. A határozat előírta, hogy a hangulat fokozásáról autókön körbehordozott cigányzenekar és éneklő ifjúság is gondoskodjék. A Kunszentmiklósi járási pártbizottság anyagában javaslatként szere-

⁶⁷ BKMÖL XXIII. 736. Közigazgatási iratok. 52/1950. sz. n. Hivatkozás: 5210-3/17-1950. Aláírás: Papp Géza, a Bács-Kiskun Megyei Tanács VB titkára.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ BKMÖL XXIII. 736. Közigazgatási iratok. A népi szervi bizottság értekezletének jegyzőkönyve 52/1950. sz. n. Izsák, 1950. október 18., aláírás nélkül.

⁷⁰ DISZ: Demokratikus Ifjúsági Világszövetség. Nemzetközi ifjúsági szervezet. A londoni ifjúsági világtalálkozásra alakították meg 1945-ben. A szervezet célja a fiatalok jogaiért, a békéért, a népek szuverén egyenjogúságáért való küzdelem. Politikailag deklarálta semleges, valójában kezdeti kommunista irányítás alatt állt.

⁷¹ MNDSZ: Magyar Nők Demokratikus Szövetsége. 1945-ben a Magyar Kommunista Párt patrónusa alatt jött létre. Szellemiségében a nők emancipációját képviselte, leplezetlen célja volt ugyanakkor, hogy szavazók tömegét nyerve meg a kommunista párt számára. A háború után újra aktívává váló független nőszervezeteket az MNDSZ-be olvasztották.

⁷² DÉFOSZ: Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége. 1948. december 18-án alakult földműves társadalmi szervezetek összevonásával. Fő feladata a földmunkások körében az állami agrárpolitika melletti agitáció, a térszerítés népszerűsítése, valamint a Magyar Dolgozók Pártja befolyásának növelése volt a parasztság körében. 1952. január 19-én szűnt meg.

pel, hogy kutassanak fel a kultúrfelelősök „versfaragókat”, akik közismert dallamokra aktuális strófákat tudnak szerezni a felvonuló ifjúság részére.⁷³ Hogy állampolgári kötelességéről senki meg ne feledkezzen, az ifik⁷⁴ és a népnevelők együttesen indultak a szavazókért és – a kötelező szavazatok, zenés kultúr műsor megtekintése után – csoportosan vitték őket a kijelölt szavazóhelyekre. A népi bizottság és a községi előljáróság a választások napjára a vidám (agitációs) műsorok mellett gondoskodott a rendvédelmi karhatalom demonstratív jelenlétéről is: az urnák kiszállítását autós vagy lovasrendőri felvezetéssel kellett megszervezni kül- és belterületen egyaránt. „Éberség szempontjából”⁷⁵ mezőrendőrök, éjjeliőrök és párttagok együtt járőröztek nappal és virrasztottak éjjel, arra hivatkozva, hogy bármi vandál cselekmény, netán templomrongálás vagy keresztkidöntés ne hogy megzavarja a választás menetét. A szavazatok beszállítására egy párttag, a szavazatszedő bizottság elnöke és rendőr kíséretében kellett sort keríteni.

A Magyar Függetlenségi Népfront által a helyi választásra összeállított lajstrom 81 tanácsstagjelöltet és 41 póttagot tartalmazott. A helyi közigazgatást ellátó, rendeletalkotó testületbe delegáltak névsora elsöprő többségében a „dolgozó nép” jelöltjeiből, $\frac{3}{4}$ -ed részben földművesekből, tizedrészben üzemi munkásokból és kisiparosokból állt össze.

A tanácsválasztás jelöltjeinek foglalkozási csoportjai. Izsák, 1950⁷⁶

Közigazgatási, rendvédelmi tisztviselő, vezető	7 fő	8,6%
Egyéb értelmiségi (tanító, orvos)	3 fő	3,7%
Földműves TSZCS-tag	12 fő	14,8%
Földműves	49 fő	60,5%
Üzemi munkás	6 fő	7,5%
Kisiparos, iparos segéd	3 fő	3,7%
Egyéb (háztartásbeli)	1 fő	1,2%
Összesen	81 fő	100%

A tanácsválasztásra delegált 81 jelölt politikai szimpátiája és egzisztenciális összetétele is teljes mértékig a hivatalos ideológia osztályelvű követelményeit és népfrontos küllemét tükrözte. A 81 fő közül 29-en tartoztak az állampárt tagságába (36%), egy fő DÉFOSZ tag volt, míg a jelöltek közel 2/3-át (63%) „pártonkívüli” községbeli lakosok közül verbuválták. A tanácsstag jelöltek a Nemzeti Front lajstroma alapján felerészben 8 kh-nál kisebb földön gazdálkodó „kisparasztok” és szövetkezeti tagok voltak. A „középparasztok”, vagyis a 8 kh-nál nagyobb birtokkal rendelkező gazdák közül a többség 8–10 kh-dal rendelkezett, ennél jelentősen nagyobb birtoktest (18

⁷³ BKMÖL XXXV. 50. Az MDP Kunszentmiklósi Járási Bizottságának iratai. 1. csoport 3. ö. e. Az MDP Kunszentmiklósi Járási Pártbizottságának ülésjegyzőkönyvei. 1950. október 18., 2. o.

⁷⁴ Uo. Izsák község előljáróságának utasításai. Izsák, 1950. október 18. Szabó Barna vezetőjegyző.

⁷⁵ BKMÖL XXIII. 736. Közigazgatási iratok. 52/1950. sz. n. Kiadta a Magyar Függetlenségi Népfront nevében: Bényi Imre elnök a választási bizottság részére. Dátum, aláírás nélkül.

⁷⁶ Uo.

kh.) csak két jelölnél olvasható. Megjegyzendő, hogy a község alapvetően homokos talajú, gyenge termőhelyi adottságú határában a 10–18 kh. földbirtok sem feltétlenül tekinthető egzisztenciálisan középbirtoknak, vagyis egy család önálló jövedelemforrásának, kiváltképp, ha az adott birtok szántóföldből vagy legelőből áll zömében. Az értelmiségi foglalkozású jelöltek között található a politikai alapon kinevezett MDP-tag vezetőjegyző, az ugyancsak párttag rendőrbíró, földszövetkezeti ügyvivő (ügyvezető?), iskolaigazgató, községi orvos és egy jegyzőgyakornok. Pártonkívülként vett részt a választásban két pedagógus, egy jegyzőgyakornok és egy fő „OSZH üv.”⁷⁷.

A tanácsválasztás jelöltjeinek foglalkozási csoportjai. Izsák, 1950⁷⁸

Tisztviselő, közalkalmazott	10 fő	12,3%
Agrárproletár	7 fő	8,6%
Földmunkás	2 fő	2,5%
TSZCS tag	12 fő	14,8%
Kisparaszt (1–7 kh.)	31 fő	38,4
Középparaszt (8–18 kh)	9 fő	11,1
Kisiparos, üzemi munkás	9 fő	11,1
Egyéb (háztartásbeli)	1 fő	1,2%
Összesen	81 fő	100%

1950. október 22-én Izsákon a hivatalos jegyzőkönyv alapján a választásra jogosult 5083 főből 5016-an járultak az urnák elé. Érvénytelen szavazatot négy választó adott le. A népfront jelöltje mellett szavaztak 5014-en, „ellene”: ketten. Összességében a tanácsstagjelöltekre a választásra jogosultak 98,56%-a voksolt igennel.

A 254/1950. /X. 21./ Mt. számú rendelet 27. §-a alapján a községi tanácsok felállításának első napjától a képviselőtestület és az előljárárság „hivatalos tennivalóit” a tanács és annak végrehajtó bizottsága vette át⁷⁹. A tanácsi testületeket hatalmi ágak szerint osztották ketté: „döntéshozó” szerve élén az elnök állt, a szakigazgatás funkcióját betöltő, végrehajtó bizottság vezetője pedig a titkár lett. A korábbi választási gyakorlattól eltérően a titkárokat és a tanácsi alkalmazottakat már nem a helyi választott testület delegálta, hanem felsőbb hatóságok jelölték ki. A káderfelelősök, személyzeti osztályok által történő kijelölés során a fő hangsúly a politikai megbízhatóságon volt. A leváltott előljárási testületek tagjainak azonnali eltávolítását kiemelten kezelték. Mivel a községi tanácsok megalakulásával ezen személyek „alkalmazásának lehetősége” automatikusan megszűnt, a felsőbb szervek utasították a községeket a régi apparátus haladéktalan elbocsátására. A községi bírák, másodbírák és esküdtek ügyeit ettől fogva a tanács tagjai vitték tovább, a helyi VB felügyelete mellett.⁸⁰

⁷⁷ BKMÖL XXIII. 736. Közigazgatási iratok. 52/1950. sz. n. Dátum, aláírás nélkül.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ BKMÖL XXIII. 736. Közigazgatási iratok. 52-201/1950.

⁸⁰ Uo.

Záró gondolatok

Izsák községi helyhatóságának történeti áttekintése a jog- és intézménytörténeti vonatkozásokon túlmenően több tanúságot is tartalmaz. A választástörténeti szempontú vizsgálatok a közösségi autonómiáról és attól el nem választható módon az egyéni szuverenitásról, önrendelkezéshez való szabadságról is sokat vallanak. A tanulmányban áttekintett időszak kezdetét az 1886-os községi törvény hatályba lépése adta, amely rendezte a községi jogállású települések önkormányzatának működését, jogi kereteit – végét pedig az 1950. évi tanácsválasztások, a tanácstörvény hatályba lépése és a helyi államhatalmi szervek szocialista intézményrendszerének megteremtése jelentette. A tanácsrendszer politikai, közjogi és választástörténeti szempontból is korszakzáró esemény volt, amennyiben a totalitárius diktatúra intézményesülését hozta el. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az alapjaiban az 1886-os községtörvény corpusára épülő választójogi keretek sem jelentettek a mai értelemben vehető valódi népképviselési autonómiát, önkormányzati szuverenitást. A választójogba beépített fékek, vagyoni korlátok és egyéb cenzusok nagyban megkötötték a társadalmi mobilitás spontán mozgó erőit és kizártak széles tömegeket az önrendelkezés alapvető polgárjogi szabadságából. 1945 után hazánk „dolgozó népe” soha nem látott lehetőséget kapott a polgári demokratikus politikai berendezkedés megteremtéséhez – legalábbis a választójog ezen irányából kitekintve. 1950 októberében minden felnőtt, feddhetetlen múltú magyar állampolgár élhetett választójogaival – igaz a választhatóság állampárti monopóliummá tételével az addig korlátozott szabadságjog propagandisztikus lózunggá degradálódott.

A választójog nagy kérdésein túl még egy fontos elemét ki kell emelni a nagy politikai változásoknak: a polgári korszak közigazgatását irányító tisztviselői kar esetében a hivatalviseléssel még magától értetődően együtt járt a közigazgatási, jogi szakértelem, képzettség, általános műveltség is. A közigazgatás irányítói többségükben – a vármegyei tisztikartól akár a legkisebb község elöljáróságáig – nem csupán egzisztenciális vagy presztízs szempontokból tartoztak az elit körébe, hanem szakértelmük, műveltségük révén is kiemelkedtek. A „fordulat évét” követően a politikai érdek mindenek fölött álló rendezőelvévé vált, amely egyenesen vezetett a közigazgatás színvonalának, a hivatalnoki réteg általános műveltségének és szaktudásának katasztrofális mértékű eséséhez, amely önmagában is háborús mértékű társadalmi károk okozója lett.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet: A községi elöljárók és alkalmazottak fizetése, 1925

„1. A három közs. bíró fizetése egyenként	300 a.k.
2. Pénztárnok fiz.	500 a.k.
3. Közgyám fiz.	200 a.k.
4. A szülésznök fiz. egyenként	36 a.k.
5. 12 mezőőr fizetése összesen	2 910 a.k.
6. 4 szolga fiz. és ruhája	2 400 a.k.
7. Lovas kézbesítő fiz. és ruha	800 a.k.
8. Takarítónő fiz. és lakbér	295 a.k.
9. Udvaros fiz.	120 a.k.
10. Éjjeli őr fiz.	240 a.k.
11. Ovodai dajka fiz.	240 a.k.
12. Vágóhídi takarítónő	100 a.k.
13. Gyepmester fiz.	72 a.k.”

Forrás: BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek. 78. kgy./1925.

2. sz. melléklet: A község képviselőtestülete és a tisztújítás során megválasztott és beiktatott elöljáróság, 1924

„A községi képviselőtestület legtöbb adót fizetők választattak 1924 évre kiigazított jegyzék szerint	1921. márc. 31-én választattak
1. Gr. Majláth Uzovics István	1. Baráth János
2. Nagy Balázs	2. Hörcsög János
3. Kiss Gyula	3. Damásdi Péter
4. V. Szegedi János	4. Mezei Géza
5. Mózes József örök.	5. Kozma József
6. K. Szabó Sándor	6. Lévai Bálint
7. özv. Kosztka Lászlóné	7. Jávorka Mihály
8. Mózes László	8. Izsák Gábor
9. Barthalos Kálmán	9. Bárdi János
10. Cséplő Gábor	10. Izsák András
11. id. Molnár Sándorné	1924. márc. 5-én választattak
	11. Veress István
12. Csontos János	12. Damásdi Elek
13. özv. K. Szabó Gáborné	13. Damásdi Mihály
14. Vikor Imre	14. Gyallai János
15. B. Szabó Sándor	15. Szegedi János
16. Vincze István	16. Izsák József

17. Damásdi György
18. özv. Egyedi Imréné
19. Kiss Gábor
20. Damásdi Ambrus

17. V. Szegedi Mihály
18. B. Kiss Imre
19. Teischler József
20. Faragó János

1. Kovács Flórián
2. Ádám Balázs
3. Damásdi József
4. Damásdi Péter

Póttagok

1. Damásdi Gábor k. fia
2. Ifj. Cséplő István
3. Radva József
4. ifj. Halász László

Bírói állásra

II. bírói állásra

Pénztárnoki állásra

Közigazgatási állásra

I

I. rendőrelőjáró állásra

II. rendőrelőjáró állásra

III. rendőrelőjáró állásra

IV. rendőrelőjáró állásra

V. rendőrelőjáró állásra

VI. rendőrelőjáró állásra

Elnöklő főszolgabíró ... megválasztottnak jelöli ki. ...”

B. Szabó Sándort

Vöő Ferencet

B. Kiss Imrét

Izsák Lászlót

Bognár Pált

Holecz Istvánt

K. Szabó Lajost

ifj. Damásdi Györgyöt

Kiss Istvánt

Izsák Jánost

Forrás: BKMÖL V. 340. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 41. és 42. kgy./1924.

TÖREKVÉSEK A HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÓJOG MEGREFORMÁLÁSÁRA AZ 1920-AS ÉVEKBEN

A kiegyezést követően létrehozott területi igazgatási struktúra jellegét a hatalmi-társadalmi elit különböző érdekeinek – nevezetesen a kormányhatalmat birtokló, centralizációra törekvő birtokosság és a történelmi alkotmányt évszázadok óta védelmező vármegyei nemesség – kompromisszuma határozta meg. A rendszer alapjait megteremtő 1870. évi XLII. és az 1871. évi XVIII. törvénycikkek ennek következtében a központi végrehajtó hatalmat erősítő rendelkezések mellett a vármegyék önállóságát biztosító szakaszokat is tartalmaztak. Így modern, polgári közigazgatás helyett egy javításra szoruló rendszer jött létre, amely a dualizmus korszakában lényegi változás nélkül fennállt. A világháborút és a forradalmakat követően a jogfolytonosság elvének megfelelően sor került a közigazgatás korábbi struktúrájának helyreállítására. A Horthy-korszak ezáltal megörökölte a dualizmus kori igazgatás évtizedek óta megoldásra váró problémáit is. Ezzel magyarázható, hogy az 1920-as éveket a közigazgatási reformtörekvések sorozata jellemezte, amelyeknek egyik legfontosabb eleme az önkormányzati testületek és a helyhatósági választójog átalakítására vonatkozó elképzelések voltak. Dolgozatomban csak a vármegyei törvényhatóságokat érintő tervezeteket, azoknak is csak a választójogra vonatkozó előírásait és az azokkal közvetlen összefüggésben álló egyéb közigazgatási javaslatokat tekintem át.¹

Ferdinandy demokratikus választójogi tervezete

„A közigazgatás tekintetében tulajdonképpen egy nagyobb [...] reformra volna szükség” – ismerte el a Nemzetgyűlés előtt mondott 1920. július 22-i bemutató beszédében az új kormányfő, gróf Teleki Pál, majd így folytatta: „Erre vonatkozó tervünket azonban most nem fejthetem ki, mert reményünk nem lehet aziránt, hogy ezt rövid időn belül a t. Nemzetgyűlés elé hozhassuk.”² Szeptember elején a belügyi kormányzat egyik legelső és legfontosabb feladatákként a községi és törvényhatósági szervezetek újjászervezését és új alapokra fektetését jelölte meg Ferdinandy Gyula belügyminiszter.³ A vármegyei és városi törvényhatósági bizottságok, valamint a

¹ A tanulmány a Bács-Kiskun Megyei Levéltár 2010. március 23-án, Kecskeméten megrendezett választástörténeti konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Az 1920–1922-es Nemzetgyűlés Naplója, IV. kötet, 14. o. (A továbbiakban: Napló.)

³ A belügyi kormányzat legközelebbi feladatairól. = Magyar Közigazgatás 1920. szeptember 12., 37. sz. 1. o.; Ferdinandy Gyula (1873–1960). Főjegyzőként az 1905. évi nemzeti ellenállás szervezője Abatúj-Torna vármegyében, amiért állásából elbocsátották. 1912-től kassai jogakadémiai és

városi és községi képviselőtestületek megújítását célzó törvényjavaslatait október 20-án terjesztette a miniszter a Nemzetgyűlés elé.⁴ A vármegyei tervezetet november 5-én a közigazgatási és a pénzügyi mellett a közjogi bizottságnak is kiadták tárgyalásra.⁵

„Az 1867-től a most lezajlott háború befejezéséig terjedő korszak közéletünk rendezésében egy nagy kérdést hagyott hátra elintézetlenül, a közigazgatás reformját. Közigazgatásunk jelenlegi rendszere már megállapításakor sem felelt meg még az akkori követelményeknek sem. [...] És bár a reformot évtizedeken át minden kormány felvette a programjába, azt egyik sem tudta megvalósítani” – állapította meg a belügyminiszter a vármegyei igazgatás szervezeti és háztartási változásairól szóló törvényjavaslat indoklásának bevezető soraiban.⁶ Ferdinandy szerint a sikertelenség legfőbb oka az volt, hogy az akkori sajátos államjogi helyzetből kifolyólag a közigazgatási reform kérdését Magyarországon mindig a politika látószögéből mérték, és sokkal több politikai vonatkozással vegyítették, mint amennyit az ügy természete elbírt volna. A jelenről szólva megjegyezte, hogy az ország nehéz helyzetben van, és az állam felvirágoztatásának, kulturális és gazdasági előrehaladásának a jó közigazgatás az alapfeltétele, de hozzátette, a nagy reform végrehajtására a jelenlegi időpont nem alkalmas, annak megvalósítását az államélet konszolidálódása utáni időkre kell halasztani. Gondolatmenetét folytatva kifejtette, hogy van néhány olyan részletkérdés, amelynek a rendezése azonban nem tűr halasztást. Ilyennek tartotta elsősorban az önkormányzati közületek legfőbb akaratnyilvánító szervének, a törvényhatósági bizottságnak az újjáalakítását. E részleges reformot azért tartotta szükségesnek, mert álláspontja szerint a hatályban lévő jogszabályok már nem állnak összhangban a megváltozott életviszonyokkal, így lehetőséget nyújtanak arra, hogy a közönség képviseletét olyan elemek is elláthassák, akiknek az önkormányzati élettel nincs mélyebb kapcsolatuk. E jelenség következményeit úgy összegezte, hogy a hamis képviselet miatt nem ismerik el a törvényhatósági bizottságot a közösség akaratát képviselő szervnek, amelynek ebből következően nincs tekintélye, nincs ereje, és így működése sem eredményes.⁷

A tervezet szerint a törvényhatósági bizottság – a dualizmuskori struktúrához hasonlóan – felerészben választott tagokból, felerészben pedig a legtöbb adót fizető állampolgárok képviselőiből tevődött volna össze. A javaslat aktív választójogot kívánt biztosítani minden férfinak, aki legalább 10 évnyi magyar állampolgársággal rendelkezett, betöltötte életének 24. évét és legalább hat éve a vármegye területén lakott. A törvényhatósági bizottság tagjai is csak férfiak lehettek volna, esetükben is megkövetelték volna a 10 év állampolgárságot, a hatéves helyben lakást, továbbá a 26. életév betöltését, illetve az írni és olvasni tudást. Az ily módon meghatározott feltételek – a javaslat ellen tiltakozó vármegyei nemesség állításával, de a tervezet

budapesti egyetemi tanár, a Simonyi-Semadam kormány igazságügy-minisztere, 1920 júliusától a Teleki-kormány belügyminisztere.

⁴ Napló, VI. kötet. 94. o.

⁵ Napló, VI. kötet. 257–258. o.

⁶ Az 1920–22-es Nemzetgyűlés Irományai, V. kötet, 149. sz. (A továbbiakban: Irományok 1920–22.)

⁷ Irományok 1920–22. V. kötet, 149. sz.

szóhasználatával is ellentétben – ugyan nem eredményezték volna az általános választójog megvalósulását, de mindenesetre az önkormányzati képviselőket demokratikusabb irányba mozdították volna el.⁸ „Egybevetve a választói és a választhatási jogosultság kellékeit azt hiszem, – írta a belügyminiszter – a javaslat a leghelyesebb középúton halad. Tágítanunk kell az elavult régi korlátokon, de viszont vissza is kell térnünk a túlságosan széles választójog alapjáról, amelyre a nagy tömegek még nem éretek meg kellőképpen.”⁹ A nők aktív és passzív választójogának kérdéséről szólva Ferdinandy kifejtette, hogy nem vezetne jóra az úgynevezett uralkodó eszméknek és a külföldi példáknek a kellő mérlegelés nélküli követése. Ehhez még hozzátette, hogy a magyar közönség szemében a nők választójoga általában nem rokonszenves, mert az ellenkezik a „magyar néplélekkel”. De nem is volna indokolt, mint mondta, hogy a nők választójoga túlnyomó részben közigazgatási hatáskört betöltő önkormányzati képviselők megalakításánál érvényesüljön, ennek működése ugyanis a nők élethivatásától annyira távol áll, hogy abban gyakorlatilag sem szerezhetnének jártasságot.¹⁰ A bizottsági tagságból kizáró okokat a javaslat a korábbi törvényes rendelkezéseknél részletesebben és pontosabban állapította meg. Különösen indokolt volt ez, mert „a háború és a forradalmak alatt az emberi jellemnek oly sok, sajnálatos megátortorodását tapasztalhattuk.”¹¹ Ezzel a szabályozással kívánták biztosítani, hogy a „hazafiatlan” és „megbízhatatlan” elemek ne vehessenek részt a közügyek intézésében. Az összes választhatók sorából történő választást a jelölés folyamata előzte volna meg. A jelölté válást legalább 100 választó írásbeli ajánlásának megszerzéséhez kötötte a tervezet. A törvényjavaslat indoklásában leírtak szerint a választási rendszer demokratikus vonásait kívánta a belügyminiszter erősíteni a községenkénti titkos szavazás bevezetésével.

Ferdinandy javaslata számolt a virilizmus intézményével, de már a legtöbb adót fizető tagok is a választókerületenként megtartott választás útján kerültek volna be az önkormányzati testületbe. A belügyminiszter a virilizmus fenntartásának szükségességét egyfelől azzal indokolta, hogy a gazdasági közületként is működő vármegyei önkormányzat belső gazdasági ügyeinek intézésénél a részvétel lehetőségét feltétlenül biztosítani kell azoknak, akik ezekben az ügyekben gazdaságilag a legnagyobb mértékben érdekelve vannak. Másrészt, mint mondta, a törvényhatósági bizottságnak a közhatalmat gyakorló tevékenysége szempontjából sem lehet a virilizmust teljesen mellőzni, mert a bizottságnak ennél az igen fontos tevékenységénél a működés helyes irányát a nagyobb műveltség, másrészt a kellő mérséklet biztosítja, a nagyobb vagyonnal pedig ez a két tulajdonság rendszerint együtt jár. A törvényhatósági bizottság virilista tagjainak száma választókerületenként a lakosság arányában oszlott volna meg, akiket három évre – az illető kerület kétszer akkora számú virilista jelölt-

⁸ Az 1920-ban hivatalba lévő önkormányzati testületek megválasztására még a világháború előtt az 1874. évi XXXIII. törvény alapján került sor, amely körülbelül a lakosság 6%-ának biztosított szavazati jogosultságot. A Ferdinandy-féle javaslat alapján törvényhatósági választójogosultsággal rendelkezők arányát jelenleg nem ismerjük, de az biztos, hogy a tervezet jelentős emelkedést hozott volna ezen a téren.

⁹ Irományok 1920–22. V. kötet, 149. sz.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

jei közül – a választóközönség választott volna meg.¹² „A háború és a forradalmak felrúzták a közönséget a közélet jelenségei iránt tanúsított közömbösségéből, és a társadalom minden rétegének figyelmét és érdeklődését fokozott mértékben terelték a közügyek felé. Ennek a nagyobb fokú érdeklődésnek nagyobb fokban való érvényesülését biztosítja a javaslat azáltal, hogy a bizottság összes tagjait a választóközönség választja.”¹³ Az adófizetés számításánál csak azokat az adófajtákat vették volna figyelembe, amelyeket valamely hivatásszerű foglalkozással összefüggésben, illetve amelyeket a vármegye területén fekvő ingatlanok után kellett megfizetni.

A belügyminiszter javaslata a vármegyék számára elfogadhatatlan volt, mert a tervezet a törvényhatósági bizottságok újjáalakítását „a kellő vagyoni és értelmi korrektívumok” alkalmazása nélkül, a „legszélesebb körű” választójog alapján képzelte el. Ugyanakkor a virilista tagsági jogosultságot is a „választás esélyinek” akarta kitenni, pedig – mint állították – a virilizmus volt az, ami eredeti alakjában biztosította a középosztály érvényesülését, jelentette a közügyek önzetlen szolgálatát, a kulturális fejlődést és a szociális haladást.¹⁴ A törvényhatóságok közönsége keserű és felháborodott hangvételű feliratok sokaságában hazafias aggodalommal tiltakozott Horthy kormányzónál, a kormánynál és a Nemzetgyűlésnél a tervezett változtatások ellen. A reformok szükségességét a vármegyék ugyan elismerték, de azok időszerrűtlenségére hivatkozva egyúttal kérték a törvényjavaslatoknak a napirendről való levételét. Kijelentették, hogy a vármegyének, mint a legerősebb nemzeti intézményünknek a lebontása még békeidőben sem javasolt, nemhogy a mostani zavaros időkben, amikor a világháború és a forradalmak következtében szétzilálódott ország jogrendjének helyreállításában, a konszolidáció megteremtésében az alkotmány e bevált védőbástyája zászlóvivő szerepet vállalt.

A vármegyék tiltakozása miatt a belügyminiszter az önkormányzati szervek újjáépítését célzó törvényjavaslatok visszavonására kényszerült, döntését azonban a Nemzetgyűlés előtt a kormány átalakításával indokolta. Ferdinandy 1921. január 12-én a Belügyminisztériumban a főispánok részvételével tartott értekezletet a közigazgatási reform kérdésében.¹⁵ A miniszter január végén jelezte, hogy a törvényhatósági választójogról szóló új törvényjavaslat elkészült, és még hozzátette, reméli, hogy a Nemzetgyűlés gyorsan elfogadja a javaslatot és akkor március második felében megtarthatók a törvényhatósági választások.¹⁶ Hamarosan kiderült azonban, hogy a tervezett önkormányzati reformok ellen eddig felirati úton tiltakozó vármegyék semmifajta változtatást nem fogadnak el. Az ezt követően kibontakozó országos méretű ellenállás láttán Ferdinandy február 19-én lemondott belügyminiszteri tisztségéről, távozásával a helyhatósági választójog újr szabályozására irányuló törekvések egy időre lekerültek a napirendről.

¹² Az indoklásban leírtak szerint a kétszeres számból történő választás elég tág teret enged a kiválasztásra, de az ennél nagyobb számú jelölt esetén a fizetett adók összege annyira leszálna, hogy a virilizmus lényege illuzórikussá válna.

¹³ Irományok 1920–22. V. kötet, 149. sz.

¹⁴ Somogy Megyei Levéltár (a továbbiakban: SML) Alispáni iratok 727/1921-es alapszámhoz tartozó 24 877/1920. és 26 723/1920. iktatószámú iratok.

¹⁵ Budapesti Hírlap, 1921. január 13. 1–2. o.

¹⁶ Pesti Hírlap, 1921. január 29. 1. o.

Ráday belügyminiszter kísérlete az önkormányzati testületek megújítására

Az 1921 tavaszán megalakult Bethlen-kormány programjából egyértelműen kitűnt, hogy az új miniszterelnök csak a pénzügyi és az alkotmányjogi reformok végrehajtását követően kívánja napirendre tűzni a közigazgatás átalakítását.¹⁷ Bizonyos kérdések megoldása, így a törvényhatósági bizottságok újjáalakítása, azonban nem várathatott magára. Az 1910-ben kiegészített önkormányzati testületek megbízatását – a háborús időkre tekintettel – az 1915. évi VI. törvénycikk meghosszabbította az új választásokig, amelyet a jogszabály szerint a békekötés napját követő három hónap letelte után kellett megtartani. A trianoni békeszerződés 1921. július 26-án életbe lépett, de a választásokra október 26-a után mégsem került sor, elmaradását a kormány a választójogi törvény hiányával indokolta. Ez az érvelés azonban csak formai értelemben volt igaz, hiszen a nemzetgyűlési és a törvényhatósági választójog hatályos rendelkezéseit a Friedrich-féle rendelet tartalmazta, amely a társadalom széles rétegeinek biztosított szavazati jogot. A halogatás valódi oka tehát valójában az volt, hogy az említett jogszabály alapján megtartott választások felboríthatták volna a fennálló vármegyei hatalmi erőviszonyokat, amelynek lehetőségét azonban a kormányzat igyekezett elkerülni. Gróf Ráday Gedeon belügyminiszter október 12-én ugyan kibocsátott egy huszonegy pontos kérdőívet tartalmazó rendeletet a törvényhatósági bizottságok újjáalakítását szabályozó választójogi rendelkezések kidolgozása tárgyában, de a törvényhatóságok első tisztviselőitől beérkezett munkaanyagok végül nem vitték előbbre az önkormányzati testületek összetételét érintő reformokat.¹⁸ A vármegyei politikai elit gondolkodásmódjának érzékeltetése okán azonban érdemes egy pillantást vetni Tallián Andornak, Somogy vármegye alispánjának e tárgyban küldött jelentésére, amely a somogyi tisztikar álláspontját is tükrözte.¹⁹ A leirat harmadik és negyedik pontja lényegében ugyanarra kérdezett rá, csak más szempontot hangsúlyozva, miszerint: hogyan biztosítható, hogy a vármegyei lakosság minden egyes rétege arányos képviselőt nyerjen az önkormányzati testületben, illetve hogyan akadályozható meg ugyanitt egyes társadalmi csoportok túlréprezentáltsága. Sárközy György²⁰ somogyi főispán, aki másolatban szintén megkapta a leiratot tudomásulvétel végett, az előbbieket kapcsán lapszéli megjegyzésként

¹⁷ GYENESEI József: Kísérletek a vármegyei közigazgatás megreformálására az 1920-as években. (Első közlemény.) In: Somogy megye múltjából. Szerk.: Bősze Sándor. Kaposvár, 2005. 214. o.

¹⁸ Gróf Ráday Gedeon (1872–1937). 1910 és 1917 között Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét főispánja. Aktív részvevője volt a bécsi és a szegedi ellenforradalmi mozgalmaknak. 1920-tól 1921-ig Pest és Szolnok vármegye kerületi kormánybiztosa. 1921. április 14-től december 3-ig a Bethlen-kormány belügyminisztere.

¹⁹ Tallián Andor (1864–1935). Közigazgatási pályafutását Somogy vármegyében mint községi gyakornok kezdte. 1887-ben Nagyatádon szolgált. 1902-ben Somogy vármegye főjegyzőjének választották meg. 1914-től a vármegye helyettes alispáni, majd 1919-től 1928-as nyugállományba vonulásáig az alispáni tisztségét töltötte be.

²⁰ Sárközy György 1895 és 1901 között Kaposváron, Nagyatádon és Baracson szolgabírói, 1901-től utóbbi helyen fősolgabírói tisztséget töltött be. 1920-ban Somogy vármegye kormánybiztosa, 1920 és 1926 között pedig a törvényhatóság főispánja volt.

kendőzetlen őszinteséggel egyetlen szót írt le: „kivihetetlen”. A belügyminiszterhez felterjesztett alispáni változat valamivel cizelláltabban, de ugyanezt fogalmazta meg a következő furcsa indoklással: „*A haladás, a társadalmi fejlődés a meglevő rétegeket mind jobban szétválasztja, új és új osztályok, rétegek keletkeznek, úgy hogy erre való tekintettel az aránylagos képviseltetés nem is lenne célszerűen keresztülvihető, s az a közérdeknek sem felelne meg. A nagyobb a tekintélyesebb társadalmi rétegek a választásnál érvényesíthetik a képviselőikre vonatkozó igényeiket, a kisebbek csatlakozhatnak a nagyobbakhoz, s így részint közvetlen, részint közvetve minden érdek kiegyenlítést nyer.*”²¹ A somogyi tisztikar a választással kombinált virilizmus fenntartása mellett kardoskodott, indoklásként a már sokszor elismételt érvet hangoztatta: a közterhek legnagyobb részének viselői nélkül nem lehet döntéseket hozni a helyi közügyekben. A javaslat szerint a legtöbb adót fizetők és a választott tagok egyharmad-egyharmad arányban osztoztak volna a törvényhatósági bizottsági helyeken. A bizottság egyharmadát pedig értelmiségiek alkották volna, a leírtakból azonban nem derült ki, hogy ők milyen módon válhattak volna az önkormányzati testület tagjaivá. A helyhatósági választójog megilletett volna minden nagykorú magyar állampolgárt, aki írni-olvasni tud, két éve helyben lakik, és nem áll csőd, gondnokság, illetve büntetőítélet hatálya alatt. A választhatóság feltétele a fentiekén túl a politikai feddhetetlenség, valamint a hat elemi iskolai osztály sikeres elvégzése lett volt. A tervezet a nőktől kategorikusan és indoklás nélkül megtagadta mind az aktív, mind a passzív választójogot.

A vármegyék elképzelései a helyhatósági választójog átalakítására

Közel négyévnyi hallgatás után, 1922. december 10-én ismét napvilágot látott a Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesületének hivatalos közlönye: *A vármegye*. Az újraindított lap első számában Rakovszky Iván belügyminiszter köszöntő szavai mellett felhívást intézett a vármegyei tisztviselői kar jeles tagjaihoz arra kérve őket, hogy fejtsék ki álláspontjukat a közigazgatási reform legújabb nyilvánosságra került tervezetével kapcsolatban.²² A Bethlen-kormány közigazgatási elképzeléseinek ismeretében az átalakítások gyors megvalósítása azonban nem sok sikerrel kecsegtetett, ennek ellenére a tervezett reformok híre újabb riadalmat keltett a vármegyei nemesség körében. Ezért Hederváry Lajos, a Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesületének újdonsült igazgatója Rakovszky belügyminiszternél tett december eleji bemutatkozó látogatását igyekezett arra is felhasználni, hogy hasznos információkat szerezzen a közigazgatási reform munkálatairól a felbolydult vármegyei közönség kedélyeinek megnyugtató végett. A találkozón a miniszter kihangsúlyozta, hogy a

²¹ Magyar Országos Levéltár, K-148 Belügyminisztérium, Elnöki iratok. 1922-11-677 (7302/1921.) Ezúton szeretnék köszönetet mondani Polgár Tamásnak a Somogy Megyei Levéltár munkatársának, aki önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta ezt a forrást.

²² A vármegye, 1922. dec. 10. I. sz. I. o.

kidolgozás során: „*A tudományos és a politikai világ számottevő tényezői meglesznek hallgatva.*” A belügyminiszter ígéretet tett arra is, hogy az egyesület véleményét nemcsak kikéri, de arra „*a lehetőség határain belül súlyt akar helyezni.*”²³

A Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesületének vezetősége a belügyminiszter által felkínált véleménynyilvánítási lehetőséget komolyan véve egy körlevélben felhívást intézett a vármegyék alispánjaihoz, valamint ugyanebben a tárgyban egy 13 pontból álló kérdőívet tett közzé a közlönyben, a közigazgatási reformmal kapcsolatban, kérve a megyei törvényhatóságok tisztikarát, értekezleten vitassák meg az abban foglaltakat.²⁴ A helyhatósági választójog témakörét érintő tizenegyes sorszámú kérdés, így hangzott: „*A képviselőtestületeket és [a] törvényhatósági bizottságokat miként vélik hazafiúi szempontból leghelyesebben megalkotni?*”²⁵

A válaszadó tisztikarok többsége – ahogy az sejthető volt – a helyhatósági választójog szűkítése mellett foglalt állást. A Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesülete igyekezett a vármegyei erők elképzeléseit egységesíteni, ennek érdekében az egyesület vezetése igazgatótanácsi értekezletet hívott össze. Az április 11-i összejövetel azonban eredménytelenül zárult: 11 vármegye képviselői távolmaradtak, a megjelent 22 alispán egy része pedig a megyei tiszti értekezlet összehívása híján csak saját véleményét képviselhette az ülésen.²⁶ A közigazgatási reformtervezet alapelveinek megvitatása az igazgatótanács április 25-i rendkívüli ülésén sem sikerült az összegyűlteknek, így a belügyminiszterhez intézendő felterjesztés megszövegezése is elmaradt. A nyilvánosság a szervezet közlönyének május 1-jei számából értesülhetett arról, hogy a testület munkájának eredménytelensége miatt az egyesület végül Hederváry Lajos igazgatót bízta meg a tervezet elkészítésével, amelyet a lap 1923. június 1-jei száma tett közzé.²⁷ A Rakovszky elképzeléseit bíráló javaslat a törvényhatósági választójog szigorításának szükségességét kemény szavakkal indokolta: „*A mai választói jog eredményezte azt, hogy a vörös szegfű, mint szimbólum, a magyar képviselőházban parlamentképessé lett, hogy a tárgyilagosság helyett a demagógia és ennek a szegény legázolt magyar hazának és nemzetnek érdeke helyett az egyéni törtetés és önérdek kezd lassan úrrá válni. Azt igen jól tudjuk, hogy a demokrácia korszakában a demokratikus áramlatnak nem lehet útját állni. De viszont, sajnos, azt is igen jól tudjuk, hogy mit jelentett nálunk a demokrácia és hová vezette az országot: az őszi rózsás forradalomhoz, a kommünhöz és végül Trianonhoz.*”²⁸ A javaslat az aktív és a passzív választójogot a 26., illetve a 30. életév betöltéséhez, nyolc-, illetve tízévi helyben lakáshoz, írni-olvasni tudáshoz, illetve négy elemi osztály elvégzéséhez, adófizetéshez, valamint 10 évi állampolgársághoz kívánta kötni. Az egyesület elképzelése szerint a törvényhatósági bizottságban 50% lett volna a választott tagok aránya, akiket nyílt szavazással választottak volna meg.

²³ A vármegye, 1922. dec. 10. 1. sz. 2. o.

²⁴ SML alispáni iratok 3987/1924. alapszámú irathoz tartozó 1993/1923. iktatószámú irat.

²⁵ A vármegye, 1922. december 10. 1. sz. 5. o.

²⁶ A vármegye, 1923. április 20. 12. sz. 2–3. o.

²⁷ A vármegye, 1923. május 1. 13. sz. 4. o.

²⁸ A vármegye, 1923. június 1. 16. sz. 3. o.

Két törvényjavaslat a törvényhatósági bizottságok újjászervezéséről

Az 1915. évi VI. törvénycikk előírásai ellenére a trianoni békeszerződés életbelépése után a törvényhatósági mandátumok megújítására nem került sor, ezért még 1923-ban is a tizenhárom évvel korábban kiegészített önkormányzati testületek működtek, amelyeknek a tagjait az 1874. évi törvény alapján választották meg. A vármegyei bizottsági tagok meghosszabbított megbízatása – az 1923. évi II. törvénycikk 20. §-a értelmében – az év végén azonban lejárt. A helyzet rendezése érdekében a törvényhatósági bizottságok újjászervezéséről szóló javaslatát a belügyminiszter 1923 decemberében terjesztette a nemzetgyűlés elé. A tervezet szerint a vármegyei testületek tagjait egyharmad részben az összes választhatók, egyharmad részben a községek jelöltjei közül választották volna a törvényhatóság területén választójoggal rendelkező lakosok. A bizottság további egyharmad részben legtöbb adót fizető polgárokból állt volna, akik a saját maguk köréből rekrutálódtak volna, szintén választással. A törvényjavaslat indokolása kiemelte, hogy a törvényhatósági bizottság képviselőinek túlnyomó része a tervezet szerint választás útján nyerte volna el mandátumát, így az ennél fogva rendkívül demokratikus. Ez utóbbi kritérium érvényesülését nagyban korlátozta volna az, hogy a javaslat a helyhatósági választójogot az ekkor már szigorúbb feltételekhez kötött országgyűlési választójoghoz kívánta igazítani, és emellett még hatéves helyben lakást is előírt.²⁹ A tervezet a törvényhatósági választójog gyakorlását kötelezővé kívánta tenni. Ez az elv Budapesten már 1920-ban bevezetésre került a helyhatósági választásoknál: „szükségesnek tartottam e szabálynak a többi törvényhatóságra [történő] kiterjesztését is, mert a választójog gyakorlása helyes értelmezés mellett valóban nemcsak jogosultság, hanem egyúttal a legfontosabb állampolgári kötelesség is” – olvasható a belügyminiszteri indoklásban.³⁰ A szavazási kötelezettségét elmulasztó választópolgárt pénzbírsággal kívánta szankcionálni a tervezett jogszabály. A javaslat szerint a törvényhatósági bizottság tagjai továbbra is csak férfi választópolgárok lehetek volna: „A helyhatósági passzív választójognak a nőkre való kiterjesztését a vidéki törvényhatóságokban nem tartom indokoltnak, mert az önkormányzati képviseletek túlnyomó részben közigazgatási hatáskört töltenek be, tehát olyan természetű működést fejtenek ki, amely a női élethivatástól távol áll” – indokolta Rakovszky a tervezet negyedik szakaszát, amelyhez még azt is hozzátette: „Ilyen kívánságnak a vidéki közönség körében nincs is gyökere.”³¹ A javaslatot a belügyminiszter a következő év folyamán az érdemi tárgyalás előtt – nem tudni miért – visszavonta, így az önkormányzatok működésének folytonosságáról

²⁹ Az 1922-es választójogi rendelet az aktív választójogot iskolai végzettséghez kötötte, a férfiak 24., a nők 30. életévük betöltését követően szavazhattak, emellett a jogszabály a nagyobb városok kivételével visszaállította a nyílt szavazást.

³⁰ Az 1922–26-os Nemzetgyűlés Irományai (a továbbiakban: Irományok 1922–26.). VIII. kötet, 346. szám

³¹ Irományok 1922–26. XII. kötet 567. szám.

_____Törekvések a helyhatósági választójog megreformálására az 1920-as években
rendeleti úton kellett gondoskodnia a kormánynak.³² Rakovszky tervezetének át-
szövegezett változatát 1924 végén terjesztette a törvényhozás elé, amely korábbihoz
hasonlóan csendben lekerült a napirendről.³³

A helyhatósági választójog új szabályainak törvénybe iktatása

Az önkormányzati testületek újjáalakításához szükséges választójogi rendelkezések elfogadása végül csak 1929-ben történt meg, amelyek a közigazgatás rendezéséről szóló XXX. törvénycikkben kerültek kihirdetésre. Az új törvényhatósági választójog alapján ugyan többen járulhattak a szavazóurnákhoz, mint korábban, ennek értékét azonban némileg csökkentette az, hogy az összes választó által választottak aránya a korábbi 50-ről 40%-ra csökkent.³⁴ A jogszabály az aktív választójog feltételül az országgyűlési választójog meglétét, hatévi helyben lakást vagy a törvényhatóság területén lévő ingatlantulajdon meglétét írta elő.³⁵ A törvényhatósági bizottság tagjává azt a férfit lehetett megválasztani, aki aktív választójoggal rendelkezett, a 30. életévét betöltötte és állami egyenes adót vagy községi adót fizetett.³⁶

Az 1929. évi XXX. törvénycikk alapján törvényhatósági választójoggal rendelkező állampolgárok pontos számát jelenleg nem ismerjük, de ennek nagyságrendjére az országgyűlési képviselőválasztók adataiból következtethetünk. A szigorúbb helyi censzusok miatt az előbbieket száma mindenképp kisebb, mint az országos választóké. A 1 161 325 lélekszámú Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében 1927-ben például 378 505 volt az országgyűlési képviselőválasztók száma. A számokat nézve megállapíthatjuk, hogy a törvényhatósági választójoggal rendelkezők száma az 1929 előtti helyzethez képest nőtt ugyan, de a kormány által hirdetett széleskörű választói jogról, illetve általános választójogról egyáltalán nem beszélhetünk.

Ettől kezdve a legtöbb adót fizetők közül kikerülő képviselőket is választották, mégpedig úgy, hogy a legtöbb adót fizetők közül a virilisták törvényben meghatározott számú csoportja választotta ki képviselőit. Ezzel az ún. nyers virilizmus,

³² L. 204/1924. M. E. sz. rendeletet!

³³ Irományok 1922–26. XII. kötet 567. szám.

³⁴ Az 1929. évi XXX. törvénycikk hatálybalépését követően a megyei törvényhatósági bizottságokban kétötöd-kétötöd arányban voltak jelen a választott és a virilis tagok. A testület tagsági helyeinek egyötöd részén az örökös tagok, a vallásfelekezetek, az érdekképviseletek, valamint az állami vezető tisztviselők osztoztak, aki azonban nem a választópolgárok akaratából nyerték el pozíciójukat.

³⁵ Az 1925. évi választójogi törvény a férfiak aktív választójogát a 24., a nőknél a 30. életév betöltéséhez kötötte. Megkívánta a 10 éves magyar állampolgárságot, az iskolai cenzust.

³⁶ Az eredeti elképzelésben nem szerepelt a választható személy nemének meghatározása. A „férfi” kitétel bevezetését az ellenzék a nők passzív választójogának megvonásaként értékelte, a képviselőházban ennek hatására heves, a női emancipáció kérdéseit érintő vita bontakozott ki. A jogszabály végül csak a törvényhatósági jogú és a megyei városokban élő, középiskolát végzett nők megválaszthatóságára adott lehetőséget.

amikor a virilisek a pénzügyigazgatóság által az adófizetés sorrendjében összeállított lista alapján kerültek be az önkormányzati testületekbe, a törvényhatóságokban megszűnt.

Ennek kapcsán a belügyminiszter szükségesnek tartotta leszögezni, hogy a választás elve immár a virilisták kiválasztásánál is érvényesül. A választhatók és a választók szűkebb körének meghatározásáról pedig úgy vélekedett, hogy azt a törvényhatósági bizottság színvonalának fenntartásához fűződő szempontok teszik szükségessé. Scitovszky szerint ezzel a korábbi gyakorlat egy értékes elemét emelik át a „demokratizált” virilizmusba. Hiszen, mint mondta, a virilizmus jogán a rendszerint magasabb értelmi színvonalon álló higgadtabb, tárgyilagosabb, értékesebb konzerváló erő jutott korábban is az önkormányzat képviselőjébe.³⁷ Ilyen erőteljesre pedig, emelte ki, a törvényhatósági közéletben a jövőben is szükség lesz azért, hogy a bizottságban a nyugodt megfontolás maradjon túlsúlyban és ily módon az esetleges túlzásokkal szemben biztosítva legyen az eredményes munkához szükséges nyugalom. A belügyminiszter végül azzal zárta gondolatait, hogy a „méltányosság” is a virilizmus fenntartását kívánja annyiban, hogy akik az önkormányzat „életműködéséből” eredő anyagi terheknek a túlnyomó többségét viselik, azokat szóhoz kell juttatni.³⁸

Ennek, a demokratikus nézőpont felől tekintve rendkívül korszerűtlen intézménynek a fenntartása miatt nagyon sok bírálat érte a javaslatot. A miniszterelnök mindezekre válaszként 1929. április 11-i képviselőházi beszédében a virilizmusnak, mint „korrektívumnak” a szerepéről szólt. Bethlen szükségesnek vélte a virilizmus fenntartását, mert szerinte az általános választójog bevezetése folytán a választott tagok már pártpolitikai érdeket fognak képviselni, az érdekképviselői csoportnak, mint új elemnek pedig még nem ismert a politikai irányultsága, így a törvényhatósági bizottságok régi, tradicionális szellemét egyedül a virilista elem őrzi majd.³⁹

Az 1929. évi XXX. törvénycikk a törvényhatóságokban olyan lajstromos rendszert vezetett be, amelynél a többségi elv érvényesült. Ez a megoldás a legtöbb szavazatot elért pártnak juttatta az összes mandátumot. A kormánypártnak így elegendő volt elérni a relatív többséget, amivel a bizottsági tagsági helyeket már megszerezhetette magának.

A jogszabály kihirdetését követően – tizenkilenc év kihagyás után – megtartott helyhatósági választások eredményei így már előre borítékolhatók voltak.

³⁷ Scitovszky Béla Nógrád vármegyében főszolgabíró, a Nemzeti Munkapárt, később az Egységes Párt országgyűlési képviselője. 1926. október és 1931. augusztus között a Bethlen-kormány belügyminisztere, az 1929. évi XXX. törvénycikk mellett Budapest székesfőváros szervezetét és igazgatását újrászabályozó 1930. évi XVIII. törvénycikk is minisztersége idején került elfogadásra.

³⁸ Az 1927–1932-es Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XII. kötet, 592. sz.

³⁹ Az 1927–1932-es Országgyűlés Képviselőházának Naplója. XIX. kötet, 72. o.

VÁLASZTÁSI KÜZDELMEK KALOCSÁN 1945-BEN

A kecskeméti népbíróság anyagának rendezése közben előkerült egy per, amely egy, az 1945-ös választási időszakban történt incidenshez kapcsolódik. Az iratanyagból rekonstruálható esemény során Kalocsán, a választás előestéjén a Kisgazdapárt helyi vezetőségi tagjait – egyikőjük a kalocsai járási főjegyző volt – kis híján meglincselték a városi Árpád Nyomdában. Az aktában megtalálható népbügyészégi vádirat szerint: „*nem kétséges, hogy a cselekmény indoka a Magyar Kommunista Párt és a Kisgazdapárt kalocsai szervezetei között fennálló ellentét, amely a választási propagandában még fokozottabban kiéleződött.*”¹

Ismerve Magyarország politikatörténetét, illetve általában a választások körüli felfokozott kedélyállapotokat, nem olyan meglepő a fent leírt esemény. Több dolog miatt is érdekes azonban ez az eset. Egyrészt azért, mert egy olyan igazságügyi fórum elé került az ügy, amelynek elsődlegesen a háborús bűnösök felelősségre vonása volt a feladata.² Másrészt pedig azért, mert a tettesek végül nem nyerték el méltó büntetésüket, amit a korabeli politika viszonyaival magyarázhatunk. Történetünk kibontakoztatásához azonban előbb át kell tekintenünk az előzményeket: hogyan vált a kommunista párt jelentős befolyásoló tényezővé Kalocsán és környékén, hogyan mérgesedett el a viszony ilyen mértékben a két párt között?

A kommunista párt térnyerése Kalocsán 1945 elején

1944 végén, 1945 elején a front elvonulását követően országsszerte megalakultak a demokratikus pártok helyi szervezetei, amelyek a kezdetektől ádáz harcot vívtak a közigazgatási és kulturális kulcspozíciókért, a megszerezhető anyagi javakért (pl. a feloszlott egyesületek vagyonáért) és a beszervezhető párttagokért. A vidék csak-úgy, mint a főváros, már jóval a nemzetgyűlési választások előtt is heves politikai

¹ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) XXV. 18. A Kecskeméti Népbíróság iratai (a továbbiakban: XXV. 18.). 29/1948. Katus István és társa pere. Az ügy a Kalocsai Népbíróság megszűnése után került a kecskeméti különbírósághoz.

² A háborús és népellenes bűncselekményekben lefolytatott népbírósi eljárások perei között számos olyan található, amelyben a vád tárgyává tett – politikai jellegű – cselekményt a vádlott a háború lezárása után követte el. Ilyenek például a *demokráciaellenes hírveréssel* vádolt személyek ügyei, akik a kommunista párt és támogatói ellen nyilvánítottak véleményt, vagy a *népek háború utáni békéjének és együttműködésének megnehezítői*, akik pl. szovjet katonákat bántalmaztak. A politikai jellegű bűncselekményeket később az 1946:VII. tc-vel a népbíróságok ötös tanácsai elé utalták, amelyek az ítéletábrák székhelyein (Budapest, Debrecen, Győr, Pécs, Szeged) működtek. A rendes népbírószági tanácsok (pl. Kecskeméten vagy Kalocsán) a fenti üggyhöz hasonló pereket csak elvéve tárgyaltak.

összecsapások helyszíne volt. A korszakból fennmaradt iratanyagok révén elsősorban a helyi kommunista párt tevékenységét ismerhetjük meg, viszonylag jól követhető azonban a pártok közötti erőviszonyok alakulása is 1945 elejétől a novemberben tartott nemzetgyűlési választásokig. Kalocsa és járása az országnak inkább a kisgazda érzelmi területeihez tartozott, maga a város pedig érseki székhelyként nem volt kedvező talaj a baloldali, különösen a kommunista eszmék számára. Ennek ellenére Kalocsán az ekkor még meglehetősen alacsony taglétszámmal bíró kommunista párt igen jelentős pozíciókat szerzett meg már az év első negyedében.³

A párt az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletére⁴ hivatkozva 1945 februárjában kezdeményezte a helyi nemzeti bizottság megalakítását, a demokratikus pártok részvételével. A várost 1944 decembere óta ideiglenesen irányító politikai erők azonban puccsszerűen, a nemzeti bizottság létrehozása előtti napon (február 4.) alakítottak ún. Nemzeti Tanácsot, amelyet a politikai jobboldal (FKgP és PDP) elfogadott, amelyben viszont egyetlen munkáspárt sem képviseltette, képviseltethette magát.⁵ Az MKP, az SZDP és az NPP részvételével február 26-án állt fel egy nemzeti bizottság, amely törvénytelennek bélyegezte a másik nemzeti alakulatot, és elismertette magát a város szovjet katonai parancsnokával. A két szervezet egy ideig vélhetően párhuzamosan, egymás ellenében működött a városban, majd 1945. március 20-án az utóbb létrejött nemzeti bizottság kiegészült a politikai jobboldal képviselével.⁶

1945. február 26-tól március 20-ig az MKP alapította nemzeti bizottság jobboldali kontroll nélkül fejtette ki tevékenységét, legfontosabb pozícióit (elnök, titkár) pedig a kommunista párt tagjai töltötték be.⁷ Ebben az időszakban – illetve a későbbiekben is – a szervezet számos, a hatáskörén túlmutató intézkedést tett, például kinevezte a rendőrség vezetőit, megkezdte a rendőrlegénységet toborzását, beavatkozott a közigazgatási tisztviselők kiválasztásába. Az ún. demokratikus rendőrség

³ A kalocsai MKP-szervezet feltehetően még 1944 végén megalakult, a pontos dátum egyelőre nem ismert. A szociáldemokraták 1945. január 27-i alakuló ülésekor a párt már valószínűleg működött, erre utal a jegyzőkönyvben megfogalmazott együttműködési szándék. BKMÖL XXXV. 26. Az MKP Kalocsai Járási-Városi Titkárságának iratai (a továbbiakban: XXXV. 26.) 1. ő. e. 3. o. Jegyzőkönyv a Szociáldemokrata Párt alakuló gyűléséről. 1945. január 27.

Az MKP 1945 márciusában 34 fővel működött Kalocsán. BKMÖL XXXV. 26. 1. ő. e. 15–16. o. Jegyzőkönyv az MKP 1945. március 20-i gyűléséről.

⁴ 14/1945. ME. sz. r. a közigazgatás újjászervezéséről.

⁵ A Nemzeti Tanács elnöke Selmeczi Károly tanár, a Polgári Demokrata Párt tagja volt, nem sokkal később a politikai rendőrség letartóztatta. BKMÖL XVII. 43. A Kalocsai nemzeti bizottság iratai (a továbbiakban: XVII. 43.) 30/1945. – L. még: XXXV. 26. 1. ő. e. 8. o. Jegyzőkönyv az 1945. február 5-i (pártközi) értekezletről. Az értekezleten a résztvevő MKP, NPP és SZDP megállapították, hogy „kísérlet történt a nemzeti bizottság megalakulásának meggátlására, illetve munkájának lehetetlenné tételére bizonyos társadalmi osztályok részéről.”

⁶ BKMÖL XXXV. 26. 1. ő. e. 9–15. o. Helyzetjelentés. 1945. március 5.

A nemzeti bizottság 1945. március 20-án kiegészült az FKgP és a PDP küldöttjeivel. BKMÖL XVII. 43. 33/1945. Az „ellenzéki” Nemzeti Tanács megszűnésének körülményei, illetve dátuma nem ismert.

⁷ A nemzeti bizottság 1945. március 3-i névjegyzékén az MKP három küldötte: Dr. Kemény Györgyné, Baksa István és Katus István. XVII. 43. 14/1945. – A Kisgazdapárt delegáltjainak beküldése után a nemzeti bizottság elnöki pozícióját kisgazdapárti, a titkári posztot kommunista párti küldött töltötte be.

emberei a nemzeti bizottság kiegészülése után is helyükön maradtak, bár a jobboldal több ízben törekedett a karhatalom újjászervezésére. Az erőviszonyok tehát mindvégig a kommunista párt dominanciáját mutatják.

A kommunisták országos központja a fentiek ellenére nem volt elégedett a kalocsai történésekkel. A központi kiküldött éles kritikákat fogalmazott meg a párt 1945. március 20-i gyűlésén a pártszervezet működésével és céljaival kapcsolatban. *„Rövid ittlétem alatt megállapítottam, hogy az elvtársak nem dolgoztak. Ami itt végbement, az nem munka volt, hanem felelőtlen kapkodás. [...] tekintélyünk nincs, nincs semmi kapcsolatunk a néppel. [...] Az összes kulcsállások a régi emberek kezén vannak / Közbeiktatás: A rendőrség nem! / A fasiszták közül még úgyszólván senki sincs letartóztatva.”* A kiküldött hibáztatta a helyieket, hogy március 15-én nem szerveztek tömegfelvonulást, amely a párt *„nagyszerű megnyilvánulása lehetett volna”*, ehelyett a *„papok tartották meg”*.⁸ Rosszallását fejezte ki a csekély taglétszám végett (*„34 fővel nem lehet tekintélyt szerezni”*), a nemzeti bizottság tevékenységével kapcsolatban, és általában a pártban folyó *„hanyag”* munka miatt. *„Egyáltalán nincs szervezeti élet. Gyűlési jegyzőkönyvek, határozatok, programok teljesen hiányoznak, éppen így hiányzik a politikai irányvonal megállapítása és közzététele.”* A kiküldött elvtárs által a továbbiakban megfogalmazott tervek és célkitűzések jól rávilágítanak a kommunista párt 1945-ben folytatott hatalomszerző, pártépítő stratégiájára. *„Tervszerűen kell dolgozni, pontos célkitűzésekkel. Mindenhova el kell menni, mindenütt fel kell lépni [...]. Tömegpárttá kell lennünk [...] meg kell nyerni minden társadalmi réteget [...] Be kell épülnünk mindenütt. Minden kulcsállás a mi kezünkben kell legyen. Biztosan fog akadni sorainkban jó polgármester.”* stb.⁹

A fentieket a megregulázott kalocsai kommunisták – a forrásokból úgy tűnik – pontról pontra végrehajtották 1945 tavaszán. Miután a nemzeti bizottság leváltotta a reakciónak minősített régi tisztviselőket, a közigazgatási kulcspozíciókba a párt saját embereit vagy a kommunistákkal együttműködni hajlandó személyeket igyekezett bejuttatni. A nemzeti bizottság kommunista párti elnökét, Baksa Józsefet előbb főjegyzőnek nevezték ki, majd április 30-án megválasztották polgármesternek.¹⁰ A városban a rendőrfőnök, a polgármester és a népügyész is a párt kötelékébe tartozott. Az igazságügy-minisztérium kalocsai népbíróságot ellenőrző kiküldöttje 1945. áprilisi jelentésében a fentiekkel kapcsolatban azon aggodalmának adott hangot, hogy: *„a Kommunista Pártnak ilyen vezető hatalmi helyzete a régi papi városban nehézségeket fog okozni”*.¹¹

A párt áprilisban 640 párttagsági könyv elkészítéséhez szükséges kartont vásárolt, a nyomdától tagsági díjak lerovásához szükséges bélyeget rendelt,¹² majd hozzálátott egy helyi baloldali sajtóorgánum megszervezéséhez is. A saját lap égető

⁸ BKMÖL XXXV. 26. 1. ö. e. 15–16. o. 1945. március 20-i gyűlés jegyzőkönyve.

⁹ Uo.

¹⁰ Az egykori kőművesből lett polgármester tisztességét az idők folyamán több oldalról is megkérdőjelezték. 1946-ban fegyelmi eljárás indult ellene, belekeveredett ugyanis a hajósi internáltak ingóságainak eltűnésével kapcsolatos bűnyübe. XXII. 1/a. Kalocsa Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Bizalmas iratok. 3/1946.

¹¹ Idézi: LUKÁCS Tibor: A magyar népbírósági jog és a népbíróságok (1945–1950). Budapest, 1979. 140. o.

¹² BKMÖL XXXV. 26. 1. ö. e. 18. o. Jegyzőkönyv vezetőségi gyűlésről. 1945. április 25.

szükségességét fogalmazza meg egy márciusi hangulatjelentés: „*Újság nincs! De feltétlenül szükséges, hogy legyen, mert másképp nem tudja ellensúlyozni a M[agyar] Kommunista Párt az ellenséges propagandát. Újság nélkül nem lehet eljuttatni a néphez a demokratikus elveket és eszméket. Újság nélkül nem tudjuk az igazságot a munkásság és a demokratikus világnézet igazságát elterjeszteni. Újság nélkül nem lehet bevinni a köztudatba a törvényeket és az intézkedéseket. A szó elhangzik, a betű megmarad: egy újság: örökös népgyűlés. A jól szerkesztett újság: a jövő pionírja.*”¹³ A 2000 példányszámosra tervezett, Kalocsa és Járása nevet viselő új, demokratikus hetilap kommunista és szociáldemokrata szerkesztővel, kiscgazda kiadóval végül május elejétől jelent meg, miután a „*demokráciával teljesen ellenkező szennylap*”-nak, illetve „*papi hetilap*”-nak minősített elődje, a Kalocsa és Vidéke működését sikerült beszüntetni.¹⁴

A kommunista párt a későbbiekben számos fontos kulturális pozíciót és anyagi javakat is szerzett a városban. Elérte, hogy a kalocsai mozitulajdonostól megvonják a filmbemutatói engedélyt, s ezt a jogot a MKP kalocsai szervezete kapja meg. A párt könyvtára is megnyitott kb. 4000 kötettel. Munkás kultúregyesületet szerveztek.¹⁵ A párt még márciusban bejelentette igényét a volt Úri Kaszinó minden ingatlan és ingó vagyonára, majd a Hangya Szövetkezet, valamint a Baross Szövetség feloszlását és vagyonának lefoglalását is kezdeményezte.¹⁶

A legnehezebb feladat az MKP számára a tömegek beszerzése volt, mivel a kommunista párt a két világháború között illegálitásban működött, rossz emléké, elszigetelt párt volt, kevés párttaggal. A kalocsai járási párttitkár 1945 szeptemberében erről így írt: „*a járásban a múltban igen erős antibolsevista propaganda lehetett, úgy annyira, hogy az emberek bizonyos mértékig szégyellik ezt a nevet, »kommunista«.* Több esetben hallottam a falvakban: »Mindent elfogadunk és helyesnek tartunk, csak ez a csúnya nevük ne lenne«. Ez a hangulat nagyon jellemző a kalocsai járásra [...]»¹⁷ Ennek ellenére a párt ambíciózusan látott hozzá a tagszervezéshez. Országos központi utasítás alapján pontos tervszámokkal dolgoztak: Kalocsán és a kalocsai járásban 6000 tagot kellett beszervezni.¹⁸ Megbízott, fizetett szervezők járták a vidéket, népgyűléseket, előadásokat tartottak, megpróbálták megnyerni az értelmiséget is. A falvakban a földműves nép szimpátiáját a pártnak a földreformban játszott szerepe révén akarták felkelteni. A gyárakban, üzemekben létrejött szakszervezetek

¹³ BKMÖL XXXV. 26. 1. ő. e. 14. o. Helyzetjelentés, 1945. március 17.

¹⁴ BKMÖL XXXV. 26. 1. ő. e. 11. o. Helyzetjelentés, 1945. március 5.

¹⁵ A mozira vonatkozóan l.: BKMÖL XVII. 43. 35/1945. A könyvtárra vonatkozóan l.: XXXV. 26. 1. ő. e. 19. o. Helyzetjelentés, 1945. május 1. A munkás kultúregyesület alakuló gyűlésének jegyzőkönyve és alapszabálya megtalálható: BKMÖL XXXV. 26. 1. ő. e. 42–50. o.

¹⁶ Az Úri Kaszinóra vonatkozóan l.: BKMÖL XVII. 43. 5/1945. A Hangyára és a Baross Szövetségre l.: XXXV. 26. 1. ő. e. 20. o. Jegyzőkönyv vezetőségi ülésről, 1945. május 2. – A Hangya Szövetség jogellenes lefoglalásával kapcsolatban l. még: XVII. 43. 41/1945. (Beérkezett iratok.)

¹⁷ BKMÖL XXXV. 26. 1. ő. e. 67. o. A járási kommunista párttitkár jelentése, 1945. szeptember 24.

¹⁸ BKMÖL XXXV. 26. 1. ő. e. 38. o. Jegyzőkönyv vezetőségi ülésről, 1945. július 4. A tervszámok a következőképpen oszlottak meg: Kalocsa: 1200, Bácsa: 360, Drágszél: 540, Dunaszentbenedek: 141, Dusnok: 335, Érsekcsanád: 212, Fajsz: 350, Foktő: 290, Hajós, 570, Homokmégy: 470, Miske: 275, Géderlak: 160, Nádudvar: 360, Öregcsertő: 190, Sükösd: 410, Szakmár: 650, Uszód: 220.

többségében kommunista párti volt a vezető. A pártirodán foglalkoztak az egyszerű emberek ügyes-bajos dolgaival, pártnapokat tartottak, a kommunista eszméket népszerűsítették. Május 1-jei ünnepséget szerveztek, ahol a kommunista szónokok beszédei mellett 300 személyre készített pörkölt, bor, perec, illetve táncmulatság révén igyekeztek utat találni az emberek szívéhez.

A kalocsai kommunista titkár május 1-jei helyzetjelentésében így fogalmazott: „[A] *Politikai helyzet pártunk számára kedvező. A földreformmal kapcsolatban a párt nagyon megerősödött a falvakban.*” A választásokra gondolva azonban hozzátette: „*Kalocsán többséget elérni nem tudunk. (Több mint a fele a városnak kiskereskedő, iparos, hivatalnok, pap.) Megállapítottuk ezt, és a falvakra fordítottuk figyelmünket, hogy a választókerületben mégis többséget szerezzünk. Meg is szerezzük.*”¹⁹ Az erőfeszítések ellenére a párt tagtoborzási eredménye nem érte el az előirányozottat. A taglétszámok alakulása mégis a kommunisták sikerét mutatja, hiszen a márciusban 34 főt számláló párt létszáma 1945 őszére kb. 2000 főre duzzadt a járásban.

Pártküzdelmek Kalocsán

A Kalocsán működött többi demokratikus párttal kapcsolatban sajnos nincsenek az MKP-hoz hasonló jellegű információink. Tudunk róla, hogy a városban 1945 január 26-án megalakult a Nemzeti Parasztpárt helyi szervezete, január 27-én pedig zászlót bontott a Szociáldemokrata Párt, amely kinyilvánította a Nemzeti Parasztpárttal és a Magyar Kommunista Párttal való szoros együttműködési szándékát. Kommunista források szerint Kalocsán nem is folyt pártélet, csak ebben a három pártban. „*A Nemzeti Parasztpártban azonban inkább azért, mert ott székel a földigénylők bizottsága. A Szoc. Dem. Pártban van biliárd, sakk, kártya ingyen, s ez elég szép számú egyént vonz oda, de csak azért [...]. Tehát szorosan vett pártélet csak a mi pártunkban van.*” – fogalmaz lekicsinylően a kommunista párt titkára 1945 májusában.²⁰

A szociáldemokrata párt kommunista megítélése megváltozott, amikor a pártba tömegesen elkezdtek belépni a kispolgárok, s a szocdemek taglétszáma jelentősen megnőtt. „*A szociáldemokrata pártot a belépett kispolgári tömegek jobbra tolták. Nem hisznek a munkáspártok győzelmében, és már eleve fedezni akarják magukat az általuk feltételezett rendszerváltás esetén*” – olvashatjuk a kommunista párt egyik júniusi jelentésében.²¹ 1945 tavaszától a két párt között egyre jelentősebb súrlódások keletkeztek. A kommunista jelentések az SZDP aknamunkájáról, majd nyílt kommunistaellenes agitációjáról szólnak. A szociáldemokraták egyre több alkalommal álltak a kispolgárok mellé, pl. a rendőrség átszervezésének kérdésében is, mi több:

¹⁹ BKMÖL XXXV. 26. f. 1. ö. e. 19. o. Helyzetjelentés, 1945. május 1.

²⁰ Uo. (Hátlapon.) – A mai értelemben vett pártélet a II. világháború előtt nem volt jellemző Magyarországon. A hétköznapi ember számára, különösen vidéken, a gazdakörök, iparoskörök, olvasókörök és kaszinók jelentették a politizálás színterét. Változás e téren csak a háború után következett be.

²¹ BKMÖL XXXV. 26. f. 1. ö. e. 32. o. Jelentés a Független Kispogáza Pártba tömörült s a hozzá csatlakozott reakciós erők tevékenységéről, 1945. június 22. (Hátlapon.)

az FKgP és az SZDP vezetői között szoros családi kapcsolat állt fenn.²² Az MKP és az SZDP között „személyeskedésig menő vádaskodással” fajult a helyzet. Mivel az MKP nem akart nyílt szakítást, a kalocsai kommunisták központi segítséget kértek: a pártközpont lépjen kapcsolatba a fővárosi szocdemekkel, hogy utasítsák rendre, együttműködésre a helyi csoportot.²³

A Független Kisgazdapárt a januárban zászlót bontott Polgári Demokrata Párttal szoros együttműködésben fejtette ki tevékenységét, pártszervezetei sorra alakultak meg a járás kisebb településein is. A két párt képviselői 1945. március végéig távolmaradtak a kommunisták alapította nemzeti bizottságból, amivel jelentős teret adtak a baloldali pártok tevékenységének. Kalocsán tartott nagygyűléseikről kommunista jelentések készültek, amelyekben a szónokok beszédeit reakciónak minősítették. A két nagy párt (MKP–FKgP) közötti harc legfőbb színtere a nemzeti bizottság volt, az első igazán jelentős konfrontáció pedig az új főjegyző hivatalba lépése körül kezdődött. A június 4-én felesküdt új járási főjegyzőt, Kákonyi Istvánt, aki a Kisgazdapárt vezetőségi tagja volt, a főispán a nemzeti bizottság ajánlásával szemben nevezte ki, és megbízta, hogy vizsgálódjon a nagy port kavart hajósi ügy kapcsán, különösen a rendőrség működését illetően.²⁴

A helyi politikában ez idő tájt a legkényesebb pont a sváb kérdés volt. Még 1945 februárjában napvilágot látott a 302/1945. sz. miniszterelnöki rendelet, amely a területi hatóságokat a németek internálására kötelezte. Az internált németek földjeit a földosztás során igénybe vették. Kalocsán mint járási székhelyen 1945 májusában állították fel a 6000 férőhelyes internálótábor, amelybe június elejére már csaknem 600 fő volksbundistát begyűjtöttek, főleg Hajósról.²⁵ Időközben a kiskunhalasi kommunista párt és a földigénylő bizottság telepítési akciót kezdett, amelynek során halasi földigénylőket költöztettek a hajósi németek házaiba, kb. 500 hajósi személyt pedig a kiskunhalasi táborba akartak elvinni.²⁶ Az akciót a kalocsai kommunisták is támogatták. A betelepülő 100 kiskunhalasi család mellett 80 bócsai és 70 kalocsai és környékbeli család érkezett Hajós községbe, köztük olyan földdel, lóval, gépekkel bíró gazdák is, akik csak azért jöttek Hajósra, hogy felszántott, bevetett földeket kapjanak, s a megmunkált földek könnyű hozamában részesedjenek.²⁷ Az új főjegyző

²² BKMÖL XXXV. 26. 1. ö. e. 36. o. Jegyzőkönyv, 1945. június 25.

²³ BKMÖL XXXV. 26. 1. ö. e. 32. o. Jelentés a Független Kisgazda Pártba tömörült..., 1945. június 22. (Hátlapon.)

²⁴ BKMÖL XXXV. 26. 1. ö. e. 39. o. Jegyzőkönyv, 1945. július 14. – A Kalocsai Nemzeti Bizottság a vármegyei nemzeti bizottság elnökénél is tiltakozott Kákonyi kinevezése ellen. A vármegyei bizottság elnöke közölte a kalocsai szervezettel, hogy hatáskörét túllépve igyekszik beavatkozni a rendőrség megszervezésébe, a tisztviselői állások betöltésébe és a főjegyző személyének kijelölésébe. BKMÖL XVII. 43. 81/1945. (Beérkezett iratok.)

²⁵ BKMÖL XXI. 104/b. A kalocsai járás főjegyzőjének iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: XXI. 104/b.). 568/1945. A volksbundista svábok kitelepítése tárgyában a járási főispán jelentése az alispánnak, 1945. május 15., XXXV. 26. 1. ö. e. 28. o. Jelentés 1945. június 5-én a Hajós községi svábok áttelepítése ügyében.

²⁶ BKMÖL XXXV. 26. 1. ö. e. 24. o. Jelentés a hajósi (volksbundista) sváb község telepítési ügyében, 1945. május 15.

²⁷ BKMÖL XXXV. 26. 1. ö. e. 28. o. Jelentés 1945. június 5-én a Hajós községi svábok áttelepítése ügyében.

előtt nem maradhattak titokban a fenti dolgok, leállította a svábokat érintő letartóztatásokat, és kezdeményezte a rendőrség átszervezését. A kommunista párt titkára az eseményekről a következőket jegyezte fel: „Az FkgP vezetői, reakciós rétegei, élükön Kákonyi [...] főjegyzővel a volksbundisták likvidálása miatt támadják Pártunkat [...]. A részleges volksbundista kitelepítést ártatlan emberek ellen elkövetett merényletnek állítják be a szociáldemokrata párttal egyetértve [...]. A sváb falvakban [...] azzal lázítják a lakosságot [...] hogy a kitelepítés csak a Magyar Kommunista Párt helyi szervezeteinek egyéni akciója [...]. Telepeseink pánikszerűen igyekeznek menekülni a községből, ahol éjszaka házában egyet lelőttek, hála a kisgazdapárt vezetői lázításának.”²⁸ Az eset következtében a viszony a két párt között elmergesedett.

1945 augusztusában ismét olyan esemény történt Kalocsán, amely jelentősen felkavarta az indulatokat. A kommunista párt támadást intézett a reakció fészkeinek tartott érsekség ellen, amelyet a jobboldali pártok fő támaszának tartott. „Minden szál visszavezet az érseki kastélyba – olvashatjuk a kommunista vélekedést. – Onnan indul ki minden akció gyökere. Mint a polip nyúlnak be karjai a kisgazdapártba és a szoc. dem. pártba, és most újabban a Nemzeti Parasztpártba is egy kilépett pap révén. A polgári demokrata párt élén az érsek titkára, Gombos Károly áll.”²⁹ A reakció méregfogát kihúzandó a helyi politikai rendőrség letartóztatott két érseki kanonokot, dr. Kerner Istvánt és Bellon Gellértet³⁰, akiknek a kiszabadítására azonban a kultuszminiszter (gr. Teleki Géza) személyesen utazott le Kalocsára. A politikai rendőrség vezetőjét, Katus Istvánt, felsőbb utasításra azonnal felfüggesztették, főispáni instrukciók nyomán pedig Kákonyi főjegyző megkezdte az adatgyűjtést a politikai rendőrség és vezetője ellen. A politikai jobboldal nem titkolt célja Katus letartóztatása és vád alá helyezése volt, a kommunisták azonban mindenáron meg kívánták védeni őt. A városban kialakult, már a kommunista polgármester tekintélyét is megingató hangulatról így írt az MKP titkára: „Árulás és ellenforradalom tört ki a városban [...]. A helyzet nagyon súlyos, komoly politikai akcióról van szó. Összefogott támadás a kommunista párt ellen. Szervezett, egységes tervek szerint hajtanak végre minden akciót. Ebbe felülről komolyan és erélyesen bele kell nyúlni, mert már így is nagy port vert fel, és ha nem akadályozzák, országos viszonylatban is súlyos hatása lesz. [...] azonnal hassanak oda, hogy a rendőrségre Katus visszakerüljön és meginduljon a megtorlás. A főhadiszállás az érseki kastély, ott van a nagy vezérkar. A kisebb hadvezérek azonban már félig-meddig benne vannak a csapdában.”³¹

²⁸ BKMÖL 26. 1. ö. e. 32. o. Jelentés a Független Kisgazda Pártba tömörült..., 1945. június 22.

²⁹ BKMÖL 26. 1. ö. e. 55. o. Jelentés, 1945. augusztus 14.

³⁰ Kerner István, dr. (Nagymajtény, Szatmár vm., 1889 – San Diego, USA, 1960). A kalocsai nagyszeminárium filozófia és dogmatika tanára volt 1918-tól. 1939-ben a kalocsai nagyszeminárium rektora, 1940-től főegyházmegyei cenzor. A Kalocsai Néplapot szerkesztette 1932–1939 között. 1946-ban a Kalocsai Népbíróság 10 hónapi börtönre ítélte. Fellebbezett, majd 1948 nyarán külföldre távozott.

Bellon Gellért (Füzesabony, 1911 – Pécs, 1987), plébános. 1934-ben Kalocsán szentelték pappá. Teológiai doktorátust szerzett, Baján, Sükösdön, Jánoshalmán volt plébános. Irodalmi és közéleti tevékenysége miatt, valamint a Szentírás kiváló ismerőjeként országos hírnévre tett szert.

³¹ BKMÖL 26. 1. ö. e. 56. o. Jelentés, 1945. augusztus 14.

Választások 1945 őszén

Miközben Kalocsán a fent körvonalazott pártpolitikai csatározások dúltak, az ország nem mindennapi eseményre készült. A demokratikus választások gondolata idehaza a szövetséges nagyhatalmak jaltai nyilatkozatának hatására merült fel, majd a kül- és belpolitikai viszonyok által sürgetve 1945 májusában kezdetét vette a választójogi törvény kidolgozása. A jogszabály 1945 szeptemberében jelent meg mint az 1945. évi VIII. tc. Nemzetközi összehasonlításban, a maga korában igen demokratikus törvénynek számított (a magyarországi németiséget érintő részeket kivéve): kinyilvánították benne a szavazás titkosságát, eltörölték addigi kötelező jellegét, a műveltségi, vagyoni cenzusokat, valamint a nők és férfiak közötti különbségtételt.³² A választások időpontját szintén szeptemberben a belügyminiszter tűzte ki, november 4-re. A választási kampányidőszak tehát hivatalosan alig másfél hónap volt, a pártok azonban már tavasztól készültek a nagy megmérettetésre: programokat dolgoztak ki, választási osztályt, központot állítottak fel stb.³³

A kalocsai MKP augusztusban kelt választási munkaterve remekül rávilágít a választási időszak tevékenységeire: „Gondoskodtunk [...] arról [...], hogy adott esetben a sajtót az utolsó hetekben teljesen egyedül uraljuk.” „A sajtóban, plakátokon, gyűléseken mindenütt élénken hangoztatjuk a kommunista párt eddigi munkateljesítményét különös tekintettel a helybeli viszonyokra.” A hazatérő hadifoglyok élelmézésével és munkához juttatásával is igyekeztek szavazatokat szerezni. A községekben megszervezték a központi napilapok terjesztését, amelyek eddig nagyon kis példányszámban kerültek be a falvakba. A községi pártszervezetekkel telefon- és futárösszeköttetést tartottak fenn. A moziban tanulságos propagandafilmeket vetítettek, külön előadásokon, ingyen.³⁴ A majdani választási eredményeket feltérképezendő, a kommunista párt 1945 szeptemberében taglétszámfelmérést – vagy inkább csak becslést – végzett, nemcsak saját szervezetére, hanem a többi pártra vonatkozóan is. A kalocsai járási párttitkár jelentésében³⁵ a következő számadatok olvashatók:

A község neve	MKP	FKgP	SZDP	NPP	PDP	Szakszervezetek
Bátya	70	145	40	35	4	105
Drágszél	13	62	16	71	30	nincs
Dusnok	160	160	65	100	40	gyenge, bizonytalan
Dunaszent-benedek	55	412	–	109	–	53
Fajsz	250	440	220	260	20	143

³² Nemzetgyűlés almanachja: Új korszak a magyar parlamentarizmus történetében. Az 1945–1947. évi Nemzetgyűlés létrejötte, működése és összetétele. Forrás: Internet: http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1945-47/1945_ngy_a_t688.htm (2010. február 26.)

³³ Az 1945-ös választások köztörténeti vonatkozásaihoz I.: BALOGH Sándor: Választások Magyarországon, 1945. [Budapest], 1984. (a továbbiakban: BALOGH Sándor, 1984.)

³⁴ BKMÖL XXXV. 26. 1. ő. e. 60. o. Munkaterv a választásokra, 1945. augusztus 31.

³⁵ BKMÖL XXXV. 26. 1. ő. e. 67. o. Jelentés, 1945. szeptember 24.

Foktő	49	410	210	210	15	gyenge, bizonytalan
Géderlak	47	210	25	35	20	-,-
Hajós	220	150	180	30	-	403
Homokmégy	80	120	110	210	-	gyenge, bizonytalan
Miske	110	140	100	310	-	500
Öregcsertő	64	70	32	16	-	95
Szakmár	98	530	112	100	-	80
Uszód	133	280	112	360	-	gyenge, bizonytalan
Kalocsa	785	260	1100	620	30	2000

A járási titkár beszámolójában emellett a párt aktuális helyzetéről és saját erőfeszítéseiről is képet festett. „[...] *legfontosabb teendőnek tartom a választások legprecízebb megszervezésének megteremtését.*” Gyűléseik – mint írta – általában jól sikerülnek, de némely politikai párt a kommunista párt ellen dolgozik. *„Ez a fegyver nem a tiszta meggyőződés, hanem a deminciálás, ami annál inkább is sajnálatos, mert evvel és az ehhez hasonló eszközzel (megfélemlítés stb.) meginog a gazdaságilag és politikailag tájékozatlan egyszerű földműves nép bizalma minden párt iránt, és a vége az, hogy így a pártok egymás becsületét lejáratták és a nép elfordul mindegyiktől. Ezt a kétélű és eléggé [meg] nem vethető fegyvert minden erőmmel igyekszem mellőzni és a többi pártokat is erre bírni. [...] Rossz a más pártokkal való együttműködés.”*³⁶

Kalocsát a választási időszak kezdetén a fentebb már vázolt, kiélezett pártközi viszonyok jellemezték. Sajnálatos, hogy források hiányában a kiszáradt, a szociáldemokraták és a többi demokratikus pártok választási tevékenységét, hatalomért folytatott küzdelmét, taktikai húzásait kevésbé, illetve közvetetten ismerhetjük csak meg.

A közvetlen választási időszakban a sajtó országszerte a kampánytól volt hangozó. Kalocsa egyetlen hetilapjában a pártok éles támadásokat intéztek egymás ellen. Felhívások, röplapok, plakátok árasztották el az egész országot. Az 1945-ös nélkülszű, papírhiányos időszakban a pártok több millió plakátot és röplapot bocsátottak ki a szavazók meggyőzése céljából. A röplap- és plakátháború során nemcsak túlcitálták, de le is tépkedték vagy átragasztották egymás plakátjait, így Kalocsán is.³⁷

A választási időszakban nagy szerepet játszottak a pártgyűlések, szerte az országban erődemonstráló nagygyűléseket tartottak a pártok. Kalocsán az MKP az őszi hónapokban havonta tartott nagygyűlést, szeptember 16-tól október 28-ig pedig 11 községben voltak propagandagyűlések.³⁸ A választási küzdelmekbe az egyház is bekapcsolódott, a templomokban a szöszékről, illetve személyes kapcsolatok révén

³⁶ BKMÖL XXXV. 26. 1. ö. e. 67. o. Jelentés, 1945. szeptember 24.

³⁷ BKMÖL XXXV. 26. 1. ö. e. 71. o. Pártközi értekezlet jegyzőkönyve, 1945. október 25. Kalocsai vonatkozású választási röplapot mindössze egyet találtunk a kalocsai járási főjegyző anyagában (BKMÖL XXI. 104/b. 2184/1945.). A röplapon ez áll: *„Vetőmagot a parasztságnak. Kalocsa város kommunista polgármesterének köszönheti, hogy van vetőmagja. A kalocsai járás kiszáradt főjegyzőjének köszönhetik a községek, hogy nincs vetőmagjuk. Gondolkozatok és szavazzatok!”*

³⁸ BKMÖL XXXV. 26. 1. ö. e. 60. és 67. o.; A többi párt nagygyűléseiről nincsenek információink.

akarták meggyőzni az embereket a jobboldal javára. Az ország egyes településein a lelki meggyőzés eszközeit is alkalmazták az egyháziak: pl. gyóntatás megtagadásával fenyegették meg baloldali érzelmű híveiket.³⁹ Kalocsán, november 1-jén két felháborodott asszony újságolta a kommunista titkárságon, hogy a jezsuita templomban egy idegen pap politikai programbeszédet tartott szentmise helyett.⁴⁰

A novemberi voksolást 1945. október 7-én a budapesti törvényhatósági választások előzték meg. Az FKgP fényes győzelmet aratott, ennek hírére vidéken is egyre fokozódott a kampány, illetőleg az egymás elleni hajsza. A szakirodalom révén ismert, hogy az ország területén több helyütt komoly incidensek történtek, pl. Békés megyében verekedések törtek ki a két nagy párt (az MKP és az FKgP) tagjai között, Szegeden pedig kommunistaellenes röplapok jelentek meg a következő szöveggel: „*Ne vágjátok ki a fákat, mire aggatjuk a kommunistákat*”.⁴¹ Kalocsán 1945. október 25-én a városháza tanácstermében tartott pártközi értekezleten a pártok – nyilván kellemetlen tapasztalatok hatására – közösen megfogalmazták a pártközi béke iránti igényüket: szűnjön meg a személyes támadások sorozata, egyetlen párt se lépjen túl a tisztesség határain a propagandában, kölcsönösen vigyázzanak a választások tisztaságára.⁴²

A nemzetgyűlési választások 1945. november 4-én reggel 8 és este 7 között zajlottak országsszerte. A szavazásra jogosult népesség több mint 90%-a élt jogával, s 57%-uk választotta a Kisgazdapártot. Kalocsán és a járásban szintén a Kisgazdapárt javára dőlt el a politikai küzdelem.

Választási eredmények Kalocsán⁴³

1945	Kalocsa m. város	Kalocsa járás	Országos eredmények
Szavazásra jogosultak száma	6784 fő	26 338	5 167 180
Részt vett	95,51%	89,75%	92,4%
FKgP	50,13%	60,03%	57,03%
MKP	20,02%	17,87%	16,95%
NPP	7,06%	12,86%	6,87%
PDP	1,16%	1,39%	1,62%
SZDP	21,64%	7,85%	17,41%
MRP (Magyar Radikális Párt)	–	–	0,12%

³⁹ BALOGH Sándor, 1984. 95. o.

⁴⁰ BKMÖL 26. 1. ő. e. 73. o. Jegyzőkönyv, 1945. november 1.

⁴¹ BALOGH Sándor, 1984. 112. o.

⁴² BKMÖL XXXV. 26. 1. ő. e. 71. o. Pártközi értekezlet jegyzőkönyve, 1945. október 25.

⁴³ 1945-ös választások adatai. Internet: <http://www.vokscentrum.hu/valaszt/index.php?jny=hun&mszkod=111000&evvalaszt=1945> (2010. február 26.), továbbá: BALOGH Sándor, 1984. 147. o.

Epilógus

Az 1945-ben Kalocsán és járásában lezajlott választások körüli incidensekről utólag mindössze két forrásból értesülünk. Az egyik Dusnok község főjegyzőjének jelentése, amelyben arról számol be a járási főjegyzőnek, hogy a községben a választás napján plakátot terjesztettek, előző éjszaka pedig röpcéduláztak. Egyesek a község plébánosát molesztálták, és a községi főjegyzőt megpróbálták fenyegetéssel megfélemlíteni.⁴⁴

Másik forrásunk a már említett népbírósi per, amely szerint november 3-án este egy, az Árpád nyomdába betörő csoport, az egykori politikai vezető nyomozó, Katus István vezetésével alaposan helyben hagyta a járási kispap főjegyzőt, Kákonyi Istvánt, aki túl sokat kellemetlenkedett a kommunistáknak.⁴⁵ A sértett állítása szerint életét a nagy sokára mégiscsak közbeavatkozó rendőrségnek, illetve egy amerikai tisztnek köszönhette, aki autóján az érseki palotába szállította őt.

Az ügy kapcsán sokáig nem történt semmi. A letartóztatott elkövetőt, aki nem volt más, mint a kalocsai politikai rendőrség felfüggesztett vezetője, a kecskeméti központi kapitányság (vezetője ekkor: Bánó Mihály) instrukciója folytán még aznap szabadlábra helyezték. Vádat – politikai izgatás, magánosok ellen elkövetett erőszak és szándékos emberölés kísérlete büntettek miatt – csak 1947. április végén emelt a népügyészség. A tárgyalást is kitűzték júniusra, az igazságügy-minisztérium azonban magához kérte az iratokat, így az eljárás menete megakadt. Az ügyet végül csak 1948-ban zárta le a jogutód Kecskeméti Népbírósi bíróság az eljárás megszüntetésével, amely során a vádlottak cselekményére nézve a kegyelem feltételeinek fennforogását állapította meg.⁴⁶ A kalocsai kispapárt egyik vezető személyisége és a kommunisták erős embere közötti küzdelemből utóbbi került ki, ha nem is győztesen, de mindenesetre: büntetlenül.

Fenti történetünk Magyarország koalíciós időszakának, az országos politika alakulásának ismeretében nem szorul további magyarázatra. Az 1945-ös választás történelmünk szempontjából rendkívül jelentőségteljes esemény volt, eredménye paradox módon mégis csak időlegesen, s érdemben alig befolyásolta az ország akkori jövőjét. A Kispapárt 1945-ben ugyan nagy sikert aratott, győzelme azonban nem jelentette a baloldal meghátrálását, pozícióinak feladását, hiszen 1945. november

⁴⁴ BKMÖL XXI. 104/b. 2184/1945. Dusnok község jelentése, 1945. november 8. (1000/1945).

⁴⁵ A csetepaté a helyi újság második különszámának kinyomtatása alkalmával robbant ki, amelyet a kispapok a kommunisták különkiadására válaszul szántak. A kommunista különkiadás azt az amerikai–szovjet megegyezést tárgyalta, amelyben az Egyesült Államok elismerte Szovjetunió érdekszférájaként a kelet-európai államokat. A propagandacikk szerint Szovjetunió nem tűri meg ezekben az országokban az érdekeivel ellentétes politikai berendezkedést. A kispap – ma már kissé naivnak tetsző – válaszirát úgy vélte: „Nem lehet a nagyhatalmakkal egymás között felosztani a világot. [...] Minden nép szabadon választhatja meg az életmódjának megfelelő kormányformát.” BKMÖL XXV. 18. 29/1948. Katus István és társa pere.

⁴⁶ BKMÖL XXV. 18. 29/1948. Katus István és társa pere.

15-én koalíciós kormány alakult, amelyben a miniszterek felét a politikai baloldal adta, a belügyminisztériumi tárcát pedig a kommunista párt szerezte meg. A hatalom tényleges letéteményesei (a Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a Szovjet Vörös Hadsereg) nem a győztes pártot támogatták, és nem a demokráciát, hanem egy attól merőben eltérő utat szántak az országnak.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE SZÉKHELYEI ÉS SZÉKHÁZAI¹

Bevezető

A vármegyéknek a XVIII. és XIX. században jelentős hatalmuk volt, ugyanis a központi hatalom kihelyezésével letéteményeseivé váltak az uralkodói, a központi akarat megvalósításának. A vármegyeházát és „hatalmát” (a pávával együtt) megénekeltek népdalban, forradalmi költeményben, majd Kodály Zoltán feldolgozásában is találkozunk vele.²

Ennek a rendkívül befolyásos hatalomnak adott otthont helyben a vármegyeháza. Jelentőségét az épület központi elhelyezésével, nagyságával és díszítésével is kifejezésre juttatták. A vármegyeházák máig meghatározó épületei a vármegyéknek mint önkormányzati, közigazgatási egységeknek. Ilyen vármegyeházat nem is tudott minden vármegye építeni. Bács-Bodrogban, a vármegye mostoha sorsa miatt, csak később kerülhetett sor megépítésére. Ezt tükrözi a telekvásárlás (1753) és az épület elkészülte (1804–1808) között eltelt több mint 50 év is.

Bács-Bodrog vármegye is Magyarország azon vármegyéi közé tartozott, amelyek területe és székhelye nemcsak társadalmi és gazdasági fejlődése, hanem a politika viharai miatt is változott. Székhelye sem állandósulhatott, mert hol az egyik, hol a másik ország területéhez tartozott. Levéltári anyaga a sok költözködés miatt és a világháborúk alatt károsodott, a székhelyére vonatkozó forrásokat ezért is több helyen kell kutatni.

A Bács-Kiskun Megyei Levéltár lényegében csak az 1945 utáni Bács-Bodrog vármegye levéltári anyagát őrzi.³ Az 1918 előtti iratanyag a Vajdasági Levéltárban, Újvidéken és részben Zomborban, a Történelmi Levéltárban található.⁴ Az 1919 és

¹ A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának XI. Levéltári Napjára, 2010. november 24-ére készült előadás szövegének kiegészített és átdolgozott változata.

² A dallamával együtt legrégebben rögzített változat szövege a következő: „Leszállott a páva / Vármegyeházára, / De nem ám a rabok / Szabadulására” 1907-ben Ady is idézte saját versének élén, „A magyar Messiások” című ciklusában, a „Vér és arany” című kötetben. A népdal dallamát szövegével együtt 1935-ben találták meg és vették fel a Somogy megyei Surd községben. 1937-ben, két évvel e népdal fölfedezése után – és 30 évvel az Ady-vers után – Kodály Zoltán e népdalt vette alapul és férfikari műnek komponálta meg Ady forradalmi költeményét. Forrás: Kodály Zoltán: Fölszállott a páva – változatok egy magyar népdalra. Internet: Adorate Kórus és Adorate Művészeti Egyesület honlapja. (2011. január 10.)

³ APRÓ Erzsébet (szerk.): A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára fond- és állagjegyzéke. Kecskemét, 2002. Bács-Bodrog vármegye levéltára. 13. és 77–78. o.

⁴ FODOR István–APRÓ Erzsébet, 2008. 35–88. és 247–267. o.; APRÓ Erzsébet, 2006. 1. 7–26. o.

1944 közötti időszak anyaga viszont nem maradt ránk, így az eredeti források hiánya miatt a munkámban hivatkozott jegyzőkönyvek kivonatai Bács-Bodrog vármegye Hivatalos Lapjában vannak, az épületekről írt további adatokat monográfiákból, helytörténeti kiadványokból merítettem.

A közigazgatás rövid történeti áttekintése

A hosszú időn keresztül török megszállás alatt lévő Bács és Bodrog nemesi vármegyék határai a mohácsi vész után megváltoztak, a terület elnéptelenedett. Szeged kapitulálása után a város körzetében a török közigazgatás már 1543-ban kiépült, Bács és Bodrog vármegye a budai pasalik szegedi szandzsákjába került. Ezen belül a nahijék székhelyei: Baja, Szabadka, Bács, Zombor, Titel és Pétervárad (Varadin) lettek.⁵ Miután a karlócai (1699) és a pozsareváci (1718) békekötések értelmében az összes magyar terület mentesült a hódoltságtól, Bács vármegye alakuló közgyűlését Baján 1699. december 14-én tartották,⁶ amely az első tisztújító közgyűlés is volt.⁷

Bodrog vármegye szintén 1699-ben alakult újjá,⁸ székhelye a Péterváradai Sándczban volt. Főispánokat⁹ is nevezett ki az uralkodó annak ellenére, hogy ez a megye 1730-tól nem létezett, Mária Terézia uralkodásától pedig már együttesen is igazgatták a két vármegyét. A hivatalos megyeegyesítésre csak 1802-ben került sor, a vármegye neve ekkor lett Bács-Bodrog.¹⁰

⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1998. 111. o.

⁶ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. 2. 131–132. o. DUDÁS Gyula (szerk.), 1896. 1. kötet 402. o. (1699. december 14-én kihirdették a megye újjáalakulásáról és új címeres pecsét adományozásáról I. Lipót 1699-ben kiadott oklevelét. Az 1699. évi oklevél a Bács vármegyei levéltárral elveszett, ezért III. Károly 1712. június 2-án Pozsonyban kiállított új oklevele erősítette azt meg. A kalocsai érsek gróf Csáky Imre, Bács vármegye főispánja.)

⁷ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. 131. o. és 2. kötet 239. 247–258. o.: A vármegye első főispánja Széchenyi Pál volt (1691–1710), aki 1696-ban kalocsai érsek, 1697-ben főispán, akinek örökös főispáni címét Lipót király 1698. okt. 16-án erősítette meg. Őt követte Gróf Csáky Imre kalocsai érsek (1710–1732).

⁸ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. 2. k. 133–135. o.; 248. o.; DUDÁS Gyula (szerk.), 1896. 2. k. 581. o. Főispánját gróf Tournon János Henrik császári kamarást és tanácsost 1699. december 2-án nevezte ki az uralkodó, akinek kinevezése hatalom nélküli cím maradt, mert tisztújító közgyűlést csak 1702. február 13-án tartottak a Péterváradai Sándczban (ma Újvidék), amikor a főispán bejelentette kinevezését.

⁹ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. 2. k. 248. o. Fogarasföldy gróf Nádasdy Pál (főispán 1714–1721); DUDÁS Gyula (szerk.), 1896. 2. k. 581. o. A vármegye újjáalakításáról és főispán kinevezéséről az uralkodó 1715-ben bocsátott ki oklevelet, és a megyének új pecsét-címert adományozott. BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. 2. 133. o.; DUDÁS Gyula (szerk.), 1896. 1. k. 403–404. o., illetve uo. 2. k. 581. o.; BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. 2. k. 146. o., 248. o. Nádasdy főispán halála (1721) után az uralkodó újabb főispánokat nevezett ki: Czobor-szent-mihályi gróf Czobor Márkot (1721–1728), gróf Draskovich Lipótot (1746–1759); Gyaraki ifj. gróf Grassalkovich Antalt (1759–1794).

¹⁰ 1802. évi VIII. tc. Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici 1000–1902. Budapest.

A vármegyei székhelyek és székházak

A vármegyék kialakulásában fontos szerepe volt a vármegyei székhely állandóvá válásának.¹¹ Bodrog vármegyében ez nem sikerült. Első székhelye Bodrog városa volt, majd a középkorban Csente és Dávod is, az 1699-es újjáalakuláskor a Péterváradai Sáncz.

Bács vármegye székhelye a középkorban is és az 1699-es újjáalakuláskor is Bács volt. Itt nemcsak a törvénykezés miatt ültek össze, hanem a közgyűléseket is itt tartották a vármegyei hatóságok. A bácsi vár maradványait Vajdaságban műemlékké nyilvánították, és a vár központi épülete, a lakótorony még ma is áll, 2005-ben restaurálták.¹² A vármegye egykori központjában többször megszállt a király is, az elsők között II. Géza, majd II. Ulászló. Országgyűlést is tartottak itt, főleg a XV. század második felében és a XVI. század elején. A védőfal ötszögű volt, nyolc bástya emelkedett ki belőle, amelynek maradványai ma is láthatók.¹³

A főispán, annak ellenére, hogy a törvény¹⁴ szerint saját megyéjében kellett volna élnie, szívesebben választotta a nagyobb városokat lakhelyéül, és vármegyéjével írásban értekezett. A megyei közgyűléseken részt vett, de az ügyintézésben nem, sem hivatala, sem irodája nem volt. Az 1723. évi törvény¹⁵ értelmében megyeházat kellett építeni ott, ahol még nem volt, hogy ott tartsák a közgyűléseket, a törvényszéki tárgyalásokat, és hogy ott őrizzék a vármegye iratait és pénztárát. Mivel Bács vármegyének nem volt saját épülete, a hivatal székhelye ezért a XVIII. században gyakran változott. Levéltárát 1741 óta a bajai ferences rendház Szent Antal monostorában őrizték, bérleti díj ellenében, egy cellában. Levéltára 30 évvel később (1775-ben) került az érseki székhelyre, Bácsra, ahol a források szerint, a vármegyének tágas épülete volt, ott működött ugyanis a számvevőszék és a megyei börtön is.¹⁶ A megyei hivatal (és levéltára) tíz év múlva (1785) ismét visszakerült Bajára. Nem egészen két évvel később a hivatal innen ideiglenesen, a törökök ellen folytatott háborúk (1787–1791) miatt Újvidékre költözött, ahonnan 1797-ben tért vissza. A levéltár egy része ekkor Bácson, másik része Baján nyert elhelyezést.

A vármegyeháza Baján a Zöldfa utca déli oldalán volt. Paul Flach könyvében, illetve Solymos Ede írásában a város 200 évvel ezelőtti leírása olvasható, köztük a vármegyeháza városon belüli elhelyezkedése.¹⁷ Az épület a Zöldfa vendéglőnek

¹¹ BOROVSZKY SAMU (szerk.), 1909. 2. k. 42. o.

¹² FOLBERTH Péter–GÁSPÁR Katalin, 2006. 102–103. o. Bács vára.

¹³ Uo.

¹⁴ A főispánoknak megyéikben lakásáról s a megyék tisztújításáról, az alispánok s más tisztviselők állásáról szóló 1723. évi LVI törvénycikk.

¹⁵ 1723. évi LXXIII. tc. 1. §.

¹⁶ Az 1774. december 7-ei közgyűlési határozat értelmében. MATKOVIĆ, Lajčo, 1999. VIII/1. 1–15. o.

¹⁷ A 2010. november 24-én tartott Levéltári Napon azonos címen elhangzott előadásom után Fábrián Borbála felhívta a figyelmemet Bauer Antal, Flach Paul és Solymos Ede írásaira, amit ezúton is megköszönök.

FLACH, Paul, 1977. A könyvben a szerző a vármegyeházát a 29. oldalon említi: „Grünbaumgasse,

és annak a kaszárnyának a szomszédságában helyezkedett el, amelyet száz évvel később, 1923-ban vármegyeháza céljaira alakítottak át. Miután a zombori megyei palota megépült, árverés útján a bajai megyeházat Kovács Imre vette meg, és azt a fogházakkal együtt leromboltatta, helyén pedig az 1862-ben meglévő családi udvar és kert területét is magába foglaló telken egy 11 szobából álló lakházat épített.¹⁸

Zombort – mint a vármegye központját – a XVIII. század közepén választották székhelyül, mivel a vármegyének alkalmas épülete és megállapodott székhelye még ekkorra sem volt. Már 1753-ban, egy itt építendő vármegyeház számára vásároltak területet. A vármegye hivatalának hányatott sorsa mégis egészen 1808-ig elhúzódott. Az állandó vármegyeház építését Zomborban 1804-ben kezdték el, és 1808-ra épült fel az új épület,¹⁹ de ekkor még a törvényszék Bácsban maradt.²⁰

A XIX. századi alaprajz és leírás szerint az 1808-ban épített zombori vármegyeháza alsó szintjén voltak a törvényszéki termek és tőle jobbra a levéltár, a középső szinten volt az ülésterem, a bejáratától jobbra a főbíró és balra az adószedő, számvevő és más hivatalnokok irodái, a felső szinten további termek (irodák) voltak.²¹

Az abszolutizmus kori közigazgatás megszűntével, 1861-ben, illetve a kiegyezést követően, Bács-Bodrog vármegye székhelye ismét Zombor lett.²²

A XIX. század végére, a közigazgatás céljaira a XVIII. század elején emelt épület szűknek bizonyult, a vármegyeháza újjáépítésére és bővítésére az 1880-as évek elején került sor,²³ Pártos Gyula budapesti műépítész tervei alapján.²⁴ Ekkor Sándor Béla volt a főispán, aki Baja és Zombor városok főispánja is volt.²⁵

südl. Seite, 1567. Domus Cottensis (Komitatshaus)?

SOLYMOS Ede, 10–12. o. Közli Baja mezőváros térképét is (1800-ból).

¹⁸ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) XV. 32. Oklevél- és iratmásolatok gyűjteménye. 17. téka: Kovács Nep. János: Rigicza és környéke Bács-Bodrog vármegyében. 1862. 6. o. A megyeházáról a következő leírás található az 1862-ben készült kézirat másolatában: „A Zomborban lévő palota szerű nagy épület, hol mint a megye székhelyén az ülések tartatni szoktak, 1804–5ben Szaltzer építész felügyelete alatt építetett, addig s az előtt is a múlt században a megye üléseit többnyire Bácsban vagy Baján tartotta.”

¹⁹ MATKOVIĆ, Lajčo, 1999. VIII/1. 10. o.

²⁰ MATKOVIĆ, Lajčo, 1997. VIII/8. 258. d. / 163. A. I. G. K. 1792. [Utóbbi a levéltári jelzetre való hivatkozás. A. I. = Analitički inventar és a G. K. = Generalna kongregacija.]

²¹ Az 1808-ban épített zombori megyeháza leírása: „Ichnographia Curialis domus Commitatensis Zomborini Anno 1808 aedificata. Tractus Supremus (Cancellaria, Cancellaria). Tractus Medius (Sala Sessionalis, Cubilo Supremi Comitas, Exactratus, Cubilo ordini Comitas, [...]). Tractus Inferior (Archivum, Cubilo Sedriale).” In.: BAUER Antal, [s.a.]. A könyv hátsó borítóján található a leírás.

²² GROSSCHMID Gábor, 1896. 633–634. o. (Itt tartották a vármegye alakuló közgyűlését 1867. június 4-én.)

²³ Az épület 1882–1883-ban épült ki mai alakjára. IVÁNYI István, 1906. 155. o. Más forrás szerint némi megszakításokkal Baja volt a megye urainak találkozóhelye, évszázadokon át itt tartották a közgyűléseket, ami némi megszakításokkal eltartott 1790-ig, amikor Zombor lett a megye állandó székhelye. RAPCSÁNYI Jakab, dr., 1934. 388. o.

²⁴ Révai Nagy Lexikona, XIX. kötet, Budapest, 1926. 699–700. o. BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. 2. k. 226. o., 269. o.

²⁵ Sándor Béla volt főjegyző, 1878–1880-ig a vármegye alispánja volt, 1880–1895 között a vármegye főispánja, 1889–1892 között Zombor és Baja városok főispánja is. BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. 2. k. 247. o., 249. o. 596. o.; Magyarország Tiszti Czim- és Névtára, 1890. Budapest. 171. o.; 1892. 168. o., 174. o.

A megyei székház falain belül több mint 30 évig békés körülmények között folyt a közigazgatás, a vármegyei közgyűléseket, összejöveteleket, ünnepeket méltó helyen tarthatták. Az I. világháború után a vármegye kettészakadt. Zombor, az újonnan alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területéhez tartozott, ahol az 1918–1919-ben újjáalakult Bács-Bodrog vármegye még 1927-ig működött.²⁶

Bács-Bodrog vármegye Magyarországhoz tartozó részének törvényhatóságát az első világháború után ideiglenesen a meg nem szállt Jánoshalma községben szervezték meg, ahol hivatalosan 1920. július 20-án kezdte meg működését a vármegye hivatala.²⁷ A közgyűléseket a Kaszinóban tartották. A tisztikarnak 15 hónapi itt-tartózkodását a vármegye 1927. szeptember 27-én emléktábla elhelyezésével örökítette meg.²⁸

Baját a vármegye székhelyéül 1921. július 30-án jelölte a közgyűlés,²⁹ a közigazgatás viszont csak 1921. augusztus 22-e után indulhatott itt meg.³⁰ A vármegye, miután elhelyezkedett, folytathatta munkáját. A vármegyei hivatalok eleinte a tanítóképzőben nyertek elhelyezést, de csakhamar felvetődött a vármegyei székház építésének ügye. A város 1921-ben a régi laktanya épületét és telkét ajánlotta fel erre a célra,³¹ amelyen rögtön elkezdődött az építkezés.³² A vármegyei székház létesíté-

²⁶ Az újjáalakult vármegye területi illetékessége kiterjedt a Bácskára és a bajai háromszög területére, majd Baranya két járására is. A trianoni határok megállapítása után Baranya vármegyének a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság uralma alatt maradt területeit is, a Batinai és a Dárdai járásokat, az ottani Bács-Bodrog megyéhez csatolták, a belgrádi belügyminisztérium 12500/1923. VIII. 8. számú határozatával. Az önálló megye 1927. április 30-áig működött az új államigazgatási szervezet megalakulásáig (Beogradska i Bačka oblast). RADOVANOVIĆ, Slobodan (szerk.), 1991. 22. o.

²⁷ A vármegye 184 fős személyzete 1920. május 27-én érkezett meg új székhelyére. RAPCSÁNYI Jakab dr., 1934. 181. o.

²⁸ Jánoshalmán sem helyiség, sem bútorzat, sem felszerelés nem volt a hivatal megszervezéséhez. Szabovljevits Dusan dr. 1920. november 2-án vette át a hivatal vezetését, mint alispán-helyettes. Dr. Preszly Elemér főispán az 1920. december 20-i közgyűlésen tette le az esküt. 1920. május 20-ától 1921. augusztus 21-éig volt a vármegye székhelye Jánoshalmán. RAPCSÁNYI Jakab dr., 1934. 181. o.

²⁹ „A trianoni békeszerződés érvényének tartamára Baja that. joggal felruházott városnak a csonka vármegye székhelyéül való kijelölése. Kivonat Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának Jánoshalmán 1921. évi július hó 30-án történt rendes közgyűlés jegyzőkönyvéből. 3445. alisp./132. jkv. 1921.” Bács-Bodrog vármegye Hivatalos Lapja (a továbbiakban BBvm. HL), 1921. augusztus 15. 3. o.

³⁰ Iványosi-Szabó Tibor, 1999. 41–42. o.; RAPCSÁNYI Jakab dr., 1934. 182. o. Az új megye új főispánt is kapott dr. Kovachich Dezső személyében. Őt 1922. márc. 28-án váltotta Bisztray-Balku Gyula, és lett Baja város főispánja is Krudy Ferenc távozása után. Mindkét törvényhatóság kormányzását 1931-ig ellátta. 1931 és 1933 között Percell Béla nyerte el, 1933 áprilisától pedig Baranyi Tibor, Szeged szab. kir. város főispánja került Bács megye és Baja város főispáni tisztségébe.

³¹ „A Baján létesítendő vármegyei székház.” BBvm. HL, 1923. május 3. 47–48. o.

³² BKMÖL IV. 401. Bács-Bodrog vármegye és Baja város főispánjának iratai. 1921. évi iratok.; „A trianoni békeszerződés érvényének tartamára Baja that. joggal felruházott városnak a csonka vármegye székhelyéül való kijelölése. Kivonat Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának Jánoshalmán 1921. évi július hó 30-án történt rendes közgyűlés jegyzőkönyvéből. 3445. alisp./132. jkv. 1921.” BBvm. HL, 1921. augusztus 15. 2–3. o. A tisztségviselők 1921. július 28-án: Dr. Preszly Elemér főispán, Dr. Szabovljevits sk. tanácsos, alispán-helyettes. Scherer, vm. II. főjegyző. L.: Magyarország tiszti név- és címtára, 1927. 35. o.: Főispán: bisztrai Balku Gyula. Főis-

séhez szükséges pénzt államsegélyből biztosították, a többi költséget adományból és pótdoból fedezték.³³ Az engedélyezett államsegély ellenében kikötötték, hogy a vármegye saját hivatalain (a főispáni hivatalon, a gazdasági felügyelőségen és a törvényhatósági orvoson) kívül, mely állami szervek hivatalait (a szekszárdi törvényszék bajai kirendeltségét, az ügyészséget, a pénzügyigazgatási kirendeltséget és a mellé rendelt számvevőséget, az állampénztárat, a pénzügyőrséget és az államépítészeti hivatalt) kell még itt elhelyezni a már részleteiben is elfogadott tervek szerint, minden ellenszolgáltatás nélkül, az épület fennállásának teljes idejére. Az épület állagának fenntartását és a külső karbantartást is kötelesek voltak biztosítani. A biztosítás azt jelentette, hogy a kincstár joga telekkönyvileg is biztosítva volt mindazokra a helyiségekre, amelyek az említett tervek szerint a szóban lévő állami hivatalok részére készültek. A vármegye az ingatlant az érdekelt minisztériumok hozzájárulása nélkül el nem idegeníthette, és ily módon egy esetleges elidegenítés esetén is fennmaradt a kincstár ingyenes használati joga a fent jelzett összes helyiségekre.³⁴

Az 1823-ban emelt kaszárnya hatalmas egyemeletes épület volt, és Baján, a Csermák tér és a Szegedi út sarkán állt. Az időközben pusztulásnak indult régi kaszárnya helyére tervezték az újabb vármegye-házát. A terveket Münnich Aladár³⁵ budapesti építész készítette. *„A kaszárnya régi falait megtartották – csak részben lebontva, a bontási anyagot nagyjából felhasználva –, de az épületet teljesen átalakították, és a második emelet ráhúzásával lett olyanná, amilyennek ma is látjuk. [...] Az épület első emeletén lévő közgyűlési teremről jobbra lakott a főispán, balra voltak az alispáni irodák és az alispán lakása.”*³⁶

Bács-Bodrog vármegye közgyűlésén, Baján – amit 1923 májusában még a tanítóképző intézet zenetermében tartottak – döntöttek a megyei székházépület építésénél előforduló asztalos-, lakatos-, mázoló- és szobafestő-munkára vonatkozó

páni titkár: Arnold Sándor árvaszéki ülnök, tb. főjegyző. Alispán: Szabovlyevits Dusán dr., korm. főtan., kir. tan. Főjegyző: Scherer Rezső. Másod főjegyző: Schick Ernő, tb. főjegyző. Aljegyzők: Rittinger Rezső tb. főjegyző, Vukov Béla, tb. főjegyző, Bauer Ernő dr. Főlevéltárnok: Alföldy László. Irodaigazgató: tomcásányi Tomcsányi Aladár, tb. főigazgató.

³³ „A Baján létesítendő vármegyei székház.” BBvm. HL, 1923. május 3. 47–48. o. A vármegye törvényhatósági bizottságának 1922. évi július 15-én tartott közgyűlésében székház építése tárgyában a 65. sz. alatt hozott határozatát az államtitkár elbírálás alá vette és jóváhagyta: *„A határozatot abban a részében, amelyben kimondta, hogy a Baja th. Város által átengedett ú. n. nagykaszárnya telkét és épületét, – a város törvényhatósági bizottságának 69/1921. jkvi számú határozatában kikötött feltételek mellett, – a vármegyei székház céljaira elfogadja és ezt az épületet a határozatban megjelölt módon átalakítja, továbbá hogy a költségeket [...] államsegélyből, adományokból és pótdoból fedezi. A vármegye az építkezés befejezése után a felülvizsgálati jegyzőkönyvet, a vonatkozó műszaki iratokkal és a részletes elszámolással együtt, köteles hozzá felterjeszteni.”*

³⁴ „A Baján létesítendő vármegyei székház.” BBvm. HL, 1923. május 3. 47–49. o. A minisztertanács 1923. február 16-án tartott ülésén felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy a Baján létesítendő vármegyei székház céljaira 240 000 000 korona hitelt bocsásson a vármegye rendelkezésére. Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsága Baján 1923. április 17-én tartott rendes évnegyedes közgyűlésén (3790/alisp. 266. jkv. 1923.) a belügyminiszter úr 39 175/III–1923. leiratát tisztelettel és köszönettel vette tudomásul. (A válaszirat alapjául szolgáló jelentés száma: 8179/1922.)

³⁵ Münnich Aladár (1890–1975), építész. Korb Flóris építészirodájában kezdte pályafutását, 1920-ban önállósodott. Jelentősebb munkái: Déri Múzeum, Debrecen (Györgyi Dénessel), a bajai vármegye-háza, városképi jelentőségű, eklektikus lakóházak Gyöngyösön. Kivitelezett tervei között találhatók szállodák, ipari épületek, luxusvillák, nagypolgári lakóházak és bérpaloták.

³⁶ BÁNÁTI Tibor, 2001. 109–112. o.

verseny tárgyalás eredményéről.³⁷ Abból az alkalomból pedig, hogy az épülő megyei székház tető alá került, augusztusban bokréta-ünnepélyt tartottak.³⁸

Baja város közgyűlése viszont a következő év elején, 1924 februárjában tárgyalta és hozott határozatot az ingatlan átadásának feltételeiről, az átadott épületért és telekért kárpótlás címén kikötött 135 000 arany koronáról, abban az esetben, ha az ingatlan majd egyszer eladásra kerülne, és felhatalmazta a város polgármesterét a szerződés megkötésére.³⁹

Az 1920-as években az új vármegyeháza beosztásáról, illetve a kaszárnya épületére utaló kapu feletti kronosztikonról is írtak az újságok.⁴⁰

Még két évtized sem telt el nyugalomban, amikor megint a háború szólt közbe. A második világháború alatt a vármegye székhelye ismét Zomborba került. A vármegye székhelyének Bajáról való áttétele következtében, 1942 elején egyrészt szükségessé vált, hogy a hivatalok elhelyezésére szolgáló épületeket megfelelő állapotba hozzák, másrészt pedig hogy a kibővített hivatalok megindulásához minden irodai és egyéb szükséglet az ügymenet zavartalan vitele érdekében azonnal rendelkezésre álljon.⁴¹ A Zomborban lévő székház annyira el volt hanyagolva, hogy annak csupán azonnali és legszükségesebb tatarozása, egyes lakásoknak, helyiségeknek hivatali helyiségek-ké való visszaalakítása az előköltségvetés szerint 108 000 Pengőbe került. Ezek az átalakítások csupán a legszükségesebbekre korlátozódtak, hogy a hivatali ügymenet megindulhasson.⁴² Itt érdemes még kiemelni, hogy a központi hivatali létszám kb. a

³⁷ „A Baján létesítendő vármegyei székház.” BBvm. HL. 1923. május 3. 49. o. Bács-Bodrog vármegye törvényhatóságának rendkívüli közgyűlése 1923. május 9-én, Baján. Alispáni előterjesztés.

³⁸ „Az épülő megyei székháznál bokréta-ünnepély tartása.” BBvm. HL. 1923. augusztus 30. 131. o.

³⁹ BKMÖL IV. 1401. Baja Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyv. 1924. február 23. 18 606 kig. 1923/12. kgy. jkv. 1924. szám.

⁴⁰ „Az új vármegye palota beosztása.” Bajai Ujság, 1924. aug. 20. 2. o.
H. R.: „A multak emlékeiből, Baja város monográfiája dióhéjban.” Független Magyarország, 1928. dec. 12. 3. o. („Hanc tibi oppidum offert rex Franciscus tuis 1825”).

⁴¹ „Kivonat. Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának 1942. évi január hó 29-én tartott rendes közgyűlése jegyzőkönyvéből”. BBvm. HL. 1942. február. 19. 84–85. o.

„50 jkv. 4010 alisp. 1942. szám. Tárgy: Alispáni előterjesztés a vármegyeháza és a vármegyei egyéb épületek tatarozása, továbbá a hivatalok felszerelésére szükséges kiadások hiteleinek biztosítása tárgyában. VÉGHATÁROZAT: Alispánunk javaslatát az előkészítő kisgyűlés megegyező javaslatához képest teljes egészében tudomásul vesszük és a felszabadulás következtében felszabadult vármegyei s járási főszolgabírói épületek tatarozására, a hivatalok szükséges felszerelésére, átköltözködési költségekre, illetményekre s minden egyéb kiadásokra a szükséges 450.000 Pengő összeget megszavazzuk, alispánunk eddig tett összes intézkedését jóváhagyólag tudomásul vesszük s az így szükséges összeg fedezetéül az 1941. évben a felszabadult területekről befolyt többletbevételeket jelöljük ki. Ezen véghatározatunkat kormányhatósági jóváhagyásra a m. kir. Belügyminiszter Úrhoz felterjeszteni rendeljük. Jelen véghatározatunk, mint közérdekű a vármegyei Hivatalos Lapban közzéteendő azzal, hogy ellene a közzétételt követő 8-ik naptól számított 15 napon belül a m. kir. Belügyminiszter Úrhoz intézendő, alispánunknál előterjesztendő fellebbezéssel lehet élni. Miről alispánunkat további intézkedés végett jegyzőkönyvi kivonaton értesítjük. Kmft. Jegyezte és kiadta: Lantos vm. főjegyző.”

⁴² „Kivonat. Bács-Bodrog vármegye th. Bizottságának 1942. évi január hó 29-én tartott rendes közgyűlése jegyzőkönyvéből.” BBvm. HL. 1942. február 19. 84–85. o. „[...] A székház a megszállás ideje alatt egyetlen egyszer sem volt tatarozva, legtöbb helyen nedves, szeméttel tele, régi hivatali helyiségei lakásokká alakítva, azokba egyszerű konyha tűzhelyek beépítve, cserépkályháinak

hatszorosára emelkedett. A trianoni határon kívüli vármegye 53-at kitevő létszámmal szemben 1942-ben a vármegye a központot és a járási főszolgabírói hivatalokat is beleértve 236-os létszámmal bírt. Ezen kívül a vármegyével szoros együttműködésben álló állami hivatalok létszáma is emelkedett. „*A tisztviselőket és egyéb alkalmazottakat hivatali bútorral kellett ellátni és azon kívül szükségessé vált nagyobb mennyiségű írógép beszerzése is. [...] Az új altiszteknek és a szolgáknak ruházatot kellett adni, az átköltözött tisztviselők és egyéb alkalmazottak részére pedig átköltözködési illetményeket kellett kifizetni, így a vármegye átköltöztetésével kapcsolatban tetemes kiadások merültek fel. Mindezen szükségleteket a felszabadulás következtében befolyt jövedelmekből fedezték, összesen kb. 450 000 Pengő kellett.*”⁴³

A közgyűlés 1942 januárjában tárgyalta a székház egyes helyiségeinek az igazságügyi hatóságok általi használatának módját és mikéntjét, az 1941-ben és 1882-ben kötött szerződések alapján.⁴⁴ Ugyanez év őszén, 1942. szeptember 23-án pedig a vármegyeházán lévő óvóhely tatarozásáról döntöttek, aminek szükségességét az ott dolgozók 300 fő feletti létszámmal indokolták.⁴⁵ Az államépítészeti hivatal helyiségeinek bérlet útján történő átadásáról 1942. október 8-án tartott közgyűlésen tárgyaltak.⁴⁶ Majd már 1944-ig, a zombori épületen nagyobb változásokról ez alkalommal még nincs adatunk.

A II. világháborút követően sem volt egyszerű a közigazgatás megszervezése. Az 1945. augusztus 14-i alispáni jelentés szerint az orosz hadsereg bevonulása előtt Bács-Bodrog vármegye összes közhivatalait az akkori magyar kormány a Dunántú-

nagy része lerombolva, pincéjében víz, tetőzete elhanyagolt, korhadt, padlózata a legtöbb helyen teljes korhadásnak indult, fái leverve, a szobák festése teljesen lekopva, olyannyira, hogy az épület a legnagyobb elhagyatottság és pusztulás képét mutatta. A hivatalokban bútorzat nem volt, irodai felszerelés, papír, nyomtatvány is teljesen hiányzott. A felszabadulás következtében fel-emelt létszámú hivatalok teljes berendezése illetve felszerelése vált szükségessé.”

⁴³ „Kivonat. Bács-Bodrog vármegye th. Bizottságának 1942. évi január hó 29-én tartott rendes közgyűlése jegyzőkönyvéből.” BBvm. HL. 1942. február 19. 84–85. o. A fent említett összeget 1942. január 20-án Zomborban dr. vitéz Bajsay Ernő alispán javaslatára megszavazták, illetve azok kifizetését tudomásul vették.

⁴⁴ L. az 1. sz. mellékletet!

⁴⁵ „Kivonat. Bács-Bodrog vármegye th. Bizottságának Zomborban 1942. évi szeptember hó 23-án tartott rendes évnegyedes közgyűlésének jegyzőkönyvéből.” BBvm. HL. 1942. október 1. 354–355. o. „52.530/1942. alisp. szám, 161/jkv. 1942. Tárgy: Alispáni előterjesztés a vármegyeházán az óvóhely tatarozása tárgyában.

Alispánunk jelenti, hogy a vármegyeháza központi épületében a pincehelyiségek, melyek annak idején a jugoszláv impérium által részben óvóhelynek képeztettek ki, a tavaszi nagy víz alkalmával teljesen víz alá kerültek kb. 130 cm. magasságban. A hosszú ideig ott lévő víz nagyobb megrongálódásokat vitt végbe. A mostani háborús helyzet következtében, de különben m. kir. Honvédelmi Miniszter Úr rendelkezése alapján is szükséges, hogy egy mindenben megfelelő óvóhely létesíttessék, miután a vármegyeházán kb. 300 tisztviselő s egyéb alkalmazott dolgozik. Szükséges, hogy a pince helyiségek víztelentessenek, mert amennyiben az ősz bekövetkezik, a víz újra való feltörése várható. [...] VÉGHATÁROZAT: [...] elfogadjuk a vármegyeházán lévő pincehelyiségek víztelentését, valamint egy korszerű óvóhely megépítését, illetve a már meglévő óvóhelyek átalakítását, tatarozását ezennel elrendeljük, mindezek költségeire 50.000 Pengő összeget megszavazunk s ezen összeg fedezetéről a vm. Háztartási Alap 1943. évi költségvetésében gondoskodunk. [...] Kmft. Jegyzette és kiadta: Dr. Bánrévi s. k. Vm. II. főjegyző.”

⁴⁶ L. a 2. sz. mellékletet!

lon kijelölt felvevő területekre vonta vissza. E rendelkezések következtében a vármegyei, városi, községi hivatalok 1944 október első felében a Dunántúlra távoztak. A vármegyei, városi és községi tisztviselők az elrendelt kiürítés végrehajtása és a bekövetkezett események következtében teljesen szétszóródtak. A vármegye összes hivatalos értékei, a vármegye levéltára és a hivatalok irattárai túlnyomórészt eredeti székhelyükön Zomborban, kisebb részben pedig a kiürítési helyeken és útközben elvesztek, illetve tönkrementek.

„Ilyen körülmények között a Baján visszamaradt tisztviselőkkel az itt 1944. október 20. napján bekövetkezett megszállás után nyomban megkezdtem a csonka vármegye hivatalainak megszervezését” – írta 1945 augusztusában dr. Barcsai Iván alispán.⁴⁷ Ő kezdetben dr. Takács Endre Baja thj. város megbízott polgármestere és a csonka Bács-Bodrog vármegye kerületi kormányzója mellett és megbízásából intézte a vármegyét érintő hivatalos ügyeket. 1945. január 5. napján megszervezte a Bajai járás főszolgabírói, illetve főjegyzői hivatalát. Ezzel egy időben a vármegyei árvaszék, a számvevőség, a gazdasági felügyelőség és az államépítészeti hivatal is megkezdte működését. 1945. február 5-én Herboly Zoltán a vármegye előbbi főispánja megerősítette ezt a szervezkedést, ugyanis megadta a megbízást dr. Barcsai Ivánnak az alispáni teendők ellátására. A közhivatalokat ekkor még csak ideiglenesen tudták elhelyezni, mert a Baján lévő vármegyei székház orosz katonai kórház céljait szolgálta.⁴⁸

A bajai vármegyei székház tulajdonjogának végleges rendezéséről 1945. december 10-én tárgyalt a közgyűlés, ugyanis a vármegye 1941. augusztus 19-én az épületet eladta a városnak, amikor új székhelyére, Zomborba költözött. Mivel 1944 őszén a vármegye székhelye ismét Baja lett, az adásvételi szerződés kormányhatósági jóváhagyása pedig még nem történt meg, az épületet visszakérték.⁴⁹

A második világháború után a vármegyeháza épületében kapott helyet a rendőrkapitányság is. A vármegye épületének a földszinti, az I. és a II. emeleti alaprajzán a főispáni, az alispáni és más hivatalok elhelyezése szerepel, ceruzás bejegyzéssel pedig a hivatali szobák 1946-ban (vagy azt követően) tervezett vagy megvalósult elhelyezése.⁵⁰

Amikor 1950 januárjában megszűnt Bács-Bodrog vármegye, épületében először az újonnan alakult Járási Tanács, majd a Megyei Tanács Járási Hivatala kapott helyet. Itt működött továbbá a földhivatal, a Vöröskereszt szervezete, a művelődési ház egy részlege is. 2001-ben, a rendőrség mellett szakközépiskola foglalta el az épület nagyobbik részét.⁵¹

⁴⁷ BKMÖL IV. 417/a. Bács-Bodrog Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV. 417/a.) 2. k. 9. o. 1945. augusztus 14., 1916/alisp. 19/jkv. 1945. szám. Alispáni jelentés a közügyek állapotáról.

⁴⁸ BKMÖL IV. 417/a. 2. k. 1945. december 10. 1916/alisp. 19/jkv. 1945. szám. Alispáni jelentés a közügyek állapotáról.

⁴⁹ BKMÖL IV. 417/a. 2. kötet. 1758/alisp. 66/jkv. 1945. és 71/1945. szám.

⁵⁰ BKMÖL IV. 402/a. Bács-Bodrog vármegye alispánjának iratai. 196. d. 16. tétel (1–3. lap). A ceruzás feljegyzést Leidecker Jenő készítette.

⁵¹ BÁNÁTI Tibor, 2001. 111. o. (A Kiegel-ház, a Tanítóképző és az egykori vármegyeháza. Illusztráció: 59. és 60. kép.)

„A klasszicizált-barokk köntösbe öltöztetett nagy épület, tömeghatásával, látványos architektúrájával vonzó látványt nyújt. A Köztársaság tér felé néző főhomlokzatának legjellemzőbb vonása a sűrű ablakokkal teli, erőteljesen kiugró homlokzati förizalit, mely feloldja a hosszú homlokzaton lévő ablakok sokaságának egyhangúságát, kiemeli az építmény főtengegyét. Középtengelyében alul, pillérek által tagolt, öt boltíves, nyílt árkádsor alatt vezet az utcai járda. A förizalit háromszögletű oromzata gazdag díszítésű, háttérének bemélyített, félköríves záródású falifülkéjében, Bács-Bodrog vármegye címere, Szent Pál alakja látható.⁵² A förizalitet lezáró timpanon felett, a tetőn, 6 oszlop által tartott, korlátos, kupolás kilátótornyocska van. A homlokzat felületét – a rizaliton és az épület két szélén – falipillérek tagolják, tetejükön jön formájú oszlopfőkkel. Az épület ablakkereteit övező díszítőelemek mellett egyes részeket a barokk építészeti által kedvelt füzérek díszítik. Legutóbbi felújítása 1991-ben fejeződött be. Szép, míves bádogdíszítésű tetőablakait sajnos megszüntették” – írta Bánáti Tibor a bajai vármegyei épületről Mesélő házak című könyvében.⁵³

Összegzés

A vármegyei székházak több mint két évszázadnyi történetét áttekintve megállapítható, hogy a vármegye vezetésének nagy erőfeszítés és jelentős költségek árán többször is újra kellett kezdeni a vármegye székhelyének kialakítását, az épület felszerelését, és emellett biztosítani a közigazgatás zavartalan menetét. Az ebből adódó hátrány óriási lehetett azon vármegyékkel szemben, akik a kezdetektől fogva egy városban és egy épületben folytathatták tevékenységüket. A vármegye megszüntetése elkerülhetetlen volt. E terület fejlődése, lakosainak élete 1950 után az újonnan alakult Bács-Kiskun megyében folytatódott, székhelye azonban nem Baja lett.

A megszünt Bács-Bodrog vármegye székházai Zomborban és Baján is állnak, és máig meghatározó épületei maradtak városaiknak. Jelentőségüket monográfiák, helytörténeti kiadványok hangsúlyozzák. Az épületek ma a bennük működő közműintézményeknek otthont adva hasznosulnak, megújulnak, s szolgálják a jelen kor társadalmát.

⁵² Szödy Szilárd (1878–1939) szobrász- és éremművész alkotása. BÁNÁTI Tibor, 2001. 111. o.

⁵³ BÁNÁTI Tibor, 2001. 111–112. o.

IRODALOM

- APRÓ Erzsébet
2006 Bács-Bodrog vármegye levéltára. In.: Levéltári Szemle, 56. 2006. 1. 7–26. o.
- BAUER Antal
[s. a.] Repertorium universorum terrenorum comitatibus Bacs-Bodrogh articulariter unitis ingremiatorium ... cum appendice popularis ignobilium conscriptionis anno 1826 peractae / Antonius Bauer. [S. 1.] : [s. n.].
- BÁNÁTI Tibor
1999 Baja. Régi bajai épületek népszerű bemutatása. In.: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1998. Szerk.: Romsics Imre–Wicker Erika. Baja. 67–74. o.
- 2001 Mesélő házak, Baja. Baja. 109–112. o.
- BOROVSKY Samu (szerk.)
1909 Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye. Budapest. 2. k.
- DUDÁS Gyula (szerk.)
1896 Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. Zombor. 1896. 1. k.
- FLACH, Paul
1977 Die Hausbesitzer der Stadt Baja um 1803. München.
- FODOR István–APRÓ Erzsébet
2008 A vajdasági levéltárak magyar provenienciájú fondjai és állagai 1918-ig. Budapest.
- FOLBERTH Péter–GÁSPÁR Katalin
2006 Vajdaság száz csodája. Rejtőzködő értékek nyomában. Budapest.
- GROSSCHMID Gábor
1896 Az alkotmányos aera 1867-től 1870-ig. In: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. Szerk.: Dudás Gyula. 1. kötet. Zombor.

- IVÁNYI István
1906 Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. III. kötet. Szabadka.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
1998 Jelentősebb közigazgatási változások a mai Bács-Kiskun megye területén. In: Bács-Kiskun megye múltjából. XIV. kötet. Szerk.: Tóth Ágnes. Kecskemét.
- MATKOVIĆ, Lajčo
1999 Bačko-Bodroška županija 1688–1849. Katalog odabranih dokumenata 1688–1728. 2., preradjeno izdanje. (Naučno-informativna sredstva o arhivskoj gradji. Arhiv Vojvodine. Novi Sad. VIII/1. 1997 Bačko-Bodroška županija 1688–1849. Katalog odabranih sadržaja dokumenata 1790–1793. Naučno-informativna sredstva o arhivskoj gradji Arhiva Vojvodine. Novi Sad. VIII/8.
- NAGY András
2001 Kőrséta a városban. In.: Nagy András emlékezete. Egy kisváros, Baja főépítészének munkássága. Bajai dolgozatok 13. Sorozatszerk.: Merk Zsuzsa. A szöveget gondozta és a kötetet szerkesztette: Merk Zsuzsa. Baja.
- RADOVANOVIĆ, Slobodan (szerk.)
1991 Arhiv Vojvodine Novi Sad. Vodič kroz arhivske fondove. 2. tom. Novi Sad.
- RAPCSÁNYI Jakab, dr.
2006 Magyar városok monográfiája. Baja és Bács-Bodrog vármegye községei. Baja. Budapest, 1934. Hasonmás kiadás: Baja–Budapest. 2006. A szerbek kivonulása. Csonka Bács megye megszerzése. = 179–182. o.
- SOLYMOS Ede
2001 „Ilyen volt városunk 200 évvel ezelőtt.” In.: Bajai Honpolgár. XII. évf. 4. szám. 2001. április, 10–12. o.
- TÁNCZOS-SZABÓ Ágota
2004 A határhelyzetbe került Baja városstratégiái 1921–1930 között. In.: Limes, 2004/4. 23–42. o.

MELLÉKLETEK

1. melléklet: A zombori vármegyei székház egyes helyiségeinek az igazságügyi hatóságok által történő használata

Kivonat. Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának 1942. évi január hó 29-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 1981/ alisp. 46/jkv. 1942. Tárgy: A vármegye alispánjának előterjesztése a zombori vármegyei székház egyes helyiségeinek az igazságügyi hatóságok által való használata tárgyában.

VÉGHATÁROZAT:

/.../ a vármegye közönsége képviselőjében alispánunk és a zombori kir. törvényszék elnöke által felvett és a m. kir. Igazságügyminiszter úrnak 1941. évi október 22-én kelt 61.511/1941. I. M. v. sz. leiratával részéről elfogadott és a zombori kir. Törvényszék és kir. Ügyészségnek elhelyezése tárgyában létrejött és 1941. évi szeptember 16-án jegyzőkönyvbe foglalt megállapodást tudomásul vesszük az alábbiakban.

1. Megállapítjuk, hogy az 1882. évi szeptember hó 16-án vármegyénk akkori alispánja és a zombori kir. Törvényszék akkori elnöke által felvett és a m. kir. Igazságügyi Miniszter Úrnak 1883. évi március 20-án 11.052 sz. alatt kelt leiratával jóváhagyott jegyzőkönyv alapján Bács-Bodrog vármegye közönsége a zombori székházban a kir. kincstárnak a zombori kir. Törvényszék elhelyezése céljára átengedett a jegyzőkönyvben felsorolt 36 helyiséget az ott felsorolt kikötések mellett.
2. Megállapítjuk, hogy az 1941. évi szeptember 16-án felvett jegyzőkönyvhöz csatolt és a jelenlegi állapotot feltüntető helyszínrajzon a földszinten 1–10 10/a–14. az I. emeleten 15–20 és 22–25, s a II. emeleten 16–19, 21 és 26–29 számokkal jelzett és kék vonallal körülkerített helyiségek felelnek meg véghatározatunk 1. pontjában említett 1882. évi szeptember 16-án felvett jegyzőkönyvben 41–57, 110–119, és 175–185 számokkal jelölt helyiségeknek.
3. Tudomásul vesszük vármegyénk alispánjának az 1941. évi szeptember 16-án felvett jegyzőkönyvben foglalt azon kijelentését, hogy az 1882. évi szeptember 16-án felvett jegyzőkönyvben foglaltakat érvényesnek ismeri el és azt a maga részéről fenntartja, mégis azzal az eltéréssel, hogy a jelenlegi tényleges és évek óta fennálló állapotnak megfelelően, – miután a kir. Törvényszék helyiségeibe a villanyvilágítás van bevezetve és világítási költségeket a múltban a kir. Törvényszék viselte, a vármegye nem gondoskodik az 1882. évi szeptember 16-án felvett jegyzőkönyvvel ellentétben a törvényszék helyiségeinek kivilágításáról, továbbá ezenkívül nem előlegezi a kéményseprési díjakat sem, mert ezeket ugyancsak évek óta a kir. Törvényszék fizette.

4. Tudomásul vesszük alispánunknak az 1941. évi szeptember 16-án felvett jegyzőkönyvben foglalt azon kijelentését, hogy miután a vízvezeték most már villanymotor hajtja, az 1882. évi szeptember 16-án felvett jegyzőkönyvben foglalt azon megállapodás, amely szerint a vízvezeték gépezetének meghajtásához a kir. Törvényszék ad rabmunkaerőt, tárgytalan, a villanymotor fenntartási és üzemeltetési költségeihez azonban a kir. Törvényszék köteles aránylagosan hozzájárulni.
5. Tudomásul vesszük az 1941. évi szeptember 16-án felvett jegyzőkönyvben foglalt megállapítást és alispánunk nyilatkozatát, hogy a zombori kir. Ügyészség és fogház ugyancsak a vármegye tulajdonát képező épületben van elhelyezve, és ezen állapoton alispánunk a jelenben nem kíván változtatni és a vármegye közönségének hozzájárulásától feltételezetten hozzájárult ahhoz, hogy a kir. ügyészség és törvényszéki fogház háborítatlanul használja ugyanazon helyiségeket, amelyeket eddig használt.

MEGOKOLÁS:

/.../ az 1871. évi XXXI. t. c. 32. §-a értelmében a törvényhatóságok kötelesek az eddig törvénykezési célokat szolgáló helyiségeket beleértve a fogházakat is a törvényhatóság tulajdonjogának épségében maradása mellett, továbbra is a kir. bíróságok részére ingyen átengedni.

Kmf. Jegyzette és kiadta: Lantos s. k. vm. főjegyző.

Forrás: Bács-Bodrog Vármegye Hivatalos Lapja, 1942. február 26. 112–113. o.

2. sz. melléklet: A zombori m. kir. államépítészeti hivatal hivatali helyiségeinek bérlet útján történő biztosítása

„Kivonat. Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának Zomborban, 1942. évi szeptember hó 23-án tartott rendes évnegyedes közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 53.031/alisp. 149/jkv. 1942. Tárgy: Alispáni előterjesztés a zombori m. kir. államépítészeti hivatal hivatali helyiségeinek bérlet útján történő biztosítása tárgyában.

Mínthogy a zombori m. kir. államépítészeti hivatal hivatali helyiségei a vármegyei székházban nyertek elhelyezést, szükségessé vált e helyiségek bérének a vármegye közönsége által történő megállapítására.

A zombori m. kir. államépítészeti hivatal részletes helyszínrajz és kimutatás kíséretében 1440/1942. sz. alatt jelentést tett hozzám arról, hogy a vármegyei székház mely helyiségeit foglalta el és kérte, hogy a helyiségek további birtoka tárgyában a vármegye közönsége és a m. kir. Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium között bérleti jogviszony létesíttessék.

Az elkészített szerződés tervezet szerint a vármegye közönsége [...] bérbé adná [...]

a helyszínrajzon részletesen feltüntetett helyiségeket 1941. évi augusztus hó 16. napjától kezdődően határozatlan időre.

A bérösszeg évi 3.000 P negyedévi előleges részletekben esedékes. [...]

Zombor, 1942. évi szeptember hó 9.

Dr. vitéz Bajsay s. k., alispán.

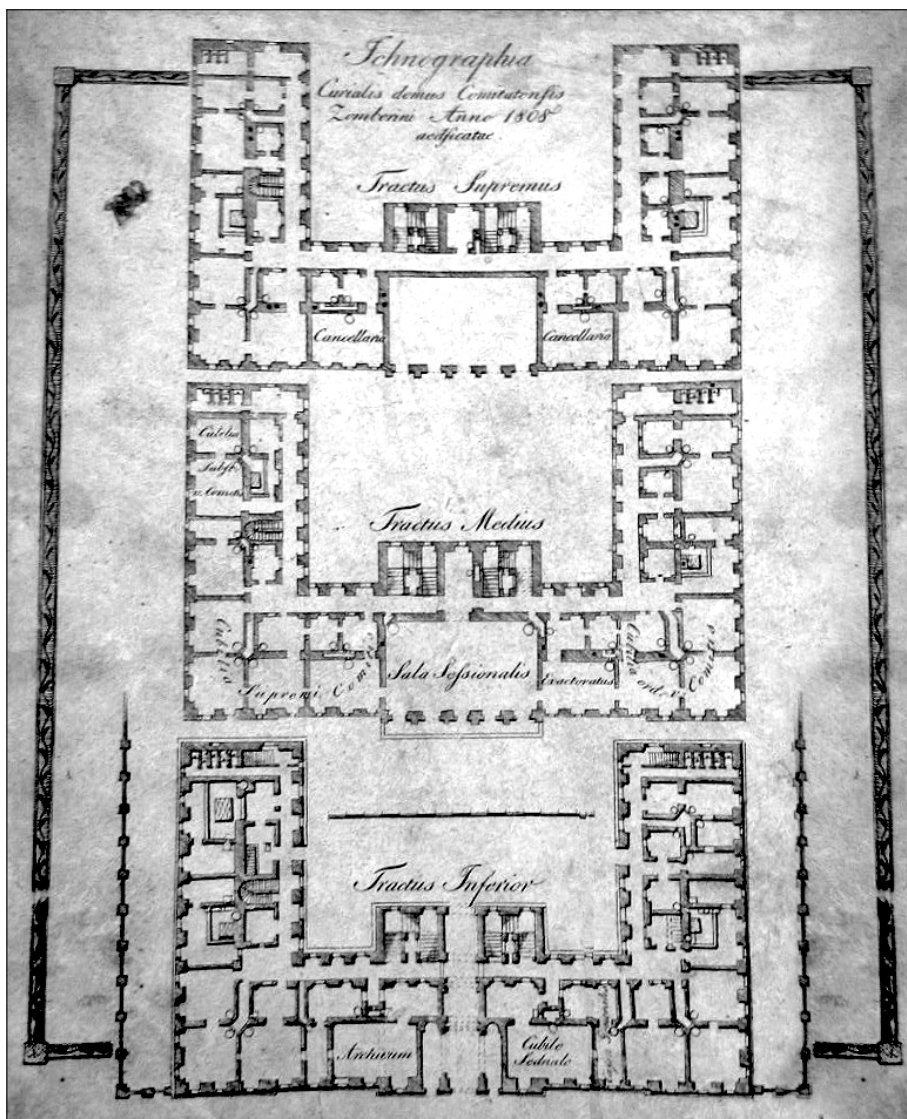
Elnök a határozathozatal előtt a névszerinti szavazást elrendeli és felhívja [...].

Az előadói javaslat mellett szavaztak: Angyal Nándor, Arnothi Sándor, dr. v. Bajsay Ernő, dr. Czakó Zoltán, Czirfusz Károly, dr. Deák Imre, dr. Demjanovich Endre, dr. Fernbach Bálint, Fonyódy Ferenc, dr. Gáll Lajos, Geyer Miklós, Gille András, Gyarmathy Sándor, Hunvölgyi István, Ilkics István, Jámbor Elemér, dr. Juhász János, Kiss Pál, Klémann István, Kofcsin Miskó, dr. Kovács-Huszká Ferenc, Kovács Kálmán, Körmeny István, dr. Kugler Antal, Kuszli Dezső, dr. Lantos Károly, Lábadi András, dr. Lehel Pál, Liebhardt István, dr. Makray László, Mészáros Béla, Petrovics Milivoj, Péterfia Fülöp, Potz Ádám, id. Rausch Alfred, dr. Rusvay Kálmán, Schneider Ferenc, Schwerer Imre, dr. Hegedüs Antal, Stelczer Pál, dr. Szabó-Szabovlyevits Dusan, Sztrilich Jenő, Urbán Pál, Vámos János, dr. VighÁgoston, Vitsek János, dr. Vilmon Gyula és dr. Bánrévi György th. Bizottsági tagok, összesen 48.

A javaslat ellen nem szavazott senki. VÉGHATÁROZAT: Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsága a vármegye alispánjának előterjesztését egész terjedelmében magáévá tette és határozatilag kimondja [...] a zombori m. kir. állami építészeti hivatal hivatali helyiségei céljára bérbe adja [...] Zomborban 1942. szeptember hó 22. napján kelt bérleti szerződésben részletezett feltételek mellett [...]. [...] Jegyzette és kiadta: Dr. Bánrévi s. k. Vm. II. főjegyző.

Forrás: Bács-Bodrog Vármegye Hivatalos Lapja, 1942. október 8. 376–377. o.

3. sz. melléklet: Az 1808-ban épített zombori megyeháza alaprajza

Forrás: „Ichnographia Curialis domus Comitatus Zomborini Anno 1808 aedificata...” In: BAUER Antal: Repertorium universorum terrenorum comitatibus Bacs-Bodrogh articulariter unitis ingremiatorium ... cum appendice popularis ignobilium conscriptionis anno 1826 peractae / Antonius Bauer. Dátum: [s.a.] Megjelenés: [S.l.] : [s.n.], [s.a.]. (A könyv hátsó borítóján van a leírás.)

4. sz. melléklet: A zombori vármegyeháza

Forrás: BKMÖL XV. 5. Fotók és képeslapok gyűjteménye. Zombor.

5. sz. melléklet: A vármegyeháza ma

A fotót készítette: Brindza Ervin. 2011.

6. sz. melléklet: A vármegyeháza Baján

Forrás: Münnich Aladár munkái. Magyar Építőművészet, 1929. 9–10. szám. Internet: <http://www.kolibri.omikk.bme.hu/digit/index.php?page=cut@id=13013>

A KISKUNFÉLEGYHÁZI SZENT ISTVÁN-TEPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE 1808–1880

2010 őszén ünnepelte a kiskunfélegyházi Szent István-templom felszentelésének 130., a Szent István Plébánia pedig megalapításának 125. évfordulóját. Ebből az alkalomból emlékezik meg jelen tanulmány a templom építésének körülményeiről.

A templom építésének előzményei

Kiskunfélegyháza területe a török hódoltság idején elnéptelenedett. 1743-ban települt be újra, a városalapítók nagy része a Jászságból származott. A friss település lakóinak egyik első dolga volt, hogy kőtemplomot építsenek, amelynek Sarlós Boldogasszony tiszteletére való felszentelésére 1761-ben került sor. A templom felszentelésével egy időben a váci püspök, mint az egyházi fennhatóság képviselője, a Jászkun Kerületek 1745-ös kiváltságlevelének értelmében a kegyúri jogot a városra ruházta¹, azaz a városi előljárással választhatta meg a plébánost, illetve határozta meg az egyházi adó formájában beszedett párbér, valamint az egyházi szertartásokért fizetendő stóladíj mértékét, illetve a plébános és az egyéb egyházi személyzet jövedelmét.

Mivel Félegyházát a XVIII–XIX. században szinte teljesen csak katolikusok lakták, így az egyházi ügyek szorosan kapcsolódtak a város és lakóinak ügyeihez. Ezért a templom (majd később a templomok) ügyeiről bőségesen találunk forrásokat a város fennmaradt levéltári anyagában.

A fiatal Félegyháza népessége a XIX. század legelejére már közel 12 ezer főre nőtt,² így egyetlen temploma már nem volt képes befogadni a híveket. Bár a korábbi szakirodalomban³ egy újabb templomra tett alapítvány kapcsán első dátumként 1802 szerepel, erre nem találtunk levéltári bizonyítékot. Minden adat azt támasztja alá, hogy a városi előljárással 1808. január 30-i ülésén került szóba először a város addigra

¹ SZERELEMHEGYI Tivadar, 1882. 263. o. Félegyháza (Kiskunfélegyháza) 1876-ig a Jászkun kerület törvényhatósága alá tartozott, s részesült mindabban a kiváltságban, amit a kerületnek Mária Terézia 1745. május 6-án kelt privilégiuma biztosított. A kiváltságlevél értelmében a római katolikus települések kegyúri jogot kaptak. BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet, 2008. 61–62. o.; BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet, 1996. 20. o.

² MEZŐSI Károly, 1960. 37–39. o.

³ SZERELEMHEGYI Tivadar, 1882. 273. o.; URBÁN Miklósné, 2005. 58. o.; VARGA Lajos, 1997. 129. o.

már „*felette szoros Templomának tágitásának*” kérdése.⁴ A tanács 1808. február 8-án úgy döntött, hogy mivel a város „*mostani és jövőbeli szaporodásához képest*” a már meglévő templom bővítése nem jelentene megoldást, ezért egy új templom építéséről fog gondoskodni. Tisztában voltak azzal, hogy ezen „*Istenes szándék*” oly nagy költségekkel fog járni, melynek finanszírozásához a már meglévő templompénztár nem lesz elégséges, ezért megbízták Horváth Antal „*senator urat*”, valamint Bíró József, Bajnóczki János, Varga Mihály és Bánhidi Gáspár urakat, hogy az egész várost személyesen bejárván „*szedegessék össze minden lakosnak akár pénzzel, akár más akármely naturálékkal való ájtatos adományát*” erre a célra. Ezen kívül a tanács azt is elrendelte, hogy ezentúl a városi közlegelőből az egyik darab város melletti szántó-föld jövedelmét is erre a célra kell fordítani, továbbá a város ferencszállási kaszálója termésének negyedrészt minden évben ott helyben licitálás útján értékesíteni kell, s az így befolyt összeg szintén az új templom építésére fordíttassék. A tanács jegyzőkönyvben fektette le, hogy ha majd sikerül a Felső Kamarától visszaszerezni a nála „*elocálva*” (kamatra kiadva) lévő 17 ezer forintot, azt is a templomépítésre fogják fordítani.⁵ Az előbb említett módokon beszedett pénzeket a város megbízottja, Csernák János tanácsnok, az új templom kasszájának számadója „*biztos helyekre*” (megbízható emberek számára) adta ki kamatra.⁶ A pénz szaporításának ilyen módja – azaz a magánszemélyeknek kamatra történő kölcsönadás – ebben az időben, a bankok és hitelintézetek kezdetleges volta miatt teljesen elfogadott és általános volt.

Egy templom felépítése már akkor is igen nagy vállalkozás volt, a rávalót bizony hosszú évekig tartott összegyűjteni. Volt, aki készpénzt ajánlott fel, volt, aki terményt (ezt a város értékesítette, és az így befolyt összeg gyarapította a templomkasszát), volt, aki végrendeletileg adakozott erre a nemes célra, és végül a templompénztárból kölcsönadott összegek kamatait is ide sorolták. Sajnos, előfordult, hogy az örökösök késlekedtek az elhunyt végakarátát teljesíteni, miként azt 1811-ben Móczár Ferenc jegyző szava is tette, aki kikeresgette a testamentumokból a templomra tett „*ájtatos hagyományokat*” és megállapította, hogy az új templomra szánt összegekből 425 forint még kifizetetlen.⁷ Volt, aki igen sajátos módját választotta a jótékony adakozásnak. Szarvas Jánosnak 76 forinttal tartozott Sereg János, erről az összegről Szarvas lemondott az újtemplomi alap javára, az adóslevelet is átadva a városnak. Ezután már a város dolga volt, hogy az adósságot milyen módon hajtja be Sereg Jánoson, hogyan érvényesíti az új templom „*érdekeit*”.⁸

⁴ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) V. 101/a. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: V. 101/a.) Protocollum 10. 527. p. (23/1808.); BKMÖL V. 171/a. Kiskunfélegyháza Város Képviselőtestületének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: V. 171/a.) 1873. június 13-i ülés 97/1873. (313.) és 1873. július 13-i ülés 109/1873. (326.)

⁵ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 10. 529–530. p. (28/1808.)

⁶ Uo. 595. p. (199/1808.)

⁷ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 11. 356. p. (257/1814.)

⁸ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 10. 723. p. (82/1810.)

A templomépítésre szánt pénzalap, ha lassan is, de azért gyarapodott: az 1813/14. évi számadás szerint 2958 forintra,⁹ az 1815/16-os években pedig 3243 forintra rúgott.¹⁰ 1817-re már 3343 forint gyűlt össze a pénztárban, ennek egy része kamatra volt kiadva, másik felét pedig (pontosan 213 forint 18 krajcárt, részben ezüstben) a város pénztárával együtt a városházán őrizték. Ez év október 7-ére virradó éjjel azonban a város „közönséges kasszái valami erőszakos gonosztevők által felfeszegettévé, egészen kiraboltattak”¹¹, így sajnos a nemes célra szánt pénzalap is megrövidült.

Érdekes, hogy ugyan az új templomra még csak a pénzt gyűjtötték, a Sarlós Boldogasszony templomot már ebben az időben is „régi templom” néven emlegették. Hogy elődeink nagyon is komolyan gondolták, és a tényleges megvalósulásnál sokkal hamarabbra tervezték az új templom felépítését, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1825. március 16-i tanácsülésen kimondták, hogy „városunk szerfelett elszaporodott népesedése megkívánja azt: hogy e Tanács Széke egy új Templom építéséről gondoskodjon”. E célra egy külön bizottságot hoztak létre, melynek az volt a feladata, hogy kidolgozza a leendő templom igazgatásának, fenntartásának módját.¹² Az általuk 1827 őszén benyújtott tervezet szerint a városba rendelt öt pap (egy plébános és négy káplán) a lakosság számához viszonyítva elegendő, ha tehát felépülne az új templom, akkor az „*Anyá régi Templom mellett, mellynek díszét e Tanács Széke állandóan fen tartani kívánja*” maradna egy plébános és két káplán, kik közül az egyik „*a Normalis oskolákban Cathaceta [katekéta = hitoktató] képpen alkalmaztatik, s az Iffüségnek naponként Sz Misét szolgálni köteles lészen*”, az új templom pedig kapna egy külön plébánost és egy káplánt. Mivel Félegyházán a plébánia kegyura a város volt, így a papok fizetését is a város határozta meg. A váci egyházmegyében a félegyházi egyházközség – javadalmazás szempontjából – az első osztályúak közé tartozott. A felállítandó újabb plébánia anyagi ellátását úgy kívánta a város megoldani, hogy a plébánosok jövedelmét – a canonica visitatiók¹³ által megállapított járandóságait, az úgynevezett párbért¹⁴, a parochiális földeket és szőlőket, valamint a stólapénzt¹⁵ – a tanács három egyenlő részre szándékozta felosztani, s abból kétharmad rész az ótemplomi, egyharmad rész pedig az újtemplomi plébánost illette volna meg. Mivel az építkezést addig nem lehetett megkezdeni, míg ezeket az adminisztratív kérdéseket el nem intézték, ezért „*az Méltóságos Püspök Eö Excellentiája meg kérettetni rendeltetik: hogy ebben beléegyezvén jövendőre nézve a megüresedés esetére, régi Anyá Templomunk kormányozására az újabbi Plebanus urat már ezen feltételek mellett kinevezni és tisztos hivatalában bé helyheztetni méltóztasson.*”¹⁶

⁹ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 11. 383. p. (67/1815.)

¹⁰ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 12. 3. p. (9/1817.)

¹¹ Uo. 104. p. (288/1817.)

¹² BKMÖL V. 101/a. Protocollum 14. 292. p. (136/1825.)

¹³ Az egyházi eljáró által végzett egyházlátogatás.

¹⁴ A lelkész ellátása céljából szedett egyházközségi adó.

¹⁵ Bizonyos egyházi cselekmények, pl.: keresztelés, esketés, temetés ellenszolgáltatásául kért összeg.

¹⁶ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 15. 179. p. (405/1827.)

Gróf Nádasdy Ferenc váci püspök (1823–1845) válaszát 1828. március 15-én tárgyalta a város vezetősége.¹⁷ A püspök helybenhagyta a tanács azon szándékát, hogy a közel 16 ezer főnyi buzgó hívő számára a már meglévő templomon kívül még egy másik szentegyházat is építeni akar, de szükségesnek látta, hogy a város az építkezés megkezdése előtt az ő egyházi jóváhagyásán kívül a világi előjáróktól is engedélyt szerezzen. Kijelentette továbbá, hogy kedvére valóbb lenne, ha az új templom a régi anyateplommal együtt, egy „*papi sáfárkodás*”, azaz egy plébános irányítása alatt maradna (miként az Kecskeméten és Csongrádon is történt), mert az újtemplomi plébános számára előirányzott haszonvételt nem tartotta elegendőnek. A tanács kijelentette, hogy a mostani (azaz az Ó-) templomnál kisebbet éppen nem, sőt inkább nagyobbat kíván építeni, ezért nem akarta „*a kecskeméti és csongrádi kápolna forma templomocskák példájára*”, vagyis egy plébános igazgatása alatt megszervezni. A város előjárósága tehát ragaszkodott az eredeti elképzeléshez, vagyis az addigi parochiális jövedelmek és mindenféle járandóságok kétharmad részét a régi, egyharmad részét pedig az új templom plébánosának kívánták juttatni, „*amely jövedelmek elegendők lesznek továbbá is arra, hogy ezen két plébániák közül mindegyik még a megyében¹⁸ lévő első és másodrendű plébániák közé számítassanak*”. A tanács kijelentette továbbá, hogy a városba rendelt egyházi személyek régóta megállapított állandó számának a korábbiak szerinti felosztása is megfelelő lenne, mert a tapasztalat azt mutatta, hogy addig is csak igen ritkán volt teljes a segédpapok létszáma, mégsem volt fennakadás az egyházi szolgálatok terén, remélni lehetett tehát, hogy ha a segédpapok számát állandóvá teszik, akkor a hiányosságok még inkább kiküszöbölődnek. A város azt is kijelentette, hogy ha a püspök majdan egyik vagy másik plébánián szükségesnek látná szaporítani a segédpapok számát, a város soha nem zárkózik el attól, hogy egy segédpap tartására illendő alapítványt tegyen.

A váci püspök válasza 1828. szeptember 18-án került napirendre a városi tanács ülésén.¹⁹ A püspök felvetései és a város döntései – bár nem nélkülözték az alkudozás egyes elemeit sem – az új plébánia létrehozásának alapvető kitételeit tartalmazták, és a plébániái jövedelmek meghatározásánál a későbbiekben is irányadónak számítottak. Sőt, ekkor határozták meg azt a mai napig is érvényben lévő elvet, amely alapján a város területét megosztották a két parochia között, s az építendő templom helyét is már ekkor kijelölték.

A püspök hat pontban foglalta össze azon elvárásait, amelyek teljesülése esetén hajlandó lett volna engedélyezni az esetleges második plébánia felállítását:

1. a régi plébános előbbi fekvő vagyonait továbbra is tartsa meg,
2. a közföldről az új templom plébánosának haszonvételre újabb földet hátsítsanak ki,
3. az 1787. február 17-i királyi rendelet értelmében a népesebb városokra megállapított 450 forintból álló fizetést mind a két plébános részére – a naturálék²⁰ beleszámítása mellett – biztosítsák,

¹⁷ Uo. 247–251. p. (108/1828.)

¹⁸ A váci egyházmegyében.

¹⁹ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 15. 420–430. p. (347/1828.)

²⁰ Természetbeni jövedelmek.

4. mivel remélni lehetett, hogy mire a tervbe vett templom elkészül, addigra a lakosok száma esetleg 20 ezerre nőhet, ezért a város kötelezte magát, hogy mind a két parochián 3–3 káplán jövedelmét fedezi, ha pedig idővel ez is kevés lenne, akkor a tanács legyen köteles még 1–1 káplánt ellátni,
5. az új parochiához is külön kántort és külön harangozót rendeljenek, nekik „*illendő kvártélyt*” és járandóságot biztosítsanak,
6. mind az építendő új templomnak, mind az ahhoz megkívánandó parochiális épületnek alkalmas helyeket jelöljenek ki.

A tanács megértette, hogy a püspök azt kívánja, hogy a város népességét két egyenlő plébániára tagolják. Ennek értelmében megállapították, hogy a két parochiát egymástól „*a városon keresztül vivő nagy országos s posta út válassza el, a napkeleti rész a régi anyateplomhoz tartozzon*”. A tanács továbbá azt is kijelentette, hogy „*határainak felette szűk volta miatt*” – azaz semmi alkalmas szabad földterülete nem lévén –, semmilyen földbirtokot nem adhat a város az új templom plébánosának, ehelyett a meglévő 160 jugerum (hold) parochiális földet két egyenlő részre fogják felosztani a két plébános között. A püspök által hivatkozott királyi rendelet értelmében a kisebb királyi városok és a népesebb mezővárosok plébánosai számára adandó 450 forint pénzbeli juttatást (készpénzben és naturálékban) a város kész volt mindkét plébános számára megadni. A káplánok számát illetően a város úgy foglalt állást, hogy elegendő lesz mindkét parochiára kettő-kettő, számukra 150 forintot irányoztak elő, de a tanács nem zárkozott el a káplánok számának esetleges emelésétől sem.

A kántorális 40 hold földet a két kántor között – a parochiális földekhez hasonlóan – egyenlően szándékoztak felosztani, fejenkénti fizetésüket pedig összesen 124 forint értékben határozták meg, beleértve a készpénzbeli és naturálékban történő juttatásokat is.

A tanács kijelölte a templom helyét is: „*az újjonnan építendő templom, plébánia, kántor- és harangozóházaknak szánt s 4. utcákra szolgáló 2613 négyszögölekből álló térséget megvizsgálták, azt a város felosztására tekintve is a legalkalmasabbnak találták, annál is inkább, minthogy azon már mind a plébánia háznak alkalmas és kemény materiálékból készült fenálló tágas épület, kevés változásokkal az újabbi plébános úr lakására fordíthatatik*”, sőt a vélemények szerint még kántor- és harangozóház is kitelt volna a telekből. A szóban forgó, már fennálló épület az egykori kaszárnya volt (ma a Móra Ferenc Gimnázium áll a helyén), amely – bár 1828-ban alkalmasnak tűnt plébániai lagnak – később mégsem szolgált ilyen célt. 1829 januárjában – a püspökkel folytatott alkudozások után – véglegesítették az egyházi személyzet jövedelmét.²¹

Miután a váci püspökséggel sikerült megegyezni az építendő új templom és személyzete fenntartásáról, a város megkapta a világi főhatóság, azaz a Helytartótanács, illetve a nádor jóváhagyását is. A városi tanács 1830. december 18-i ülésének jegyzőkönyve szerint „*Ócsászári Királyi hercegségének a városunkba felállítandó új templom eránt Pozsonba f. e. [folyó esztendő] október 25-én költ kegyes resolútiója megérkezvén, a szerént ezen felvett cél kegyelmesen jóvá hagyattott.*” A Jászkun Kerület elöljárósága – mivel közigazgatásilag Félegyháza ebben az időben ide tartozott – értesítette a várost, hogy a templomépítés felügyeletét a „*megyebéli kapi-*

²¹ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 15. 537–540. p. (65/1829.)

tány úrra”, azaz a kiskun kapitányra bízta. Ugyanezen ülésen döntött a városi tanács arról is, hogy egy küldöttség adandó alkalommal Pesten járva, „*az újjan építendő templomra több, a mostan fenn álló szentegyház minéműségéhez közelítő formákat s planumokat*”, készíttessen, vagyis az új templomot az Ótemplom mintájára, ahhoz hasonló terv szerint kívánták megépíttetni.²² A következő év tavaszán a küldöttség (Bánhidi József bíró és Molnár Mihály jegyző) már fel is vette a kapcsolatot Hild József pesti építőmesterrel, aki az új templomra vonatkozó tervrajzokat és a költségvetést „*400 ezüst forintokon alól el vállalni*” nem akarta.²³ Ekkor nem született megállapodás vele, ezt bizonyítja, hogy három évvel később, 1834 tavaszán újra napirendre került annak szükségessége, hogy az új templom építéséhez „*a jelenkori ízlés szerént, ha lehetséges, több rendbeli rajzolatok és költségek feltétele minél előbb szereztessenek meg*.” A templom tervei azonban csak nem akartak elkészülni, ezzel kapcsolatban érdemi intézkedés újabb öt évig nem történt. A városi tanács továbbra is Hild József építészbe helyezte bizodalmát, miként az az 1839. március 6-i tanácsülés jegyzőkönyvéből is kitűnik:²⁴ „*Fazekas László tanácsbéli és Kalmár József főjegyző jelenti, hogy mostani Pesten léttök alatt az építendő újtemplom rajzolatjának a fentálló templom nagyságához irányozva leendő elkészítésére pesti építőmester idősb Hild urat megkeresték, formájának meghatározását saját ízlésire és ösmeretére bízván, ki is annak a jövő tavaszra leendő elkészítését elvállalta, anélkül, hogy az illető jutalmáról előre határozottan nyilatkozott volna*.” Bár a tervrajzok továbbra is vártak magukra, a városi előljáróság már 1836-ban úgy döntött, hogy addig is, míg további intézkedésre sor kerül, gyarapítja az új templom pénztárában lévő 35 ezer forintnyi tőkét, és „*a templom számára 100 öl kő legalábis vágattason és 500.000 téglá égettesen*”. Ezek az építőanyagok még nem a templom felépítésére kellettek, hanem ezeket eladva, az értük kapott összeget a város az újtemplomi alapítvány javára ajánlotta fel.²⁵ A téglá- és cserépetés szépen jövedelmezett, 1844-re már több mint 55 ezer forintra gyarapodott a pénztár jövedelme.

A templomépítés ügyének újabb lendületet adott az az 1845 tavaszán kelt írásbeli folyamodvány, amelyet 54 helybeli birtokos nyújtott be a tanácshoz, s melyet – a korabeli viszonyok szemléletesebb ábrázolása végett – alább betűhíven közlünk:

„*Szabad Kis Kun Félegyháza városa Nemes Tanácsához egy új templomnak építése iránt alázatos kérelme a bentírtaknak.*

Nemes Tanács!

Mindenki által közösen megismerve van az, hogy templomunk a mostani népességhez képest kicsiny, és pedig oly kicsiny, hogy kivált ünnepnapokon a buzgólkodni kívánók felének sem jut hely, ahol csak megállhatna is, – a mindennapi tapasztalás igazolja azt is, hogy a tolongás és a szorosság okozta hőség oly nagy, hogy miatta nyugodtan az emberi elmének és léleknek Istenhez felemelkednie, noha abban áll az igazi imádság – nem lehet, s így még azok sem teljesíthetik keresztényi kötelessége-

²² BKMÖL V. 101/a. Protocollum 16. 368. p. (630/1830.)

²³ Uo. 506. p. (241/1831.)

²⁴ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 20. 280. p. (119/1839.)

²⁵ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 19. 63. p. (150/1836.)

iket nyugodtan, és háborítatlan, kik nagy nehezen bejuthatnak. Ezen tehát segíteni kerülhetetlen [elengedhetetlen] szükség, s mi alázatos véleményünk szerint az itteni fenforgó szükségén csak egy új templom építése által vélünk segíthetni.

Valóban, ha körül gondoljuk, hogy eleink mikor a mostani templomunkat építék, alig voltak annyian, mint most egy esztendőben lélek születik: szegyenpír önti el arcunkat, hogy mi körül belül tizenhét ezeren nem voltunk eddig képesek, noha éreztük annak elkerülhetetlen szükségét, csak olyat is nem felállítani, mint ők egynehány százan, de még csak hozzá fogni, hozzá készülni sem.

Egy új templom építésének idejét tehát nagyon elérkezettnek véljük, sőt majd csak nem későnek, midőn minden két évben ezerrel szaporodik a népesség, úgy hogy ha bár mily viszontagos időket élnénk is, azt tovább halaszthatatlannak tartjuk, ha csak a templomba járók nem osztályoztatnak, ki és mikor jelenjen meg, a mi még eddig sehol a keresztény világon nem történt – annál inkább idején lenni gondoljuk most, midőn a béke angyala lebeg hazánk felett, mikor az Isten több évi bő természettel benünket és jószágainak megáldotta, midőn testben léleekben egészségesek erősek vagyunk.

Nagyon tudjuk, hogy egy czélszerű új templomot városunk népességéhez illőt rögtönözni nem lehet, de azt is tudjuk, hogy aminek alapja soha meg nem kezdetik, annak felülépítményét, amihez nem készülnek, nem fognak, annak létesülését nem remélhetni. Minthogy tehát az új templom építésének szüksége igazán szólva nyakunkra nőtt, s halaszthatatlanná vált:

Alázatos tisztelettel kérjük a Nemes Tanácsot, hogy miután egy új Templomnak építése canonice is helybehagyattatott, az új templom építése iránt a szükséges előkészületeket megtéetni s a segedelem pénzrül aláírások, vagy kivetések által gondoskodni, a materiálék kiállítására a törvényes közmunkákat fordítani méltóztasson. Tisztelettel maradván A Nemes Tanácsnak alázatos szolgálói Tapodi Imre és társai²⁶

Az 54 helybeli lakos által aláírt kérvény hatására a tanács megbízta a főbíró és a főjegyzőt, hogy készíttessenek az építendő templomra, amely a meglévőnél kisebb nem lehet, műértői tervet és költségvetést.²⁷ A kiküldöttek 1846 őszen Pesten ismét Hilddel tárgyaltak, újból megkérték őt „a szándékolt új templom tervének készítésére, ki arra egész készséggel ajánkozott is s úgy nyilatkozott, hogy a helynek megtekintése végett ide előre hírül teendő határnapon le fog jönni.”²⁸ Arra vonatkozó adatot nem találtunk, hogy Hild helyszíni szemle végett valóban leutazott-e Pestről Félegyházára, de valószínűsíthetjük, hogy nem. Bizonyára a közlekedési viszonyok is nehezítették az együttműködést, hiszen Félegyházának 1853-ig nem volt vasútja. Az új templom építését a történelem országos eseményei tovább késleltették. A fent idézett levélben szereplő „béke angyala” nem sokáig lebegett már az ország felett, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, illetve az azt követő kedvezőtlen politikai légkör hosszú időre hátráltatták a templomépítési terveket. Ráadásul mivel 1850-re a városi közjavadalmi pénztár – a háborús évek miatt – tetemes adósságba merült, ezért a templompénztárban lévő készpénzt is a sópénztár felsegélyezésére fordított-

²⁶ BKMÖL V. 101/b. Kiskunfélegyháza Város Képviselőtestületének iratai. Közgyűlési iratok (a továbbiakban: V. 101/b.). L. 65. Cs. 13. Sz. 21.

²⁷ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 23. 287. p. (162/1845.)

²⁸ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 24. 187. p. (490/1846.)

ták. Már korábban is előfordult, hogy a város, sürgősebb szükségleteinek fedezésére a templompénztártól vett fel kölcsönt.²⁹ Az újtemplomi kassa összege ebben az időben már 90 ezer forintra rúgott, ennek azonban csak egy kis része volt készpénz, a többi birtokokra betáblázott tartozási kötelezvény, illetve kamatkintlévőség volt.

A város vezetői azonban mindezen nehézségek és viszontagságok ellenére sem hagyták feledésbe merülni a templomépítés gondolatát. Legközelebb 1854 nyarán merült fel az új templom ügye, mikor is a közgyűlésen külön tárgyalták, hogy „*az ájtatoskodásra összeseregleni szokott nép számához képest a fennálló templomnak annyira szűk korlátok közé szorított [a] belső része, hogy a szt. imákban részt venni szokott nép nagy részét nem képes befogadni*”.³⁰ Bár a város az új templom felépítését már többször elhatározta, s ez irányban történtek is konkrét lépések, kézzelfogható eredmény mégsem született. Korábban megbízták ugyan „*a pesti Hild urat egy tervnek kimunkálásával, ki azonban a város többszöri sürgetéseire sem készítette azt mind ez ideig el.*” Ezért egy két személyből álló küldöttséget (Bartsik Márton járási kapitányt és Mihálovics János főbíró) menesztettek Pestre, hogy személyesen keressék fel Hildet és szólítsák fel az egykor általa elvállalt tervek kidolgozására. Hogy végül elértek-e valamit Hildnél, nem tudni, de a híres építész hamarosan (1867) bekövetkező halála mindenképpen keresztülhúzta a város számításait. Egy későbbi forrás kifejezetten annak tudja be az új templom felépítésének elhúzódását, hogy „*a pártfogóság kizárólag csak az akkori híres építész Hild által – ki a szomszéd Ceglédi jeles templomot is jutányos ár mellett építette – kívánta a tervet készíteni, ez pedig többszöri megkeresés és biztató hosszas ígérkezése mellett végre elhalálozott, a forradalom pedig közbejött, ezeknél fogva az építkezés meg nem kezdetetett*”.³¹ Úgy tűnik azonban, hogy mégis felvették a kapcsolatot egy másik építéssel is, hiszen 1856. április 9-én Bartsik járási kapitány levelet intézett Félégyháza város főbírájához, amelyben közölte, hogy Koczka Ferdinánd szolnoki építőmester úr elkészítette a rajzokat „*egy új templom és a Hattyú korcsmának vendégfogadóvá való átalakításáról*”, s azokat be is mutatta a kapitányi hivatalban. A terveket a járási kapitány olyan megjegyzéssel adta át a városi főbírónak, „*hogy mind két rajzolatra nézve vagynak nevezetes észrevételeim, melyeket ha majdan a szükség úgy kívánja tudatni fogom az előljárással.*”³² Sajnos, e tervrajz további sorsa nem ismert, de később még visszatérünk rá.

1857 augusztusában Roskoványi Ágoston váci püspök (1851–1859) felszólította a város tanácsát, mint a helybeli egyház védnökét, hogy a félégyházi plébániát osszák fel, vagyis alapítsanak egy új plébániát és viseljék annak minden terhét. Indokul azt hozta fel, hogy egy „*oly terjedelmes plébániának kormányzása, mint Félégyháza, mely közel 20.000 lelket számlál kebelében, tömérdek baj- s gonddal van összekötve oly annyira, miszerint az illető lelkipásztor legjobb akarata, s minden buzgalma mellett sem bír szent hivatala jogszerű igényeinek megfelelni*”. A püspök szerint ez annál

²⁹ BKMÖL V. 143/a. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: V. 143/a.). Protocollum 25. 417. p. (45/1850.) és 418. p. (46/1850.)

³⁰ BKMÖL V. 142/a. Kiskunfélegyháza Város Képviselőtestületének iratai. Jegyzőkönyvek (a továbbiakban: V. 142/a.). 1854. július 1-i ülés 201 ½ határozat/1854. (613.)

³¹ BKMÖL V. 171/a. 1873. június 13-i ülés 97/1873. (313.)

³² BKMÖL V. 144. Kiskunfélegyháza város főbírájának iratai (a továbbiakban: V. 144.). 663/1856.

is könnyebben kivitelezhető, „mivel köztudomás szerint évek óta gyűjtetnek költségek egy új templomnak építésére.”³³ A püspök felhívására a közgyűlés egy választmányt nevezett ki a templom építésére fordítható alapok számbavételére. A bizottság szeptemberre készült el a jelentésével, amely szerint az újtemplomi pénztárban lévő 49 633 forinton kívül semmilyen biztos alapot nem találtak.³⁴ A választmány előtt tett nyilatkozatokból pedig kitűnt, hogy az adott nehéz gazdasági viszonyok között (túlterhelt adózás, piaci és pénzforgalom beszűkülése) a lakosság nem tudott önkéntes adakozásokat vállalni. Így a város vezetősége, fájó szívvel ugyan, de kénytelen volt kijelenteni, hogy – bár elismerik egy új templom építésének szükségességét – ilyen költséges munkához nincs elegendő ereje Félegyházának, ezért egy újabb templom felállítását „boldogabb időkre” halasztják el.³⁵ A város közigazgatási főhatóságát képviselő jászkun főkapitány azonban nem elégedett meg ezzel a válasszal. Levelében megemlítette, hogy nemcsak a település, hanem bizonyos tekintetben az „örködő állambiztonságnak” is kötelessége egy ilyen fontos, a vallást és a „közerkölcsiséget” érintő vállalkozás útjából minden akadályt elhárítani, és felszólította a közgyűlést, hogy tegyen javaslatot arra, milyen módon kívánja megszerezni a templomépítéshez még hiányzó alaptőkét, továbbá megsürgette az ügy végleges elintézését. A közgyűlés kikérte magának a főkapitány leveléből érződő megrovást és emlékeztetett arra, hogy több évtized óta folytonos figyelmet fordított az újtemplomi pénztár gyarapítására, sőt 1848 előtt a város – elérkezettnek látva az időt a templomépítésre – minden külön felszólítás nélkül megtette a szükséges lépéseket az ügy előmozdítása érdekében. Akkor csak a „közbejött zavaros idők” hiúsították meg a jó szándékú kezdeményezést. A város kénytelen volt újra leszögezni, hogy az adott mostoha körülmények között, mikor a lakosság az adóját is képtelen fizetni, nem talál módot és forrást a templomépítési alap gyarapítására.³⁶ Így az újabb templom építésének ügye hosszú évekre lekerült a napirendről, bár a gondolatot a város vezetősége igyekezett ébren tartani. Az újtemplomi alapot közgyűlés által kinevezett gondnok kezelte, évenkénti elszámolási kötelezettség mellett. Folyamatosan nyilvántartotta a templomkassza javára történő tégl- és cserépetésből befolyt jövedelmeket, ő szedte be a kölcsönre kiadott összegek kamatait, az ő tiszte volt, hogy az ájtatos hagyományok teljesítését ellenőrizze, esetleg a végrendeletileg az új templom építésére hagyott összeget az örökösök birtokára telekkönyvileg betábláztassa. A templompénztár-gondnok számadásaiból tudjuk, hogy a pénzalap, ha lassan is, de folyamatosan gyarapodott. Míg az 1857/58-as évben 54 170 forint, 1863/64-ben már 87 306 forint, 1868-ban pedig 107 148 forint volt a kassza maradványa.³⁷

³³ BKMÖL V. 142/a. 1857. augusztus 7-i ülés 366/1857. (184.)

³⁴ 1857-ben változás történt a közös osztrák–magyar pénzrendszerben, ez okozta, hogy csekélyebb összeg szerepelt a kasszában, mint amelyet akár az 1850-es évek elején láttunk.

³⁵ BKMÖL V. 142/a. 1857. szeptember 19-i ülés 430/1857. (216.)

³⁶ BKMÖL V. 142/a. 1857. november 27-i ülés 667/1857. (281.). Nyilvánvalóan a város sem akart a nehéz gazdasági viszonyok között egy esetleges kölcsön felvételével hosszú távra eladósodni.

³⁷ BKMÖL V. 142/a. 1859. június 4-i ülés 184/1859. (672.); BKMÖL V. 143/a. 1866. december 22-i ülés 532/1866. (493.); V. 142/a. 1870. január 20-i ülés 12–16/1870. (309–317.)

A Szent István-templom felépítése 1872–1878

Az ország 1867-es kiegyezés utáni politikai és gazdasági stabilizálódását megérezte Félegyháza is. Az 1870-es évek elejére elérkezett a régóta várt idő, mikor a templom-építés kapcsán a tettek mezejére léphetett a város. 1872. február 18-án a közgyűlésen felolvasták azt a kérelmet, amelyet ötszáz félegyházi lakos nyújtott be egy új templom építésének ügyében.³⁸

Az 1872. március 15-i ülésen mondta ki a közgyűlés, hogy *„úgy a boldogult ősök iránti kegyelet, mint a közönség jelenben megnyilvánuló akaratahoz képest az új templom építésének megkezdése ezennel egyhangúlag elhatároztatik”*.³⁹ Bizott benne a testület, *„hogy a jelen időbeli ájtatos híveknek az újtemplom építés iránti erős akarata, ha bár viszontagságok jönnének is közbe (mitől Isten óvja hazánkat, s városunkat) lankadni nem fog”,* és végre elkészül az oly régóta szükséges újabb templom. Egy bizottságot neveztek ki, amelynek az volt a feladata, hogy egy *„előirányzatul szolgálандó tervrajzot és költségvetést”* minél előbb készíttessen és intézkedjen az építéshez szükséges anyagok beszerzése iránt. Arra utasították a bizottságot, hogy a tervezeténél hangsúlyozzák, hogy az építendő templom nagyságára nézve a már fennálló templomnál kisebb ne legyen és a *„szépészet kívánalmainak megfelelve a városnak díszére váljon,”* de tartsák szem előtt a takarékoság elveit is. Ezért úgy döntött a közgyűlés, hogy kétféle tervet készített: egy egytornyú és egy kéttornyú változatot. Felhívták a figyelmet arra, hogy *„a már több év előtt készített, s a levéltárban létező két tornyú templomról készült tervet is az előirányzatnál figyelembe”* kell venni. Ennél a kitételnél nem gondolhatunk más, korábban készített tervrajzra, csak a már említett, Koczka Ferdinánd által 1856-ban elkészített (azóta sajnos fel nem lelhető) rajzra, hiszen legjobb tudomásunk szerint Hild József *„biztató hosszás ígérkezésen”* kívül mást nem tett a félegyházi templom ügyében. De így az is nyilvánvalóvá válik, hogy a helybéliek már 1856-ban is kéttornyúnak szánták újabb templomukat.

A közgyűlésnek 1872. április 23-án⁴⁰ jelentette Endre Mihály főbíró, Kalmár József képviselő és Szerelemhegyi Márton főjegyző, hogy egyéb ügyekből kifolyólag április 4-én Pesten jártak⁴¹, ez alkalommal *„illető tudakozódás, utánjárás és tapasztalás után értekezésbe bocsájtkoztak”* egy ottani építőmesterrel, név szerint Dötzer Ferenc⁴² úrral, aki el is vállalta a kívánt tervrajz és költségvetés elkészítését. Egy ideiglenes szerződést is kötöttek, amely szerint a templom hossza 25 (öl), szélessége

³⁸ BKMÖL V. 171/a. 1872. február 18-i ülés 14/1872. (28.)

³⁹ Uo. 1872. március 15-i ülés 22/1872. (42.)

⁴⁰ BKMÖL V. 171/a. 1872. április 23-i ülés 39/1872. (67.)

⁴¹ Többek között ekkor adtak be folyamodványt a közoktatási minisztériumhoz az akkor Csongrádon ideiglenesen lévő tanárképezde ügyében, jelezve, hogy Félegyháza város a képezdét szívesen látná és fogadná kebelébe, kész lenne itteni működéséhez segéllyel és egyéb áldozattal is hozzájárulni.

⁴² Dötzer Ferenc eredetileg kőművesmester, 1869. szeptember 9-én kapta meg az építőmesteri jogot. Több pesti épület kivitelezésében vett részt, többek között Szkalnitzky Antal építés oldalán. SISA József, 1994. 77. o., 100. o., 115. o.

11 (öl) lesz, továbbá kétféle tervet kértek a mestertől, „*egyest tornyúra és két tornyúra*” vonatkozót is.⁴³ A közgyűlésnek tett jelentésből kitűnik, hogy Dötzer a tervet 2–3 hónap alatt ígérte elkészíteni, valamint hogy a küldöttség tagjai azt közölték az építésszel, hogy a város erre a célra kb. 120 ezer forinttal rendelkezik. Dötzer Ferenc kijelentette, hogy a költségek fél százalékáért vállalja a tervrajzok és a költségvetés elkészítését, továbbá megemlítette, hogy művezetésért („*azon esetre, ha az ő felügyelete alatt ugyan, de mégis netalán más alsóbb rendű mesterek által eszközöltetné a lakosság az építést, ezen felügyelet fejében*”) két százalékot kér. A jelentéstevők előadták, hogy egy másik – sajnos meg nem nevezett – építésszel is értekeztek, aki szintén kész volt elvállalni a templom tervezését, de mert a tárgyalás idején beteges állapotban volt, másrésről pedig Dötzernél „*nagyobb biztosíték mutatkozott*”, így ezzel a másik építésszel komolyabb megállapodást nem hoztak létre.

Dötzer viszonylag pontosan tartotta az ígért határidőt. Négy hónap elteltével, 1872. szeptember 3-án „*Dötzer Ferenc és Pelka Antal [helyesen: Pelka Alajos] pesti építészek a tervrajzokat elkészítvén*”, azokat bemutatták a közgyűlésnek. Egyelőre csak a tervrajzokat hozták, a költségvetés elkészítése ugyanis nagyon megerhelte volna a templompénztárt. Az építészek kérték a képviselőket, hogy válasszanak a tervek közül, s ők majd a kiválasztott rajzhoz elkészítik a pontos költségvetést is. Hozzávetőleges költségeket azonban már ezt megelőzően is tudtak mondani. Miután a gyűlés tagjai megszemléltek a tervrajzokat és minden lehetőségről informálódtak, egy hibrid változat mellett döntöttek: „*egyrészt szem előtt tartván azt, hogy az Isten dicsőségére építendő templom térséges, a város emelésére, s diszeül szolgáljon, másrésztől figyelmen kívül nem hagyhatva a képviselőgyűlés azt sem, hogy mily pénzbeli erővel rendelkezhet a közönség az építés kivitelére, a tervrajz választás tekintetében oly megállapodásra jutott a gyűlés, hogy a Dötzer Ferenc építész által készített tervrajzok közül az építendő templomnak elejéül a kéttornyút ábrázoló, a templom belsejét, s illetőleg az oldalait, hajóját és fedelét az egy tornyút ábrázoló tervrajz fogadtatott el.*” Azaz egy viszonylag olcsóbb, de mutatós és tágas templom építését határozták el. Dötzer Ferenc építésszt arra kérték, hogy a költségvetését úgy irányozza, hogy az a 125–130 ezer forintot ne haladja meg.⁴⁴ 1873 februárjára el is készült költségvetés, amely szerint a templom felépítése 144 652 forintba kerülne.⁴⁵ Dötzer a városi tanács számára a költségvetés mellé egy részletes feljegyzést is csatolt, amelyben kifejtette, hogy miből adódik a megadott keretösszeg átlépése, illetve megindokolta a templom tervrajzával kapcsolatos bizonyos döntéseit. Elsőként hangsúlyozta azon aggályait, amelyek a szűkös költségvetésből adódtak. Az építész szerint is „*a templom az Isten háza, a teremtés Urának hajléka, s bármily egyszerű, kell, hogy méltó legyen ahhoz, kiért emeltetett; kell, hogy egyszerű és nyugalmas vonalaiban bírja ama fenséget, mely az igazhívő emberi keblet a végtelen Lényhez emelje, s minden belépőben a hit áldás[ához] és vigaszához szükséges hangulatot ébresszen. S ezen kívül épp oly fontos, hogy pusztá szemlélete – tehát külseje is*

⁴³ BKMÖL V. 171/b. Kiskunfélegyháza Város Képviselőtestületének iratai. Közgyűlési iratok (a továbbiakban: V. 171/b.). L. 36. F. 2. Cs. 17. Sz. 15. Az ideiglenes szerződésben még 11 öl szerepel, a későbbi források 12 öl szélességről szólnak.

⁴⁴ BKMÖL V. 171/a. 1872. szeptember 3-i ülés 78/1872. (141.)

⁴⁵ BKMÖL V. 171/a. 1873. február 21-i ülés 28/1873. (248.)

– a nagy célhoz méltó benyomást bírjon támasztani; hogy elég szilárd, elég tartós legyen az áldozni sietők áhitatos seregét nemzedékről nemzedékre befogadni; s végre, hogy örök s méltó például szolgáljon a késő unokáknak, apáik áldozatkészséget tanúsítván.” Dötzer ezt a célt látta fenyegetve a rendelkezésre álló – az építendő templom méreteihez képest – viszonylag csekély pénzösszeg miatt. Bár a város nem tudta növelni a templomépítésre szánt pénzalapot, de magára vállalta az asztalos-, lakatos-, mázólo- és üvegesmunkák költségeinek fedezését. Hogy a terv megvalósulhasson, az építész – ahol lehetett – a takarékoság elvét helyezte előtérbe. Ez már a templom építészeti stílusának kiválasztásában is tükröződött. „Legnagyobb örömmel fordultam volna ama középkori építészeti stílok [stílusok] egyike felé, melyek oly csodálatos összhangban állanak a sóvárgó emberi lélek sejtelmes hitével, mely a szív mélyén, mintegy félhomályba rejtőzve csupán hatalmas külső benyomás által jut az öntudat világába, – újabb megfontolás után, s egy lépéssel tovább a renaissance-hoz jutottam, mivel azonnal be kellett látnom, hogy az első esetben a szükséges kőszerkezetekre nagyobb összeg szükségeltetnék, mint amennyi a teljes mű elkészítésére rendelkezésemre áll. S azt sem lehetett felednem, hogy mind az ezen stílokban emelt épületek, szigorú jellemzetességöknél [jellegzetességüknel] fogva, meghatározott díszítést igényelnek, hogy tehát a festészeti és szobrászati díszítmények költsége még az építés ideje alatt beszerzendő lenne, mi kétszeresen lehetetlenné tette, hogy azon stílok mellett maradjak.” Dötzer tehát a neogótikus stílus helyett a neoreneszánsz mellett döntött, mert az jóval kevesebb faragott kőszerkezetet igényelt és lehetővé tette, hogy „a belső részek szobrászati és festészeti díszítménnyel – természetesen az adott alapvonalak szerint – a Nagyérdemű Község által utólag egészítsenek ki.” Miután Dötzer kiválasztotta az építészeti stílust, ahhoz alkalmazkodva tervezte meg az épületet. „Alapul felvettem a hosszhajót, lehető legrövidebb oldalszárakkal és keskeny mellékhajókkal, melyeken keresztül a kar padozatával egyvonalban karzatokat helyeztem. Ez által, míg egy részről tért nyertem, más részről kikerültem ama bántó aránytalanságot, mellyel gyakorta találkozunk oly templomoknál, hol a keskeny mellékhajók a hosszhajó magasságát megszakítatlan érik el. A kereszthajó mellett – jobbra és balra a hosszhajó folytatásától – foglal helyet a sekrestye és keresztelőkápolna. [...] A karzatokra vezető lépcsőzeteket – hogy ezáltal is tért nyerjek – a tornyokban helyeztem el és pedig akképp, hogy azok a tornyokba vivő lépcsőzetek alsó részét képezik. De mivel a földmenet [feljáró] bejárata kívül fekszik és annak földel alá helyezése szükségesnek látszik, a két torony közé e célból egy nyílt előcsarnokot helyeztem, mi által azonban a széptan követelményeivel éppen nem jöttem összeütközésbe, gyakorlati haszna pedig világos.” Az épület boltozása mellett is nyomós érvek szóltak. Bár a faszervezetű mennyezet elkészítése olcsóbb lett volna, de az azt mutatóssá tévő festészeti- és öntvénydíszítések költsége már igen jelentős összegre rúgott volna. A famennyezet egyúttal sokkal tűzveszélyesebb, ráadásul az akusztikája is rosszabb. A templom kövezésére Dötzer a Portland-féle cementlapokat találta legcélszerűbbnek, „melyek szépség, tartósság és olcsóság tekintetében minden igényt kielégítenek”. Az építész a tornyok fedésére angol palatáblákat, a hosszhajó fedésére – takarékosági okokból – cserepet tervezett, a cseréporbitást azonban kétszeres kátránybevonattal kívánta kezelni, hogy annak tartósságát növelje, illetve, hogy az a toronyfedéllel színben egyezzen. Dötzer hangsúlyozta, hogy bár a pénzzel „vigyázva

bánt”, soha nem engedte „*a takarékossgot a szilárdság rovására előtérbe jutni*”. Ez abból is kitűnt, hogy az időjárás viszontagságainak kitett épületrészek tervezésére nagy figyelmet fordított. A nagy üvegablakokat – dacára a háromszoros költségnek – „*vont vaspálcákkal*” kívánta ellátni, az ajtókat tömör tölgyfából tervezte. Végezetül Dötzer Ferenc annak a reményének adott hangot, „*hogy midőn az egyszerűséget, nyugodt tömegeket és vonalakat, de a valódiságot és szilárdságot is elvül állítám fel, tetszésüket és helyeslésüket kinyertem*”. Hogy a tervezettnél magasabb költségek ellenére is meg lehessen kezdeni a munkálatokat, az építész felajánlotta a városnak, hogy a meglévő 130 ezer forintért is felépíti a templomot, a hiányzó 14 652 forintot pedig fizesse a város a templom elkészülte után öt éven át részletekben.⁴⁶

Mielőtt az előljárásság megkötötte volna a végleges szerződést, előbb alkudozni próbált, „*hogy nem lehetne-e a szándékba vett templomépítést kevesebb költséggel eszközölni*”. A tárgyalásra kiküldött bizottság április 4-én tárgyalt Dötzer Ferenc teljes intézkedési jogkörrel megbízott fiával. Átbeszélték az építési költségvetést, majd néhány ponton módosították azt, pl.: a két toronyba egy-egy harangállvány volt tervezve, kérték, hogy az egyik toronyban két, a másikban egy állvány legyen; a templom tetejére tőszegi cserepet kívántak, illetve a tornyok tetejére kerülő keresztek aranyozását is előírták. Az építész megígérte, hogy egy új kiviteli tervet fog készíteni, amely alapján elkezdődhet az építkezés. Dötzer (illetve a fia) nem engedett a költségvetésben kikalkulált árból semmit, de „*a szent célt tekintve*” vállalta, hogy az épület költségeinek fedezéséhez 2652 forinttal hozzájárul, így a város által fizetendő költség kerekén 142 ezer forintot tett ki.⁴⁷ A feltételeket elfogadta a város, így Dötzer Ferenc 1873. május 11-én személyesen utazott Félegyházára, ahol aláírták a szerződést.⁴⁸ Még ugyanezen a napon elhatározta a közgyűlés, hogy megkéri a főtitelendő Szabó Ferenc ótemplomi plébánost, hogy az Újtemplom építési költségeinek fedezésére az egyházi szószékből buzdító felhívást intézzen a hívekhez.⁴⁹ Erre azért volt szükség, mert az Újtemplom építésére a már összegyűlt, rendelkezésre álló összeg nem volt elegendő, a templom belső felszerelésére pedig még semmilyen pénzalap nem létezett. Már 1873 februárjában döntött arról a közgyűlés, hogy a városban aláírási íveket nyitnak „*Félegyháza városában emelendő új templom építési költségének segélyezésére*”. A város belterületét ebben az időben négy körzetre, akkori elnevezéssel négy tizedre osztották, a pénzügyűjtőíveket is tizedenként vitték körbe. Akik a templom építésének anyagi támogatását vállalták, az alábbi két kikötés és feltétel mellett kötelezték magukat és örököseiket az aláírt összeg fizetésére:

1. a templom építését még 1873-ban meg kellett kezdeni, és
2. az aláírt segélyezési összeget nem előre, nem is egyszerre, hanem az építkezés folyamán részletenként kell fizetni.

Áprilisban már látni lehetett a templomépítés költségeinek pótlására indított adakozás eredményét, amely a következő módon alakult:

⁴⁶ BKMÖL V. 143/b. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: V. 143/b.) L. 36. F. 2. Cs. 23. Sz. 5. (1873. február.)

⁴⁷ BKMÖL V. 171/a. 1873. április 25-i ülés 54/1873. (272.)

⁴⁸ Uo. 1873. május 11-i ülés 68/1873. (285.)

⁴⁹ Uo. 74/1873. (291.)

az I. tizedben aláírtak:	6 883 forintot,
a II. tizedben:	3 210 forintot,
a III. tizedben:	6 558 forintot,
a IV. tizedben:	4 044 forintot,
vagyis összesen:	20 695 forintot.

A számokból jól látszik, hogy a legnagyobb támogatási összeget nem a leendő új plébánia területéről (azaz a II. és III. tizedből) vállalták, pedig az új templom mielőbbi felépülése talán az ő érdeküket szolgálta volna elsősorban. Emögött a jelenség mögött elsősorban Félegyháza településrendjének sajátossága húzódik. A legtöbb adakozási aláírás ugyanis a város leggazdagabbak által lakott körzetéből, az I. tizedből érkezett. Meg kell jegyezni azt is, hogy sokan „*biztosra akartak menni*”: megígérték ugyan, hogy majd adakozni fognak, de csak akkor, ha látják, hogy megkezdődött az építkezés. Voltak, akik már ekkor ajánlkoztak a templom belső felszerelésének anyagi támogatására is.

A város az 1850-es években többször is vett fel kölcsönt az újtemplomi alapítvány pénztárából. Mikor az építkezés miatt szükségessé vált ennek visszafizetése, a város az osztrák nemzeti banktól 50 ezer forint kölcsönt vett fel.⁵⁰

A város 1873 májusában érkezettnek látta az időt, hogy értesítse az egyházi főhatóságot a történekről. Be is jelentették a megyéspüspöknek, hogy mivel a város katolikus lakóinak száma már jóval meghaladta a 20 ezret, „*elhatározta a közösség, hogy a boldog emlékü és vallásos buzgóságban élt elődök által e század elején keletkezett pénztárából ájtatos adakozások segélyével egy tágas, az Isten dicsőségének emelésére, a hívek lelki épülésére, s városunk díszére szolgáló két tornyú templomot épít.*” Ehhez kérték a püspök jóváhagyását és felkérték, hogy az alapkövetélnél személyes jelenlétével szerencséltesse a várost.⁵¹ Mire azonban 1873 őszén a Peitler Antal József váci püspök (1859–1885) beleegyezését és jóváhagyását hírül hozó levél⁵² megérkezett, történt néhány „*izgalmas fordulat*” a templomépítés történetében.

1873 nyarán néhány félegyházi lakos a jászkun kerületi alkapitánynál fellebbezett a tervezett templomépítés és a Dötzerrel kötött szerződés ügyében. Nehezményezték, hogy a város vezetői a felsőbb hatóságok (Jászkun Kerület) jóváhagyása nélkül kötötték meg a szerződést, továbbá szerintük a pénz nem lesz elegendő az építkezésre, de ha azt még futná is, a templombelső berendezésére biztos nem fog telni. „*Minden templomépítésnél axióma az, hogy a belső ornatus catholicusoknál éppen annyiba kerül, mint maga a külső templom. [...] Márpedig belső ornatus nélkül egy épület nem templom, hanem csak egy betetőzött céltalan hodály, egy korát megelőzött rom, mely a belefektetett s benne veszett tőke felett síremlékül viraszt!*” A fellebbezők feszegették továbbá a hiányzó paplak, kántorlak és harangozóház kérdését is. Felvetették, hogy a városi pénztár is adósa az Újtemplom pénztárának 36 ezer forinttal, ha ezt most, az építkezés miatt vissza kellene fizetnie a városnak, bajban lenne.⁵³ Talán lehetne jó szándékú figyelmeztetésnek is venni a többé-kevésbé helytálló megállapításokat, ha a levél stílusa nem személyes sértettségről és kicsi-

⁵⁰ BKMÖL V. 171/a. 1874. december 18-i ülés 116/1874. (528.)

⁵¹ BKMÖL V. 171/a. 1873. május 27-i ülés 86/1873. (299.); V. 171/b. L. 36 F. 2. Cs. 17. Sz. 40.

⁵² BKMÖL V. 171/a. 1873. november 9-i ülés 132/1873. (363.); V. 171/b. L. 36 F. 2. Cs. 17. Sz. 63.

⁵³ BKMÖL V. 171/a. 1873. június 13-i ülés 97/1873. (312.); V. 171/b. L. 36 F. 2. Cs. 17. Sz. 47.

nyes politikai ellentétekről árulkodna. A fellebbezéssel annyit sikerült elérni, hogy a Jászkun Kerület – dacára a város kegyuraságának – magának vindikálta az új templom építése ügyében az illetékes törvényhatóság jogkörét,⁵⁴ és egy küldöttségnek Jászberénybe kellett vinnie bemutatásra az addig az építésznél lévő tervrajzokat és költségvetést.⁵⁵ A város egyébként később a felügyelet kérdésében a Belügyminisztériumhoz fellebbezett, ahol 1874 nyarán semmisnek nyilvánították a Kerület ez ügyben hozott határozatait, és elrendelték, hogy a tervrajzot és a költségvetést a váci egyházmegyei hatóságon keresztül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz terjesszék fel.⁵⁶

1873 júliusában az Újtemplom-építő bizottság tagjai megjárták Jászberényt, a kerületek illetékesei átnézték a rajzokat és a költségvetést, azokat a bizottság visszaadta Dötzer Ferencnek, hogy még néhány kivitelezési részletet azon megejthessen. Ekkor szerzett tudomást a küldöttség arról, hogy Dötzer csőd alá került. Elhatározták, hogy felveszik a kapcsolatot Dötzerrel, vagy szükség esetén a csődtömeg-gondnokkal, s ha lehet, akkor megszerzik a Dötzer Ferencsel kötött szerződés másodpéldányát, a templom alaprajzát és a terveket. A bizottság tagjai július 28-án Pestre utaztak, s mivel az építészt nem találták otthon, délután annak fiával, Dötzer Lipót úrral tudtak csak tárgyalni. Ő közölte velük, hogy „*bár a templomterv és a rajzok a csődtömeg összeírásánál nem lettek felvéve a csődtömeghez, azonban apja a törvény által követelt vagyoni és tartozási kimutatásnál a tervet és a rajzokat, mint aktív vagyont csak akkor adhatja ki, ha az építető hitközség 2000 ft-ot befizet. Ha azonban az építető küldöttség az építkezést az ő ügytársa Pulczman [helyesen: Puntzman, az 1875-ös névváltoztatása után Pártos] Gyula⁵⁷ pesti építőmesternek átadná, s ezzel szerződne, ez esetben a tervet és a rajzokat ingyen átengedné, ez esetben őt Pulczman kártéríténé.*” Másnap (1873. július 29-én) a küldöttség felkereste Puntzmant, aki hajlandó volt a Dötzer Ferencsel kötött szerződési feltételek alapján elvállalni a templomépítést. Felkérte őt a küldöttség, hogy nézze meg a templom alap- és tervrajzát, hogy azok alkalmasak-e arra, hogy azok alapján ő vállalja az építést. Puntzman megsemmisítette a rajzokat, sőt a Pestre küldött, Félegyházán égetett „*mustra-téglákat*” is megvizsgálta, és úgy nyilatkozott, hogy „*a rajzok tökéletesek, azok szerint az építendő templom falazata és minden része oly szilárd, hogy aggodalomra nincs ok, egyébiránt nevezett építész úr tökéletes megnyugtatás végett a Dötzer Ferenc által készített rajzokat a Pesten lévő Országos Mérnök és Építészeti Egylet⁵⁸ által kívánná felülvizsgáltatni*”. Vállalta továbbá, hogy a Dötzerrel kialakított áron, azaz 142 ezer forintért felépíti a templomot, a munkákat még 1873 szeptemberében el is kezdi, legálábbis „*a fundamentumot leteszi*”, s a „*földből fél vagy 1 ölnyire is kihozza*”.

⁵⁴ BKMÖL V. 171/a. 1873. november 9-i ülés 130/1873. (358.)

⁵⁵ Uo. 1873. július 13-i ülés 110/1873. (331.)

⁵⁶ Uo. 1874. június 26-i ülés 57/1874. (446.)

⁵⁷ Pártos (Puntzman, ill. Punczmann) Gyula (1845–1916), építész. Lechner Ödön mellett a magyar stílusú szecesszió úttörője, Berlinben szerzett építész oklevelet.

⁵⁸ Az építészekből és mérnökökből álló társaság első közgyűlését 1866-ban tartotta Magyar Mérnök-Egylet néven, az egylet hivatalosan csak 1867-ben alakult meg. A tagok szakközlőnyt is adtak ki. 1872-től Magyar Mérnök- és Építész-Egyletre változott a neve. SISA József, 1994. 59. o.

A város, mielőtt döntött volna a megváltozott körülmények elfogadásáról, előbb más irányban is puhatolózott. Felkérték Benkó Károly pesti, jó hírnevű építész, hogy a már ismert paraméterekhez igazodva (25 öl hosszú, 12 öl széles kéttornyú templom) készítsen egy új tervrajzot és költségvetést. Elképzelhető, hogy Benkó lehetett az a másik, meg nem nevezett építész, akivel már 1872 áprilisában tárgyalt a városi küldöttség.⁵⁹ Benkó augusztus 15-én kapta a megbízást és szinte hihetetlenül rövid idő alatt elkészült a tervrajzzal (a költségvetéssel azonban nem), augusztus 26-án már magával is hozta a rajzokat Félégyházára, a városi közgyűlési teremben pedig közszemlére tette azokat. Benkó tervezetével három problémája volt a városnak: először is a költségvetés hiányában nem tudtak kellőképpen tájékozódni, másodsor a körülbelüli kalkuláció szerint is 20 ezer forinttal többbe került volna, mint a Dötzer-féle templom, harmadszor pedig a tervrajz „nem találkozott a közízléssel”, azaz nem nyerte el a városiak tetszését.⁶⁰

A Dötzer-féle terv kivitelezésére végül is két megoldási lehetőség is felmerült. Az Újtemplom terve körüli bonyodalmakról tudomást szerzett három helybéli, Bakos Imre, Görög István és Baksai Elek, akik Kováts Sándor kecskeméti illetőségű építőmesterrel együtt augusztus végén ajánlatot nyújtottak be a városi közgyűléshez, amely szerint ők elvállalnák a templom építését a Dötzer-féle tervrajz szerint, az eredetileg kialakított 142 ezer forintért, sőt még azt a 2000 forintot is magukra vállalnák, amibe a tervek megszerzése kerülne. Ígéretük szerint a szerződés megkötése után 14 nappal már hozzá is fognának az építkezéshez.⁶¹ Az időközben a városba érkező Puntzman Gyula is nyilatkozott elképzeléseiről. Vállalta, hogy a Dötzer-féle kiviteli tervrajz szerint építi fel a templomot, a homlokzatra a két torony közé a négy evangélista kőből faragott szobrait az egyház iránti tiszteletből saját önköltségére elhelyezi (kb. 2000 forint), a templom fedelét a legjobb cseréppel fedi, a tornyokat kívánság szerint „sugarabbra”, azaz sudárabbra veszi, a terveket pedig az országos mérnöki kar elé bocsátja felülvizsgálat végett. A bizottság mindkét felet meghallgatva úgy döntött, hogy mivel Bakos Imre és érdektársai nem a kiviteli terv megvalósítására vállalkoznának, hanem arra a tervre, amelyre a költségvetés készült, ráadásul nincs közöttük olyan személy, „aki közülük művezetésre képes volna”, „a közösség jól felfogott érdekében” Puntzman Gyula ajánlatát támogatja. A közgyűlés elfogadta, hogy az Újtemplomot Dötzer tervei szerint Puntzman Gyula építse fel, a városi előljáróság azt kérte még, hogy a 2000 forint értékű, a négy evangélistát ábrázoló szobrok „helyesek, díszesek, s a jó ízlésnek s az egész mű összhangzatának megfelelők legyenek”. Ennek értelmében 1873. szeptember 2-án meg is kötötték a szerződést,⁶² melyben leszögezték, hogy a bemutatott és elfogadott tervrajzok és költségvetés alapján a város megbízza Puntzman Gyulát egy kéttornyú templom felépítésével. Az építkezéshez szükséges téglákon kívül (amelyet a község ad) a kivitelezés minden egyéb részletét: föld-, kőműves-, szobrász-, kőfaragó-, ács-, bádogos-, asztalos-, lakatos-, kovács-, mázoló- és üveges-munkálatait és -anyagait, valamint

⁵⁹ BKMÖL V. 171/a. 1873. augusztus 3-i ülés 115/1873. (333.) és 116/1873. (334.)

⁶⁰ BKMÖL V. 171/a. 1873. augusztus 31-i ülés 117/1873. (337.) és 1873. november 2-i ülés 130a/1873. (357.)

⁶¹ BKMÖL V. 171/a. 1873. augusztus 31-i ülés 118/1873. (338.)

⁶² Uo. 1873. szeptember 2-i ülés 123/1873. (344.) és 1873. október 5-i ülés 125/1873. (350.)

„általában az egész építményt” Puntzman Gyula köteles előállítani 142 ezer forint összegért. Leszögezték továbbá a szerződésben azt is, hogy a költségvetésben elő nem forduló, a két torony közti emelvényre, illetve párkányzatra a négy evangélista szobrát, valamint a kiviteli tervrajzon is megjelölt másik két szobrot díszes, az épület méltóságának megfelelő alakban és alkalmas, szilárd kőanyagból a nevezett építész saját költségén fogja elkészíteni. Meghatározták, hogy a két alsó szobor magassága 8 láb (kb. 2,5 m), a felső négy szobor magassága pedig 7 láb (kb. 2,2 m) körüli legyen. Kötelezték továbbá az építészt, hogy „a tornyok felső részének sugárosabb és arányosabb módosítására nézve” a végleges tervrajzot 1873. október 1-jéig készítse el, az országos mérnök- és építészegyletnek felülvizsgálat végett mutassa be, a jóváhagyás után pedig mindkét fél részéről aláírva az építető közönségnek adja át. A város kijelentette, hogy az építkezéshez még 1873. év szeptemberében hozzá kell fogni, ebben az évben még az alapfalazatot is le kell rakni, majd a munkát tavasszal folytatva, szünet nélkül dolgozva, 1876 augusztusáig be kell fejezni az építkezést. A templom elkészülésétől, műszaki megvizsgálásától és átadásától számítva Puntzman még két év jótállást vállalt.⁶³

Puntzman eleget tett annak a szerződésben vállalt kötelezettségének, hogy a végleges tervrajzot mutassa be egy szakértő bizottságnak. A Magyar Mérnök és Építész Egylet 1873. november 3-án kelt levelében fejtette ki észrevételeit a tervezett templomépítés kapcsán.⁶⁴ A bírálók között olyan neves építészeket találunk, mint például Ybl Miklós, a Magyar Mérnök és Építész Egylet Építészeti Szakosztályának elnöke, Weber Antal, az Építészeti Szakosztály tagja és Ney Béla a Szakosztály helyettes jegyzője. A szakértők a városnak küldött levelükben leírták, hogy Puntzman Gyula budapesti építész a Félegyházán építendő templomnak „általa készített tervét” megbírálás végett bemutatta, s ők azt a műszaki véleményezéssel együtt a tervezőnek visszaadták. A tervvel kapcsolatos véleményüket az alábbiakban idézzük: „a szerkesztési szabályok gondos, lelkiismeretes megtartása e tervezetben józan ökonómiával párosul. Föltéve ugyanis, hogy a fölhasználandó építési anyag az igényeknek megfelelő leendő, hogy a templom főhajóját emelő hat oszlop-pillér kitűnő, válogatott téglából, a téglakötés szabályainak szigorú szemmel tartásával s kellő minőségű kötanyag (vakolat = Mörtel⁶⁵) fölhasználásával épülend s a kapocsvasak alkalmazásában nem gazdálkodnak [fukarkodnak], a tervezet foganatosítása semmiféle aggodalomra okot nem szolgáltat. [...] az épülendő templom Félegyházának mindenestre díszére váland. Kívánatosnak látszik egyébiránt e tekintetben, s különösen azon szempontból is, hogy a templom külseje az idő viszontagságainak jobban ellene állhasson s így a gyakori javítás szükségének eleje vétessék: miszerént a homlokzatok cement-simítéket (Cement-Verputz) nyerjenek, s továbbá, hogy a tornyok rézbádoggal födétvén izléses aranyozásban részesüljenek. A tervezetet illető apróbb változtatások szüksége egyébiránt csak az építkezés folyama közben tűnhetik föl, s

⁶³ Fekete János kutatásai nyomán: Vác Püspöki Levéltár Ad. Us. 2002/1873 (Fekete János helytörténeti hagyatékában „Félegyháza egyháztörténete” dossziéban. Lelőhely: BKMÖL Kiskunfélegyházi Részleg.)

⁶⁴ BKMÖL V. 171/a. 1873. november 9-i ülés 133/1873. (363.); BKMÖL V. 171/b. L. 36. F. 2. Cs. 17. Sz. 64.

⁶⁵ A szövegösszefüggésből kiderül, hogy itt valójában a habarcsról van szó.

ezekre nézve legajánlatosabb: hogy a vezető építésznek minél szabadabb mozgatható tér engedessék.” A főlegyházi templomépítő bizottság a megbírált tervrajzokat elfogadta, azokat aláírásával ellátta és a kiviteli munkák miatt Puntzman Gyula építésznek ideiglenesen kiadta.

A templom építéstörténetének eme pontján egy kicsit meg kell állnunk. Először is fel kell hívnunk a figyelmet egy sajnálatos körülményre: a templom eredeti tervrajzai nem lelhetők fel. Sőt, a később keletkezett, az országos millenniumi kiállításra készített tervrajzoknak sem sikerült nyomára bukkanni.⁶⁶ Ennek hiányában nem tudjuk megítélni, hogy milyen lényeges változások történtek a tervhez képest a kivitelezés során. A másik lényeges kérdés, amelyre szintén nem tud kielégítő választ adni a hiányos forrásanyag: ki a templom igazi tervezője? Azt tényként elfogadhatjuk, hogy Pártos (Puntzman) Gyula a Dötzer Ferenc által megtervezett templom rajzait vette át, s az ő kiviteli tervei szerint kezdett építkezni. Ő maga is módosított azonban az eredeti elképzeléseken (karcsúbb tornyok, több szobor, és – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – a tornyok kerek ablakai). A Magyar Mérnök és Építész Egyletnek a városhoz küldött levelében viszont az olvasható, hogy ők megbírálták a Puntzman Gyula által bemutatott, általa tervezett templom rajzait. Hogy a Dötzer-féle terveknek a csódtól való megmentése, megvétele elegendő volt-e ahhoz, hogy Pártos legyen a terv „szellemi atyja”, vagy tényleg történt mélyrehatóbb változtatás is a terveken, nehezen megítélhető. Az is tény, hogy Pártos Dötzerrel jó kapcsolatban maradt, hiszen Dötzer neve az Újtemplom építkezése során többször is előfordult. A későbbiek folyamán kitűnik, hogy Dötzer személyesen is végig jelen volt az építkezésnél, egy alkalommal építésvezetőként említették, őt is értesítették, mikor eldöntötte a város, hogy a tornyokat rézzel fedjék be, sőt az építkezés végén a hibák kijavítására kiküldött bizottságot Pártos mellett ő is kísérte, viszont egy 1877-es újságcikkben mint a kőműves munkák végzője szerepel.⁶⁷ Dötzer építőmesteri képzettsége mellett kivitelezői tapasztalattal és szaktudással is rendelkezett. Megjegyzendő egyébként, hogy akkoriban a tervezői és a kivitelezői jogosultság, illetve gyakorlat nem vált még el egymástól olyan élesen, mint napjainkban. (Erre jó példa, hogy 1873-ban Dötzer Ferenc magát „*mint tervező és a terv [meg]valósítását eszközölő építész*”-t említi.)⁶⁸ Talán létezett a két építész között egy megállapodás is, amely szerint Pártos végezte az építkezés műszaki felügyeletét, ő felelt vagyonaival az építkezésért, ő adta az építkezéshez a nevét, míg Dötzer – esetleg Pártos alkalmazottjaként, „*alvállalkozójaként*” – vezette a munkálatokat és végigkísérte az általa megálmodott templom megvalósulását.⁶⁹

A templom építési munkálatai 1873 őszén végül megkezdődhetnek. Hogy a költségeket fedezni tudják, 1874 tavaszán felszólították az Újtemplom alapítványi pénz-

⁶⁶ BKMÖL V. 171/a. 1895. január 27-i ülés 15/1895. (149.)

⁶⁷ Uo. 1874. szeptember 15-i ülés 90/1874. (483.); 1874. szeptember 29-i ülés 98/1874. (496.); 1875. szeptember 19-i ülés 103/1875. és 112/1875. (210., 226.); 1878. március 17-i ülés 28/1878. (19); [-á-r-]: „A főlegyházi r. kath. templom”. In: Vasárnapi Ujság, 1877. szeptember 16. (24. évfolyam 37. szám) 583. o.

⁶⁸ BKMÖL V. 143/b. L. 36. F. 2. Cs. 23. Sz. 5. (1873. február.)

⁶⁹ Valószínű, hogy Dötzer neve az ellene folyó csódeljárás miatt nem kerülhetett fel a tervekre. Erre más esetekben is volt példa, lásd: Szkalnitzky Antal és Koch Henrik ügye 1870-ben. SISA József, 1994. 110–111. o.

tárának adóseit, hogy a nekik korábban kölcsönadott alapítványi tőkét három hónap alatt fizessék vissza.⁷⁰ Szintén ebben az évben döntött úgy a templomépítő bizottság, hogy a téglaegetés házi (azaz újtemplom-alapítványi) kezelését beszünteti és nyáron szerződést kötöttek a helyi téglagyár-társulat igazgatójával a templomépítéshez még hiányzó 350 ezer darab tégl elkészítésére.⁷¹ Az építkezés megkezdésétől számítva még egy év sem telt el, s már 1874 június végén ott tartottak a munkálatok, hogy a „falazat a kellő magasságot egy hónap alatt eléri, a tornyok magassága a falazattal együtt emelkedvén, kilátásban van, hogy a templomfedélzet a folyó évi augusztus hónapban ráillesztetik a falakra”, azaz 1874 augusztusában már tető alá került a templom.⁷² Ekkor azonban újabb probléma merült fel: az építész azt javasolta, hogy a templom „főtetejét”, azaz a templomi főhajó tetejét közönséges cserép helyett palával, a tornyokat pedig palakő helyett vörösrézrel fedjék, ez utóbbit aranyozzák is, továbbá a külső vakolatnál a mész helyett cement alkalmazását ajánlotta.⁷³ Bár a közgyűlés először – takarékosági megfontolásból – a cserépfedés mellett döntött, mivel több képviselő is később a palatetőzet készíttetését kérvényezte, mégiscsak azt fogadták el, mert a pala, bár drágább, de díszesebb és időtállóbb is volt a cserépnél.⁷⁴

A következő eldöntendő kérdés a tornyok fedőanyagának kiválasztása volt. Az építész a kb. 10 ezer forintos többletköltséggel járó rézborítást javasolta. A város ez ügyben előzetesen tájékozódni kívánt, hogy várható-e a lakosság részéről esetleg ilyen célú felajánlás, mert ismét az anyagi fedezet hiánya okozott problémát. A templompénztár átvizsgálása után kiderült, hogy a felmerülő extra kiadások még éppen vállalhatóak, – „a lakosságnak az ösöktől örökölt vallásos buzgósága reményt és kezességet nyújt az építési költségek fedezésére” – így elhatározták, hogy a tornyokat a bemutatott tervrajz szerint rézfedéssel és díszes aranyozással készítetik el. A közgyűlés döntését azzal indokolta, hogy a város célja az, hogy a templom minél díszesebb legyen, a jó ízlésnek megfelelő, tartósságra nézve a legjobb anyagból készüljön, ezért ki is hangsúlyozták a Puntzmannel kötött megállapodásban, hogy az építés a „lehető legjobb minőségű rezet használja, az aranyozás jóságáért 5 év jótállást vállaljon”.⁷⁵

Bár 1875 szeptemberében felmerült annak lehetősége, hogy a torony és a kupolák rézzel legyenek ugyan fedve, de közben palacsíkokat is alkalmazzanak (ún. „palasíkozott rezelés”). Ezt a megoldást végül elvetették, és maradt a teljes rézfedés, arany díszítéssel. Erről értesítették is az építészt, akinek nevét ekkor írták először Pártosnak.

⁷⁰ BKMÖL V. 171/a. 1874. március 10-i ülés 37/1874. (424.)

⁷¹ Uo. 1874. március 25-i ülés 41/1874. (430.); 1874. április 12-i ülés 50/1874. (436.); 1874. június 26-i ülés 60/1874. (449.); 1874. június 26-i ülés 61/1874. (449.) és BKMÖL V. 174/a. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: V. 174/a.) 1874. május 29-i ülés 282/1874. (206.)

⁷² BKMÖL V. 171/a. 1874. június 26-i ülés 57/1874. (446.)

⁷³ Uo. 1874. szeptember 15-i ülés 89/1874. (481.)

⁷⁴ Uo., illetve: 1874. szeptember 29-i ülés 100/1874. (497.)

⁷⁵ BKMÖL V. 171/a. 1875. július 11-i ülés 79/1875. (122.); 1875. augusztus 17-i ülés 89/1875. (157.); 1875. szeptember 5-i ülés 100/1875. (202.); 1875. szeptember 19-i ülés 103/1875. és 112/1875. (210., 226.)

1875 nyár végén a városi közgyűlés azt nehezményezte, hogy az építész eltért az elfogadott tervrajztól anélkül, hogy ezt a szándékát az építető bizottsággal közölte volna, s a tornyokon „a kettős nagy ablakok helyett gömbölyűeket épített”. (A tornyokon ma is látható kettős, íves ablakok fölötti kerek ablakokról van szó.) Pártos Gyula utólag bemutatta a közgyűlésnek az új tervrajzot, a tornyok falán történt változtatást azzal indokolva, hogy így az eredeti tervrajznál erősebb és díszesebb lett az épület. A városi elöljáróság jóváhagyta a módosítást, bár továbbra is rosszalásának adott hangot, hogy a templomépítő bizottság beleegyezése nélkül került sor a terv megváltoztatására és kijelentette, hogy ragaszkodni fog majd eme építészeti megoldás műszaki ellenőrzéséhez.⁷⁶ Pártosnak még a későbbiekben is volt vitája a közgyűléssel a torony legfelső párkányának burkolása kapcsán, de a város vezetése már nem vette jó néven az újabb költséges módosításokat.⁷⁷ Talán az jogosította fel Pártost, hogy folyton újabb és újabb javaslatokkal álljon elő, mert ebben az időben ő volt Félegyháza „házi építész”. A templomépítés kapcsán megismerték őt a helyiek és másik két városi építkezést is rábíztak: 1875 és 1876 között az ő tervei alapján készült el a Kalmár család temetkezési helyeül is szolgáló ún. Kalmár-kápolna, valamint szintén ő tervezte az algimnázium épületére a tanítóképző számára készült emeletráépítést is 1876-ban.⁷⁸

Az Újtemplom építése viszonylag gyorsan haladt, 1876. október 8-án, a Csongrádról ide helyezett állami tanítóképző ünnepélyes megnyitásával együtt végezte el Peitler Antal József váci megyéspüspök díszes segédlettel a templom zárókő-letételének egyházi szertartását.⁷⁹ Ezzel felépült Félegyháza legmagasabb épülete, amely ezt a címet a mai napig is büszkén birtokolja. A templom elkészültéről és az építkezés kivitelezőiről is hírt ad két korabeli újságcikk, az egyik *Az Építési Ipar*, a másik a *Vasárnapi Újság* című sajtótermékben jelent meg. Az újságok közölték a templom távlati képét és alaprajzát is. Ez utóbbi azért fontos, mert ez a jelenleg ismert, egyetlen, eredeti, Pártos-féle alaprajz a templomról.⁸⁰ Az alábbiakban (helyesírással igazított) részleteket közlünk az 1877-es újságcikkekből.

„Alföldünk nagy földművelő városai közt nem az utolsó helyet foglalja el Félegyháza. A Kis-Kunságnak – mely ma már Pest vármegyébe van beolvasztva – népességre első városa, 20–22 ezer lakójával. Pedig aránylag új telepítés, s népesedése és lendülete még sokkal újabb keletű.”⁸¹ „Az utolsó évtized alatt előfordult vidéki új templomépítkezések között, kétségkívül kiváló helyet foglal el a félegyházi új templom, mely tekintélyes méreteivel, de még inkább építészeti kiképzésénél fogva díszévé válik a magyar Alföldnek. Midőn még néhány évvel ezelőtt az osztrák államvasúton elrobogva Kecskemét mellett, mely sok, sugár tornyaival önkéntelenül

⁷⁶ BKMÖL V. 171/a. 1875. augusztus 13-i ülés 88/1875. (155.)

⁷⁷ Uo. 1875. november 16-i ülés 121/1875. (252.) és 122/1875. (256.)

⁷⁸ A későbbi Constantinum épületeinek magját adó, Ótemplom melletti iskolaépületről van szó. URBÁN Miklósné, 2005. 16. o., 50. o.

⁷⁹ BKMÖL V. 171/a. 1876. október 31-i ülés 69/1876. (124.)

⁸⁰ Itt szeretnék köszönetet mondani Brunner Attila művészettörténet szakos egyetemi hallgatónak, aki a két újságcikkre felhívta a figyelmemet, és azok másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

⁸¹ [-á-r-]: „A félegyházi r. kath. templom”. In: Vasárnapi Újság, 1877. szeptember 16. (24. évfolyam 37. szám) 583. o.

eszünkbe juttatta a költő szavait: »Híres város az Alföldön Kecskemét«, tovább haladtunk a végtelen rónán Szeged felé, egy incselkedő útitársunk azt a megjegyzést tette Félegyházára, hogy »az nem is város, mert csak egy tornya van«; alig hittük, hogy rövid pár év múlva három torony jelzendi azon várost, melynek gyors haladása, emelkedése azt már évek óta vetélytársává teszik a sok tornyú »híres« városnak. Hajlandók vagyunk nem ezen »egy tornyú« megjegyzésnek tulajdonítani azt, hogy a második templom építésének ritka áldozatkészséget tanúsító elhatározásá[nál] a dérkéfélegyháziaknak egyik fő feltételük a »két tornyú« volt. A város tisztán katolikus lakosságának gyors szaporodásánál fogva még a múlt század végével kezdtek egy második templom építéséről gondolkodni, és már azon időben nagyszerű alapítványok tétettek e célra, melyek ez ideig a százezer forintot meghaladták. Midőn négy évvel ezelőtt Móczár József polgármester és Kalmár József kerületi kapitány fáradhatlan buzgósága folytán komolyan hozzáfogtak volna az eszme [meg]valósításához, az elfogadott terv és költségvetés foganatosítása a rendelkezésre állott alapítványi tőkéken felül még nagyobb összeget igényelt, a közszellem és áldozatkészség nem közönséges jelét adták Félegyháza önzellen polgárai, amennyiben a hiányzó, közel 25 000 forintot egy hét alatt aláírás útján biztosították. Az építkezés Pártos Gyula budapesti építész művezetése alatt 1873. szeptember havában indult meg és a külső munkák 1876. október 8-án a zárkő ünnepélyes letétele által befejeztettek. A renaissance stílusban épült templom főmértelei: 12 öl külső szélesség mellett 25 öl hosszúság; a tornyok magassága 28 öl. Az építési költség a belső berendezésen kívül 156 000 forintra rúg. Az egyes munkanemeket egy-kettő kivételével mind fővárosi iparosok végezték, nevezetesen: a kőműves munkákat Dötzer Ferenc építőmester ritka szakavatottsággal és lelkiismerettel vezette; az ácsmunkákat Filser Ferenc váci ácsmester, a kőfaragó-munkákat Slavek Vencel budapesti, és Müller Antal süttöi kőfaragó-mesterek, a bádogos munkát Menzl [Menczl] Frigyes félegyházi bádogosmester, a tornyok részfedő munkáját Zellerin Mátyás gyáros, a tornyok aranyozási munkáját Schill János aranyozó, a vas és horgany munkákat a Schlick-féle gyár, az asztalos munkákat Pollák József asztalos, a lakatos munkákat Garay Béla lakatos, a mázoló munkát Wawrecska [Vavrecska] Endre mázoló, az üvegesmunkákat Roth Zsigmond üveges mesterek, a szobrászmunkát Hensch Ignátz szobrász, a palafedő munkát Schváb Gyula palafedő a legnagyobb meglelégedésre végezték. A felhasznált nagy mennyiségű cémentet Benó [Benkó] Károly és társai nyergesújfalusi és Csik József beocsini gyára szállította. Ha végül még megemlíthjük, hogy Félegyháza városa mint kegyúr elhatározta a templom egész belső berendezését és festését is egyöntetű terv szerint, stíluszerűen készíttetni, abbeli meggyőződésünknek kell kifejezést adnunk, hogy a félegyházi új templom »mindjárt szerényebb alakban is« üttörőnek mondható a vidéki templomépítések újabb történetében, hol eddig stíluszerű összhangot vajmi ritkán találunk. [...] **Mert nemcsak a szoros szükségnek van a tágas templom építése által elég téve, hanem a haladott kor ízlésének s a szépérzék és művészet követelményeinek is.**⁷⁸²

⁸² [U. P.]: „A kis-kun-félegyházi róm. kath. új templom”. In: Az Építési Ipar, 1877. augusztus 19. 696–698. o. (Az alaprajzot lásd ugyanezen újság mellékleteként!); [-á-r-]: „A félegyházi r. kath. templom”. In: Vasárnapi Ujság, 1877. szeptember 16. (24. évfolyam 37. szám) 583. o. (A távlati képet lásd ezen újság 581. oldalán!)

1877. november 15-én megtörtént a templom műszaki átadása.⁸³ Még ez év végén sor került a templom környékének tereprendezésére is, a közgyűlés felszólította Pártos Gyulát, hogy „*az általa épített templom mellett lévő aprótéglát, állásfákat [állványzatokat], árnyékszékeket távolítsa el, a meszesgödöröket töltesse fel, hogy a templom környéke minden olyan tárgytól, mely már nem oda való, megtisztulva a jó ízlésnek megfelelő tekintetet nyújtson.*”⁸⁴

Felépült hát Félégyháza impozáns méretű, neoreneszánsz stílusú Újtemploma, amely azonban 1877-ben még korántsem volt kész. Jócskán akadt még mit javítani rajta, ráadásul a belső felszerelésre, a harangokra egyelőre még az anyagi fedezet is hiányzott.

A templom felépítése után egyre több hiányosságra derült fény, több évbe is beletelt, mire a város hajlandó volt véglegesen átvenni az épületet Pártos Gyulától. Már 1878 tavaszán fedeztek fel hibákat, a tél folyamán keletkezett pusztulásokat. Pártos és Dötzer a templomépítő bizottság tagjaival megvizsgálva a kérdéses helyeket megállapították, hogy a templom keleti oldalán a kórus fölötti tetőzetten öt darab szarufa rothadásnak indult, a nyugati oldalon pedig egy szarufa az eső miatt gombásodni kezdett. A közgyűlés felszólította az építészt, hogy javítsa ki a templom tetejét, nehogy az esőzés a falakon és a boltíveken nagyobb kárt okozzon, mert attól lehetett tartani, hogy az oldalkórus boltozata beszakad.⁸⁵

1879 nyarán újabb hibákat tárgyalt a közgyűlés. Ezek szerint a párkányzatok – bár nagyrészt ki lettek javítva, de – még mindig omladoztak, sem a terasz padozata, sem a „*kórusok fedelzetei*” nem voltak jók, a tornyokban lévő vasredőnyös ablakok nem lettek „*becsukható és felnyitható szerkezetre alakítva*”, a nagy kerek ablakokon a drótrostély nem volt kielégítő, mert behatolt rajta a hófűvás, zivatar alkalmával pedig az eső is bevett a toronyba. Továbbá a tornyokba vezető lépcsők „*tökéletlenek, meredekek, s nagyon gyengék*”, az oldalajtókon alkalmazott kilincsek „*felette durvák*”, a főajtón lévő kilincs pedig „*feltűnően csekély s nem való oly erős és díszes ajtóra*.” A bizottság még most sem tartotta a templomot az építésztlől átvehetőnek, „*csakis még egy tél kiállta után, s akkor is csak úgy, ha az épület teteje, a párkányok és vakolatok a téli idő viszontagságait kiállták*.” Pártos Gyula kijelentette, hogy bár ő „*a templomot 1877. november 15-től fogva, midőn a műszaki bírálat megejtetett, részéről átadottnak tekinti*,” mégis hajlandó a hibákat kijavítani. Szerződése szerint, amely 1879 őszén járt le, köteles volt még ezeket a hiányosságokat pótolni, de ő egészen 1880. május 1-jéig garanciát vállalt, sőt, ha a javítások a telet nem állnák ki, akkor azt ígérte, hogy saját költségén végzi az újabb javításokat és újabb egy év jótállást ad és ezt így folytatja mindaddig, míg a vakolat, a tető és a terasz egy telet hiba nélkül ki nem áll. Pártos azt kérte a várostól, hogy a templom falait körös-körül ½ ölnyi (kb. 90 cm) szélességben „*menetelessen*” (lejtősen) tégláztassák ki, hogy a tetőről lefolyó víz ne mehessen a falazat tövébe. A torony vasredőnyös ablakaival kapcsolatban azt állította, hogy ha azok nyitható-csukható szerkezetűek lennének is, attól a huzat még nem lesz elzárva, javasolta inkább, hogy hagyják meg a vasredőnyöket

⁸³ BKMÖL V. 171/a. 1879. június 15-i ülés 55/1879. (199.)

⁸⁴ Uo. 1877. december 17-i ülés 118/1877. (198.)

⁸⁵ BKMÖL V. 171/a. 1878. március 17-i ülés 28/1878. (19.) és V. 171/b. L. 41. F. 1. Cs. 3. Sz. 17. (1878. április 17.)

és üvegablakokat szereljenek fel, ezen költségek felét fedezni ígérte. A torony kerek ablakait egyelőre nem tanácsolta beüvegezni, majd csak a harangok felhúzása után, megemlítve, hogy az üvegezés várhatóan tompítaná a harangok hangját. Megígérte továbbá, hogy kicseréli a tönkrement szarufákat, valamint a kifogásolt kilincseket és kérte, hogy a két oldalkórus fedélzetét – ha többen járnak rajta – deszkával borítsák be. A közgyűlés elrendelte még, hogy a templom ablakait drótrostélyokkal lássák el, az ablakokon lefolyó lecsapódó párát pedig kis csatornákkal vezessék el.

1879 decemberében Pártos Gyula jelentette, hogy a felmerült problémákat javította, azokért 1880. május 1-jéig jótállást vállalt. Még függőben maradt a toronyablakok beüvegezése, de ígérte, hogy ha azok elkészítésére sor kerül, a költségek felét viselni fogja, a főajtó kilincseit pedig csak akkor cseréli díszes sárgarézre, ha a templomot a használatnak átadták.⁸⁶

1880 nyarán Pártos már szeretett volna végleg elszámolni a városvezetéssel, de vita támadt az omladozó párkányok és a hulló vakolat körül. A város addig nem volt hajlandó kiadni Pártos nála letétbe helyezett óvadékpénzét és felmenteni őt a jótállási kötelezettségtől, míg a javítások egy telet kifogástalanul ki nem állnak. Pártos szerint a vakolathullás és a párkányzat-omlás oka a város, mert *„eddig sehogy sem gondozta a templomot télvíz idején, a tetőről lecsorgó esőt és a hóvizet nem vezettette el, hanem tócsaként hagyta a homokos földbe szivárogni, így a falazat alulról átnedvesedett, a vakolatot a fagy megbontotta. A párkányok kijavítása kárba veszett munka, ahogy ez már három ízben is annak bizonyult, ha a város nem gondozza jobban a templomot.”* A város próbálta a felelősséget az építészre hárítani, mivel a felső párkányoknál is tapasztaltak *„cementburkolati leomlásokat”*, s ennek okául a *„szerencsétlen építkezési kivitel”* tartották. Pártos Gyula már mindenképpen szeretett volna szabadulni a várostól, ezért elvállalta, hogy saját költségén *„jó minőségű, kifagyás ellen biztos kőből kifaragva”* kijavítja *„a templom aljzatpárkányát egész magasságban mind két oldalon, a toronyok és kereszthajók közt és hátul a sekrestyék sarkaiban, ahol az alulról jövő nedvesség miatt cementvakolattal való tartós kijavítás lehetetlenség”*. A város felszólította Pártost, hogy úgy javítsa ki a templomot, hogy az a következő év tavaszán átvehető legyen.⁸⁷ Az 1881. június 18-i szemle alapján a közgyűlés – bár némi kifogásolni valót még találtak az épületen, de azért – véglegesen átvehetőnek találta az Újtemplomot. A város előjárói elégedetlenségüknek adtak hangot, *„mert a templom tetőszerkezete semmiképp sem elégíti ki a közönséget, nem felelt meg e tekintetben az építész a belévetett bizalomnak.”* Kijelentették továbbá, hogy *„közel kilátás van arra, hogy az épület falirészenek s boltíveinek a pusztulástól megóvás tekintetéből is a két oldalchorus bádofedelét nagyobb költséggel más szerkezetűvé kell átalakítani.”*⁸⁸ A templomépület tetőszerkezetének hibái még hosszú évekig problémát jelentettek a városnak és a plébánosoknak.

Bár felépült a templom, de felszentelésére még várni kellett, hiszen ahhoz szükséges volt, hogy előbb elkészüljön a templom belső felszerelése is. Gondoskodni kellett a padok, az oltárok, a szószék elkészítéséről, valamint a harangok és legalább egy

⁸⁶ BKMÖL V. 171/a. 1879. december 5-i ülés 145/1879. (329.) és 1881. július 10-i ülés 75/1881. (83.)

⁸⁷ Uo. 1880. június 27-i ülés 88/1880. (67.); 1880. augusztus 1-jei ülés 118/1880. (104.), 1880. augusztus 10-i ülés 120/1880. (107.)

⁸⁸ BKMÖL V. 171/a. 1881. július 10-i ülés 75/1881. (83.)

harmónium beszerzéséről.⁸⁹ Mikor ezek az előfeltételek teljesültek, a váci püspök vállalta is a templom felszentelését. A consecrálási ceremóniára 1880. szeptember 19-én, a Pünkösöd utáni 18. vasárnapon került sor. A megyéspüspök, Peitler Antal József ezen a napon szentelte fel a félegyházi újtemplomot Szent István király tiszteletére és adta át a használatnak.

A felszenteléssel egy időben azonban nem alakítottak ki a templom mellé külön plébániát, továbbra is az ótemplomi plébános felelt az egész város katolikusainak egyházi ügyeiért. Csak 1885-ben, a plébánia- és kántorlak épületeinek biztosítása után alapított a püspök a Szent István-templom mellé saját plébániát. 1885. október 1-jén lépett hivatalba az új plébánia első vezetője: Kiss Boldizsár plébános.⁹⁰

Összegzés

A Szent István-templom történetének első korszaka kapcsán mindenképpen ki kell emelni e jelentős vállalkozás néhány sajátosságát. Ezek közül az egyik legszembeütőbb, hogy a templom megépítése Félegyháza lakosainak és vezetőinek olyan közös ügye volt, amely mögé több évtizeden keresztül megbonthatatlan egységben sorakoztak fel az itt élő emberek. E kezdeményezés során támadt ugyan számos vitatott kérdés, és előállt jó néhány kedvezőtlen történelmi szituáció is, ezek ellenére azonban a félegyházi politikusok és a városlakók töretlen és megkérdőjelezhetetlen hittel ápolták az Újtemplom felépítésének gondolatát. Ezen ügy kapcsán olyan áldozatvállalás és közösségi szellem mutatkozott meg a városban, amely napjaink számára is példaadó lehet. Ennek egyik jele az a jelentős mértékű közadakozás, amelynek során nemcsak a város legtehetősebb polgárai, hanem a kevésbé jómódú, sokszor írástudatlan lakók is önzetlenül áldoztak anyagi javaikból a templom felépítésére. Az Újtemplom, a maga impozáns méreteivel, harangjaival és berendezési tárgyaival teljesen közadakozásból, illetve a város anyagi erőforrásaira támaszkodva épült fel, a támogatók között sem püspököt, sem gazdag főurat, sem közigazgatási előjáróságot nem találunk. Ugyancsak megkapó a város vezetőinek azon felelősségteljes gondossága, ahogyan a rájuk bízott javakkal sáfárlkodtak. A pénzügyi háttér megteremtése, a kivitelezők kiválasztása, az esztétikai és a műszaki szempontok összehangolása terén mindvégig szembeötlő az az elkötelezettség, amellyel a döntéshozók – egyetlen és kizárólagos szempontként – mindvégig a város érdekeit tartották szem előtt. Elhivatottságuk különösen is megmutatkozott az olyan döntéshelyzetekben, amelyek során például alternatívák (lehetséges tervezők, kivitelezők, műszaki megoldások) közül kellett választani, illetve amikor különböző problémákra (anyagi források előteremtése, kivitelezési hiányosságok kijavíttatása, járulékos épületek kijelölése) kellett megtalálniuk a leghatékosabb megoldást. Az Újtemplom megépítése és a plébánia alapítása valóban a városlakók közös ügye volt, amelynek sikerét nem csupán az anyagi áldozatvállalás közössége, hanem a lelki-szellemi kötődés teremtő ereje is biztosította.

⁸⁹ Ehhez részletesen lásd: KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2010. 42–47. o.

⁹⁰ BKMÖL V. 171/a. 1885. szeptember 22-i ülés 138/1885. (121.)

IRODALOM

- BÁNKINÉ Molnár Erzsébet
1996 A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876. Debrecen.
- 2008 A kunok Magyarországon. Kiskunfélegyháza.
- BÁNKINÉ Molnár Erzsébet (szerk.)
1998 Kiskunfélegyháza helyismereti könyve. Kiskunfélegyháza.
- BÁNK József (szerk.)
1970 Váci Egyházmegyei Almanach. Vác.
- FEKETE János
1990 A kiskunfélegyházi tanítóképző története /1871–1957/. In: Fejezetek a pedagógusképzés történetéből I. Bács-Kiskun megye. Szerk.: Micheller Magdolna. Szeged.
- 2001 Kiskunfélegyháza utcanevei. Kiskunfélegyháza.
- HONTHY László
1880 Emlékkönyv a Kun-Félegyházai Uj Templom felszentelési ünnepélyére. [Szeged].
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor (szerk.)
1985 Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez. Kecskemét.
- KŐFALVINÉ Ónodi Márta
2010 A Szent István templom története. In: A kiskunfélegyházi Szent István Plébánia 125 éve 1885–2010. Szerk.: Kállainé Vereb Mária és Kőfalviné Ónodi Márta. Kiskunfélegyháza. 19–72. o.
- MEZŐSI Károly
1960 Az algimnázium története 1809–1981. In: 150 év. A kiskunfélegyházi Móra Ferenc Gimnázium emlékkönyve. Szerk.: Borda László. [Kecskemét]. 27–94. o.
- MOLNÁR Imre
1992 A Szent István templom építésének története I–III. In: Félegyháza (Kiskunfélegyházi polgári havilap) 1. szám 1. o., 2. szám 2. o., 3. szám 2. o.

SISA József

1994

Szkalnitzky Antal. Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon. Budapest.

SZERELEMHEGYI Tivadar

1882

Kis-Kun-Félegyháza város monographiája. Nagy-Kőrös.

URBÁN Miklósné

2005

Nevezetes épületek, szobrok, emléktáblák, emlékművek Kiskunfélegyházán. Kiskunfélegyháza.

VARGA Lajos

1997

A Váci Egyházmegye történeti földrajza. (Készült Sándor Frigyes középkori templomokról írott kéziratának felhasználásával.) Vác.

EGY ÉPÍTÉSI NAPLÓ TITKAI (A KECSKEMÉTI MŰVÉSZTELEP ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE)

Előzmények

Kecskemét város törvényhatósági bizottságának 1909. október 23-i közgyűlésén fogadták el az Iványi Grünwald Béla festőművész és Falus Elek iparművész által készített, Kada Elek polgármesterrel többször megtárgyalt beadványt és részletes programot egy művésztelep létesítéséről.

A művésztelep alapítását egyrészt a város virágzó gazdasága és Kada Elek európai látókörű városfejlesztési, kulturális elképzelései alapozták meg, másrészt a nagybányai művészeti szabadiskolából Iványi Grünwald Béla vezetésével kiválni akaró művészek helykeresési szándéka inspirálta.

Iványi 1909. július 17-én keltezett programjában a „*Művészetek s művészi ipar számára földet, hajlékot s támogatást kért*” Kecskeméttől.¹ A művésztelep alapító művészei programjukban célul tűzték ki, hogy tanácsaikkal, tapasztalataikkal, ízlésükkel bármely más iparágat segítenek a városban, éves munkáikról helybeli kiállítások adnak számot, amiket azután Budapesten és külföldön is bemutatnának. A helyi kultúra szolgálatában végzett ilyen irányú munkájuk támogatásaként a következőket kérték Kecskemét mérvadó körétől, döntéshozó testületétől:

- „– *A városi műkertben – a művésztelep számára legalkalmasabb helyen – építendő a vezetők számára kettő, vagy 3 műteremház, melyekhez a város ad telket, s mi építenénk amortizációs kölcsönre, hogy az egy életre szóló ott-hon legyen.*²
- *Építendő egy iskola műterem, nyári és téli használatra,*
- *egy közös épületben 16 kis lakás, melyek közül 6 lenne nagyszoba, kis szoba és konyha, a többi csak egy nagyszoba lenne. Minden szobában egy nagy ablak lenne, hogy téli munkára is alkalmas legyen. Ezért a bennlakó (művészek) fizetnék a város által kívánt bért.*
- *Szükség lenne még több szobákra terjedő helyiség a szövés és a keramikához is, lehetőség a legolcsóbban felépítve.*”³

¹ SÜMEGI György, [1996.] 17. o.

² A Műkert, a város szélén, valamikor birkalegelő volt. A tanács 1856-ban szakított ki belőle egy 18 hektárnyi területet faiskola, dísznövénykertészet és gyümölcsös céljára. A talaj azonban alkalmatlannak bizonyult mintakertészet fenntartására. 1870-ben ezért megnyitották a nagyközönség számára, parkosították, népkertet hozták létre a területén.

³ SÜMEGI György, [1996.] 18. o.

Az épületeken túl Iványi a két vezető (művészeti és iparművészeti) részére évi 3000 korona szubvenciót (pénzbeli támogatást) kért fejenként. Az építés előzetes költsége a tanács szerint mindegy 98 000 korona lett volna.⁴ (Ennyibe került volna a városnak.)

Az iparművészeti iskola három területet ölelt volna fel a tervek szerint: kerámia; szőnyeg- és gyapjúszővés, gobelinkészítés és grafikai műhely nyomdával összekötésben. 1909. október közepén azonban Sándor István főjegyző kezdeményezésére egy szőnyegszövő intézet kezdte meg működését a Mezei utca 8. szám alatt. A tanács október 19-én újra tárgyalta a művésztelep felállításának költségeit. Ekkor már a festőiskola és az iparművészeti iskola megépítése mellett (amelyek a várost terhelték volna) hat művész részére építendő hat művészvilláról volt szó, amely lakások építési költségeit az illető művészek törlesztették volna, némelyek készpénzzel fizettek volna. Az építendő villák részére kértek a várostól ingyen átengedni 3–400 □ öles telkeket. A fiatalabb művészek részére építendő egyemeletes műterembérházban – a tárgyalások után – pedig már csak tíz kisebb műterem (hozzátartozó hálókamrával, kis előtérrel) kialakításáról döntöttek úgy, hogy bekerülési költsége ne legyen több a korábban előirányzott 60 000 koronánál, amit szintén a város állt.

Ezen előzetes tárgyalások után döntött úgy a fent említett 1909. október 23-án összeült közgyűlés, hogy „*a tervező művészek előterjesztése alapján létesíti a művésztelepet, a művészeti és iparművészeti szabadiskolát*”.⁵ A közgyűlési határozatot a művésztelep létesítéséről azonban nem terjesztették fel a Belügyminisztériumba, ahogy a törvény előírta, mert a villák építészeti tervei nem voltak készen. (A villák leendő tulajdonosai egyéni elképzelésekkel, igényekkel álltak elő.) Döntött a közgyűlés egy, a művésztelep létesítését előmozdító bizottság alakításáról is. 1909. október 29-én, amikor Iványi G. Béla művésztársaival (Falus Elekkel, Vedres Márkkal, Kós Károllyal, Jánszky Bélával, Olgyay Ferencsel, Szivessy Tiborral) Kecskemétre látogattak, a Műkert megtekintése mellett már az építészeti előtervekkel is megismerkedhettek. A terveket Jánszky Béla és Szivessy Tibor építészek készítették.

Bármennyire szerette volna Kada Elek – Kós Károlynak írt, 1909. november 16-án kelt levele alapján –, hogy az építkezések 1910 tavaszán megkezdődjenek, ezt egyéb jogi, pénzügyi és törvény által előírt „*formalitások*” nem tették lehetővé. Így csak annyit jegyzett meg: „*Az ügy művészi lassúsággal indult.*”⁶

⁴ A festő- és szobrászműterem építése 13 000 koronába, az iparművészeti iskola és műhelyek felépítése 25 000 koronába, a műterem bérház költsége 60 000 koronába került volna. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) IV. 1908/b. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: IV. 1908/b.). 1314/1920. (236/1909. sz. iktatott irat).

⁵ BKMÖL IV. 1903/a. Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV. 1903/a). 1909. október 23. 330/1909. sz. határozat. A Művésztelep létrehozását a következőkkel indokolták: „*A tervezett művészeti és iparművészeti iskola és művésztelep létesítése városunkra nézve igen nagy jelentőségű, úgy kifelé a város hírnevének fokozása, mint befelé a közművelődés emelésére, a népünkben szunnyadó művészeti érzék és képesség kialakulására különösen pedig a művészi irányú termelés segélyével kisiparunk versenyképességének fokozása*”.

⁶ SÜMEGI György, 2009. 17. sz. irat, 45–46. o.

1910. január végén már hét művészvilla építéséről tárgyaltak, ezek leendő tulajdonosaival (Iványi Grünwald Béla, Olgyay Ferenc, Falus Elek, Jánszky Béla Réthy Károly, Ferkai Jenő, Mikola András) egyeztetett a villák alapterületéről és építési költségeiről Kada Elek. A hét villa előzetesen mindegy 111 000 koronából épülhetett volna fel.⁷ Jánszky Béla és Szivessy Tibor 1910 februárjában megküldték az egész művésztelep hozzávetőleges építési költségvetését, amely az ő tiszteletdíjikkal együtt 228 000 koronát tett ki. Ebből a városra 108 000 korona építési költség hárult volna.⁸

1910. március végén Kada Elek polgármester még mindig nem tudta felterjeszteni a művésztelep létrehozásáról szóló közgyűlési határozatot (330/1909.) jóváhagyásra, mert aggályosnak tartotta, hogy egy városi tulajdonban lévő terület egységen belül az ide települő művészek tulajdonrészeket szerezzenek. A művészekkel folytatott tárgyalásai végül oda vezettek, hogy Iványiék lemondtak a 400 □-öles telkek tulajdonjogáról, és beleegyeztek a villák bérletként való használatába. (Az építési, telekredezési, kerttelepítési költségek 6%-os kamatát vállalták el éves bérleti díjként megtéríteni.)⁹

1910. április 11-ére Jánszkyék elkészítették a művésztelep összes terveit és költségszámításait. (Jánszky Béla és Szivessy Tibor ekkor készítették a Rákóczi útra megálmodott Kaszinó és Gazdasági Egylet székházának terveit is).¹⁰ A műterembérlház – amely ekkor három nagy műterem, két kisháló, előteres lakásból; hat kisebb műterem, hálófülkés, előteres lakásból; egy nagy közös műhelyteremből és egy szoba-konyhas felügyelőlakásból állt volna, fürdőszoba helyiségekkel, képkamrával – építési költsége 83 976,23 koronát tett ki. A festőiskola – amely egy nagy, 75 m²-es teremből, egy modellőzőből, és egy képkamrából állt, előtérrel, mellékhelyiséggel – építési költsége 13 968,92 koronába került volna. Ehhez jött a területrendezés 2054,85 korona költsége, ami összesen 100 000 koronára jött ki.¹¹

Amikor Kada Elek 1910 áprilisában vendégével, Lengyel Gézával kilátogatott a Műkertbe, már ki volt jelölve a művésztelep céljára a terület, úgy gondolták, április végén megkezdődik az építkezés és őszre már készen állnak a házak.¹² Azonban a művésztelep létesítésének elvi határozatát (330/1909. sz. közgyűlési határozat) még mindig nem terjesztették fel jóváhagyásra, és az egész művésztelep létesítésének

⁷ BKMÖL IV. 1908/b. 1314/1920. (10 153/1910. sz. iktatott irat.)

⁸ A műterembérlházat 85 000 koronából, a festőiskolát 15 000 koronából, a hét villát 111 000 koronából látták megépíthetőnek, a műterembérlház és a festőiskola berendezésére 7 000 koronát szántak, míg az építési tiszteletdíjuk 10 900 korona lett volna. A Magyar Mérnök- és Építészegylet a tervezés, kivitelezés díját általánosan az építész költség 6,5%-ában állapította meg. Jánszkyék ehelyett 5%-ot kértek.

BKMÖL IV. 1908/b. 1314/1920. (13 420/1910. sz. iktatott irat.)

⁹ Uo. 1314/1920. (5519/1910. sz. iktatott irat.)

¹⁰ BKMÖL IV. 1908/b. 1314/1920. (10 153/1910. sz. iktatott irat.)

¹¹ Uo. 1213/1920. (2438/1913. sz. iktatott irat.)

¹² A művésztelep építésével egy időben, a városban is nagyszabású építkezések folytak, vagy álltak tervezés alatt: a Kaszinó, a kórház, a Gazdasági Egyesület székháza, a katolikus bérlház, az evangélikus bérlház, a Népbank épülete, a református gimnázium és a honvéd huszárlaktanya épülete. Mindezt a város gazdasági fellendülése tette lehetővé. A XIX. sz. végén a homokos legelőket a város kis parcellákban eladta szőlő- és gyümölcsültetés céljára a város lakóinak.

felügyeletére hivatott „*ügybizottságot*” is csak 1910. május 6-án alakították meg. (Tagjai a városi tanács tagjain kívül 16 törvényhatósági bizottsági tag és a mérnöki hivatal egy tagja lettek.)¹³

A döntő szót az 1910. május 12-én összeült közgyűlés mondta ki a művésztelep létrehozásáról és a ténylegesen építendő épületekről, ezek költségelőirányzatáról. Határozatban mondták ki, hogy a város:

„*I. A képző- és iparművészeknek, valamint építőművészeknek »Kecskeméti Művésztársaság« cím alatt az egyidejűleg bemutatott szabályzat értelmében szervezkedett csoportja részére Kecskeméten való állandó megtelepülést, ezzel itt magasabb helyi kultúra létesítését, a város iparának művészi irányban való fejlesztését előmozdítandó, a városi műkertben művésztelpepet létesít...*

4. *A művésztelep részére a városi műkertben a következő épületeket emelteti:*

- a) *Egy emeletes műterem bérházat, mely három nagyobb és hat kisebb műtermet, továbbá egy műhelyül is használható nagyobb közös műterem helyiséget foglal magában... Előirányzott építési költsége 84 000 korona.*
- b) *egy földszintes épületet a képzőművészeti szabadiskola részére... 14 000 korona előirányzott építési költséggel,*
- c) *hat különböző nagyságú, műtermet is tartalmazó villát a letelepülő mesterművészek részére, együttvéve 100 000 koronában előirányzott építési költséggel (400 □-ölnyi telkeken). A műterembérház berendezésére 7000 korona fordítandó, a műterembérház épületének tervezési, művezetési és leszámolási költségei az építési tőke 6%-ában állapítatnak meg.”¹⁴*

A korábbi hét művész közül már csak 6 részére épült volna villa. Ez a közgyűlés döntött arról, hogy a hirdetményt július 11-éig közzé kell tenni a Közzállítási Értesítő, a Vállalkozók Lapja, a Kecskeméti Lapok és a Honi Ipar c. lapok hasábjain.

A kezdeti elképzelésekhez képest ekkor már nem volt szó az iparművészeti iskolaépület felépítéséről sem. A közgyűlés az építési költségek egy részét a kecskeméti református egyházközségnek, a várostól egy új főiskola építésére megvett telek árának (52 170 K) egy részéből (12 170 K) és kölcsönből (200 000 K) kívánta fedezni. Döntöttek arról is, hogy a villákat az építési költség 6%-ával egyenlő évi bérösszeg fejében adják bérbe. A bér megfizetésére a művészeknek „*egyetemlegesen*” kellett kötelezettséget vállalni. „*A műterem bérházban az építési költség 5%-a lesz a bér arányosan elosztva*” – szövege a határozat. A város vezetői döntöttek arról is, hogy a bemutatott tervek és költségvetés alapján a versenytárgyalást már a belügyminiszteri jóváhagyás megérkezése előtt írják ki, hogy a jóváhagyás megérkezése után az építkezést azonnal meg lehessen kezdeni.¹⁵

Még a közgyűlés napján felterjesztették a művésztelep létesítéséről szóló határozatot a Belügyminisztériumba, ahonnan igen rövid időn belül, 1910. június 19-én megjött az engedély (84 232/1910.III.B.M.sz.)¹⁶

¹³ BKMÖL IV. 1908/b. 1314/1920. (22 584/1910. sz. iktatott irat.)

¹⁴ BKMÖL IV. 1903/a. 1910. május 12. – 145/1910. sz. határozat.

¹⁵ Uo.

¹⁶ BKMÖL IV. 1908/b. 1314/1920. (5919/1910. sz. iktatott irat.)

A versenytárgyalási hirdetemény azonban – bár 1910. június 7-én elkészült¹⁷ – csak szeptember 1-jén jelent meg a „*Honi Ipar*” XI. évfolyam 17. számában.¹⁸ Pedig a művésztelep vezetői: Iványi Grünwald Béla és Falus Elek már áprilistól Kecskeméten éltek. A festő- és rajziskola a műkerti épület elkészültéig 1910. augusztus 6-tól a Siketnémák Intézete emeleti helyiségében kezdte meg működését.

A hivatalos kiírás szerint: „*Kecskemét th. város a városi műkertben építendő művésztelep egyemeletes műterembérházának és földszintes festőiskola épületének, valamint öt műtermes művészlakóháznak vállalatba adására hirdetett meg zárt írásbeli versenytárgyalást.*” A mintegy 200 000 koronát kitevő építkezésnél négy munkacsoportra írtak ki pályázatot:

- I. Föld-, kőműves- és elhelyező; vas-, vasbeton- és rabc-, műkö-, ács-, tetőfedő-bádogos -, burkoló- és padlózó munkákra,
- II. Asztalos, lakatos-, mázó- és üveges-, redőny-, szobafestő, kályhás- és takaréktűzhely munkákra,
- III. Villamos világítási és csengőberendezési munkára,
- IV. Vízvezeték, és csatornázási munkákra.

Pályázhattak mindazok a hazai iparosok, akik erre megfelelő képesítéssel bírtak. Szeptember 12-ig lehetett benyújtani – zárt, lepecsételt borítékban – az ajánlatot. (Az ajánlat biztosítására az építési összeg 5%-át kellett letenni a városi házipénztárba.) Tervet, költségvetést Kecskemét mérnöki hivatalában vagy Jánszky Béla és Szivessy Tibor műépítészeknél (Budapest, Fadrusz János utca 5. sz.) kérhettek a pályázók térítés ellenében.¹⁹

Szeptember elején már a művészkolónia több tagja élt Kecskeméten: Iványi Grünwald Béla, Falus Elek, Perlott Csaba, Bornemissza Géza, Hermann Lipót. Utóbbi még júniusban, Budapesten keletkezett naplójegyzetében nem kis fásultsággal állapította meg: „*lehet, hogy nem is lesznek őszre még használhatók a műtermek, nagyon nehezen indul az építkezés.*”²⁰ A művészek az épületek elkészültéig szállodában laktak Kecskeméten.

A versenytárgyalás eredményéről (a mérnöki hivatal és a tanács előterjesztése alapján) 1910. szeptember 20-án döntött a törvényhatósági bizottság közgyűlése. A mérnöki hivatal a munkálatok csoportonkénti kiadását tartotta legelőnyösebbnek, amit a közgyűlés is elfogadott. Több ajánlat közül az I. csoportbeli munkákra ifj. Gulyás János pályázatát (156 066 korona 41 fillér), a II. csoportbeli munkákra Laczy Sándor és társai pályázatát (41 694 korona 69 fillér), a IV. csoportbeli munkákra az Első Magyar Kórház-berendezési és Felszerelési Gyár Rt. pályázatát (7000 korona) hirdették ki nyertesnek. A III. csoportbeli munkákat (villanyvilágítási és csengőberendezési munkák) a közgyűlés kivette a versenytárgyalásból, mivel ezzel a város

¹⁷ Ebben az egyemeletes műterembérház és földszintes festőiskola 100 000 koronás építéséhez 19féle munkafajtára írtak ki versenytárgyalást, amelyet július 11-én de. 11 óráig adhattak volna be mindazok a hazai iparosok, akik erre megfelelő képesítéssel bírtak. Itt még nem szerepelt a hat villaépület, és azt gondolták, hogy az építési munkálatok augusztus 1-jén megkezdődhetnek, majd 1910. november 15-ig „*teljesen készen, kifogástalan állapotban átadhatók*” lesznek.

¹⁸ BKMÖL IV. 1908/b. 1314/1920. (14 445/1910. sz. iktatott irat.)

¹⁹ SÜMEGI György, 2009. 52. sz. irat, 97–98. o.

²⁰ Uo. 50. sz. irat, 95. o. Hermann Lipót naplójegyzete 1910. szeptember 14-éről.

maga is foglalkozik, és annak házilag való elkészítését rendelte el. (Kecskeméten 1897-től városi villanytelep működött.) A beérkezett ajánlatok végösszege 204 761 korona 10 fillér lett. A közgyűlés döntött végül a hatodik villa felépítéséről is (a versenytárgyalás ugyanis csak 5 villa építésére lett kiírva). Ennek építési költségét 20 000 koronában állapította meg. A művésztelep végleges építési költségét pedig 227 261 korona 10 fillérben állapították meg, amelynek fedezetét teljes egészében kölcsönből kívánták biztosítani.²¹ Ilyen előzmények után kezdődhetett meg a városi Műkertben a művésztelep épületeinek építése, és ezek után a döntések után indulhatott meg az építési napló vezetése is.

Az építési napló

A kiegyezést, majd a „*köztörvény hatóságok rendezését*” (1870. évi 40. tc., 1872. évi 36. tc., 1876. évi 6. tc.) követően a műszaki adminisztrációs ügyek intézését a megyéknél és a törvényhatósági jogú városoknál a mérnöki hivatalokra bízta. A törvényhatósági jogú városokban, így Kecskeméten is, párhuzamosan működött a mérnöki hivatal és az engedélyezési jogositvánnyal rendelkező tanács. Kecskeméten már 1881-ben megalkotta a közgyűlés az építkezési szabályrendeletet, amelyben rendelkeztek sok mindenről egy építkezéssel kapcsolatban, pl. a benyújtandó tervrajzok fajtáiról, méretarányairól stb. Az építési napló vezetéséről azonban nem esett szó.

Az építési naplók vezetését ugyanis a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium az állami mérnökök számára 1883-ban írta elő. Más törvényhatósági jogú városok példája²² is mutatja, hogy az építési naplók korai formájukban az időjárásra, az elvégzett munkára, annak helyére, a munkások számára vonatkozó adatokat és a vállalkozónak adott utasításokat tartalmazták. (Az adatok a későbbiek során a felhasználóknak adott utasításokat tartalmazták.)²³

A száraz műszaki adatokon, tényeken túl azonban sokszor érdekes eseményeket, különös problémákat, az építkezést hátráltató körülményeket is megfogalmaztak az építési naplókban. Erre példa a kecskeméti művésztelep építési naplója.²⁴

Az építési napló vezetése 1910-ben egy „*meleg, napos*” szeptember 22-én, rögtön azon közgyűlés után kezdődött, ahol a versenytárgyalás nyerteseiről döntöttek. Ezen a napon tüzték ki az első épület, a műterembérház határvonalát. Építési irodának a műkerthi vendéglős egyik szobáját rendezték be. Az új, leendő épületek közelé-

²¹ BKMÖL IV. 1903/a. 1910. szeptember 20. 286/1910. számú határozat.

²² A Közmunka- és Közlekedésügyi Miniszter 1883. évi 11 016. számú rendelete. Rendeleték Tára 459. o.

²³ DÓKA Klára, 1997. 3–13.o. Ma már sokkal részletesebben fogalmazza meg a követelményeket az építési napló formai és tartalmi részét illetően a hatályos rendelkezés: a 290/2007. (X.31.) Korm. sz. rendelet.

²⁴ Az építési napló levéltári jelzete: BKMÖL IV. 1914/b. Kecskemét Város Mérnöki Hivatalának iratai. Segédkönyvek és nyilvántartások. 2. sorozat Építési naplók: A Kecskeméti Művésztelep építési naplója 1910–1911. A művésztelep egykötetes építési naplóján kívül a lovassági laktanya egy- és a városháza háromkötetes építési naplója maradt meg – ugyanezen irategységen belül – levéltárunk őrizetében.

ben anyagraktárt és szerszámkamrát kezdtek építeni, gödröt ástak mésztoltásra. Az első nap kettő munkavezető, 16 napszámos, kettő kőműves és egy kőművestanonc dolgozott.

A napló vezetését kissé nehézkes, de olvasható kézírással ifjú Gulyás János építőmester, vállalkozó kezdte el. Ő volt mai kifejezéssel élve – a kivitelező. (Gulyás 1903-ban szerzett iparüzési jogot mint építőmester, neve az 1706/1903. sz. alatt szerepel az iparlajstromban.²⁵ Általában 2–3 segéddel dolgozott. Csak nagyobb építkezések alkalmával fogadott maga mellé nagyobb számban segédeket, mint pl. 1929-ben, amikor 25 segédet, és 1936-ban, amikor 14 segédet foglalkoztatott. A Kecskeméti Ipartestület iratai között 1936-ig találkozzunk nevével. 1910-ben még fiatal mesternek számított.)

Három napig tartott a műterembérház alapjainak kiásása a naplóban feltüntetett rajz szerint. Ezt követően kezdtek meg a dongaboltozatos pince téglából való kirakását. Megrendelték Reiszmann Sándor helybeli lakatostól a pince falaiba és a dongaboltozatokba szerelendő falkötő vasakat. Úgy az alapot, mint a pincefalakat, fehér mészhabarcba falazták. A negyedik napon kezdtek meg Iványi Grünwald Béla és Falus Elek lakóházának alapozását. Ezen a napon már a két munkavezetőn kívül hét kőművest, egy kőművestanoncot, 26 napszámot, hét napszámos fiút, négy napszámos nőt és egy éjjeliőrt foglalkoztattak. A művésztelep létesítésével kapcsolatos közigazgatási iratok között megmaradtak olyanok, amelyekből név szerint kiderül, kik voltak azok a kőművesek, akik az építkezésen dolgoztak (többek között: Szalai Béla, Herczeg Nándor, Bodor István stb.), kik voltak az ácsok, az állványkészítők, sőt a napszámosok, tanoncok neve is fennmaradt.

A 95 lapszámos építési naplóban az első naptól kezdődően, minden napra található bejegyzés. Még a vasárnapokat is bejegyezték azzal a szöveggel, hogy: „*vasárnap, munkaszünet*”. Rendszeresen található a naplóban az időjárásra – mint a munkamenetet befolyásoló tényre – vonatkozó bejegyzések. 1910. szeptember 27-én, pl. ez: „*Esős idő – délután a munka szünetel*”.²⁶ Az építés megkezdésétől (szeptember 22-étől), az év végéig, december 31-éig, az időjárás miatt (eső, vagy decemberben a havazás, a hideg miatt) 10 napot állt az építkezés.

A következő napokon éppen az esőzés okozta nehézségekkel kellett számolniuk az építőknek, mert pl. az Iványi- és Falus-lakóház helyén ázott gödrökből a vizet ki kellett merniük. Új vízárkot készítettek az esővíz elvezetésére.

Október 1-je és 5-e között folytak az Iványi Grünwald lakás alapozási munkái. Az építési naplóban Gulyás rögzítette a tervtől eltérő munkafolyamatokat is. Pl. Október 1.: „*Szivessy műépítész úr elrendeli a Falus lakóháznál a műteremnek 1,00 méterre való szélesebbre való készítését, és így szélesedik a mellette lévő kamra is. A már előbb kiásott alap betöltendő*”.²⁷ (A bejegyzést Szivessy Tibor aláírásával és bélyegzőjével hitelesítette.) Az alapozási munkák közepette, 1910. október 8-án művészek látogattak Kecskemétre és megnézték az épülő művésztelepet. (Itt volt többek között Kisfaludy Stróbl Zsigmond, Major Jenő, Kiss Rezső, Pólya Tibor,

²⁵ BKMÖL IV. 1916. Kecskemét város I. fokú Iparhatóságának iratai. B iparlajstrom 1903.

²⁶ BKMÖL IV. 1914/b. A Kecskeméti Művésztelep építési naplója 1910–1911. 5. o.

²⁷ Uo. 6. o.

dr. Löwengard Gyula, dr. Hunyor István, dr. Karczag László, Jeszenszky Sándor.)²⁸ Másnap megjelent Lechner Ödön, aki a művésztelep megtekintése mellett a tervezett víztorony és Rákóczi-emplémmel kapcsolatos megbeszéléseket folytatott Kada Elek polgármesterrel.

Naponta beírta az építésvezető az építési naplóba, hogy melyik épületnél hol tartanak a munkálatok. Egy hónappal az építkezés megkezdése után kezdték meg a Ferkai-, Réthy- és Jánszky-villák helyeinek kitűzését.

Az építési naplóba azok az úgymond „közlések” is bekerültek, amiket Gulyás János a művezetőséghez intézett. A művésztelep építésénél a „művezetést” (műszaki vezetést) Jánszky Béla és Szivessy Tibor vállalták fel. Október 20-án Gulyás a következőket írta: „*Tekintetes Művezetőség! Városi téglagyárból szállított téglák egy része egészen piszkos, (ezek kihagyása úgy lenne lehetséges, ha a téglagyárban a felső és alsó rétegek a rakásokból külön rakatnának és az épületre nem szállítatnák), szükségesnek tartom ezen bejegyzésem, mivel ezen piszkos, salétromos téglák később is kiütnek a falon, foltokat hagynak a falon [...] az ebből származó hibákért, kár- és kellemetlenségért sem anyagi, sem erkölcsi felelősséget nem vállalok. Ifj. Gulyás János.*”²⁹

Október 21–26. között tartott a Réthy-, Ferkai- és Jánszky-lakóházak alapjainak kiásása, közben ezzel párhuzamosan folyt az egyemeletes műterembérbház falazása. Október végén, november elején négy napig nem dolgoztak az építkezésen: október 30. vasárnap volt, 31-én „*esőzés folytán munkaszünet*”-et tartottak, november 1-jén ünnep volt, 2-án ismét eső miatt állt a munka. November 3-án Szivessy ezt írta a naplóba: „*Vállalkozót felhívom a kedvező időjárást lehetőséghez képest használja ki, s az épületeket iparkodjon minél előbb tető alá hozni.*”

November 5-én Gulyás János ismét a téglák minőségére panaszkodott, a korábbihoz hasonló tartalmú bejegyzést tett az építési naplóba. Szivessy Tibor, aki rendszeresen ellenőrizte az építkezést, az építési naplót is folyamatosan olvasta, kézjeggyével ellátta és megjegyzéseket fűzött az ott olvasottakhoz, válaszolta: „*Fölvívom Gulyás építőmester urat, hogy személyesen – mint építővállalkozó – jelentse be a városi mérnökségnél a tégláknak hibáit és silány minőségét Varga³⁰ ellenőrző mérnök úrnál, valamint a téglagyárban jelentse be ezt Gulyás úr!*” Ugyanakkor a naplóvezetési hiányosságokat is szóvá tette Szivessy, mikor arra hívta fel az építőmestert: „*munkáslétszám hol maradt?*”³¹ Az ipar felügyelőségtől időnként kijöttek ellenőrizni a munkát. November 10-én az állványokat vizsgálták meg, de kifogást nem tettek.

Egy héttel később, november 18-án Szivessy Tibor a következőket írta a naplóba: „*Építkezéseket felülvizsgáltam. Rendszerben folyik. A Falus-féle villa pincéjében víz van két hete. Ajánlatos volna a Művésztelep környélinek összes vizes csatornáit, gödreit levezetni, s rendezni, nehogy a villák pincéi állandóan víz alatt álljanak az*

²⁸ Hermann Lipót naplójából idézi Sümegi György. SÜMEGI György, 2009. 55. sz. irat, 102. o.

²⁹ BKMÖL IV. 1914/b. A Kecskeméti Művésztelep építési naplója 1910–1911. 11. o.

³⁰ Varga Adolf városi főmérnök volt, aki az építető város részéről látta el az ellenőrzési feladatokat.

³¹ BKMÖL IV. 1914/b. A Kecskeméti Művésztelep építési naplója 1910–1911. 18. o.

esős idők alatt.”³² Csak november 20-án kötötték meg a megbízási szerződéseket a vállalkozókkal. Ezekben építési határidőnek 1911. augusztus 1-jét jelölték meg. Ennek túllépéséért napi 200 korona kötbér fizetésére kötelezték őket.³³

December 7-én kezdték az Olgyay-villa alapozását, a műterembérbéhnál ekkor már a tetőkötés volt napirenden. Szivessy bejegyzése: „*A műterembérbéhhöz szükséges cserepeket építómester úr ne rendelje meg, amíg nem választom ki és fogadom el a munkát.*”³⁴ 1910 utolsó napjaiban a műterembérbéhzon a tetőállítás, az Olgyay-épületnél a földszinti falazás, a Réthy-épületen a tetőállítás volt soron. (December 30-án, 31-én a havazás, 1911. január 1-jén újév napja miatt szünetelt a munka.) 1911. január elején kezdték a tetőkészítést a Réthy- és Jánszky-villákon, a műterembérbéhzon a tetőcserepek felrakását.

Gulyás építómester azon túl, hogy az egymás után elvégzett munkafolyamatokat bevezette az építési naplóba, olyan adatokat is bejegyzett, mint pl. az épületeken lévő nyílások mérete, a falkötő vasak hossza, a vasgerendák kétszeri minimumos mázolósa (a korrózió megakadályozása végett).

Az építkezés nem kis gondot okozott a Műkert főkertészének, Bajnóczy Károlynak, aki gondjait szóvá tette Varga Adolf városi mérnöknek. A probléma bekerült az építési naplóba is: „*a vállalkozó fuvarosai össze-vissza járnak a kocsikkal – írta Bajnóczy – és összevágják a fák gyökérzetét, sőt a fák törzseit is megrongálják.*” A főmérnök maga győződött meg a dolgról és a következőket jegyezte be az építési naplóba: „*felhívom vállalkozót, hogy fuvarosainak csakis a kijelölt utakon való járást engedje meg, ezt a legszigorúbban ellenőrizze és tartassa be, mert ellenkező esetben az így előálló károkért egyedül fővállalkozót fogom felelősé tenni.*” Gulyás János így reagált az utasításra: „*Fentebbi bejegyzése tisztelettel van szerencsén megjegyezni, hogy a kert belső útjai el vannak korlátokkal zárva, fuvarosaim össze vissza nem járhatnak. Az építkezéshez vezető utak bármely szűkek is, épp utasításaim eredményeként [. . .], a fák teljesen épek, rajtuk sérülés nincs. Az épületek körül, ahol már összetömörül minden anyag, legnagyobb óvatosság és figyelem mellett is megtörténik, hogy a sűrű ültetésű fák és bokrok körül a kikerülhetetlenek törzse meghorzsolódik, vagy a kinyúló gallyak letörnek. Tek[intetes] Művezetőség nagybecsű felhívására hatványozott mértékben óvakodunk a legkisebb rongálástól is, de mint minden építkezésnél, ha a piactéren van is, helyet adnak, úgy itt is szükség van lerakodó helyre és kocsijáratra. Felelősséget pedig kizárólag az én fuvarosaimért vállalhatok, más idegen kocsira fel nem ügyelhetek, valamint azok nekem szót fogadni sem tartoznak, a műkertbe pedig nem csak az én fuvarosaim járnak.*”³⁵

1911. január 27-ére készült el a műterembérbéhz cserépfedése, az ácsok a Ferkai- és Falus-villa fedelét állították. Január 31-én 9 fokos hideget jegyzett fel a naplóban az építésvezető, február elején hó is esett, a munka majd két hétig szünetelt. Február 20-án folytatták a Grünwald-, Réthey-, Ferkai- és Jánszky-épületeken a falazást, tűzfalkészítést, a Grünwald- és Olgyay-villán a tetőkötést. Február végén már a kéményfalazásoknál tartottak. Március közepén folyt a tetőoromszegések és csatornák elhe-

³² BKMÖL IV. 1914/b. A Kecskeméti Művésztelep építési naplója 1910–1911. 22. o.

³³ BKMÖL IV. 1943. Kecskemét város által kötött szerződések gyűjteménye. 7289. sz. szerződés.

³⁴ BKMÖL IV. 1914/b. A Kecskeméti Művésztelep építési naplója 1910–1911. 27. o.

³⁵ Uo. 36. o.

lyezése a villákon, elkészült a műterembérház belső vakolása. Ekkor az épületeken egy főpallér, hét segédpallér, kilenc kőműves, kettő kőművestanonc, négy bádogos, 32 ács, kettő állványozó, egy éjjeliőr, 12 napszámos, négy fiú és kettő nő napszámos (összesen 70 ember) dolgozott.

A mázolómeister azonban nem kellő odafigyeléssel végezte munkáját, mert Gulyás építési vállalkozó a következő kérelmet intézte a művezetőséghez a napló szerint: „*Tisztelettel kérem tek[intetes] Művezetőséget szíveskedjen a mázolómeistert figyelmeztetni, hogy fazsindelyfedelek mázolását akként eszközölje, hogy a létrákat ne szegezze a tetőn, a bádogcsatornához se támassza, a zsindely a szegezéstől elhasad és kilyukad, a csatornát pedig elgörbítik.*”³⁶ Az így keletkező károkért az építésvezető felelősséget nem vállalt.

1911. március végén a műterembérház és a villák pincéjében talajvíz jelent meg. Az építésvezető úgy rendelkezett, hogy minden pincét a talajvíz szintjéig fel kell tölteni. (Április végéig dolgozott 8 napszámos a víz kimerésén.)

Április elején a főépület külső vakolásával, belső rabcifalal készítésével foglalkoztak, a villákban folyt a belső vakolás és készültek a lépcsők. Ekkor szállította ki a vízvezeték és csatornázási vállalkozó az öntöttvas és kőagyag csöveket. A hónap közepén ifj. Gulyás János az ablakokat sürgette a művezetőségnél. „*Tisztelettel kérem – írta az építési naplóba – tek[intetes] Művezetőséget a műtermekre alkalmazandó fazonvas ablakokat kiszállíttatni szíveskedjen, ezek nélkül a tokokat elhelyezni és befalazni nem lehet, így sem az épületek külsejét bevakolni és meszolni, sem pedig az épületek belsejét elkészíteni nem lehet. A helyiségekbe pedig műpadló jön, amit csak a festés után lehet készíteni – így a munkákkal elmaradunk, félünk, hogy a kitűzött határidőre nem lesz lehető az épületeket befejezni és átadni. Kecskemét, 1911. április hó 15. Ifj. Gulyás János.*”³⁷

Építés közben néha módosításokat kellett tenni az építőknek. Pl. a Falus-épületen az emeleti szobát nagyobbítani kellett a helyszínen adott utasítás szerint. Az Olgyay-villán külső pincelejárót kellett kialakítani, ehhez nyílást kellett bontani. 1911. április 26-án a műterembérházon folyt a cserépfedés, a festőiskola épületén vasbeton munkák voltak soron. Április 26-án Jánszky megvizsgálta az építkezést és a következő bejegyzést tette: „*Fölszólítom Lacfi és Reiszmann urakat, hogy a már bejárt és megrendelt munkákat annál is inkább szállítsák le lehető legrövidebb idő alatt, mert az ebből a késésből eredő károkért őket tesszük majd felelőssé.*”³⁸

Gond volt a vízvezeték-szerelőkkel is. Április 28-án Jánszky újabb bejegyzést tett: „*Műterembérházon vízvezeték-szerelők mai napon munkáikat teljesen beszüntették, a kiküldött szerelő munkaképtelennek bizonyult. Felszólítjuk a Kórház Felszerelési Vállalat Rt.-ot, hogy a munkákat kellő számú szakértő munkással kezdje meg ismételten és folytassa úgy, hogy a felszerelések legkésőbb jövő hó 20-ig teljesen befejezést nyerjenek, – munkáikkal már eddig is nagyon hátra maradtak, ebből származó károkért anyagilag is felelősek lesznek.*”³⁹

³⁶ BKMÖL IV. 1914/b. A Kecskeméti Művésztelep építési naplója 1910–1911. 50. o.

³⁷ Uo. 56. o.

³⁸ Uo. 60. o.

³⁹ Uo. 61. o.

Május elején külső-belső vakolási munkák folytak, a villáknál pincelépcsőket készítettek, teraszokat betonoztak. A műterembérház lépcsőház homlokzatára a tervezett dombormű helyett díszes falfestés készült.

Május végén Gulyás János sokadszorra jegyezte be a naplóba az ablaktokok hiányát: „ezek hiánya miatt – írta – az építkezés megakad és a befejezési határidőre elkészíteni képtelenség, az átadástól kb. 55–60 munkanap választ el, mely idő alatt még túl sok aprólékos munkát is kell végezni. Kérem a pallótokos ajtók szállítását és az összes ajtók felszegezését, hogy a szobafestő munka készülhessen, mely munka elkészülte után az azbesztpadlókat készíttethetem. Az összes iparos munkának már most a legnagyobb erővel kell haladni, különben a kiszabott átadási határidő betartásáért sem anyagi, sem erkölcsi felelősséget nem vállalok.”⁴⁰

1911. május 30-ától más kézírással vezették az építési naplót. A bejegyzések aláírója Gazdik. (Nem sikerült kideríteni, ki volt ő és miért vette át a napló vezetését.) Dániel József újságíró 1911. június 3-án járt Kecskeméten és a művésztelepen látottakat így örökítette meg. „A telepen nyolc épület készül [...]. Az épületek megkapóan szépek már most is, pedig még meglehetősen nyers alakban állanak előttünk. Magyaros motívumban készülnek, de azért teljesen modernül.”⁴¹

Június 2-án adta ki a munkát Varga Adolf városi mérnök Pásztor és Társa villanyszerelési vállalkozóknak. (A vezetékek a műterembérházon szabadon, a villákban „Bergmann”, egyes helyeken pedig kézzel burkolt csövekben kerültek elhelyezésre.) Még június 10-én is sor került egyes épületeknél átalakításokra. Külön kiemelték a naplóban, hogy ezek „Kada Elek polgármester beleegyezésével” történtek. Pl. Grünwald Béla házánál a hall és a veranda közötti kétrétegű üvegfalat kellett elbontani, az ajtónyílást befalazni. Itt a konyha átalakítására is sor került. A Falusvilla műtermének padlózatát kellett megemelni.

1911. június 14-én Gazdik a következőt jegyezte be az építési naplóba: „Kovács József helybeli szobafestő és mázoló mester bejelentette, hogy a szakmabeli segéd-munkások a hétfőn (június 12.) sztrájkba léptek.”⁴² Erről a helyi sajtó is beszámolt. „Sztrájkolnak, a mázoló. Ma reggelre az összes kecskeméti szobafestő és mázoló munkások sztrájkba léptek és az építkezéseken megakadt a munka. A sztrájknak nem annyira a munkadíj követelés az oka, mint inkább elvi kérdések. Többek közt munkaellenőrző bizalmi férfiak elismerését, a tanoncok számának korlátozását kívánják a munkások. A sztrájkot úgy látták tervszerűen készítik elő a munkások, mert éppen

⁴⁰ BKMÖL IV. 1914/b. A Kecskeméti Művésztelep építési naplója 1910–1911. 61. o.

⁴¹ Megjegyezte továbbá, hogy „Legnagyobb a műterembérház. Ebben kilenc festő kap lakást. Minden lakás műteremből, szobából, előszobából és fürdőszobából áll [...] a festők a lakásokat már bútorozva veszik át [...] a lakásbér egy-egy ilyen lakásért hónaponként legalább 36 korona, ami művésztelepen meglehetősen sok.” (Nagybányán 20–22 korona volt a lakbér.) „Az épülő hat villát hat művész foglalta le: Iványi Grünwald Béla, Jánszky Béla, Ferkai Jenő, Csók István, Olgyay Ferenc és Falus Elek.” (Később Csók István helyett Réthy Károly lett a villa.) Dániel leírta, hogy „művészek rengeteg számban jelentkeztek külföldről is.” Értesülése szerint „Több, mint egy éve Kecskeméten van Iványi Grünwald Béla, Falus Elek, Perlott Csaba, Bornemissza Géza, Ferkai Jenő, hosszabb idő óta Jánszky, Olgyay.” – Dániel József: A kecskeméti művésztelep. Budapesti Hírlap, 1911. július 3. 12–13. o. Teljes terjedelemben közli: SÜMEGI György, 2009. 73. sz. irat 130–133. o.

⁴² BKMÖL IV. 1914/b. A Kecskeméti Művésztelep építési naplója 1910–1911. 73. o.

*azt az időt használják fel, mikor már az épületek befejezéshez közel állnak, és így a munkaadókat bármilyen követelések elfogadására kényszeríthetik. Békéltető biztosság ugyan megkezdte az egyeztetést, de úgy látszik nem lesz béke, és nem lesznek készen a paloták.*⁴³

1911. június 19-én ismét Gulyás János bejegyzése olvasható a naplóban. Általában az előlépcsők és mellvédkorlátok kivételére kért utasítást a művezetőségtől. „Munkáim haladásában – írta – az iparos munkák lassú haladása következtében egészen fel vagyok tartva, úgy hogy munkásaim nagyobb részét csupán azért tartom, hogy ami elhelyezendő tárgyakat szállítanak, azonnal kézbe adhassam [...]. Ha ez így folytatódik, kénytelen leszek a munkát beszüntetni. Ami a befejezési határidővel illi, mint régebbi bejegyzésemben írtam, ezek után ismét kijelentem sem erkölcsi, sem anyagi károsodásért felelősséget nem vállalok, kérek helyszíni szemlét tartani a következmények alól teljesen felmenteni, sőt az előálló károsodásomat megállapítani kegyes legyen.” [ti. a művezetőség.]⁴⁴

Június 27-én kezdte meg Laczy István asztalos öt segéddel az asztalosmunkákat, még akkor sok épületben hiányoztak ajtók. A „Bergmann” csövek lefektetése is lassan haladt. Június 5-én az ismét megjelent talajvízzel küzdöttek a festőiskola épületénél.

Itt tartottak a munkálatok, amikor július 8-án egy szokatlan bejegyzés került a naplóba: „Az elmúlt éjjel földrengés volt, jelentékeny károkat okozva. A mai nap délelőttjén senki sem dolgozott.”⁴⁵

1911. július 8-án, éjjel 2 óra 10 perckor földrengés rázta meg Kecskemétet. Mindössze 20–25 percig tartott, de nagy riadalmat és még nagyobb károkat okozott. (Hajnali 3–4 óra között még kettő kisebb rengés követte.) Emberéletet nem követelt, de majdnem minden épület megrongálódott: a városháza, a templomok, a laktanyák, az iskolaépületek, az épülőfélben lévő új paloták (az evangélikus bérház, a Népbank épülete, a katolikus bérházak, a kaszinó és a Gazdasági Egylet Rákóczi úti épülete stb.). „[...] pocsékká volt téve minden épület” – jegyezte meg egy kortárs.⁴⁶ A Beretvás Szálloda annyira megrongálódott, hogy be kellett zárni. A magánházaknál a falak megrepedeztek, sok helyen bedőltek. A kár a becslések szerint meghaladta a 10 millió koronát. Kada Elek polgármester és a város vezetői azonnal hozzáláttak a károk felméréséhez, a helyreállításához segélyért és államkölcsönért folyamodtak a kormányhoz. (6 millió korona államkölcsönt kértek 30 éves visszafizetési határidővel 3,3–4%-os kamatra, 2 milliót a város középületeinek, 4 milliót a lakosság kárainak helyreállítására.) Felhívták a város lakóit, hogy jelentsék be segélyre, vagy államkölcsönre való igényüket. Július 10. és november 1. között 1106 kérelem folyt

⁴³ „Sztrájkolnak a mázolóknak”. Kecskeméti Lapok, 1911. június 13. 2. o. A palotára való utalás azt jelenti, hogy ekkor épültek a város, az egyháznak, a pénzügyintézetek városközpontú impozáns épületei: A Rákóczi úton a Kaszinó és a Gazdasági Egyesület épületegyüttese, a Szabadság téren az evangélikus bérház, a Református Jogakadémia, az Iparhitel-intézet és Népbank, a katolikus bérház, az Arany János utcában a katolikus bérház.

⁴⁴ BKMÖL IV. 1914/b. A Kecskeméti Művésztelep építési naplója 1910–1911. 75. o.

⁴⁵ Uo. 78. o.

⁴⁶ „Kecskemét város gyásza. A nagy földrengés 1911. évi július hó 8-dikán.” In: Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1912. évre. 290. o.

be államkölcsonre 5 327 905 korona értékben, és 2019 egyén kért 1 millió 428 ezer korona segílyt. 70 000 lakos élt ekkor Kecskeméten 16 000 háztartásban 12 000 ház- és tanyatulajdonosként.)⁴⁷

A művésztelepi építkezést sem kímélte a földrengés. Július 10-én Gazdik tüzezes vizsgálat alá vette az épületeket. A villáknál az összes kémény megrepedt, némelyik a repedés felett elfordult. Az összes villában a szerkezeti, a téglá- és rabcifalakon kisebb-nagyobb repedések keletkeztek, ezek mentén a vakolat lehullott. A műterembérház homlokzatán Perlott Csaba Vilmos festő által festett képek megrongálódtak, nagy felületen leváltak, a fennmaradt részek megrepedeztek.

Gazdik az olyan helyeken, ahol a repedés a falak testében is észlelhető volt (pl. téglatorések), a repedési vonal mentén kb. 45 cm szélességben a falat alulról felfelé kibontatta és egész vastagságban portland cementbe falaztatta. A festőiskolán csak a téglából épült homlok- és végfalakon történtek repedések, eltolódások, a cserépfedés azonban teljesen használhatatlan lett, újra kellett készíteni. A műterembérházon az összes kéményt a veszélyes részekig le kellett bontani, majd mind a négy sarkukon szögvas keretbe foglalták. Mivel az épületen a jobb- és balszárnynon lévő nagy oromfalak kihajoltak kb. 5 cm-rel, ezek visszahúzására 6–6 db 2 cm átmérőjű kontracsavaros vaspántot alkalmaztak. Ugyanebben az épületben az összes műteremben, az előterekben a falak megrepedtek, kivéve a portland cementbe rakott pillérek. A lépcsőfokok egymástól elváltak, az élek megrepedtek. Az épület jobb- és balszárnján a földszint feletti földében 4 db téglalobozat lecsúszott. A homlokzat 40%-át újra kellett vakolni.⁴⁸

Július 10-étől október végéig folytak a javítási, helyreállítási munkák. Ifj. Gulyás János az építési napló bejegyzése szerint közölte a művezetőséggel, hogy a műterembérház épületében beállt károk helyreállítását az általa korábban végzett munkában 14 000 koronáért hajlandó elvállalni.

A festőiskolánál a nyugati végfalakat le kellett bontani egészen a szigetelő aszfaltlemezig és 33 cm vastagságban portland cementbe falazták. Az összes repedést falkiváltással javították. Minden villán „Koch-féle” kéménytoldót alkalmaztak. A villákban a dolomit padlóbeton is megrepedezett a földrengés következtében, javításukat augusztus 24-én kezdték meg. Augusztus 26-án villám csapott be az Olgyay-villába, megrongálta a tetőszerkezetet. Szeptember elején a villákon folytak a javítások, de már szerelték a fürdőkádakat, a takaréktűzhelyeket falazták, virágtartókat készítettek és a villanyszerelés is folyamatban volt.

Ifj. Gulyás János október 5-én a következőket jegyezte be az építési naplóba: „Tek[rintetes] Művezetőség! Tisztelettel van szerencsém bejelenteni, hogy a Dolomentes Hézagmentes Padlógyár Rt. Gyárépülete leégett, ki a hézagmentes padlóburkolást készíti, így a munkák befejezésében késlekedés áll be akaratumon kívül.”⁴⁹

⁴⁷ „Kecskemét város gyásza. A nagy földrengés 1911. évi július hó 8-dikán.” In: Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1912. évre. 289–320. o.

⁴⁸ BKMÖL IV. 1914/b. A Kecskeméti Művésztelep építési naplója 1910–1911. 80–91. o.

⁴⁹ Uo. 94. o.

Október közepén, a helyreállítások után, a befejezéshez közeli állapotban még mindig történtek módosítások az egyes épületeken a tervekhez képest. Pl. a Jánszky-villánál a bejárat melletti kész padot, amely felett tető és hátvéd is volt, el kellett bontani, helyette a virágtartót hosszabbították meg. Október végén kezdte meg a kályhás a cserépkályhák állítását, elsőként a Ferkai-villában. November 15-én az összes azbesztpadló elkészült. A Villanszerelési és Kórház-berendezési Vállalat azonban november 20-án még mindig nem volt kész a munkáival, sőt december 11-én az építési napló szerint: „Kórház-berendezési Vállalattól az összes vízelzáró csapokat felszedik, mivel az előbbieket használatuk nem voltak.”⁵⁰

1911. december 11-én történt az utolsó bejegyzés az építési naplóba. Gulyás János a következőket írta: „Tek[intetes] Művezetőség! Kórházfelszerelési Vállalat által készített víztartályok a műterembérbház tornyában elh[elyezett] folyik, átázta a mennyezetet, sőt a falakat is, különösen a földszinti falakat, ha ezen ázásból eredő károk később mutatkoznak, azok kijavítása, ill. szárassá tételéért, vagy famennyezetben beállható korhadások helyreállítását magamra nem vállalom. 1911. december 11. ifj. Gulyás János.”⁵¹

Itt ér véget az építési napló. Bár az építési napló vezetésével kapcsolatos rendelkezés előírta, hogy az építés minden munkafázisáról, annak befejezéséről, a műszaki ellenőrzésről, az átadásról végig meg kell tenni a szükséges bejegyzéseket, a levéltárban őrzött napló befejezetlenül, lezáratlanul maradt fenn. (Maga a kötet nem telt be, tehát még továbbvezethették volna.) Hogy miért nem került sor a napló lezárására, nem tudni. Mi lett a javításokkal, mikor fejezték be teljesen a munkákat, megtörtént-e az ellenőrzés, vagy mikor volt a hivatalos átadás, ez tehát az építési naplóból sajnos, nem derül ki. Tény az, hogy a Kecskemétre települt művészek 1912 tavaszán tudták csak birtokba venni azokat, ekkor tudtak beköltözni. Hermann Lipót naplójában 1912. április 8-án Kecskeméten tett látogatásáról ezt jegyezte fel: „Kecskeméten 3 napig voltam. Grünwaldék már villájukban élnek, kellemes hely.”⁵² Július elejére pedig már annyira megsokasodtak itt a művészek, hogy alig fértek el.⁵³

A művészettörténész szemével így festett az elkészült művésztelep: „A gondozott, ligetes-fás, virágágyásokkal tarkított környezetben egymáshoz lazán kapcsolódó, vörös cserepes, magas tetős villák, az egész együttes angolos elővárosi jellege, a művészetek ligete, kis síksági – alföldi Árkádia hangulatot árasztott. A közös műterembérbház főhomlokzata a nyitott loggiás felső folyosóval, a kissé előreugró körkialátós toronnyal, a másik oldalon a nagyméretű műteremablakok fölötti három plusz két kiugró sarokoromzattal hatásos és egyúttal frappáns építészeti formát kapott. A festőiskola – a közös műterembérbház és villák közötti építési fokozatban – ugyan-

⁵⁰ BKMÖL IV. 1914/b. A Kecskeméti Művésztelep építési naplója 1910–1911. 95. o.

⁵¹ Uo. 97. o.

⁵² SÜMEGI Görgy, 2009. 87. sz. irat, 147. o.

⁵³ Iván Ede: Kecskeméten. Pesti Napló, 1912. július 7. 37. o. Közli: SÜMEGI György, 2009. 99. sz. irat, 158–159. o.

csak egyszerű kialakítású. Az északi oldalon három beépített, nagyméretű ablakkal volt megvilágítva, felső térelzáró szerkezetét maga a nyitott fedélszékes nyeregtető képezte. Tetőkialakítása, ahogyan az egész már-már, festői megoldásokat tükrözött. Az egyszerűen, ám mégis díszítési célból megfaragott faereszek, szegőlécek alkalmazása egyértelműen a Fiatalok csoport⁵⁴ egyidejű építőművészeti törekvései sorába állítja a kecskeméti épületeket.”⁵⁵

⁵⁴ XX. század eleji magyar építészeti csoport.

⁵⁵ SÜMEGI György, 2002. 164–169. o.

IRODALOM

- DÓKA Klára
1997 Terviratok és tervrajzok a törvényhatóságok levéltáraiban (1870–1949). In: Levéltári Szemle, 1997. 3. szám 3–13. o.
- SÜMEGI György
[1996] A kecskeméti Művésztelep (1909–1944) és Alkotóház (1957–). Budapest.
- 2002 A Kecskeméti Művésztelep épületei. In: Művészek és Műtermek. Budapest.
- 2009 A Kecskeméti Művésztelep dokumentumai (1909–1919). Budapest.

A TERÜLETI TERVEZÉS BÁCS-KISKUN MEGYEI VONATKOZÁSAI A TELEPÜLÉSHÁLÓZAT-FEJLESZTÉS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA A TANÁCSKORSZAK ÉVEIBEN

A területi tervezés mint a népgazdaság fejlesztésének eszköze, az államszocializmus gazdaság- és társadalom-ideológiájának gyermeke. Kormány szerv soha ezelőtt nem dolgozott ki hasonló területi koncepciókat és a pártállami időszakot követően sem látott többé napvilágot ehhez fogható program. A térhálózati elképzelések háttérében elsősorban a népgazdaság érdekeit szolgáló törekvések húzódtak meg, de emellett a lakosság mindennapi életterét is magába foglaló új eszmék – ideológiái alapokon álló, idealizált falansztersémák, életidegen szovjet modellek – is helyet kaptak. A hatalmas erőfeszítések ellenére a településhálózat elemeit, azok évszázados kapcsolatrendszerét, belső működési viszonyait egyik pillanatról a másikra gyökeresen átformálni nem lehetett, még a korszak diktatórikus viszonyai között sem. A fejlődés fő irányaira, a települések életpályáira azonban képes volt hatást gyakorolni az állam. A közigazgatás-szervezés, településpolitika a szélsőségesen autokrata hatalomgyakorlat játéktere lett, amely egy végletekig kontrollált forráselosztási rendszert teremtett maga körül. A településalkotó közösségek szerveződése ennek keretein belül egy merőben új viszonyrendszerbe helyeződött át. A polgári kezdeményezés, a lokális gazdasági és politikai keretek úgyszólván állami „hatáskörbe” kerültek. A városok és községek fejlődését a fejlesztés, működését a működtetés fogalomrendszere cserélte fel. A hazai településhálózat sokarcúságát, emberi léptékét, múltjából gyökerező kulturális és földrajzi sajátosságait sematizáló ideák és a házigyári vasbeton urbanisztika szabványosított típustervei formálták egyneművé. A hazai településhálózatban bekövetkező legforradalmibb változások az iparosított régiókban az 1950–60-as évtized folyamán zajlottak, míg az alföldi és dél-dunántúli országrészek agrármúltú területein a következő két évtized alatt mentek végbe.

I. A területi tervezés tendenciái

1. A területfejlesztés az iparosítás szolgálatában

A parlamentáris intézményrendszer felszámolása, az ipari és kereskedelmi vállalatok államosítása, valamint a mezőgazdaságra nehezedő hivatali bürokrácia kiépülése a gazdasági erőforrások feletti teljes fennhatóság célját szolgálta. A politikai

fordulatot követően kiformalódtak a központilag irányított tervgazdaság intézményesült keretei is. A gazdaságpolitika új irányítói a felzárkózást a XIX. században megrekedt industrializmus eszméi alapján gondolták véghezvinni, egy „megkészt” kelet-európai ipari forradalom megteremtésével. A nehézipar alapjainak lerakását évszázadok szerves fejlődését átugorva szélsőséges radikalizmussal, hadigazdálkodásra emlékeztető módszerekkel kezdték meg a szovjetizált blokk országai. Az iparosítást, mint az osztályegyenlőség és általános jólét egyedül üdvözítőnek tekintett célját, egy olyan időszakban emelték piedesztálra, amikor a beruházások lehetősége rendkívül korlátozott volt, azokat csak a lakosság életminőségének rovására lehetett végrehajtani.

A gazdasági tervutasítás modellje hívta életre az első országos településhálózati vonatkozású terveket, amelyek kezdetben kizárólag az ipartelepítés eszközei voltak. A területfejlesztés elméletének kidolgozását a Népgazdasági Tanács és az Országos Tervhivatal, valamint a fennhatóságuk alatt álló Területrendezési Intézet végezte el, amely 1949–1950 folyamán lerakta az elméleti alapokat. Ennek megfelelően a „vas és acél országát” tervgazdasági ciklusok szerint ütemezett beruházásokkal kellett felépíteni, amelynek feltétele volt az üzemi telephelyül kijelölt településállomány szükség szerinti átformálása. A területi tervezés alapját a települések népgazdasági funkciói jelentették, ehhez igazították a fejlesztési forrásokat is. A gazdasági hasznosság elve mentén kijelölték a településhálózat egyes osztályokba tartozó elemeinek céljait, feladatait, valamint ehhez kapcsolódóan meghatározták a területfejlesztés szükséges irányát. Eredményül a területi tervezés egy önálló, hierarchikus rendszerré állt össze, amely alapvetően a rendezési tervtípusok „leosztásának” alapja lett. Következésképpen egy vulgár-ökonómiai szemléletű, életidegen és falu-, tanyaellenes településhálózati politika született. A modellek első, átfogó változata, mondhatni archetípusa a hazai településeket funkcionálisan három nagyobb osztályba rendezte:

- I: országos jelentőségű városok, amelyek a mai fogalomrendszer alapján megegyeztek a regionális központokkal. Bács-Kiskun megye területén ide egyetlen várost sem osztottak be.
- II: városias szerepkörű települések csoportja, amelyek a tradicionális alföldi és dél-dunántúli mezőgazdasági területek centrumai, piacközpontjai közé tartoztak. A területi tervezés koncepciója alapján *„II. osztályba sorolt városok és községek a mezőgazdasági termelés politikai, gazdasági, igazgatási, szociális, kulturális stb. központjai, illetőleg ilyen központokká fejlesztendők. Ezért fejlesztésüket úgy kell szabályozni, hogy környékük (vonzási körük) mezőgazdasági lakosságának megszervezésére alkalmasak, szociális, kulturális igényeinek kielégítésére képesek legyenek [...] környékük (vonzási körük) mezőgazdasági felvevő piacává fejlődjenek.”*¹
- III: falvak csoportja. A tervzet alapján az e csoportba sorolt *„települések fejlesztését oly módon kell irányítani, illetve korlátozni, hogy egy új, a szocialista*

¹ Hajdú Zoltánt idézi Beluszky Pál. BELUSZKY Pál, 2003. 223. o.

termelés érdekeinek megfelelő község-hálózat kialakulásához vezessen”.² A III. osztályon belül a fejlesztési tervezet háromféle tervezési lehetőséggel számolt.

A „III. A” a helyi szükségleteiket önállóan ellátó települések csoportját képezte, amelyek kategóriájukon belül a megfelelő funkciókkal, intézményekkel látandók el. A „III. B” kategóriába sorolt községeket korlátozottan, kizárólag egy másik településsel együtt lehetett fejleszteni, távlati cél itt a kisebb falvak egybeolvasztása, összevonása volt. A legkisebb lélekszámú településeket a tervezet a „kiirtandó” C. csoportba sorolta. E községek „lélekszámuknál, gazdasági helyzetüknél, közlekedési adottságaiknál, területi elhelyezkedésüknél fogva nem illeszthetők bele a kialakítandó szocialista község-hálózatba és ezért nem is fejleszthetők [...]. A C csoportba sorolt települések területére építési engedélyt lakóépületre kiadni nem szabad. A jelentkező építési szándékot – kellő politikai felvilágosítás útján – a felé az A csoportba sorolt település felé kell irányítani, amelyhez a település kapcsolódik.”³

Az 1950-es évtized koncepciói a településhálózat egy további csoportja, a szórvány típusú tanyás térségek jövőbeli alakulását is meghatározták. Az elméleti oldal kidolgozására 1949 folyamán létrehozták a Tanyai Tanácsot. A szerv feladatát a városokkal valaha kölcsönös gazdasági, termelési, munkamegosztási kapcsolatban álló szórvány településtípus „megreformálása”, a tanyakérdés „megoldása” képezte. A Tanyai Tanács a hivatalos ideológiai vonalhoz illeszthető programot dolgozott ki, a kutatás alapvető feladatát a szocialista településmodellbe nem illeszkedő tanyai életforma felszámolásának módja, a hazai településhálózatból való kiiktatása jelentette⁴. A korabeli elképzelések szerint a külterületi szórványok nem voltak képesek az új típusú termelésszervezésnek megfelelni, nem tudták biztosítani a lakosság megfelelő életkörülményeit, továbbá a nagyüzemi mezőgazdaság térnyerését is hátráltatták. A destruktív tanyapolitika folytán a külterületi szórványterületeken a kommunális beruházások teljesen visszaszorultak, sőt, általános építési tilalom lépett életbe. A szórványok tanyaközpontokba terelésével, tanácsi igazgatásba szervezésével és a kollektivizálás ismétlődő hullámaival a tájhoz és mezőgazdasági kultúrához szervesen illeszkedő életforma rohamos tempóban kezdett kiveszni. Igaz, a Romány Pál vezette pártapparátus részéről Bács-Kiskunban a tanyás településekkel szemben némileg megértőbb, visszafogottabb politika volt tapasztalható, de a tanyavilág lakóinak mindennapi gondjain ez nem sokat javított.⁵

² BELUSZKY Pál, 2003. 223. o.

³ Uo. 224. o.

⁴ A „tanyák szétszórtságából eredő hátrányok” megszüntetése, a „közösségi élet kialakításának helyesen kiválasztott gócpontokba tömörítése” érdekében. Forrás: Katolikus Lexikon. Internet: <http://lexikon.katolikus.hu/T/Tanyai%20Tan%C3%A1cs.html> (2010. szeptember 4.)

⁵ „[...] a mai tanyai életnek, a 150 000-es lakosság tanyai életformájának előnyeit, hátrányait bírálunk, kritizálunk kell, és le kell vonnunk bizonyos következtetéseket [...]. El kellene végezni egy sajátos leltárt, melyben összegeznénk, hogy miben és milyen területen futottunk el, hol vagyunk viszont elmaradásban. Előrefutásnak tartom többek között az olyan tiltásokat, mint az építkezés, tatarozás, stb. [...] az igény ma is fennáll és törvényen kívüli állapotba hozunk embe-

Az elsőként megszülető, átfogó területi tervezési koncepció állami határozattá sohasem emelkedett, egyes elemeiben mégis évtizedre szólóan irányadóvá vált. Jelenünkig tartó pusztító hatása a magyar településhálózatban máig beforratlan sebeket ejtett, számos negatív előjelű és visszafordíthatatlan folyamatot indított útjára. Hatására egész térségek, falucsoportok marginalizálódtak, amellyel együtt az Alföldön meghonosodott nagy múltú életformák is rohamos visszafejlődésre és részben pusztulásra ítéltettek, a nagyobb településeken megvalósuló fenntarthatatlan, torzult irányú fejlesztések pedig súlyos, nehezen korrigálható urbanisztikai örökséget jelentenek.

Az 1960-as években újrainduló településhálózat-fejlesztési elképzelések alapjaiban megegyeztek a korábban kidolgozott koncepciókkal, bizonyos elemeikben, felfogásukban azonban lényegi módosításokat tartalmaztak. A megújított területfejlesztési modell paradigmája továbbra is településosztályozási kategóriákra épített, a gazdaság- és elsősorban az iparfejlesztés prioritásához kapcsolódott, ugyanakkor homlokterébe helyezte az ország kiegyenlített gazdasági fejlődésének igényeit is. A tervzetben 9 régióközpont (Budapest, Miskolc, Debrecen, Szolnok, Szeged, Pécs, Nagykanizsa, Székesfehérvár és Győr), 9 régió „társközpont” (egyike Kecskemét) és 80 alrégió központ kapott fontosabb szerepkört.⁶ A tanulmány végül az előző koncepcióhoz hasonlóan tervzetben maradt, nem vált hivatalos dokumentummá, de zsinórmértékül szolgált a későbbi területfejlesztések kidolgozásában. Elmondható, hogy a pozitív tendenciák ellenére a területi tervezés továbbra is felülről vezérelt irányításban állt, amelyben a települések életpályái, a változások iránya és mértéke külső tényezők függvénye szerint alakult. E rendszerben az ideologikus és voluntarista értékrend, iparközpontú szemlélet ugyancsak meghatározó maradt. A települések fejlődését diktáló szocialista ipartelepítés továbbra is magán hordozta az előző évtized tüneteit: nem talált kapcsolatot az üzemeinek helyet adó településekkel, az ott élő közösség elemi igényeivel, figyelmen kívül hagyta a befogadó lakókörnyezet jellegét, sajátosságait. Általában a településtől távol eső központ döntése alapján, mondhatni a „semmitől” nőtt ki egy-egy nagyüzem, gyáregység, nem pedig a polgári tökefelhalmozás szerves fejlődéséből: a lokális banki, kereskedelmi töke által akkumulált vagyonból, vagy a helyi kisipar előzményeire támaszkodva.

reket, mert más alternatívát /telket/ nem nyújtunk. [...] Ilyen előrefutásnak tartom ezen kívül a vasúti szárnyvonalak leállítását is, vagy azt, hogy tulajdonképpen megszüntettük a tanyavilágban a rendőrvárort. Elvettük a rendőröktől a lovat, de nem adtunk megfelelő terepjáró gépkocsit, hogy ezeket a körzeteket is be tudják járni. Ide sorolom a lóadózással kapcsolatos túlzásokat, vagy azt, hogy egy széchenyivárosi boltért ugyanannyi helyiségbért kell fizetni, mint a Matkó-pusztaiért.” Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) XXXV. 1. Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának iratai. 1. 7. ö. e. 5. p. Jegyzőkönyv az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Végrehajtó Bizottsága és a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága együttes üléséről. 1971. november 9. Részlet Romány Pál felszólalásából „Jelentés a tanyavilág helyzetéről és a tanyapolitikai feladatokról Bács-Kiskun Megyében” vitáján.

⁶ BELUSZKY Pál, 2003. 251. o.

2. Új irányok a népgazdaságban

Az **1960-as évtized** közepétől jelentős változáson ment keresztül a területi tervezés gyakorlata. A hazai településpolitikát, fejlesztési koncepciókat meghatározó közegben több ponton is lényeges változások zajlottak. Budapest főváros, mint országos szintű centrum, az 1950-es évek végére műszaki lehetőségein túlterjeszkedett, megépült infrastruktúrájához mérten túlnépesedett. Szükségessé vált a vidék centrumaiban, igazgatási székhelyein is a feldolgozóipar felfuttatása, „szétterítése”. Ezt támogatta az osztálybázisú ideológiai (munkásosztály primátusának reprezentálása) és növelni kellett a munkahelyek számát is – a teljes foglalkoztatottság biztosítása érdekében.

Az 1958-as MSZMP KB-határozat vetítette elsőként előre a **gazdasági tervezés arányosításának** kérdését, amely a Budapesten és agglomerációjában a beruházások visszafogását, az ipar tekintetében lemaradt városok fejlesztését deklarálta. A szocialista tervgazdaság működési zavarainak korrekciójára kidolgozott 1968-as gazdasági reform intézkedései is ezen tendenciákat erősítették. Szűk korlátok között, de megnyílt az út a magántevékenység, jövedelem-kiegészítés előtt. A kádári jóléti politika is nagymértékben segítette az ipar szétterülését a „vidék” városaiban, és lehetővé tette a korábban nehéz- és alapanyaggyártásra összpontosított ipartelepítés ágazati szélesítését (könnyű- és élelmiszeripar). A „vidék” iparosítása alapvetően a vidéki városok fejlesztését jelentette: a megyeszékhelyektől a kis- és kisközép városokig evidenciaként kezelt tervgazdasági mechanizmus volt, hogy a kommunális beruházások, infrastrukturális fejlesztések az ipartelepítés függvényében valósultak meg. Ugyanakkor a településhálózat beruházásokból kimaradó elemei – a községek döntő része, valamint a kisvárosok egy hányada – nem részesülhetett a fejlesztés hozadékából. Mindezekon túl a gazdaságban ható reálfolyamatok miatt sem volt halasztható a változás. A régiók között elmélyült különbségek beavatkozásért kiáltottak, emellett a népgazdasági tervezéssel foglalkozó szakapparátus is felismerte, hogy az iparfejlesztés, gazdasági növekedés legfőbb korlátja a túlzott területi centralizáció, a rendelkezésre álló lokális erőforrások és tartalékok kimerülése. Az agrárvidékekre az 1960-as évek során érkezett az iparosítás első hulláma és az ahhoz kötődő járulékos kommunális beruházások ideje. Területi tervezés önállóan továbbra sem létezett, de a regionális kiegyenlítés a fent említett okok miatt kiemelt szemponttá vált.

Ki kell térni arra is, hogy a tervgazdasági irányítás mellett zajló beruházások vagy elvonások közvetlen hatásain túl terjedő, egyéb akaratlagos és spontán folyamatok, a **népgazdasági ágazatok pályamozgásai**, népesedési-migrációs jelenségek is jelentős hatásokat gyakoroltak a településállomány fejlődésére. A gyáripar felfutásával átrendeződött az ország aktív populációjának foglalkozási szerkezete, amely nemcsak a városi tér műszaki, építészeti infrastruktúráját, de az életformát,

társadalmi összetételt, életminőséget is megváltoztatta. 1960 és 1970 között az ipar ágazataiban dolgozók száma 650 ezer fővel gyarapodott,⁷ így 1970-re az aktív keresők kétötöde a szocialista ipar valamely vállalatának alkalmazásában állt. Az ipar „szétterülésével” csökkentek a regionális differenciák, valamelyes iparra gyakorlatilag minden város szert tett. Az „ipar” mint funkció meghatározóvá vált a vidéki városok életében, indukáló hatást gyakorolt (indokot szolgáltatott) az infrastrukturális fejlesztések elnyerésénél. Az ipartelepítés területi kiegyenlítésével lendületet vett az agrárjellegű településeken is a foglalkozási átrétegződés: 1949–1960 között a mezőgazdasági munkaerő száma 365 ezer fővel csökkent.⁸ Az életformaváltás az egyéni földtulajdonlás felszámolásával és az ipar szétterülésével tovább folytatódott, 1960 és 1980 között további közel 900 ezer⁹ (!) főt vetett ki magából az agrárágazat. Az ipar fellendülését követően aztán az 1970-es, 1980-as évek a regresszió időszaka lettek, amely leginkább a nehézipari orientációjú körzetekben érezte hatását. Az ipar összágazati szinten is túljutott már foglalkoztatási csúcson: az aktív munkások száma és aránya ekkortól folyamatosan csökkent.

A **foglalkozási átrétegződés**, munkahelyváltás egyben életforma- és lakóhelyváltást is magával hozott, amely az 1950–1980 közötti időszakban különösen szembetűnő mértékű volt. A városi munkahely – falusi lakóhely közötti rossz közlekedési feltételek, a „vidék” elhanyagolt fejlesztése, a mezőgazdaság népességeltartó képességének csökkenése az 1960-as évektől emigrációs tendenciákat generált. A községek mint életképes és fenntartható lakóközösségek jobbára csak az ipari központok környékén, valamint a főváros agglomerálódó térségben voltak jelen, míg a Dél-Dunántúlon és az Alföld nagy részén az elvándorlás lett a jellemző migrációs irány. A következő évtizedben a népesedési folyamat tovább romlott. 1960–1970 között mintegy 600 ezer főre tehető vándorlási veszteség érte a községeket.¹⁰ Az 1979-től országosan is mérhető népességfogyás, a gazdaság stagnálása felgyorsította az amúgy is erodálódó községi társadalmak sorvadását.

Az 1960–70-es években rendszeressé váltak az ún. „**szervezet-korszerűsítési**” kampányok. E centralizációs kezdeményezések számos hosszan ható településformáló következménnyel jártak. Az intézkedések leginkább a közigazgatás szervezete, a lakossági igényeket ellátó intézményhálózat, valamint a gazdasági irányítás köré szerveződtek. A reformok során a rövidebbet ezúttal is a településhálózat legkisebb elemei húzták. A kis- és aprófalvas térségekben az igazgatást közös tanácsba szervezték, amely gyakorlattá vált az alapellátást nyújtó intézményi struktúra összevonásánál, körzetesítésénél is. Járási szintig is felhatolt a centralizáció: a „köztes” tanácsai testületek a megyei szakhatósági igazgatás helyi kirendeltségeivé csökevényesedtek. A járási szervezet végére 1984-ben került pont, az addigi rendszert az ún. városkörnyékek köré épülő beosztás váltotta fel. Ennek a közigazgatási reformnak az elsődleges elszenvetői voltak mindazon települések, amelyek jellem meghatározó karakterét a járási székhely minőség adta.

⁷ BELUSZKY Pál, 2003. 242. o.

⁸ Uo. 219. o.

⁹ Uo.

¹⁰ BELUSZKY Pál, 2003. 239. o.

A közigazgatási átszervezések nyomvonalát követve a körzetesítési hullámok a gazdaságirányítás valamennyi szintjét is utolérték. Az első időszak a települési szintű centralizáció, lokális fúziók korszaka volt. 1960-ra nagyjából az ország valamennyi településén szerveződött mezőgazdasági termelőszövetkezet, a nagyobb határú községek, városok környékén több is. Ekkor az országban már 4507 téesz és 196 szakszövetkezet¹¹ működött. Ezt követően az üzemméret racionalizálására hivatkozva a tsz-ek számát jelentősen csökkentették: 1980-ra harmadával kevesebb kollektív mezőgazdasági szervezet folytatott mezőgazdasági tevékenységet, ugyanakkor növekedett az üzemméret, amely ekkorra meghaladta a négyezer ha-t. Mindeközben a helyi ipar ágazatain belül is fúziós-centralizációs folyamatok indultak: többnyire fővárosi székhelyű nagyvállalatok „alá” szervezték a vidéken létesített ipari üzemegységeket, illetve újabb iparalapításra már ezen vállalatóriások beruházási döntései alapján került sor.

3. A periféria rétegződése

A központi forráselosztás keretein belül a fővároshoz mérten az ország valamennyi települése periférikus helyzetben volt. A gazdasági és tervezésirányító kormányservek csúcsintézményei eleve a fővárosban székeltek. Budapest előnye a beruházási javak elosztásában, a lakossági ellátás és a kommunális fejlesztések terén aránytalanul nagyra duzzadt az 1950-es évekre. Az 1960-as évtized viszont már a település-hálózat következő fokán álló megyeszékhelyek felemelkedésének az időszaka. A területi igazgatás regionális központjai, amelyek a hatalmi dualizmusnak megfelelően a pártapparátus térségi szervezetének is a centrumai voltak, a források elosztásában mind nagyobb szerephez jutottak, így saját területfejlesztési igényeiknek is érvényt szereztek. Az 1960-as évtized második fele már a megyeszékhelyek dinamikus növekedésének időszaka, ugyanakkor az adminisztrációjuk alá eső „vidék” a forráselosztás hierarchiájában immár kétszeresen is periférikus zónává degradálódott. Az 1970-es évtizedben a mezőgazdasági termelés, feldolgozás vidéki telephelyei és a járási igazgatást ellátó városias jellegű települések előtt is kezdtek megnyílni a források. Fokozódó hátrányt szenvedtek ellenben azon települések, amelyek az ideálisnak tartott vállalati, infrastrukturális, igazgatási mérettől eltértek. Ezen községekben megszűnt az önálló tanácsi szervezet és a fentebb tárgyalt „szervezet-korszerűsítési” intézkedések nyomán az alapellátást nyújtó intézményeket is elvonták. A közös tanácsok testületeiben ugyan képviselői helyet kaptak a nem tanácsi székhely községek is, de ténylegesen a szerény volumenű fejlesztési forrásokból aránytalanul nagy rész irányult a közös igazgatás székhelyére. A helyi termelőszövetkezetek tömeges összevonása, fúziója tovább rontott a nem tanácsi székhelyű települések nehéz sorsán: az összeolvadó termelőszövetkezetek új központjai érthetően a közös tanácsi testületnek helyt adó településen szerveződtek meg, ide települtek az iparosodó üzemek gép-

¹¹ BELUSZKY Pál, 2003. 239. o.

parkjai, legkorszerűbb (mellék-) üzemágai, itt képződtek tehát újabb munkahelyek is. A magyar településhálózat hierarchiájának legalsó fokán elhelyezkedő, legkisebb és legkiszolgáltatottabb tagok, a nem tanácsi székhelyű községek így háromszorosan is holttérbe kerültek. Ezen községek népességcsökkenése, demográfiai, kor- és foglalkozásszerkezeti torzulása mai napig ható tendencia.

4. A közigazgatás területszervezési változásai Bács-Kiskun megyében

A területi tervezés Bács-Kiskun megyei vonatkozásainak megértéséhez érdemes bővebben betekintést nyerni a térség jellegadó tájkaraktereibe, valamint településhálózatának, politika- és igazgatástörténetének fontosabb fejezeteibe.

Bács-Kiskun megye új egységet alkot hazánk történelmi megyeszervezetében. Központi kormány szerv döntése alapján, igazgatási elvek, területszervezési politikai megfontolások mentén jött létre. A Minisztertanács 1949. decemberi határozatában arról döntött, hogy a megszűnő csonka Bács-Bodrog vármegye bajai, jánoshalmi és bácsalmási járásaiból, Baja törvényhatósági jogú városból, valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye öt járásából és Kecskemét törvényhatósági jogú városból szerveződjön meg egy új igazgatási egység. A 826 ezer hektárt¹² kitevő alföldi óriásmegyéhez került Ladánybene és Lajosmizse határa is. 1950. június 15-én megalakultak az ideiglenes megyei tanácsok, majd október 22-én tanácstag választások legalizálták formailag e politikai testületek létét.¹³ Régi-új járási székhelyként megtartották rangjukat az egykori bácskai igazgatási központok: Baja, Bácsalmás és Jánoshalma, valamint az egykori Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből Kecskemét, Kalocsa, Dunavecse, Kiskunfélegyháza, Kiskőrös. 1950-ben lett járási székhellyé Kiskunhalas és Kunszentmiklós. Az ezt követő években a járások számában és területében változások mentek végbe: már 1956 januárjában feldarabolták a Kunszentmiklósi járást, területének nagy részét a Dunavecsei körzet területébe olvasztották. Dunapataj és Ordas község Kalocsa fennhatósága alá került, míg Fülöpszállást a kiskőrösi járás adminisztrációja alá rendelték. Az Elnöki Tanács 1970. február 27-i határozata értelmében további két járás: a Dunavecsei valamint a Kiskunfélegyházi is megszűnt. Az igazgatásuk alatt álló településeket a Kalocsai, Kiskunhalasi és Kecskeméti igazgatásba osztották be, míg a Kiskunfélegyházi járás négy községét az egykori székhely városkörzetébe rendelték. A közigazgatás területi szerveinek nagyobb korrekciójára 1973-ban, majd 1984-ben került sor, ez utóbbi a járási rendszer felszámolását hozta el. A városkörnyékek új hivatalai többnyire az egykori járási székhelyeken alakultak meg. Bács-Kiskun középszintű területi közigazgatása 10 város- és községkörnyékre, továbbá hat önálló városra tagolódott. 1990-ben az önkormányzati törvénnyel a jogalkotó felszámolta a helyhatóságok feletti igazgatási gyámkodást, csupán egyes szakhatósági ügyekben (pl. építés hatóság, gyámhatóság, földhivatalok) maradtak fenn körzetesített igazgatási alakzatok.

¹² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 20. o.

¹³ SZABÓ Attila, 2007. 16. o.

A megyei és járási szint alatt, illetve mellett fennálló törvényhatósági jogú Baja és Kecskemét az 1950-es I. tanácstörvény értelmében elvesztette privilegizált jogi státuszát és a megye igazgatási fennhatósága alá került. Az 1950 előtt városi rangot elnyert Kalocsa, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas városokat – rangjuk megtartása mellett – a járási adminisztráció felügyeletébe rendelték, Kiskunfélegyháza azonban elérte, hogy 1954-ben közvetlenül a megyei tanács irányítása alá kerülhessen. A községek igazgatási szempontból azonos szinten álló, önálló tanácsú településsé váltak, egyedül a járási székhely községek (Kiskőrös, Dunavecse, Kunszentmiklós, Jánoshalma, Bácsalmás) részesültek a településstatisztikai határokon túlnövő igazgatási, adminisztratív, oktatási és egészségügyi funkciókban.

Az igazgatási reformok mellett az 1950-es évek elején lendületet kapott a tanyaközpontokba szervezett szórványok, egykori telepek és majorok önálló községgé szervezése. 1952. január 1-jével „megszületett” Bácsszőlős, Ágasegyháza, Helvécia, Hetényegyháza, Lászlófalva (Szentkirály), Városföld, Imrehegy, Petőfiszállás, Kunfehértó, Balotaszállás, Zsana és Kéleshalom. Az újonnan szervezett kistelepülések önállósága mégsem lett tartós. Már az 1970-es évtizedben napirendre került a megye frissiben alakult, kis lélekszámú, szórványos beépítettségű és alulközművesített falvainál a községi tanácsok felszámolása, formailag működésük szüneteltetésével. Ugyanakkor a harmadik tanácstörvény adta lehetőséggel élve a népesebb, bizonyos városi részfunkciókkal bíró falvak számára lehetővé vált a nagyközségi státusz megszerzése, ezzel differenciáltabbá vált a települési hierarchia alsó foka. A szocialista településhálózat-fejlesztés koncepciójának megfelelően 1973-ban Kiskőrös városi rangot kapott, ugyanakkor 21 település nagyközségi státuszt nyert. Az igazgatásszervezésben zajló folyamatok utalnak a városi tanácsai rang alatti települések növekvő érdekérvényesítő képességére és rámutatnak a községi településhálózatban érvényre jutó körzetesítés hatásaira is. Ekkor a településhierarchia alsó fokán a megyében 85 községi tanácsot találunk. A státuszemelkedés és igazgatási-intézményi körzetesítések nyomán divergens irányokat vettek a kistelepülések fejlődési pályái, kirajzolódóban volt az egységes megye–járási–községi szigorú igazgatási szervezet fellazulása. 1985-re a megyében négy városi jogú, három közvetlenül a megyei adminisztráció hatáskörében álló, 12 önálló tanácsú, valamint további négy közös tanácsú nagyközség létezett. Mellettük 98 különféle jogállású nagyközségi és községi tanáccsal rendelkező települést tartottak nyilván Bács-Kiskunban. Érdemes szót ejteni a településhálózat sokirányú pályamozgásait, a lakónépesség fokozott migrációs aktivitását kísérő „járulékos” jelenségről: a települések arculatának változásával megfigyelhető a múlttól, hagyományoktól való eltávolodás, elidegenedés is. Ennek jellegzetes velejárói az akár sok évszázados történeti múltú földrajzi nevezéktan és határbeosztás megváltoztatására tett törekvések, a történeti dűlő- és határnevek használaton kívül kerülése, elfeledése.

A rendszerváltást követően az önkormányzati törvény alapjaiban új közjogi hátteret teremtett. Átrendeződött a települések státusza, viszonyrendszere a teljes igazgatási struktúrában. 1993. január 1-jén Bács-Kiskun megyében a megyei önkormányzat mellett Kecskemét mint megyei jogú város szélesebb körű autonómiát nyert, de általánosságban megnövekedtek a városok (Bácsalmás, Baja, Jánoshalma, Kalocsa, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Kunszentmiklós és Tiszakécske) és a megye 105 önálló községi önkormányzatának önrendelkezési lehetőségei. Végbement a települések lakosságától, igazgatási feladatoktól független egyenjogúsodása.¹⁴

II. A településhálózat- és területfejlesztés koncepciói, közege, kapcsolódási pontjai – Bács-Kiskun megyei sajátosságok tükröképében

Bács-Kiskun megye területe történelmileg és tájszerkezetiileg is heterogén alföldi vidékeket olvasztott közigazgatási egységbe. A Duna–Tisza hordalékkúpján az ország középső régiójától a déli országhatárig hosszasan elnyúló terület geomorfológiailag, néprajzi, kulturális és építészeti szempontból is több rész tájegységből áll. E tájak jellegüket, településszerkezeti sajátosságait sokáig megőrizték, sőt egykori karakterük nagy vonalakban még ma is felismerhető.

1. Bácska

Bács-Kiskun egyik névadó tájegysége a megyét délről övező 2200 km² területű Bácska. A természet adta termékeny talajú, mezőségi löszös síkság a szántógazdálkodás számára mindig is kiváló feltételeket nyújtott. A török hódoltságot követően kolonizált vidék nemzetiségi összetétele idővel változatos lett, amelyet azonban a zsidó lakosság deportálása, majd az 1945 utáni népességcserék mélyen megbolygattak. A jogellenes intézkedések az etnikai összetétel megváltoztatásán túl súlyos demográfiai következményeket is okoztak. A bácsalmási járásban pl. 1945–1947 között 12,7%-kal, a bajaiban 9,3%-kal csökkent a lakosság száma.¹⁵ Észak-Bácska települései elvesztették kereskedő és értelmiségi rétegük meghatározó részét, majd a németajkú polgárok kitelepítésével paraszti polgárosodásuk legfőbb társadalmi bázisát, anyagi és kulturális gyarapodásuk hajtóerejét is feladták. A társadalmi-politikai változások a településhálózatban is mély nyomokat hagytak. A vidék legnépesebb települései egykor Észak-Bácska gazdasági, kulturális központjai voltak. Ezek sorában kiemelkedő szerepet kapott **Baja** sokoldalú városi szerepkörével. A kenyérgabona kereskedelmének fellendülése előtt még jelentéktelen kisváros a XVIII. század végétől a dunai kereskedelem ütőere, piacközpontja lett, majd Trianon után, 1950-ig a csonkán

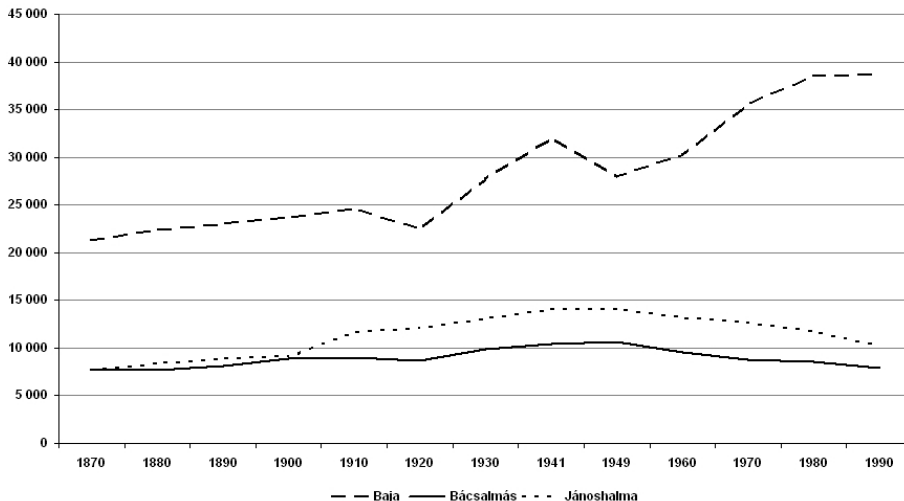
¹⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 26–28. o.

¹⁵ BELUSZKY Pál, 2003. 231. o.

maradt Bács-Bodrog vármegye igazgatásközponti szerepkörét is viselte. **Bácsalmás** a XIX. századi parasztpolgárosodás nyomán bizonyos központi funkciókra tett szert, térsége helyi piacközpontjává szerveződött. Az elcsatolt mezőváros, Szabadka árván maradt tanyavilágából szerveződött községgé 1950 után Tompa, Kelebia és Csikéria. Kéleshalom és Bácsszőlős szintén XX. századi községszervezés, a tanyakörzetesítés igazgatásszervezési törekvéseinek szülötte. **Jánoshalma** fejlődésében tipikus alföldi mezővárosi tendenciákat lehet felfedezni. A Kiskunság peremén elnyúló települést a vele egybeszerveződött tanyás határrészek, környező községek centrummá tették. Határából önálló településsé vált a XX. század derekán Kéleshalom, Borota és Mélykút.

Az 1960-as évtized végére úgy tűnt, ismét magára talál Bácska nagy múltú mezőgazdasága – igaz immár teljesen más alapokon. Ebben az időszakban jelentek meg a térségben addig nem honos termelési ágak is. Ezt követve, az 1960–70-es évek során az iparfejlesztés hagyományos övezetéből kilépő gazdaságpolitika a vidék településhálózati súlypontján, Baján ipar telepítésébe fogott, amellyel az egykori Észak-Bácska igazgatási-szolgáltató központja ismét lendületet vett. 1980-ra a város ipari üzemei már 10 ezernél is több dolgozónak adtak rendes megélhetést.¹⁶

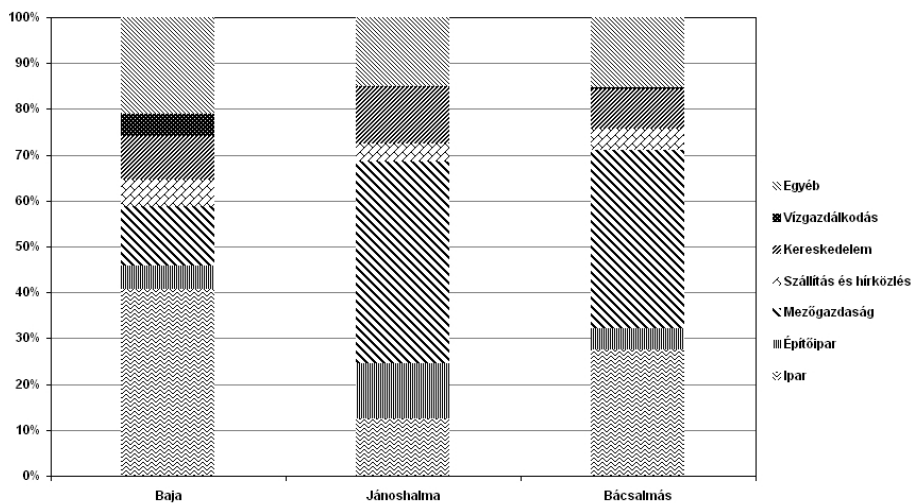
1. ábra
Baja, Bácsalmás és Jánoshalma népességének alakulása 1870-1990 között¹⁷

¹⁶ ENYEDI György–HORVÁTH Gyula, 2002. 27. o.

¹⁷ KSH 1990. évi népszámlálás. 5. kötet Bács-Kiskun megye adatai. 292–293. o.

2. ábra
Foglalkozási szerkezet Baján, Jánoshalmán és Bácsalmáson 1970-ben¹⁸

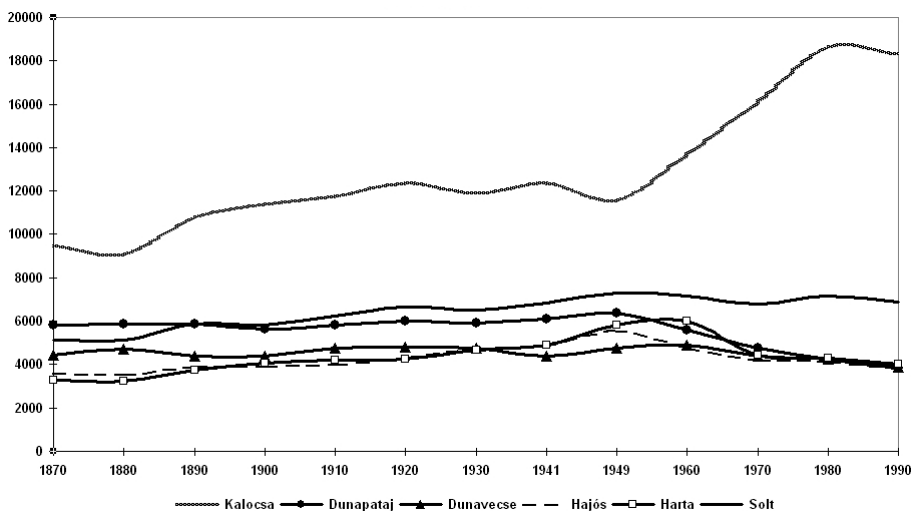

2. Duna-mellék

A Duna-mellék Dömsödtől Dusnokig és Hajósig nyúló, észak–déli orientáltságú tájegység. Ez az 1400 km²-en elterülő partvidék a vízszabályozást megelőzően árvizes területek és magasabb ármentes halmok váltakozó tájmozaikjaiból állt (Kalocsai Sárköz). Keleti mezsgyéjén – Kecel, Sükösd vonalában – tereplépcsővel válik el egymástól a Kalocsai Sárköz és a bácskai löszös hát tájhatára. A mocsárvilág védelmében a török hódoltság előtti településjelleg sok vonása megőriződött. E vidék legnépesebb központja: **Kalocsa**. A dunántúli hangulatot árasztó város hazánk régi érseki székhelye, iskolaváros és piacközpont. Az 1970-es évek ipartelepítése nyomán mintegy öt–hatezres munkásság telepedett meg „falai” között. **Hajós** és **Harta** település szerkezetében, architektúrájában is tipikus bácskai jellegű, német-ajkú települések. Az archaikus Duna-menti falvak folyamatos kontinuitásuk folytán mindvégig magyar nemzetiségű községek füzérét alkották. **Dunapataj** jellegzetes kertés településű, zsúfolt magvú belsőségének arculata egészen a II. világháborúig a község sajátja volt. A Duna-mente kis agrártelepüléseinek helyi piacközpontjai sorában felemlíthető **Solt** és **Dunavecse** is: mindkettő parasztpolgárosodás nélkül fejlődő, kis mezőváros méretű település.

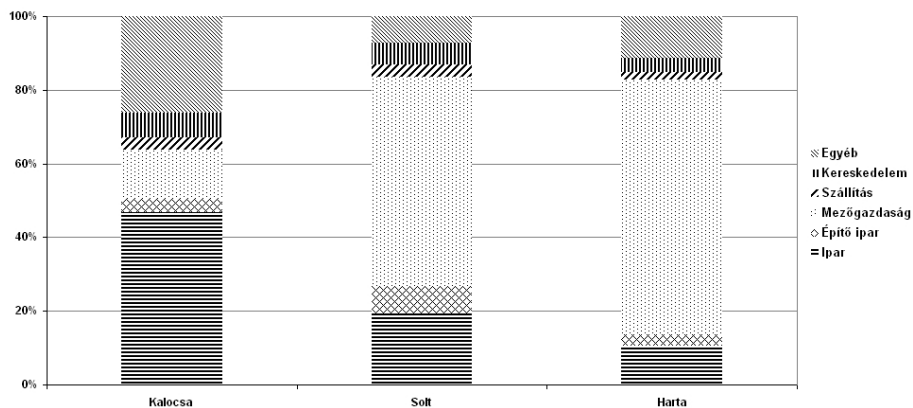
¹⁸ KSH 1970. évi népszámlálás 20. kötet. 456–459. o.

3. ábra
A Duna-mellék jelentősebb településeinek népességváltozása 1870–1990 között¹⁹

Az 1970-es évekig teljességgel jelentéktelen volt a térség feldolgozóipara, amelynek okai legnagyobb részét a kistáj előnytelen közlekedés-földrajzi adottságaiban keresendők: az országosan centrális helyzetű tájegység területét csak kis forgalmú, vicinális vasúti és közúti vonalak hálózzák be, a forgalmi jelentőségét elvesztő Duna-völgy pedig képtelen volt a körzetet dinamizálni. Sőt, idővel a Kárpát-medence kereskedelmi útőeréből inkább forgalmi akadállyá vált a folyam. A Duna-völgy Észak-Bács megyei szakasza elmaradott, szigetszerű belső periferiát alkot.

4. ábra
Foglalkozási szerkezet Kalocsán, Solton és Hartán 1970-ben²⁰

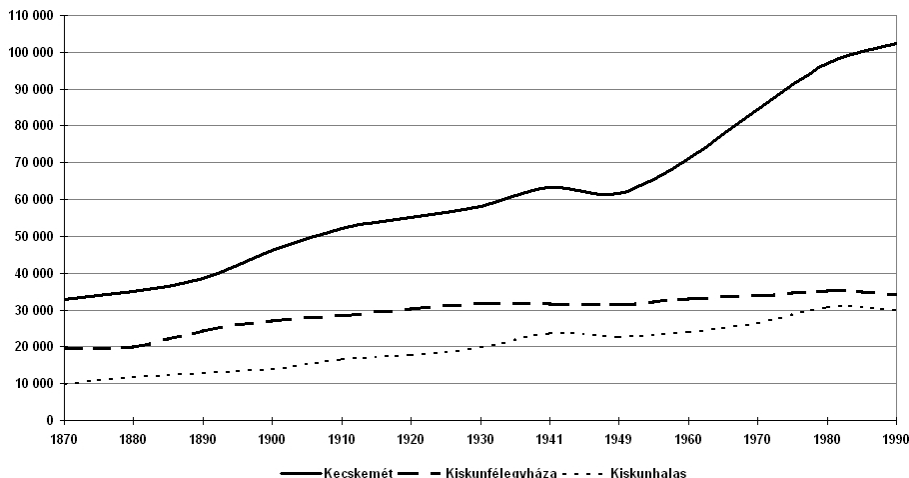
¹⁹ KSH 1990. évi népszámlálás. 5. kötet Bács-Kiskun megye adatai. 292–295. o.

²⁰ KSH 1970. évi népszámlálás 20. kötet. 456–457. o.

3. Kiskunság

Bács-Kiskun legnagyobb területű, másik névadó tájegysége a 4200 km²-en elnyúló Kiskunság, amelyen két megye osztozik. A térség településeinek többsége a Duna–Tisza közti homokhátságon keresendő. A Kiskunság településhálózata, térszerkezete a mezőgazdasági termelés és különösen a szántóföldi kultúrák számára nem igazán kedvező környezeti adottságokhoz formálódott, amelynek húzóágazata egykor a XVIII. századig visszavezethető rideg állattartás volt. Később a kistáj karakterét a szántógazdálkodás, majd a szőlő- és gyümölcsstermesztés határozta meg. Ennek nyomán terjedt el a nagyhatárú mezővárosok pusztáit benépesítő, összefüggő szórványtelep-forma, a tanyavilág. Az 1950-es évek tanyaközpontosítási törekvései, közigazgatási területszervezései ellenére 1960-ban a lakosság még több mint kétötöde (42,7%) külterületen élt.²¹ A szórványok felszámolására tett hatósági, közigazgatási törekvések és az urbanizációval megváltozó életforma a külterületi lélekszám gyors apadását okozták. A tanyákat egykoron kibocsátó anyatelepülések: **Kiskunmajsa**, **Fülöpháza**, **Szabadszállás**, **Kiskunhalas**, **Kiskunfélegyháza** jellegzetes mezővárosként formálódtak, széles határuk nagy részét azonban az 1960-as években a tanyás szórványok központosításával és azokon önálló községi szervezetek létrejöttével elvesztették. Az 1960-as évek iparfejlesztési hullámai az alapvetően agrárjellegű, némi igazgatási funkcióval bíró kiskunsági városokat is utolérték, ezáltal bennük az ipari és terciér jelleg megerősödött. A Kiskunság legnépesebb települése, **Kecskemét**, a „három város” déli khász települése, tradicionális oppidum volt.

5. ábra
Kecskemét, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas népességváltozása 1870–1990 között²²

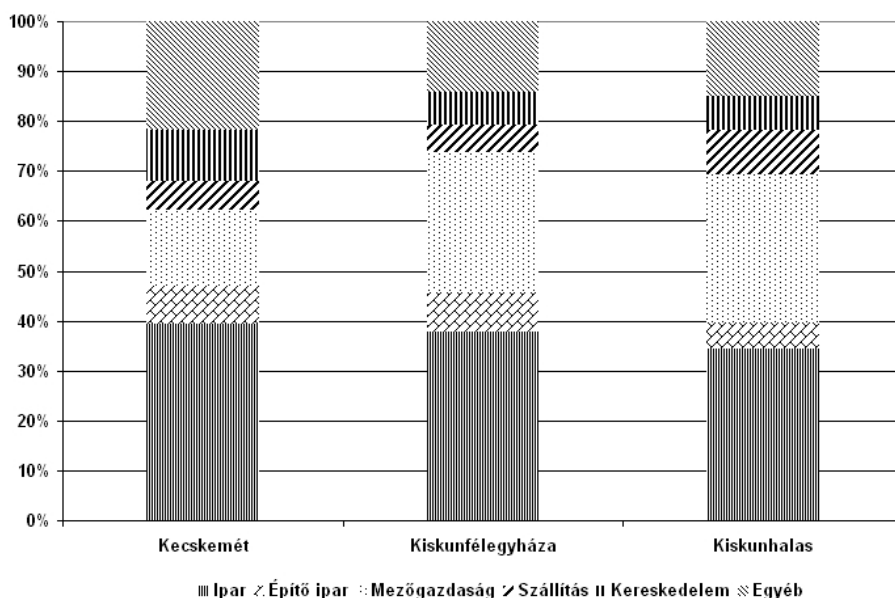

²¹ ENYEDI György–HORVÁTH Gyula, 2002. 32. o.

²² KSH 1990. évi népszámlálás. 5. kötet Bács-Kiskun megye adatai. 292–295. o.

Kecskemét igazgatási szerepkörét jelzi, hogy az 1870. évi XLII. törvény törvényhatósági joggal ruházta fel a települést. A sokoldalú, térségének domináns gazdasági, kulturális centrumává növvő „hírös város” 1950-től megerősített centrális közigazgatási szerepkört is kapott. Ugyanakkor az I. tanácstörvény által meghúzott megyehatár szétszakította a „három város” alkotta, szervesen összenőtt történeti-földrajzi egységet. Kecskemét a XX. század derekától a rendszerváltásig végigkísérhető fejlődése (fejlesztése) külső tényezők hatására, politikai-gazdasági tervezés, igazgatási szempontok mentén haladt, a megye többi településéhez hasonlóan, de azoktól nagyságrendekkel eltérő léptékben. A megyeszékhely és kisebb részben a középszintű igazgatási szerepkört ellátó Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas gazdasági erőterének növekedése, elszívó, vidékét integráló hatása a napi ingázás tendenciáiból is lemérhető (lásd: 11. ábra).

6. ábra
Foglalkozás szerinti rétegzettség Bács-Kiskun megye városi rangú településein 1970-ben²³

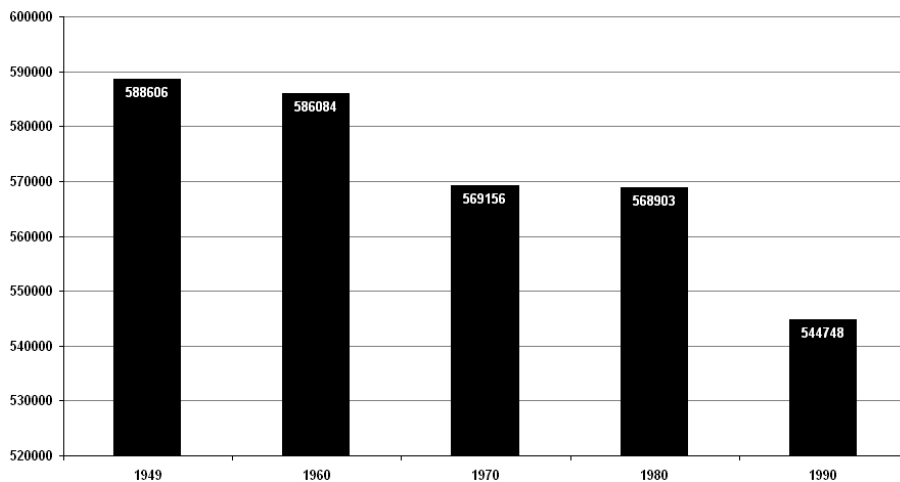

4. Bács-Kiskun megye demográfiája

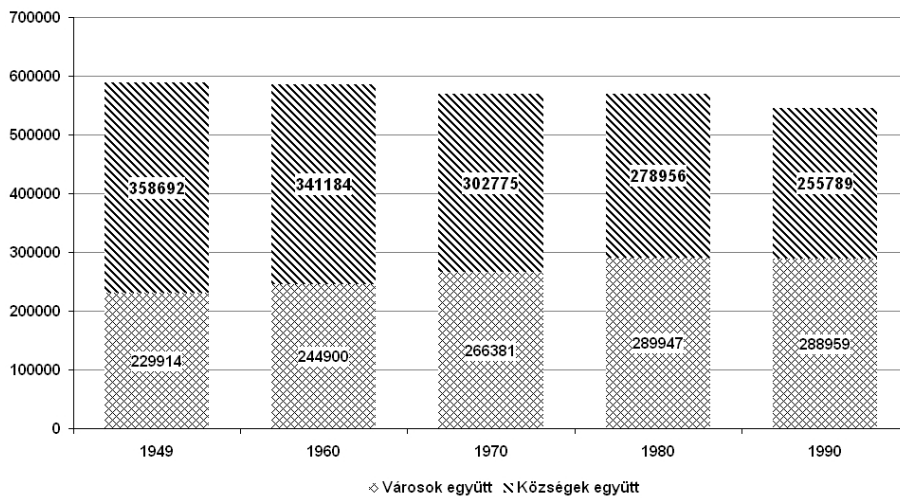
Az 1950-ben megalakult megye népességmozgalmi tendenciái összetett képet mutatnak. A lakosság lélekszámváltozásait tükröző számsorok a megye egészére is vonatkozó apadást szemléltetnek, amely az 1960-as évtizedben gyorsuló értékeket vett fel. A demográfiai adatok mögött általános népesedési törvényszerűségek, gazdasági és politikai okok is húzódnak. Kiemelendő, hogy a tévesztés évtizedében mintegy 17 ezer fővel, mintegy 3%-kal csökkent a tradicionális mezőgazdasági régióban élők száma.

²³ KSH 1970. évi népszámlálás 20. kötet. 456–459. o.

7. ábra
Bács-Kiskun megye népességének alakulása 1949–1990 között²⁴

8. ábra
Bács-Kiskun megye népességének alakulása településtípusok szerint 1949–1990 között²⁵

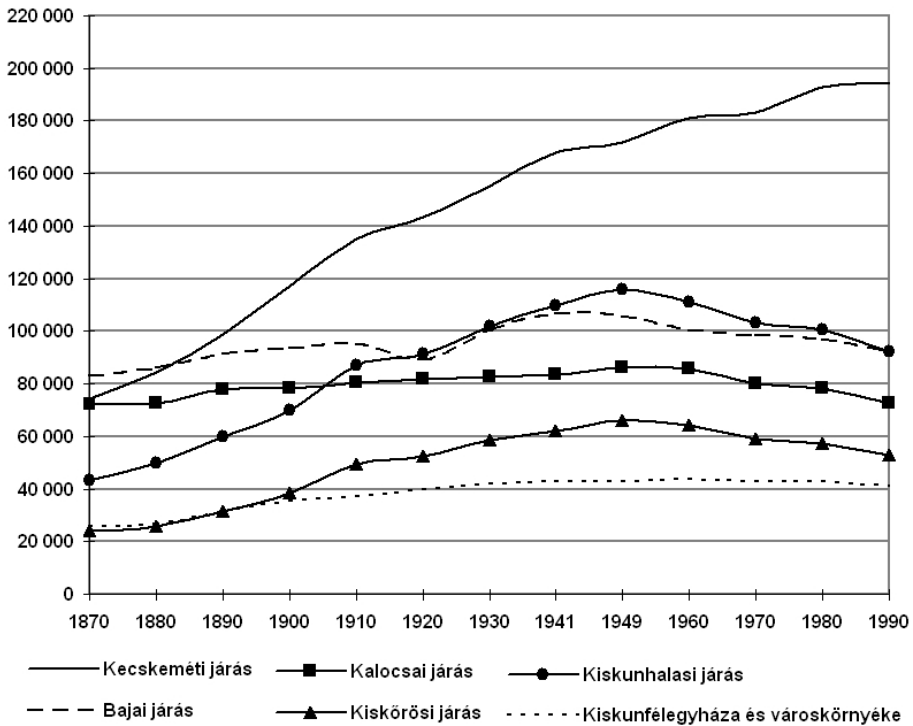

²⁴ 7–8. ábra adatai: 1990. évi népszámlálás. 5. kötet. Bács-Kiskun megye adatai. KSH Budapest, 1992. 8–9. o.

²⁵ Az ábrán szereplő városok és községek kategóriái az 1990. évi településrang alapján lettek számítva. Ennek alapján a városok halmazába sorolt települések: Kecskemét, Baja, Bácsalmás, Jánoshalma, Kalocsa, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Kunszentmiklós és Tiszakécske. 1949–1960 között a „jelenlévő népesség” adatait, 1970–1990 között állandó népesség lélekszámát tartalmazzák a diagrammok.

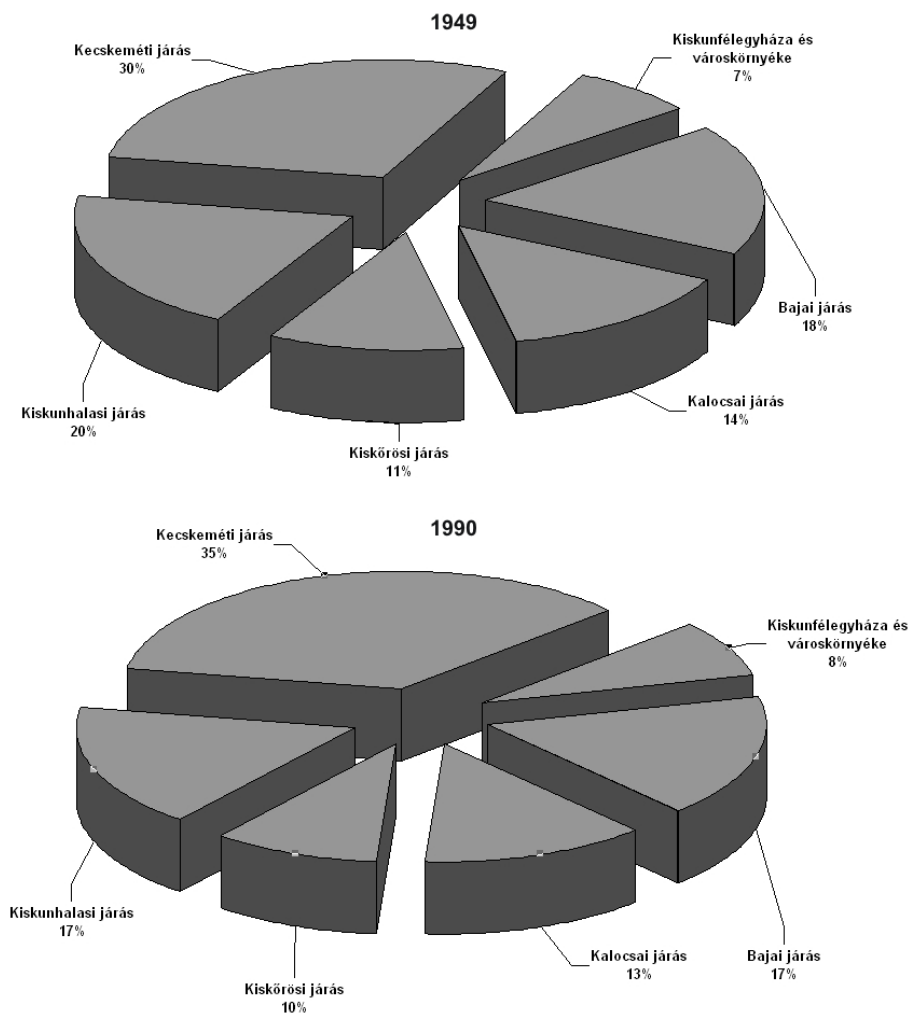
Az 1980-as járásbeosztás statisztikai egységeire vetítve a XIX. század második felében még egységes ütemű gyarapodást a stagnálás, majd tartós lélekszámcsökkenés váltotta fel a XX. század derekára (3. ábra). Ettől eltérő trendet csak a Kecskeméti járás jegyzett, igaz ennek népesedési görbéje az 1980–90-es években már ellaposodott. Ez elsősorban a megyeszékhelyre irányuló beruházásoknak köszönhető, amellyel a térség eltartó szerepét folyamatosan növelték. E járás demográfiai súlya 1949–1990 között 5%-kal nőtt (4. ábra). A megye népesedési szempontból regressziós régióiban lélekszám-gyarapodás csak foltszerűen, a járási székhelyek vonatkozásában volt kimutatható, amely az 1960–1970-es években az igazgatási központokra érkező ipari-kommunális beruházások eredményét jelzi.

9. ábra
Bács-Kiskun megye járásainak népességváltozása 1870–1990 között²⁶

²⁶ KSH 1990. évi népszámlálás, 5. kötet Bács-Kiskun megye adatai, 292–295. o.

10. ábra
Bács-Kiskun megye népessége járások szerint 1949-ben és 1990-ben²⁷

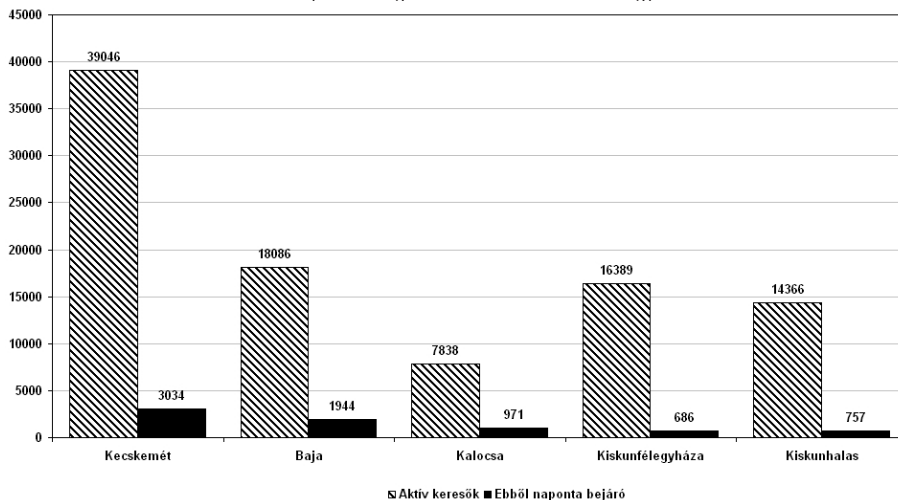
Bács-Kiskun megye települései az 1970-es évek „vidéki” iparosítási hullámaig egyöntetűen mezőgazdasági orientációjúak voltak. Az 1950-es évek gazdaságpolitikája az alföldi és dél-dunántúli agrárvidékek fejlesztését nem támogatta, ennek ideológiai vetülete is volt, amely a szövetkezeti mozgalom gátjának tekintett, árutermelő parasztság elleni kampányban kereshető. 1960-ra mégis befejeződött a kollektivizálás, amely teljességgel és végérvényesen megváltoztatta az egyéni földtulajdonlásra épülő társadalmak életét. A nagyüzemi jellegű szövetkezetektől való idegenkedés okán százezrek hagyták el szülőfalujukat. A városi közösségek is megküzdöttek a

²⁷ KSH 1990. évi népszámlálás. 5. kötet Bács-Kiskun megye adatai. 292–295. o.

maguk társadalmi problémáival, ott a kisipar államosítása, a szabad foglalkozás, egyéni vállalkozás akadályozása idézett elő hosszán ható feszültségeket. Az 1960-as évektől a megyeközpontokban, majd a jelentősebb igazgatási székhelyeken megvalósuló beruházások, tömeges munkahelyteremtés részben képes volt dinamizálni a megye településhálózatát. Lokálisan erősödött, ugyanakkor egyoldalúvá is vált a gazdasági centrumok és a napi ingázással megjárható községek kapcsolata. A közlekedés fejlődésével ez a kötődés erősebbé vált, a bejárással a helyi centrumokhoz közelebb eső rurális térségekben mérséklődött az elvándorlás, javult a kistelepülések népességmegtartó potenciálja. Az 1970-es évektől az aktív keresők mind nagyobb hányadát tette ki a munkahelyükre naponta bejárók a megyében (5–6. ábra). Ugyanakkor a centralizált beruházások erőterei nem fogták át a megye egészét, a központoktól messze eső vidékek fokozódó elmaradásán a fejlesztések nem változtattak. Összességében a napi ingázás nem közelítette meg az ország iparosodottabb régióinak rátáit: 1960-ban a megyében munkahelyére naponta eljáró 17 056 aktív keresőből 14 653 fő hagyta el és tért vissza naponta falusi lakóhelyére, amely a községek munkavállalóinak mindössze 7%-át adta ki.²⁸ Ez az arány a tanácsi korszak végéig jelentősen növekedett, a rendszerválás időszakára az ingázók száma 33 ezer fölé emelkedett, arányuk a községi aktív keresők körében 30%-ot meghaladó mértékűre gyarapodott.²⁹

11. ábra

Az aktív keresők és ebből a naponta beinázók száma Bács-Kiskun megye városaiban 1960-ban³⁰

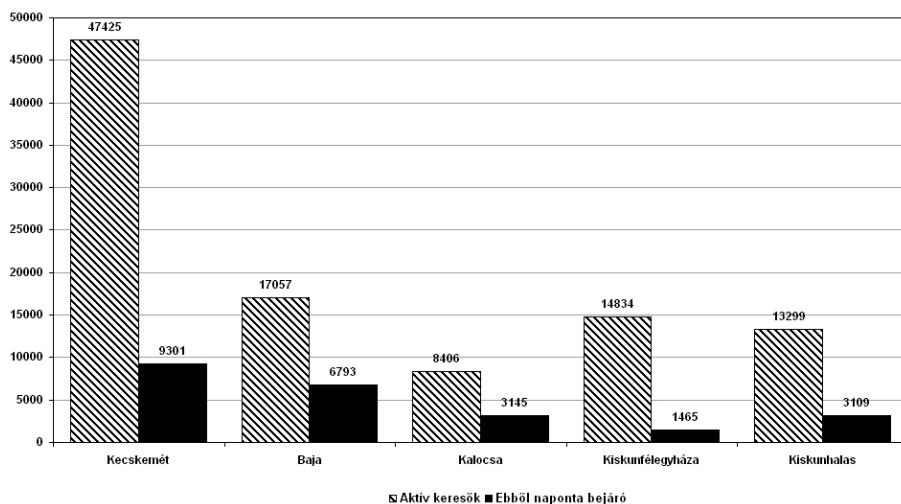

²⁸ KSH 1960. évi népszámlálás, 9. kötet. A keresők munkahelye és lakóhelye. III. országos adatok. Budapest, 1963. 14. o.

²⁹ KSH 1990. évi népszámlálás, 5. kötet. Bács-Kiskun megye adatai. Budapest, 1992. 360. o.

³⁰ KSH 1960. évi népszámlálás, 9. kötet. A keresők munkahelye és lakóhelye. III. országos adatok. Budapest, 1963. 14. o.

Az aktív keresők és ebből a naponta beingázók száma Bács-Kiskun megye városaiban 1990-ben

III. Településhálózati modellek Bács-Kiskun megyében

1. Az első megyei területfejlesztési modell – 1963, 1966

Az országos koncepcióhoz csatlakozva, 1963-ra elkészült a **Bács-Kiskun megye** területére részletesen lebontott településhálózat-fejlesztési tervzet. A dokumentum alapján 1966-ban a megye Építési-Közlekedési és Vízügyi Osztálya kidolgozta ún. tájékoztató jelentését „*a beruházások területi koncentrálásához alapadatok biztosítása, ezen keresztül az ésszerű és gazdaságos fejlesztés, a lakosság ellátásának, élet-színvonalának egyenletes emelése*”³¹ érdekében. A koncepció alapelemét a megye településeinek osztályozása képezte, amely egyfajta fejlesztési-elosztási hierarchia protokolljául szolgált. A koncepció megalkotása során elemzés alá vették a fiatal megye település-földrajzi sajátosságait, de vizsgálat tárgyát képezték a szövetkezetesítés utolsó nagy hulláma nyomán kialakult foglalkoztatáspolitikai kihívások is, amelyet a vidéken felszabaduló munkaerő lekötésével kívántak orvosolni. A falusi társadalmi viszonyokat alapjaiban meghatározó tulajdonviszonyok felbomlásával ugyanis az árutermelő parasztság tömegei számára gyakorlatilag átmenet nélkül, egyik napról a másikra szűnt meg az önálló egzisztencia, megélhetés lehetősége. Ennek kezeléséhez, a munkaerő helyben foglalkoztatásának megszervezéséhez újabb beruházási-fejlesztési szempontok bevonása látszott szükségesnek. A területi tervezés eredőjeként a történelmileg kiforrálódott és a településhálózat egyensúlyban

³¹ BKMÖL XXIII. 1/a. A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. VB ülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: XXIII. 1/a.). 512/1966. 25. kötet. 134. p.

álló rendszerének új viszonyok közötti konszolidálását és fejlesztését vélték kívánatosnak. A koncepció kidolgozói egyértelműen központ-periféria viszonyrendszerben gondolkodtak, amelyben a rendezőelvet a települési funkciók hordozták. A tervezésben forráselosztás jelentette a területi tervezés fő eszközapparátusát – szándék szerint a már kialakult és funkcionáló térhálózat kohéziós erőinek figyelembe vétele mellett.

A területi tervezés dokumentumában kijelölt centrumok, a hozzájuk rendelt alközpontok és periférikus szerepű települések meghatározásakor döntően mechanikus módszert, a közigazgatásban megszabott rangot és a népesség számát vették alapul. Az összeírás szerint a megyében ekkor 58 település érte el vagy haladta meg némi képp a hatékony község-szervezés kritériumát, a 3000-es lélekszámot. A kistelepülések közül 20 községben élt legalább 5000 lakos, további 6 településen pedig a 10 000 főt is túlhaladta a lélekszám. A tervezet úgy állt össze, hogy a statisztikai kategóriák alkotta hierarchia és csoportosítás korrelált a besorolt települések funkcióival és lélekszámával. Nehezítette az elmélet gyakorlatba ültetését azonban, hogy a megye községi rangú településcsoportja sok szempontból tagolt, heterogén halmazt képezett: „*A községek nagysága, szerepköre, fejlettsége rendkívül eltérő. Egyes községek népesség, ellátás tekintetében megközelítik a 'mezővárosi szintet'*” – áll a község-szervezet differenciáinak summázata a koncepcióban.³²

A tervtanulmány az országos koncepció alapján meghatározott osztályokhoz rendelte a megye településállományát:

- I. **Regionális központként** (társközpont) a megyeszékhely, Kecskemét töltött be első számú igazgatásszervezési, gazdaságirányítási, kulturális funkciókat. Feladat- és hatósági jogköreit az egész megyére kiterjedő illetékességgel gyakorolta.
- II. Az **alrégió központok**: Baja, Kalocsa, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas feladata volt a hatáskörükbe rendelt tervezési-statisztikai egységekben a termelés koordinációja, valamint az alsóbb szintű igazgatásszervezés ellátása. Az alrégió központok intézményhálózata, kommunális létesítményei voltak hivatva biztosítani körzetük középfokú szintű közszolgáltatásait, árueelosztását.
- III. **Regionális szerepkör nélküli településeket** a megyei tanulmány nem jelölt ki.
- IV. **Falukörzet központok** azon településhálózati elemek lettek, amelyek a perifériájukhoz (vonzáskörzetükhöz) kapcsolt községek részére biztosítani tudták az alapszintű intézményi és közigazgatási ellátást, és legalább 3–6 nagyüzemi mezőgazdasági egység részére ki tudták helyben elégíteni a munkaerőigényt.³³

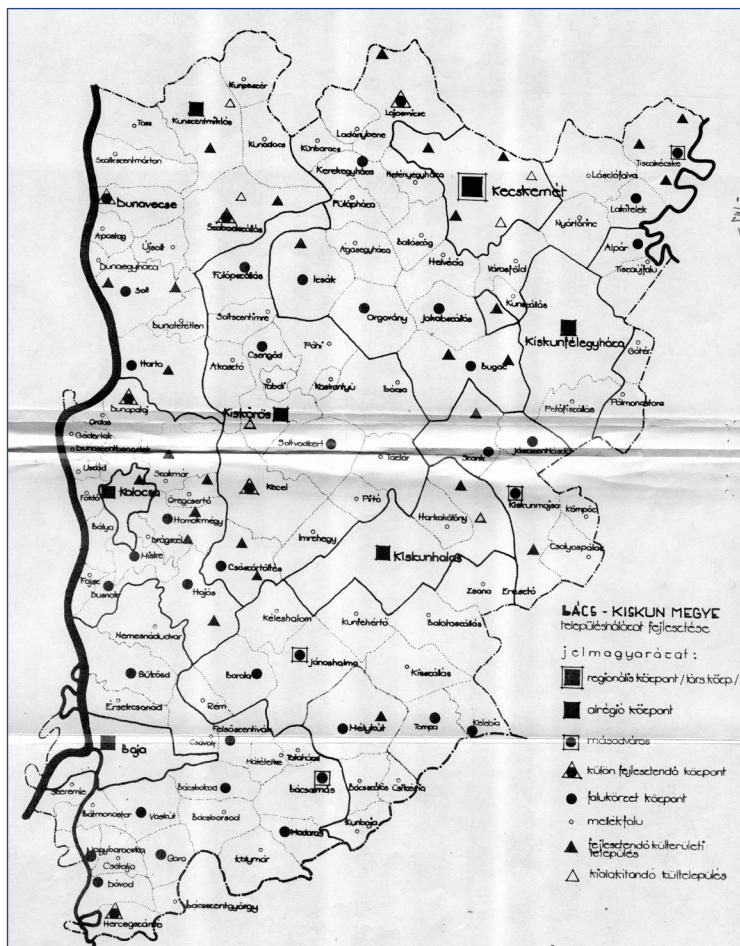
³² BKMÖL XXIII. 1/a. 512/1966. 25. kötet. 133–134. p.

³³ Uo. 135. p.

V. **Mellékfalvak és egyéb települések** alkották a nem fejlesztendő települések sorát. Az 5. kategória települései önálló község szervezettel, üzemközpontokkal, közintézményekkel eleve nem is rendelkeztek, nagy részükre távlatilag a megszüntetés várt volna. A „fejlesztéspolitika” itt jelentésével ellentétes megoldást kínált, az a forráselvonás és visszafejlesztés gyakorlata alapján jutott érvényre. Ide sorolták mindezeket túl az alacsony népsűrűségű, településcentrummal, község szervezettel nem rendelkező külterületi szórványokat is, amelyek fejlesztésére, az akkut ellátási gondok kezelésére nem tértek ki. Kivételt mindössze azon községek képeztek, amelyek csekély lélekszámuk dacára környezeti adottságaik révén bizonyos egyedi funkciókat nyújtottak mint üdülőtelepek, vagy ipari jellegű községek.

12. ábra³⁴

Bács-Kiskun megye településhálózat-fejlesztésének térképmelléklete – 1966.

34 BKMÖL XXIII. 1/a. 512/1966. 25. kötet. 145. p.

A fejlesztési források elosztási rendszere a központihiányos térséget nem tudta hatékonyan kezelni, ez pedig végső soron az adott régió visszafejlődését, az egyébként is jellemző negatív népmozgalmi folyamatok tovagyűrűzését eredményezte. A leszakadás a megye legelmaradottabb térségében, a dunavecsei járásban különösen előrehaladott volt. A terv célkitűzései között helyet kapott a településhálózat közbelső centrumainak megerősítése, elsősorban Kiskőrös és Kunszentmiklós **alrégió központok** közé történő felzárkóztatása. Ezt indokolta a két település körzetének falusias jellege, a térségekben tapasztalható intézményi ellátás hiányosságai. A két kisebb centrum tervezési-statisztikai szerepét egyébként várossá emelésükkel is alá támasztották. Kiskőrös további fejlesztését még inkább indokolták a település többirányú városias funkciói és a III. ötéves terv során megvalósult, a település urbánus jellegét erősítő új közberuházások (új áruháza, párt- és tanácsszékház, csatornázás, középfokú oktatási intézmények, kommunális fejlesztések). Kunszentmiklós a II. ötéves terv folyamán részesült termelő beruházási forrásokból, amelyhez az 1960-as évtized első felében a középfokú intézmények fejlesztései társultak.

A koncepciót kidolgozó szakbizottság javaslatába beemelte a településhierarchia kiegészítését további alcentrumokkal. Az ún. „**másodváros**”³⁵ kategória bevezetésével mindazon települések számára nyíltak fejlesztési csatornák, amelyek vonzási köre, területi szerepköre megközelítette a városi szintet és egyes gazdasági ágazatokban számottevő fejlettségre korábban már szert tettek. Itt említendő meg Bácsalmás és Jánoshalma. A két település egykoron városi rangot viselt, az ennek megfelelő szerepkörét is többé-kevésbé betöltötte, körzetét számottevő iparral, bizonyos középszintű intézményi hálózattal (egészségügy, oktatás, kereskedelem) képes volt ellátni. Az igazgatásszervezések során lélekszámban felduzzadt és középfokú intézményekkel is ellátott Tiszakécske és Kiskunmajsa itt is feltűnik. Ez utóbbi község a várakozások szerint az alföldi földgáztermelés felfutásával fontos ipari központtá, stratégiai jelentőségű településsé vált volna. Tiszakécske erősségét kommunális hálózatának viszonylagos fejlettsége és karakteres vegyipari gépgyártása jelentette. A tervezet Kunszentmiklóst is megjelölte fejlesztendő másodvárosi szerepkörben, amelyre az eljelentéktelenedő járási székhely, Dunavecse kiváltása miatt volt szükség.

A területi kiegyenlítést indokolta egy új fejlesztési kategória, a „**külön fejlesztendő települések**” csoportjának bevezetése. Ezen magányos centrumok vonzáskörzete számára magasabb szintű területi szerepkört nem jelöltek ki, így másodvárosi kategóriába sem voltak szervezhetőek. Ugyanakkor történeti fejlődésük, hagyományaik predesztinálták a község-hálózatból való funkcionális kiemelésüket. E fejlesztési kategóriába sorolták:

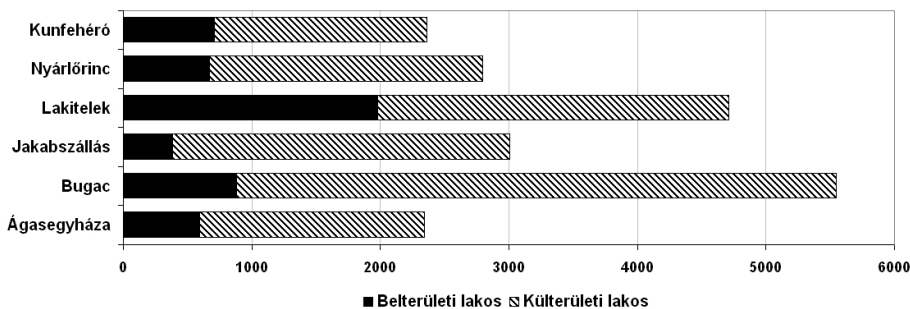
- Dunavecset, mint járási székhelyt és egészségügyi ellátó központot;
- Szabadszállást, mezőgazdasági szerepköre, központi funkciói folytán;
- Lajosmizsét, jelentős lakosság száma és ipara okán (vízgépészeti gyár, papírfeldolgozó üzem)

³⁵ BKMÖL XXIII. 1/a. 512/1966. 25. kötet. 136. p.

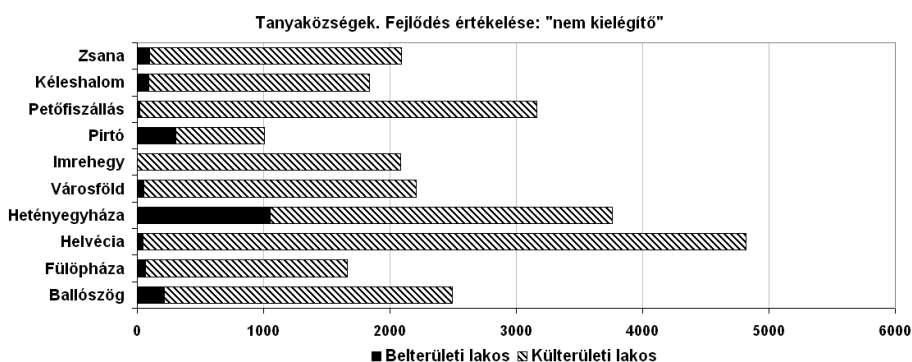
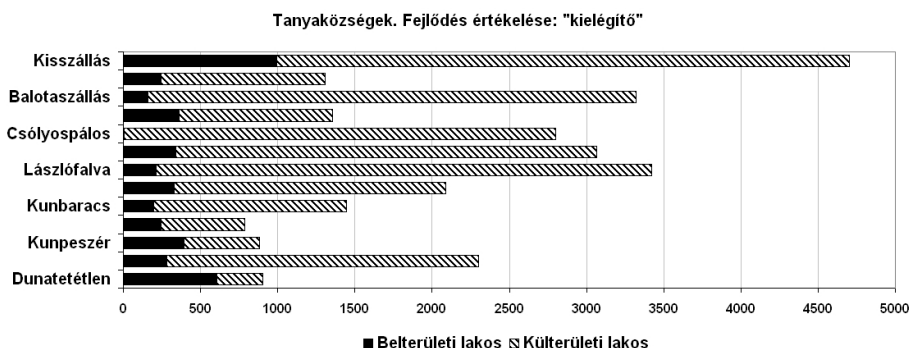
- Kecelt, amely jelentős határú falukörzetének több szempontból központi települését képezte;
- Dunapatajt, amelynek kiaknázható tartalékait jelentette gazdag élővilágú természeti környezete, a Szelidi-tó idegenforgalmi vonzása;
- Hercegszántót, ahol a kereskedelem és vendéglátás összekapcsolódott a község határmenti forgalmi helyzetével.

Falukörzetközpontok (főfalvak) meghatározására a 3000 fős lélekszám közeli, de azt jelentősen meg nem haladó községek esetében került sor. Ezek a települések a „szervezetkorszerűsítés” címén végrehajtott körzetesítésekkor alsó szintű központi feladatokat, területi funkciókat nyertek. A tanácsi javaslat 30 falukörzetközpont kijelölésével számolt. A főfalvak vonzáskörzetébe tagolt **mellékfalvak** esetében (közöttük 17 esetben a népesség száma meghaladta a 3000 főt) a fejlesztés az alapfokú ellátás helyi szintű fenntartására korlátozódott. A közös tanács alá rendelt községek számára a „leosztott” források döntő részét a falukörzetközpontokba terelték, amelynek hátulütője volt, hogy felgyorsították a körzetszékhelyekhez képest (is) perifériakussá váló falvak sorvadását. A mellékfalvak osztályán belül helyezte el a tervezet a „**tanyaközségek**” alkategóriáját. A 29 darab, 1950-es község szervezéssel kialakított tanács összesen 74 ezer lakost számlált, de a falvak belterületi részeinek népessége a 10 ezer főt alig haladta meg (átlagosan 400 lakost jelentett településenként). A centralizált tervgazdasági rendszerre épülő fejlesztési politika a szórványosan beépült, községközponttal alig rendelkező, friss alapítású tanácsok számára nem kínált perspektívát. Bonyolította a helyzetet, hogy az adminisztratív döntéssel született települések és szórványcentrumok fejlődése is egymástól jócskán eltérő tendenciákat mutatott. Míg egyes területeken lehetővé vált karakteres község szerveződést elérni, elsősorban ahol a település betölthette az adott mezőgazdasági ágazat feldolgozó, szervező-irányító feladatait, addig „nem kielégítő”-nek ítélték a fejlődést ott, ahol város vagy egykori nagyhatárú, jelentősebb lélekszámú község vonzása erősebben érvényesült.

13. ábra.
Tanyaközségek fejlődésének összehasonlító elemzése³⁶
Tanyaközségek. Fejlődés értékelése: "jó"

³⁶ Tervtanulmány Bács-Kiskun megye 20 éves fejlesztési tervéhez. Településfejlesztés. Kecskemét, 1963. április. Impresszum, hivatkozás nélküli forrás. Lelőhelye: BKMÖL szakkönyvtára. T 1213.

A szórvány-jellegű településhálózati elemekhez kapcsolódtak a **külterületi település** és **fejlesztendő külterületi település** területtervezési sémái. „A megye az alföldi jellegű, 'tanyás' megyék csoportjába tartozik. Az 1960. évi népszámlálás adatai alapján a lakosság 35,9%-a tanyákon él”³⁷ – állt a jelentésben, mint Bács-Kiskun településföldrajzának tagadhatatlanul jellegzetes vonása. Ezzel szemben a külterületi szórványokon jelentős számban élő lakosság életkörülményeinek javítására, az egyoldalúan mezőgazdasági funkciót ellátó térségek fejlesztésére kézzelfogható célokat és eszközöket mégsem jelölt meg a tervezet. Megoldást a tanyás életforma visszaszorulásában, a nagytáblás, üzemi keretek között működő mezőgazdasági termelés térhódításában véltek. „1958-tól megindult a betelepülés lassú, de állandó folyamata. A felmérések szerint évente mintegy 500 külterületi lakás szűnik meg.”³⁸ Ugyanakkor a megye kiterjedt határu településein a korabeli agrártermelési viszonyok munkaerőigénye nem tette lehetővé a szórványok teljes felszámolását. A mezőgazdasági

³⁷ BKMÖL XXIII. 1/a. 512/1966. 25. kötet. 133. p.

³⁸ Uo.

termelés megszervezése során így továbbra is számolni kellett a szocialista településhálózatba nem illeszkedő, de kényszerűségből mégiscsak megtűrt tanyavilággal, sőt adott esetben új külterületi települések kialakításának igényével is. Ugyanakkor a tanulmány kitért arra, hogy távlatilag a településhálózat fejlesztését „a tanyarendszer folyamatos megszűnése mellett”³⁹ kell megvalósítani.

2. Egy komplex felülvizsgálat eredményei – 1968

A területfejlesztési elképzelések felülvizsgálatára 1966. november 22-diki VB ülésen került sor, majd ezt követően megérkezett a megyére vonatkozó minisztériumi változat is (Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium). A kormányiszerv iránymutatása alapján átdolgozott koncepció a megyei tanács elé 1968. november 5-én került. Egy ún. **komplex felülvizsgálat** Bács-Kiskun problematikus területfejlesztési kérdéseit kívánta tisztázni és a települeselemek kategóriarendszerét volt hivatott véglegesíteni. A területfejlesztési feladatok kivitelezését, gyakorlati végrehajtását beépítették a járási és városi helyhatóságok hatáskörébe, amelyek ténylegesen inkább adminisztratív korlátozási intézkedéseket (építési, beruházási engedélyek és korlátozások) jelentettek. Mindössze a fejlesztési tervek útmutatásai alapján nyílt lehetőség a tanácsok számára a rendelkezésükre bocsátott fejlesztési források felett diszponálni. Tovább korlátozta a helyi szintű döntési szabadságot, hogy beruházást csak a területfejlesztésben megjelölt célokra lehetett elkölteni.⁴⁰

A területfejlesztés alapelve továbbra is egy alapvetően statikus településhálózat koncepciójából indult ki, amely a meglévő viszonyrendszerek körül organizálódott. Részben új keretek között, de mégiscsak a centrum–periféria relációk forráselosztási és fejlesztési térstruktúrája állt a tervezet alaptézisében.⁴¹ A kiskunsági megyében honos szörvány-életforma a településhálózatban változatlanul mint allochton, fejlesztési koncepcióba beilleszthetetlen elem maradt meg, a tanyavilág sorsát lefelé ívelő pályán helyezte el.⁴²

³⁹ BKMÖL XXIII. 1/a. 512/1966. 25. kötet. 137. p.

⁴⁰ A tervezet előterjesztésében szerepel: „Meg kell követelni, hogy csak a fejlesztésre kijelölt helyeken történjen beépítés. A helyi építési hatóságok ennek betartását állandó jelleggel ellenőrizzék. [...] közművesítést elsősorban, villanyhálózat-bővítést csak a fejlesztésre kijelölt területeken szabad engedélyezni. A városi és járási tanácsok végrehajtó bizottságai akadályozzák meg, hogy a ki nem jelölt területeken is villanyhálózat-építés, vagy egyéb közművesítés folyjék. Saját kereteiket a meglévő települések mellett csak fejlesztésre kijelölt területekre bontsák le. [...] A továbbiakban csak azok a rendezési tervek, illetve fejlesztési tervnek megfelelő beépítés, kivitelezés folyhat a megjelölt területeken. [...] a Végrehajtó Bizottság utasítja a városi és járási tanácsokat, hogy területükön akadályozzák meg az engedély nélküli építkezéseket és a rendeletek teljes szigorával lépjenek fel a szabálytalan építkezőkkel szemben” BKMÖL XXIII. 1/a. 303/1968. 23. kötet. 19–24. p.

⁴¹ A településkategória meghatározása során „elsődlegesen” az egyes települések területi szerepkörét vették figyelembe.

⁴² „Számolni kell a meglévő tanyás települési rendszerrel és a tanyák folyamatos csökkenésének a megye településhálózatára gyakorolt hatásával”. BKMÖL XXIII. 1/a. 1968. 23. kötet. 111. p.

Az 1968-as határozat alapján módosult koncepció a településstruktúrát a korábbival jórészt megegyező architektúrára építette, ugyanakkor több ponton tartalmazott változásokat:

1. Városok („alrégióközpontok”)

A megye jelentősebb centrum települését öt város: Kecskemét, Baja, Kalocsá, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas képviselte, de mellettük felmerült Kiskőrös, Kunszentmiklós és Bácsalmás felvétele is a városi rangú települések sorába. Területi szerepkörük alapján indokoltnak látszott tervszerű fejlesztésük, amellyel e városias jellegű községek vonzáskörük középfokú centrumaivá válhattak volna. A fejlesztés komoly és összehangolt beruházásokat igényelt, amelyeket a tervutasítás ötéves gazdasági ciklusai között helyeztek el.

2. Másodvárosok

A másodvárosok kategóriáját nem tisztázta explicit módon a tervezet, azokat az alrégióközpontokkal összevetve, a beruházási hierarchia alacsonyabb szintjén helyezte el. E települések tényleges szerepkörei „*hasonló a városokhoz, azonban fejlesztésük szűkebb terület ellátására irányozható elő*”⁴³. A csoport korábbi tagjai – Jánoshalma, Kiskunmajsa és Tiszakécske – mellé felkerült Kecel és Lajosmizse is.

3. Külön fejlesztendő települések

E kategória adaptációját nem találták megalapozottnak a tervezet összeállítói. Az ide sorolható települések a főfalvak csoportjában kaptak helyet.

4. Főfalvak (falukörzetközpontok)

A javaslat alapján szűkült a főfalvak közé besorolt települések száma. A felülvizsgált koncepcióban a népesebb, de kisugárzó területi szerepkörrel nem bíró községek kikerültek a főfalvak klaszteréből, és csak a helyi igényeken túlmutató ellátást biztosító községeket hagyták bent.⁴⁴ A főfalvak csoportja képezte azt a legalsó településhierarchia-szintet, amely szerény mértékben, de mégiscsak hozzájuthatott a központi fejlesztési forrásokhoz.

5. Mellékfalvak

A funkcionális településmélet alapján a mellékfalvak közé sorolt községeknek a megye településhálózatában jelentősebb szerepet nem tulajdonítottak. Ezen centrumorientált településhálózati modellbe nem illeszthető formációk esetében a kilátásokat a forráselvonás és visszaféjlődés/-fejlesztés, legjobb esetben a vegetáció jelentette. „*Fejlesztési elképzelések megvalósításánál itt mindenkor a helyi igényeknek megfelelő színvonalon történő fejlesztésekből*

⁴³ BKMÖL XXIII. 1/a. 1968. 23. kötet. 112. p.

⁴⁴ A főfalvak körében Hecegszántó, Dunavecse, Szabadszállás, Dunapataj, Soltvadkert, Bugac, Lakitelek, Szank és Kelebia községekhez – egyes ágazatokban – kiemelt fejlesztéseket rendeltek területi, ágazati szerepkörük alapján. BKMÖL XXIII. 1/a. 1968. 23. kötet. 113. p.

kell kiindulni”.⁴⁵ A településpolitika ezzel lényegében lemondott a magyar településhálózat szám szerint legnépesebb halmazáról, a kis és aprófalvak sokaságáról. Helyüket és szerepüket negligálta a gazdaság- és településhálózati tervezés során.

6. Külterületi lakott helyek

A kiépült községszervezettel nem rendelkező, szórványosan vagy telepszerűen megjelenő élőhelyeket a területi tervezés bizonyos – ágazati, termelési – szempontok szerint rangsorolta, differenciálta. 1968-ban a megye 564 ezer fős lakosságának még közel harmada (151 fő) élt külterületen, Bács-Kiskun terjedelmes határú tanyavilágában. A valaha önálló kisparaszti egzisztenciát jelentő szabadabb életforma a kollektív földbirtok-tulajdonlason alapuló nagyüzemi termeléshez és koncentrált népességű településrendszer kereteihez már nem illeszkedett. A tanyai élettér kiszorítása érdekében civilizatorikus és termelés-szervezési aggályokat hozott fel a területfejlesztési koncepció.⁴⁶ Az érem másik oldalán azonban még mindig ott állt az agrárgazdaság munkaerőigénye és egyes vidékek ijesztő mértékű demográfiai-népmozgalmi deficitje, amely valamilyen – a tervgazdaság kereteibe és gondolkodásmódjába illeszthető – megoldást mégiscsak elvárt a tervezéstől. A választ a kisebb léptékű centrummagok létrehozásában: nagyüzemi agrárkolóniák, telepek létesítésében vélték megtalálni. Ezek alapján a valamely településközponttal bíró, és a községektől, városoktól távol eső települeselemeket négy fejlesztési osztályba sorolták:

a) Fejlesztendő külterületi lakott helyek

Az anyatelepülés határában álló, nem kizárólagosan mezőgazdasági funkciójú lakott helyek. Fejlesztésüket az egyéni építési szándék támogatásával, esetleg kommunális fejlesztéssel kívánták segíteni.

b) Üzemi készenléti lakótelepek

Üzemi vagy helyi munkaerőigény által életre hívott lakótársulások. A lakásépítést, közüzemi fejlesztést elsősorban a munkaerőt felvenni képes állami gazdaság vagy szövetkezet anyagi erejére bízták, valamint alapoztak az odatelepülő lakosság önerős beruházásaira. Fejlesztésük adminisztratív eszközökkel is támogatandó volt.

⁴⁵ BKMÖL XXIII. 1/a. 1968. 23. kötet. 113. p.

⁴⁶ A széles határú alföldi tanyavilág lételeme a mezőgazdasági szövetkezetesítés befejeztével valóban megszűnt. A nagytáblás gazdaságok közé beékelődő tanyaföldek, házak ugyanakkor százezrek egyedüli vagyonát, megélhetését, gyökereit jelentették. A szocialista gazdaságpolitika semmilyen alternatív megoldást nem kínált a szórvány életforma fenntartására, korszerűsítésére. „A tanyarendszer folyamatos felszámolódás alatt áll, mivel a tanyák létét a mezőgazdasági nagyüzemek már kevésbé indokolják, nagyobb részben a megszűnésük irányában hatnak” – fogalmazott lakonikusan a tervezet. BKMÖL XXIII. 1/a. 1968. 23. kötet. 114. p.

- c) **Üzemi készenléti szolgáltató lakótelep**
Kizárólag üzemi finanszírozással a helyi üzem, üzemegység dolgozói részére kiépített lakótelepek voltak. E típus esetében a megyei tanács településformát nem kívánt megszüntetni, spontán folyamatokra bízta a szerveződést, mert a megfogalmazott vélekedés szerint a tanyai lakosság szolgálati hitelből épített lakásokba költöztetése aránytalanul nagy erőforrásokat költne le, míg a személyi tulajdon hiánya nem tenné lehetővé a mesterségesen létesített telepek fennmaradását.
- d) **Külterületi lakott helyek**
Továbbra sem fejlesztendő alakzat volt. Adminisztratív eszközökkel elfojtani szándékozott lakóhelyeket jelentettek a tanyasorok, szórványosan települt tanyavilágot alkotó településformációk. *„Ezen települések nem fejleszthetők, lakásépítés nem engedélyezhető és az OESZ szerinti építési korlátozás alá esnek”⁴⁷* – állt a területi tervezés direktívájában.

7. Üdülőterületek

Országosan a kezdeti erőltetett ütemű iparosítást az 1960-as években az élet színvonal fokozatos emelésére is súlyt helyező (gazdaság)politika váltotta fel, amelyben a lakossági fogyasztás növelésére, bizonyos jóléti beruházásokra is sor kerülhetett. A tömegturizmus mint népjóléti ágazat stratégiájában Bács-Kiskun megyében is sor került a fellelhető üdülőterületek kijelölésére és a fejlesztési dimenziók, irányok meghatározására. Bács-Kiskun jellegzetes alföldi megye, turisztikai szempontból felfedezetlen, kiépítetlen terület volt, amely még inkább indokoltá tette az idegenforgalmi beruházásokat. A fejlesztések prioritásában a tömegturizmust, szervezett nyaralást, táboroztatást lehetővé tevő beruházások és a hétvégi házak, magán és vállalati üdülők kommunális beruházásai álltak. A Bács-Kiskun megyei üdülőterületeket vonzási potenciáljuk alapján két csoportba rendelték⁴⁸: 1. „kiterjedt vonzási körrel rendelkező üdülőterületek”, amelyek megyei, vagy akár regionálisan frekventált övezetek voltak (Baja – Petőfi Sziget, Dunapataj – Szelidi tó, Lakitelek – Töserdő, Kunfehértó – Fehértó, Soltvadkert – Vadkerti tó); 2. „helyi jelentőségű hétvégi üdülőtelepek, kirándulóhelyek” (Kallocsa – Meszesi Dunapart, Kiskunhalas – Sóstó, Tiszakécske – Tiszai strand, Tiszaalpár – Holt-Tisza stb.), amelyek lokálisan szolgálták a körzetükben élő lakosság pihenését. Az 1. osztály esetében központi (megyei) forrású, ún. kiemelt fejlesztésekre is lehetőség nyílt, míg a 2. csoportba tartozó kilenc lokális jelentőségű üdülőkörzetnél csak egyes helyi források bevonásáról lehetett szó.

⁴⁷ BKMÖL XXIII. 1/a. 1968. 23. kötet. 115. p.

⁴⁸ Uo. 120–121. p.

14. ábra
Bács-Kiskun megye településhálózat fejlesztésének térképmelléklete – 1968.⁴⁹

⁴⁹ BKMÖL XXIII. 1/a. 1968. 23. kötet. 132. p.

A Bács-Kiskun megyére kiterjedő első komplex területfejlesztési koncepció elmozdulást jelentett az egy évtizeddel korábbi, szélsőségesen technokrata elgondolásokkal szemben, ugyanakkor számos ellentmondásos, kontraproduktív elemet is megtartott. A fentebb ismertetett tervezet negatív és pozitív oldalait az alábbi gondolatok köré csoportosíthatjuk:

Negatívumok

- A koncepció paradigmája a településhálózat mechanikus, funkcionális alapú értékelésén nyugodott. A területi tervezést, fejlesztést a közigazgatás és nagyüzemi termelés technokrata nézőpontja felől közelítette meg. Céljait a települési hierarchia leosztásán keresztül kívánta megvalósítani. Kevésbé nyílt lehetőség a forráselosztó központ érdekeltségein és látószögén túleső területek fejlesztésére, sem az ott élő lakosság igényeinek számbavételére. Sőt, a forrásokért folyó verseny esetenként ellenérdekeket is generálhatott a centrumok és a hozzájuk rendelt vonzaskörzetek települései között.
- A tervezet a gazdasági és adminisztratív központok műszaki szemléletű fejlesztésére fókuszált, a „vidék” jelentős részét csupán a mezőgazdasági termelés színterének, lakosságát a szövetkezetek és állami gazdaságok munkabázisának tekintette.
- Nem fordított kellő figyelmet a demográfia és népmozgalmi jelenségek (korösszetétel, belső vándorlás) háttérének vizsgálatára. Másodrendű szempont volt a primer és terciér szektorok fejlesztésének kérdése, valamint a kommunális ellátórendszerek mögött álló szolgáltató, kereskedelmi beruházások igénye. A koncepcióban a lakosság kulturális, művelődési lehetőségeinek vizsgálatai sem érvényesültek megfelelő súllyal.
- A területi tervezés a forráselosztás tervgazdasági ciklusokhoz igazított koncepciója maradt. Önmagában hordozta a politikai-ideológiai alapon megszabott gazdasági irányokat, nem vette figyelembe a helyi viszonyokban, a lokális kooperációban, szelekcióban rejlő lehetőségeket. A valós helyi igényekkel szemben a területi adottságokhoz kevésbé adaptálható, sematikus beruházások, fejlesztések kaptak legtöbbször támogatást.
- A koncepció a településhálózat centrum–periféria viszonyrendszerait parafálta. Az elmaradott és ágazati szempontból nem jelentős térségek leszakadását elfogadhatónak tartotta, a területi egyenlőtlenségek fokozódását, divergens folyamatait ezáltal növelte.
- Sok esetben mesterséges és rövid életű, monokultúras gazdasági szerepű települeselemeket hívott életre, míg számos „öshonos”, a környezeti-társadalmi viszonyokhoz adaptált életformát mellőzött.
- A területhálózat-fejlesztést a közigazgatás területi hatásköreihez igazította, az azokon kívül eső kapcsolatokat nem vizsgálta.

- Nem adott eszközöket és megfelelő célokat sem stagnáló vagy éppen visszafejlődő, lemaradó térségek (Dunamellék, Bácska) és egykori központok (Dunavecse, Bácsalmás, Jánoshalma) ütemes felzárkóztatásához, így azok leszakadása, népességsökkenése tovább folytatódott.
- A megye hatalmi-döntéshozó monocentríkusságának ellensúlyozására sem törekedett kellő mértékben.

Pozítívumok

- A tervezet felismerte a gazdaságilag eltérő fejlettségű körzetek közötti szakadékokat, a lakosság életminőségének különbségeit és lépéseket tett a területi kiegyenlítés felé. Az más kérdés, hogy ehhez megfelelő eszközök és keretek nem álltak rendelkezésre.
- Konceptiózusan és egyetemleges igényvel kívánta megközelíteni a területi tervezés problematikáját, már nem kizárólagosan az ipar és mezőgazdaság fejlesztésének ágazati perspektívájából indult ki.
- Egyes elemeiben – többnyire áthidalhatatlan forráshiány esetén – teret engedett a társadalmi kezdeményezéseknek, helyenként már alapozott a lakossági önerős beruházásokra, amely közelebb hozta a tervutasításos fejlesztési koncepciót a valós társadalmi igényekhez.
- Elvi szinten figyelembe vette a településhálózat és termelési környezet kialakult adottságait, lehetőségeit, kapcsolódási pontjait.
- Kísérletet tett a centrumhelyzetű és speciális szerepű települések esetében a funkciók szélesítésére, a speciális (környezeti) adottságok kiaknázására.
- Igényt támasztott – a szocialista tervgazdaság keretei között – egy kiegyenlített és rugalmasabb településhálózati fejlődésre.⁵⁰

3. Újabb módosítások a területi tervezésben – 1969

Bács-Kiskun megyében a területi tervezés alapjait elsőként a fentebb részletezett „másodvárosok és főfalvak helyzetéről” szóló, 1966-ban kidolgozott jelentés vetette meg. A településoosztályzás elvi és gyakorlati elemei azonban az országos szintű elképzelések alapján módosultak, annak irányváltásai következtében többször átalakultak. Már 1968-ban sor került egy „komplex felülvizsgálatra”, amely kisebb mértékben módosította az eredeti elképzelést. Egy esztendővel később azonban megjelent az Országos Településhálózat-fejlesztési Kereterv, amely az előző koncepció alapjaihoz is hozzányúlt, átdolgozta a funkcionális településkategóriák rendszerét. Ez a tervezet átfogóbb szemlélettel és távlatosabb célkitűzésekkel készült, perspektívájában regionális léptékű elképzeléseket vizionált.⁵¹ A tervezet a megvalósulás első

⁵⁰ A területfejlesztés hatásaiban a rendszer rugalmatlanságából, a lokális kezdeményezés lehetőségeinek szűk keretei következtében erősen túkrözödtek a centrum–periféria relációk, így helyi szinten is felemás eredménnyel járt.

⁵¹ Az „átfogó – regionális – rendezési terv [...] célja, hogy központi jellegű koordináló bázist adjon az egyes régiók, továbbá városok és községek tényleges fejlődését meghatározó, a területrendezési tervek, beruházások telepítése, valamint a különböző igazgatási és gazdasági terület szervezési

ütemét 1985-re helyezte, ezen felül megjelölt egy „funkcionális jellegű terv” szakaszt is, amely a 2000. évre és az azt követő állapotokra hatott volna ki. Az ágazati fejlesztést a területi tervezéstől különválasztotta, sőt kifejezett célja volt, hogy a népgazdasági beruházásokat közvetlenül ne befolyásolja. Feladatuként a termelési tényezők és a települések fejlődésének harmonizálását, a fejlesztési feladatok koordinálását tekintette. Ugyanakkor a szocialista tervgazdaság elosztási alaptételeit, a beruházási források redisztribúciós gyakorlatát érintetlenül hagyta, így ezek a törekvések csak korlátozottan juthattak érvényre, és továbbra is fennálltak a központi tervecélok–valós helyi igény dilemmában rejlő ellentmondások. A városok és községek egységes hálózati struktúráját a koncepció tényleges területi kapcsolatrendszer alapján dolgozta ki, amely ellátási és adminisztratív vonzáskörök alapján állt össze. A gyakorlatban mindez egyet jelentett a közigazgatás területi felosztásának leképezésével.

1. Felsőfokú központ

Az országos keretterv hét felsőfokú központot határozott meg. Ezen központok egyike sem volt Bács-Kiskun megye területén megtalálható.

2. Részleges felsőfokú központ

80–100 ezer lakosú, felsőfokú ellátást biztosító, jó közlekedés-földrajzi helyzetű, sokoldalúan specializált szerepkörű városokra alakították ki ezen kategóriát, amelybe Bács-Kiskunban egyedülként Kecskemét megyei székhely került be.⁵²

3. Középfokú központ

Városok és várossá fejlesztendő nagyközségek foglaltak itt helyet, mint Baja, Kalocsa, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas és távlatilag Kiskőrös és Kunszentmiklós.

4. Részleges középfokú központ

Nem került kijelölésre a megyében.

5. Alsófokú ellátóközpontok

Lényegében a korábbi falukörzetközpontok alapszintű ellátó-igazgatási szerepkörének felelt meg. A megyében 36 települést soroltak az alsófokú ellátóközpontok közé.

6. Kiemelt alsófokú központok

A korábbi elképzelésekben „másodvárosok” és „külön fejlesztendő települések” csoportjaiban találkozhattunk egyes nagyobb népességszámú, jelentősebb területi vonzáskörzettel bíró településekkel. A megyében Jánoshalma, Kecel, Kiskunmajsa, Lajosmizse, Tiszakécske mint „fejlődő községek” érdemelték ki a kiemelt alsófokú centrum státuszt.

elhatározások megalapozása tekintetében.” BKMÖL XXIII. 1/a. 1969. 22. kötet. 90. p.

⁵² A tervezetet elfogadó 226/1969. megyei VB-határozat Kecskemétet felsőfokú, Baját részleges felsőfokú központként kívánta besorolni.

7. Falu

Alapszintű ellátási szerepköreivel, intézményeivel kizárólagosan saját lakosságát szolgáló településtípus. A legalacsonyabb szintű tervezési kategória, amely a beruházási-fejlesztési forrásokból a legkisebb mértékben részesülhetett.

A fejlesztési osztályozás mellett a koncepció a települések igazgatási struktúráját mint a területi tervezés másik alapelemét külön értékelte. Lényegében az egyes tervezési szinteket a közigazgatás területi rendszerébe integrálta, így alkotott egy újabb rangsort, amelynek élén a felsőfokú és részleges felsőfokú központok álltak. Ez alatt 4 kategóriát jelölt ki:

1. Nagyközségek

Középfokú és egyes kiemelt alsófokú központok, amelyek a városi rang elnyerésére még nem álltak készen, de a községek sorából kiemelkedve köztes státuszba jutottak: Kiskőrös, Kunszentmiklós, Bácsalmás, Jánoshalma, Kecel, Kiskunmajsa, Lajosmizse, Tiszakécske tartozott ide.

2. Önálló tanácsú községek

Területi szerepkörrel nem rendelkező községek, amelyek összekapcsolása nem tűnt indokoltnak más községekkel.

3. Közös tanácsú községek

Közös igazgatás alá rendelt településközpontból és kapcsolt községekből álló településhálózati elemek.

4. Város alá rendelt községek

Kis népességszámú községek, amelyek települési szerepkörét, jellegét nagymértékben a közeli város vonzása határozta meg. Ilyen településtípust a megyében három esetben jelölt ki a koncepció: Kalocsa városnál – Bátya és Foktő; Kecskemét esetében – Városhely.

A szóban forgó tervezet végsőnek szánt verzióját a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet 1969 folyamán dolgozta ki, majd ezt követően ismét az egyes megyei tanácsok elé került, hogy értékeljék, javaslataik kifejtésével véleményezzék. Bács-Kiskun Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága a koncepció számos elemén változtatásokat javasolt, amelyek legtöbb ponton a településbesorolás kérdését érintették. A megye két legjelentősebb városát településfunkció, lakosságszám és fejlettség alapján indokoltnak látták magasabb településosztályba léptetni, Kecskemét felsőfokú, Baja részleges felsőfokú központba sorolásával. Kezdeményezte továbbá a bizottság Dunavecse község felvételét a kiemelt alsófokú központok sorába, hivat-

kozva a település kisugárzó területi szerepköreire. Ismételt áttekintésre javasolták az alsófokú központok meghatározását, mivel a megye nagyfalvas és tanyás településjellege folytán az alaptervezetbe nem helyezhetők el maradéktalanul. Hozzátette a VB, hogy a keretterv nem vette kellőképpen figyelembe a Duna-mellék és Bácska zárt karakterű településállománya és a Homokhátság ettől jellegében teljesen eltérő, nagy határú, nyitott típusai közt álló alapvető különbségeket. A megyei vélemény alapján a Duna-melléken a községek legnagyobb része inkább alsófokú központi kategóriába tartozna, dacára annak, hogy közigazgatási határaikon túlterjeszkedő vonzásuk csekély.

Az igazgatási szerepköröket tekintve a megyei VB 12-re kívánta a nagyközségek számát felemelni. További felülvizsgálatot javasoltak a közös tanácsú községek kialakítása tekintetében, valamint a városok alá rendelt igazgatás kiterjesztésében is. Közlekedéshálózat-fejlesztés terén ugyancsak több módosító indítványt sorolt fel a testület, amelyek között több nagyszabású elgondolás – a Duna-mellék megközelíthetőségének javítása, vasúti infrastruktúra hiányok pótlása (Fülöpszállás–Dunaföldvár; Dunapataj–Baja szakaszok), a dunai és tiszai vízi utak rendezése, valamint az E5-ös országút szélesítése – szerepelt.

Az 1968-as új gazdasági mechanizmus jelentős szemléletváltozást hozott a területi tervezésben is. Időszerűvé vált az új irányokat tükröző koncepció kidolgozása, amelyre az 1950-ben alapított Városépítési Tudományos és Tervező Intézet kapott ismét utasítást. Itt készült el a már ismertetett **Országos településhálózat-fejlesztési Keretterv**, amely 1971-től – kormányrendelet formájában – a területfejlesztés irányadó dokumentuma lett. Később – a gazdaságpolitika reformfolyamatai tükrében – ez a keretterv is módosult, amelyből 1971-ben egy országos területrendezési terv formálódott ki. A kormányhatározattá emelt dokumentum az **Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció** (OTK) nevet kapta, amelyhez csatlakozott „A területfejlesztés irányelvei” határozati anyag. Az átfogó területi tervezés kettős célt hivatott szolgálni: egyrészt feladatának tekintette elősegíteni a gazdasági erőforrások hatékonyabb hasznosítását, másrészt az ország régiói között kialakult életszínvonal-különbségek kiegyenlítését tűzte ki. Az OTK paradigmájában nem szakadt el a területi tervezés korábbi elméleteitől, miszerint a településhálózat elemeit egy hierarchikus struktúrába ágyazva, centrum–periféria viszonyrendszerbe illesztette. Változatlan szemléletmódot tükröz az is, hogy az infrastrukturális beruházások, a kommunális ellátottság differenciáit, vagyis a lakosság életnívóját leginkább meghatározó területi különbségeket csak az azonos kategóriájú települések között kívánták nivellálni. Magyarország településállományát az új osztályozás 11 osztályba sorolta. A differenciáltabbá váló hálózatban központi funkciókhoz és így fejlesztési forrásokhoz országosan 130 városi szerepkörű település jutott. Ez képezte lényegében az OTK központi elemét: a „centrum” civilizációs kisugárzó, gazdasági serkentő hatásába vetett meggyőződést. A központi szerepkörű települések kiemelt fejlesztése, a beruházásra fordítható eszközök településhierarchia szerinti elosztása a koncepció lényeg-

gét képezte: „*Ki kell jelölni azokat a településeket, centrumközségeket, amelyek a nagyüzemek gazdasági központjait és egyúttal azoknak az ellátási intézményeknek a telepítési helyét képezik, amelyek gazdaságos üzemeltetése meghatározott népességszámhoz kötött. Ezek vonzásközpontként a terület szervező centrumaivá fejlődhetnek*”.⁵³ A rendelkezés szerint a felső- és középfokú központok kijelölésének joga az országos hatáskörű miniszteriális szervekre hárult, az alsóbb centrumokat azonban már megyei illetékességben határozták meg. Fókuszpontra kívül került ugyanakkor a hazai településhálózat csaknem 2/3-át kitevő településhalmaz, a „központi szerepkör nélküli” periféria, amelynek felzárkóztatásához fejlesztési célú források ezzel sem álltak rendelkezésre.

A három évtizedre tervezett országos településhálózat-fejlesztési koncepció hadalást jelentett a területi tervezésben a tekintetben, hogy az ágazati gazdaságpolitikai szempontokon végleg túllépett és a forráselosztás gyakorlatát decentralizáltabbá tette. A beruházási döntések egy részének leadása nyomán több lehetőség nyílt a „vidék” városaiban az évtizedek óta halasztott infrastrukturális fejlesztések megvalósulására, és hozzájárult a megyék közötti fejlettségi szint kiegyenlítéséhez is. Előrelépést jelentett a tekintetben is, hogy alapelveként deklarálta a területi, települési szempontokat, sőt megjelentek benne a „regionális” szemlélet egyes elemei. A korábbi mechanikus, lakosság számon alapuló elgondolások helyett megerősödtek a funkcionális és hálózati szempontok a településhálózatban betöltendő szerepkörök fontosabb alkotóelemekké váltak. Eltávolodott az egyoldalú iparorientációtól és lett az agrártérsegek rovására megvalósuló, az iparvárosok osztályelméleti alapú, egyoldalú fejlesztéséről.

4. Az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció és megyei vonatkozásai – 1971

Több országos és területi (megyei) tervtanulmány, fejlesztési koncepció megszületését követően az 1007/1971. számú kormányrendelet alapján emelkedett törvényerőre az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK), majd ezt követve megszülettek a részletező területfejlesztési tervek. A koncepció gerincét továbbra is az egyes települeselemek tervezési típusokba, halmazokba sorolása alkotta. A fő kategóriák meghatározása a két évvel azelőtti Országos Településhálózat-fejlesztési Keretterv elképzeléseire épített, ugyanakkor nagyobb súlyt helyezett a településhálózat fejlődését befolyásoló társadalmi, gazdasági, természeti, igazgatásszervezési tényezőkre és relációkra, valamint a történeti háttér értékelésére. A tudományos kritika mellőzése, a szocialista perspektívából megközelített történeti-földrajzi szemlé-

⁵³ BELUSZKY Pál, 2003. 249. o. Részlet a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1006/1971. (III. 16.) sz. határozatából.

let azonban több ponton is fals következtetések és döntések kiindulási alapjává vált.⁵⁴ Bács-Kiskun településhálózatának általános jellemzésében a koncepció a Duna-mellék és Bácska zárt szerkezetű nagyfalvas községeinek és a Homokhátság széles határú, szórványokkal benépesült térségének eltérő jellegű településállományát kísérelte meg egy közös tervezési programban elhelyezni. A koncepció visszássága, hogy a Kecskemét és Kiskunhalas környéki nagy határú tanyabokrok a megye település-szerkezetének kialakulásában betöltött szerepük ellenére értéktelen településhálózati elemként szerepelnek, visszafejlesztésük pragmatikus célként jelent meg.⁵⁵

Az OTK alapkonceptiója egy geometriai igénnyel kidolgozott modell, amelynek egyszerre sajátja a hálózati jelleg és a hierarchikus felépítés. Tervezés, fejlesztés szempontjából a településállomány két táborra szakadt: **vonzásközpontok**, amelyek szolgáltatásaikkal, munkahellyel, igazgatási, oktatási, képzési, kulturális, egészségügyi stb. intézményrendszerükkel ellátják **vonzáskörzetüket**, civilizációs „kisugárzó” hatásukkal biztosítják a gazdasági fejlődés és a lakossági ellátás egyenletes színvonalát.⁵⁶ A településhálózati rendszer központi elemeit a megye öt **városi** csomópontja (felső-, közép- és alsófokú vonzási centrumok) mellett azon **városiasodó községek** képezték, amelyek egy-egy nagyobb tájegység természetes központjaként fejlődtek. A koncepció a maga eszköztárával próbálta meg Bács-Kiskun településszerkezetének hátrányos adottságait mérsékelni. A megye alapvető topográfiai jellegzetessége, hogy településhálózatának súlyponti városai a Kiskunságon és a Duna-mellék középső szakaszán helyezkednek el, míg északnyugaton és a bácskai térségben szinte égető a középfokú ellátást biztosító települések hiánya, amelyen tovább rontott az egykori igazgatási székhelyek, piacközpontok visszafejlődése (Dunavecse, Jánoshalma, Bácsalmás). A területi tervezés a városhiányos térségekben a közép-szintű csomópontok felfejlesztésével kívánta a hálózati szerveződés alapjait lerakni, hogy „a megye lakossága mindenhol a szocialista társadalmi követelményeknek megfelelő ellátottságot élvezzen”.⁵⁷

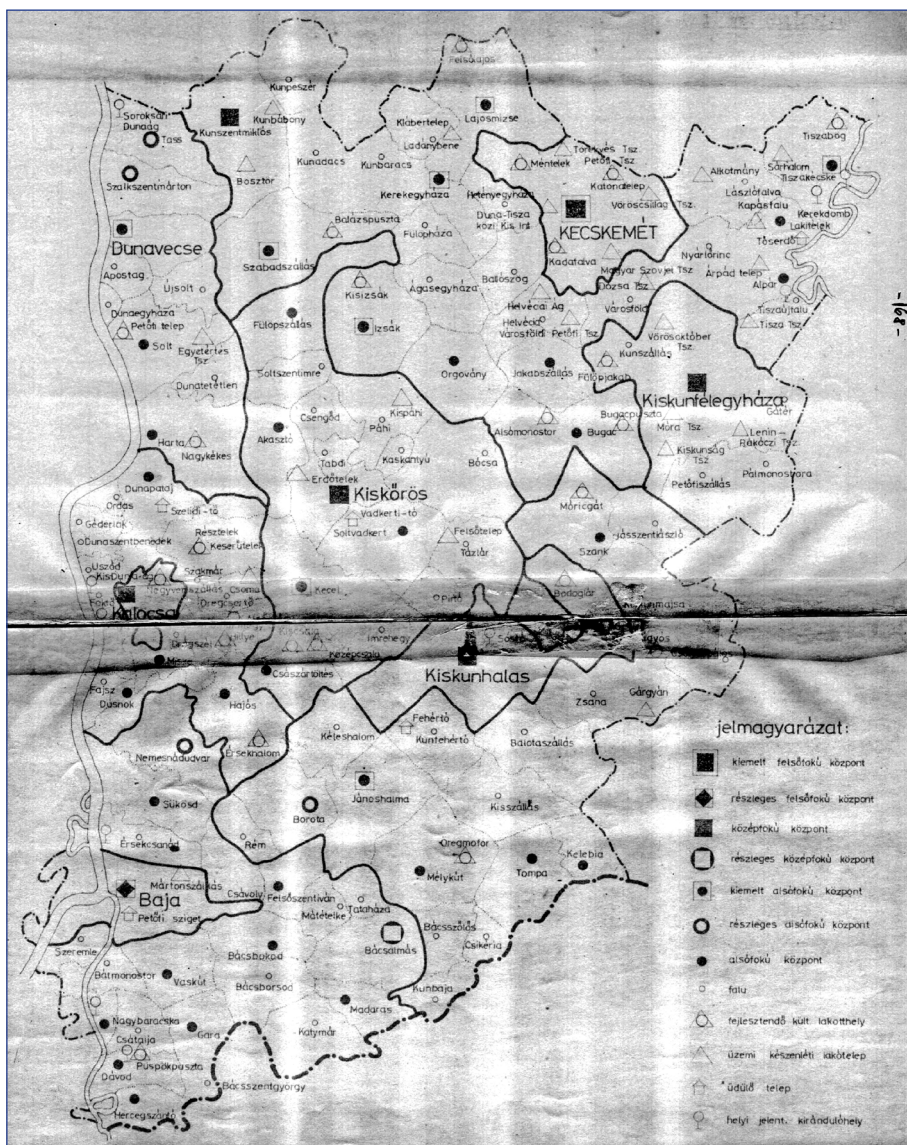
⁵⁴ A koncepció bevezetésében az 1948-at követő politikai fordulat, államosítás és az alig egy évtizede végbement mezőgazdasági szövetkeztetés által gyökeresen megváltozott viszonyok egy új, a korábbi szerves fejlődéstől eltérő alapot teremtettek. A koncepció bevezetőjében a társadalmi és gazdasági viszonyok jellegét, a termelőerők területi elhelyezkedésében, a népesség mozgásában és térbeli rendjében, a települési viszonyok terén fennálló adottságokat úgy mutatja be, hogy „csúsztatással” figyelmen kívül hagyja a pártállami beavatkozással gyökeresen megváltoztatott körülményeket, így a kollektív birtokviszonyok, tervezési környezet a fejlődés természetes útjaként jelenik meg. BKMÖL XXIII. 1/a. A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. VB ülési jegyzőkönyvek. 1971. 14. kötet. 157. p.

⁵⁵ „A megye lakóinak 41,8%-a élt 1949-ben külterületen, 1970-ben már csak 28,7%-a. A tanyai területekről történő folyamatos, jelentős számú elvándorlás a korszerűbb településhálózat kialakulásának és fejlődésének jelentős tényezője”. BKMÖL XXIII. 1/a. A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. VB ülési jegyzőkönyvek. 1971. 14. kötet. 158. p.

⁵⁶ Az OTK nyolc „településfejlesztési tényezőt” sorol fel, melyek a vonzásközpontok különböző szintű ellátó rendszereit jelentik vonzáskörük számára. Ezek: 1. intézményrendszer; 2. termelési központi szerepkör; 3. a vidék mezőgazdasági központjai és irányítói; 4. a közlekedéshálózat csomópontjai; 5. raktárhálózati centrumok; 6. ipari és kommunális ellátó infrastruktúra megléte; 7. ágazati és egyéb gazdasági irányító-szervező centrumok; 8. államigazgatási szerepkörök. Forrás: BKMÖL XXIII. 1/a. A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. VB ülési jegyzőkönyvek. 1971. 14. kötet. 173. p.

⁵⁷ BKMÖL XXIII. 1/a. 1971. 14. kötet. 158. p.

15. ábra
Bács-Kiskun megye településhálózat fejlesztésének térképmelléklete – 1971.⁵⁸

A megye településhierarchiájának élén a felsőfokú központi szerepkört betöltő megyeszékhely állt mint **felsőfokú központ**. Bács-Kiskunban a legnagyobb lakónépséget koncentrálnó gazdasági-irányító centrum a területi ellátás csúcsát jelentette. A város szolgáltatásai között magas fokú koncentrációt képviselő, területileg

⁵⁸ BKMÖL XXIII. 1/a. 1971. 14. kötet. 168. p.

nem decentralizálható tevékenységek biztosították a megyei vonzáskörzet (ellátási körzet) és a székhely kapcsolódását. Bács-Kiskun területén a településhálózat fejlődésének sajátosságai lehetővé tették egy másodlagos centrum kijelölését is, amely Bajára esett. A trianoni határokon belül meghagyott Bácska egykori kereskedelmi, igazgatási csomópontjához a megye déli részén közép és alsó szintű vonzáskörzeti központok kapcsolódtak. Ezzel Baja a hálózati rendszerstruktúrában közvetlenül Kecskemét mögé került. A dunai várost egy köztes kategóriával az OTK **részleges felsőfokú központ**ként sorolta be. **Középfokú központok** (hat városi és nagyközségi rangú település: Kalocsa, Kunszentmiklós, Kiskőrös, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza) az átlag 50–60 ezer fős lakosságot elérő körzetek centrumtelepülései lettek, amelyek szűkebb vonzáskörzetük igazgatási, gazdasági, intézményi ellátását voltak képesek biztosítani. Hiányosabb településfunkciók miatt **részleges középfokú központ** osztályba egyedülként Bácsalmás került. A városokat, urbanizálódó községeket követve az alapszintű lakossági ellátást a **kiemelt alsófokú körzetközpon**t hálózata szolgálta. A szám szerint kilenc – öt-tízezer fős – település kijelölésére közlekedésföldrajzi, topográfiai adottságok, településfunkcióik figyelembevételével került sor. Ezzel 15–20 ezer lakosú vonzáskörzetek számára kívánták elérhetővé tenni a mindennapi élethez szükséges intézményi ellátás és a munkavállalás lehetőségét. A központi szerepkört betöltő települések rangsorának legalsó szintjén az **alsófokú központok** álltak, amelyek a helyi ipar központjainak és a mezőgazdasági üzemek székhelyeinek is otthont adtak. Az alsófokú központok a településhálózati rendszerben vonzáskörrel nem rendelkeztek, így csupán önmaguk centrumai lehettek. Azon települések tartoztak ide, amelyek az előnytelen közlekedésföldrajzi viszonyuknál fogva nem kapcsolódhattak közvetlenül valamely kiemelt alsófokú központhoz, így az alapszintű ellátást helyben kellett megszervezni. Megyeszerte négy község alkotta e csoportot. A településhierarchia legalsó lépcsőfokát a **központi szerepkörrel nem rendelkező** településelemek jelentették. Ide tartozott a kis lakosságú, legfeljebb a helyi szükségletet kiszolgáló településhalmaz 64 községe. Itt említhetők meg az ún. **fejlesztendő külterületi lakott helyek** (24 db) és **üzemi készenléti lakótelepek** (28 db) kategóriái, amelyek a nagyüzemi mezőgazdaság munkaerőigényének biztosítékai voltak. A beruházásoknál e specifikus gazdasági szerepkörű lakott helyek esetében csak a legszükségesebb fejlesztéseket engedték. Az egyéb – gazdaságilag nem releváns – külterületi lakott helyek, a bokor és szórvány településű tanyák kapcsán fejlesztési feladatokat igen, eszközöket nem határozott meg az OTK.⁵⁹ Az 1971-es OTK településosztályokhoz rendelt funkcióit, ellátási szintekhez kapcsolt intézménytípusokat az alábbiakban részletezzük:

⁵⁹ Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága és a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága közös határozatba foglalta a tanyai lakosság életkörülményeinek javítását célzó feladatokat. A rendelkezés azonban csak kevés kézzelfogható határidős feladatot, forrásokkal támogatott intézkedést tartalmazott, sokkal inkább az általánosságok szintjén mozgott: „*A tanyák megszűnése alatt [...] is gondoskodni kell a tanyai lakosság alapvető ellátásáról, életszínvonaluk fokozatos javításáról, kulturális igényeik kielégítéséről. [...] biztosítani kell az oktatás, művelődés kereteit [...] helyi felmérésnek messzemenően figyelembe kell venni [...] a külterületen élő tanyai lakosság ellátásának, életszínvonalának javítását [...]*” BKMÖL XXXV. 1. Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának iratai. Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága és a Bács-Kiskun Megyei Tanács 1971. december 22-i ülésének határozata. 2. p.

16. ábra
Alap- és középfokú intézmények jegyzéke⁶⁰

Alapfokú intézmények	
Igazgatási jellegű intézmények	tanács
	társadalmi és tömegszervezetek
	rendőrség vagy rendőrség körzeti megbízott
	önkéntes tűzoltótestület vagy tűzoltószertár
	fiókposta vagy postahivatal
	takarékszövetkezet vagy OTP-fiók
	Állami Biztosító megbízott
Egészségügyi intézmények	szülésznő
	körzeti orvosi rendelő
	gyógyszertár
	tisztasági kád vagy medencés fürdő
	állatorvos
Gyermekgondozási és oktatási intézmények	bölcsőde
	óvoda
	általános iskola alsó-felső tagozata
	általános iskolai diákotthon /a körzeti iskola járulékos intézményeként/
Kulturális és sportintézmények	művelődési otthon
	normálfilm mozi
	könyvtár
	sportpálya
kereskedelmi intézmények	ABC-áruház
	üzletek
Középfokú intézmények	
Igazgatási jellegű intézmények	járási, városi tanács
	járási, városi népi ellenőrzési bizottság
	járási, városi MSZMP és tömegszervezetek
	járási honvéd kiegészítő parancsnokság
	ügyvédi munkaközösség
	járási, városi bíróság, ügyészség
	járási, városi tűzoltóalosztály-parancsnokság
	vízügyi igazgatóság és szakasztechnikusi kirendeltség
	központi igazgatóság szakasztechnikusi körzetvezetősége
	KSH járási felügyelőség
MNB járási és városi fiók /ORP-ÁB fiók/	

⁶⁰ BKMÖL XXIII. 1/a. 1971. 14. kötet. 176–177. p.

Egészségügyi intézmények	általános kórház
	szakorvosi rendelőintézet, TBC gondozó intézet
	bőr- és nemibeteg-gondozó intézet
	szülőotthon
	mentőállomás
	szociális otthon
	gőzfürdő, strandfürdő
Oktatási intézmények	állatorvosi rendelőintézet
	általános és szakgimnáziumok
	középiskolai diákothton
Kulturális és sportlétesítmények	úttörőház
	járási, városi művelődési ház
	járási, városi könyvtár
	múzeum
	szabadtéri színpad
	szélesvásznú mozi
kereskedelmi intézmények	sporttelep, tornaterem
	kereskedelmi áruelosztó raktárközpont
	szakosított üzlethálózat
	áruház

Az OTK a települések funkcionális besorolását turisztikai vonzerő, potenciál alapján is kategorizálta:

- 1. Országos és nemzetközi jelentőségű települések, tájak:** Kecskemét, Bugac, Baja–Kiskunfélegyháza „idegenforgalmi folyosó”, Baja–Dunafalva övezet
- 2. Területi és helyi jelentőségű üdülőtelepülések**

A 17. ábra tartalmazza Bács-Kiskun megye városainak és községeinek ellátási kategóriák szerinti kimutatását, a Bács-Kiskun Megyei Tanács VB 158/1972. módosító határozatával korrigálva (kurzív).⁶¹

⁶¹ BKMÖL XXIII. 1/a. 1971. 14. kötet. 1. sz. melléklet 169. p. és 10. kötet 18. p.

17. ábra⁶²

Települések						
Ellátási kategóriák	Kecskemét					
	Baja					
Részleges felsőfokú központ		Kalocsa	Kunszentmiklós	Kiskőrös	Kiskunhalas	Kiskunfélegyháza
Középfokú központok						
Részleges középfokú központ	Bácsalmás					
Kiemelt alsófokú központok	Bajai járás	Kalocsai járás	Kecskeméti járás	Kiskőrösi járás	Kiskunhalasi járás	K.f.háza város iránt nyitása alatt
		Dunavecse; Solt (1972-től)	Izsák	Kecel	Jánoshalma	
			Kerekegyháza			
			Lajosmizse			
			Tiszakécske			
			Szabadszállás			
		Dávod	Solt (1972-ig)	Jakabszállás	Akasztó	Kelebia
Alsófokú központ	Felső-szentiván	Dunapataj	Lakitelek	Császártöltés	Mélykút	
	Gara	Dusnok	Orgovány	Fülöpszállás	Szank	
	Herczegszántó	Hajós	Alpár	Soltvadkert	Tompa; Kisszállás, Kunbaja és Kunfehértó (1972-től)	
	Nagy-baracska	Harta	Bugac			
	Sükösd	Miske				
	Vaskút					
	Bácsbokod					
	Madaras					
	Csávoly (1972-től)					

A táblázat folytatás a következő oldalon.

⁶² KSH 1990. évi népszámlálás, 5. kötet. Bács-Kiskun megye adatai. Budapest, 1992. 360. o.

A táblázat folytatása az előző oldalról.

Ellátási kategóriák		Települések						
		Nemes-nádudvar központ	Tass	Szalk-szentimárton	Ágasegyháza	Bócsa	Borota	
Falvak	Bács-borsód	Apostag				Balotaszállás	Gátér	
	Bács-szentgyörgy	Bátya	Ballószög	Csengőd		Bácsszőlős	Kunszállás	
	Bát-monostor	Drágszél	Fülpötháza	Imrehegy		Csikéria	Páimonostora	
	Csátalja	Dunaegyháza	Helvécia	Kaskantyú		Csólyospálos	Peitőszállás	
	Csávoly (1972-ig)	Duna-szentbenedek	Hetény-egyháza	Páhi		Harkakötöny		
	Érsek-csanád	Dunatetőten	Kunadacs	Solt-szentimre		Jászszentlászló		
	Katymár	Fajsz	Kunbaracs	Tabdi		Kéleshalom		
	Mátételke	Foktó	Kunpeszér	Táziár		Kisszállás (1972-ig)		
	Szeremle	Géderlak	Ladánybene			Kömpöc		
	Tataháza	Homokmégy	Lászlófalva			Kunbaja (1972-ig)		
		Ordas	Nyárlőrinc			Kunfehértó (1972-ig)		
		Öregcsertő	Tiszaújfalú			Pirtó		
		Szakmár	Városföld			Rém		
		Újsolt				Zsana		
		Uszód						

18. ábra.
Bács-Kiskun megye külterületi lakott helyei járások szerinti bontásban⁶³

Megnevezés	Baja járás	Kalocsa járás	Kecskemét járás	Kiskőrös járás	Kiskunhalas járás
Fejlesztendő külterületi lakott hely	Dávod-Püspökpuszta	Hajós-Érsekhalma	Bugac-Bugacpuszta	Császártöltés-Kiscsala, Középcsala	Kiskunmajsa-Kigyós
		Harta-Nagykékes	Bugac-Alsómonostor		Mélykút-Öregmajor
		Homokméggy	Izsák-Kisizsák		Szank-Móricgát
		Hillye	Lajosmizse-Felsőajajos		
		Alsóméggy	Szabadszállás-Balázspuszta		
		Szadmár-Résztelek, Keserűtelek	Tiszakécske-Tiszabög		
Üzemi készenléti lakótelep	Homokméggy-Halom	Alpár-Árpádtelep	Kiskőrös-Erdőtelek	Kiskunmajsa-Gárgyán	
	Öregcsertő-Csorna	Helvécia-ÁG Lakótelep, Matkó, Városföldi Petőfi Tsz Lakótelep	Tázlár-Felsőtelep		
	Solt-Egyetértés Tsz	Kunszentmiklós-Bösztör, Kunbábony	Páhi-Kispáhi		
		Lajosmizse-			
		Klábertelep, Kapásfalu			
		Lászlófalva-Alkotmány Tsz lakótelepe			
		Tiszaújfalú-Tisza Tsz lakótelep			
		Tiszakécske-Sárhalom			
	Városföld-Dózsa Tsz lakótelepe				

⁶³ BKMÖL XXIII. 1/a. 1971. 14. kötet. 1. sz. melléklet 171. p.

19. ábra.
Bács-Kiskun megye külterületi lakott helyei városok szerinti bontásban⁶⁴

Megnevezés	Baja város	Kalocsa város	Kecskemét város	Kiskunfélegyháza város	Kiskunhalas város
Fejlesztendő külterületi lakott hely		Negyvenszállás	Kadafalva	Fülöpjakab	Bodoglár
			Katonatelep		
			Méntelek		
Üzemi készenléti lakótelep	Mártonszállás		Vöröscsillag TSZ lakótelepe	Egyesült Rákóczi-Lenin Tsz lakótelepe	
			Duna-Tisza Közi Kísérleti Intézet lakótelepe	Kiskunság MGTSZ lakótelepe	
			Magyar Szovjet Tsz lakótelepe	Móra TSZ lakótelepe	
			Petőfi és Törekvés TSZ lakótelepe	Vörös Október TSZ lakótelepe	
Külterületi lakott hely			Kisfái	ÁG lakótelepe	
			Törökfái	Lenin TSZ lakótelepe	
			Városföld II.		

5. Az OTK településhálózat-fejlesztésének jellemzése, eszközei

Az OTK a gazdaság- és társadalompolitika újabb irányait követve kívánt távlatos, átfogó településhálózat-fejlesztési stratégiát kialakítani. A tervezés alapjai a beruházási erőforrások hatékonyabb elosztásán nyugodtak. Eszköztára az urbanisztikai, építészeti megoldások (többnyire títustervek) és műszaki infrastrukturális beruházások irányításában, az igazgatási feladatkörök meghatározásában állt. Szerepet kapott – legalább elvek szintjén – a gazdaságos és kiegyensúlyozott területi tervezés, regionális, térségi szintű fejlesztési szemlélet. Ugyanakkor iparcentrikus jellemvonásait megtartva a klasszikus nagyiparral szórványosan ellátott Bács-Kiskunban a nemzeti jövedelem termelésében, a foglalkoztatásban a szekunder ágazatok súlyának növelését tartotta kívánatosnak, igaz ágazatilag eltolódott a nehézipar irányától, így a nemzetgazdaság többi ágazata és szektora felértékelődhetett. A gazdasági fejlődés motorját a településhálózat kiemelt elemeinek ipari centrumai jelentették, amelyek fő profilját a régióban megtermelt mezőgazdasági termékek, nyersanyagok feldolgozása alkotta. A mezőgazdaság-orientált alföldi megye alapvető gazdaságszerkezeti adottságait a koncepció gyökeresen megváltoztatni nem akarta, nem is tudta, helyette az agrárium szektoraiban az ipari feldolgozásra helyezte a hangsúlyt. A megye környezeti adottságainak megfelelő termelési szerkezet és specializáció adta a gazdaságfejlesztés területi dimenzióját.

⁶⁴ BKMÖL XXIII. 1/a. 1971. 14. kötet. 1. sz. melléklet 172. p.

Az OTK a településhálózat távlati tervei mellett kijelölte a megye vonalas infrastruktúráinak új irányait is. A **vasúti** közlekedés területén állást foglalt a kötőtpályás hálózat szárnyvonalainak bővítése, új vonalak kiépítése mellett. A tervezetben szerepel egyrészt egy interregionális Szolnok–Kecskemét–Dunaföldvár–Székesfehérvár és egy mikroregionális léptékű Fülöpszállás–Solt vonal, továbbá olvasható Dunapataj–Kalocsa–Baja viszonylatában építendő szárnyvonal terve is. A vasúti fejlesztéseknek elsődlegesen a dél-dunai körzet iparosítását kellett volna szolgálni. A kötőtpályás infrastruktúra-fejlesztési elképzelések minőségileg változást, új, korszerű megoldásokat nem hoztak. A szerkezetváltás helyett sok tekintetben visszatértek a korábbi népgazdaság-fejlesztési elképzelések gyáripari szemléletéhez.

A **közúti** közlekedés területi tervezése során a jelentős interregionális forgalmat levezető, a főváros, valamint Kecskemét, Szeged összekapcsolását biztosító E5-ös közlekedési folyosó kapott hangsúlyt. A beruházások fontossági sorában ezt követte az E51-es Budapest–Baja–országhatár közlekedési útvonal fejlesztése, a Kecskemét–Dunaföldvár közötti 52-es út és a Kecskemét–Békéscsaba relációjú 44-es országút korszerűsítése.

Bács-Kiskun megye fejlesztési koncepciójában az **energiagazdálkodás** távlati feladatai, fejlesztési irányai, a felhasználás-szállítás lehetőségei kapcsán is megmutatkoztak a gyengeségek, a KGST-országok gazdaságpolitikáját jellemző szemléletbeli lemaradások. A korszak termelési szerkezetéből, technológiai fejlettségéből kiindulva az OTK távlatilag a szilárd fűtőanyagokra, elsősorban a kőszén beszerzésére fektetett hangsúlyt, amelynek forrását, mint „leggazdaságosabb” módozatot, a hazai termelésből, komlói és tatabányai tárnákból kívánta megoldani. A szénhidrogén-felhasználás alapfeltétele a gázvezeték-hálózat bővítése és a feldolgozó infrastruktúra kiépítése volt. A vezeték-hálózat két évtizedre ütemezett fejlesztését új nyomvonalak kiépülésével, a meglévő rendszerek bővítésével kívánta elérni, az urbanizált területek bekapcsolásával, Tázlár–Kiskőrös–Kalocsa; Csongrád megye–Jánoshalma (Kiskunhalas)–Dusnok; Baja–Kalocsa; Kecskemét–Nagykőrös és Kalocsa–Városföld–Tass nyomvonalakon. Távlatilag a szénhidrogén-vezetékrendszerek építése tehát nem terjedt volna ki megyeszerte, a városok ellátására korlátozódtak a tervből vett beruházások.

Az OTK a fent vázolt célok, kitörési pontok progresszív, (óvatos) reformszemléletű szándékai ellenére sem szakított a korábbi tervezetek alaptéziseivel. A településhálózat fejlesztésének társadalmi elvárásai, lokális igényei, „*az egyes körzetek természeti és gazdasági adottságainak megfelelő iparági szerkezet, szakmai specializáció*”⁶⁵ elvi szinten megjelentek, de a gyakorlatban ritkán valósulhattak meg a hasznosnak vélt elgondolások. A területi tervezés alaptétele maradt a termelés és foglalkoztatás mutatóinak mennyiségi növelése, a tervgazdasági célkitűzések teljesítése. A centralizált forráselosztási mechanizmusok megtartása mellett a területi szempontok eleve hátrányból indultak, amely a fejlesztési források elosztásában minden tekintetben tükröződött. Közlekedéspolitikai téren például a tervkoncepció csak a közúthálózat üttöerein, a megyeszékhely – középfokú központok viszonylatában jelölt ki kézzel

⁶⁵ BKMÖL XXIII. 1/a. 1971. 14. kötet. 161. p.

fogható fejlesztési célokat. Periférikusan kezelte a vidék alacsonyabb rangú közlekedési hálózatát és Bács-Kiskun valamint a szomszédos megyék interregionális kapcsolatainak fejlesztését. Elvi szinten sem rendezte a településhierarchia horizontális rendszerében a közép- és alapszintű centrumok közti közúti kapcsolatokat. A fejlesztések terén elsődlegesen vagy kizárólagosan a vertikális centrum–periféria viszonyrendszert hozta előnybe. A vízi közlekedésben a tervezet a Duna É–D tengelyű áruszállító kapacitásának növelését említi meg, amely az elképzelések szerint a helyi ipartelepítés fontos tényezője lehet. Az OTK megyei energiapolitikai terve alapvetően a korábbi évtizedek nehézipar-centrikus koncepcióira épített, minőségi változást, szerkezeti átrendeződést nem vizionált. Az ellátás biztonságának javítása, az energiafelhasználás mennyiségi növelése, az extenzív (ipari) termelés fokozásának igénye kiütözik a tervezetből. Nem tűzte ki célul az energiafelhasználás terén jelentkező szerkezeti lemaradások felszámolását, a szilárd energiahordozóktól a szénhidrogének irányába történő elmozdulást csak a lakossági ellátás terén preferálta. Nem szerepelnek az alternatív energiatermelési és felhasználási lehetőségek sem a távlati fejlesztések között. Nem számolt az ipari szerkezet és a lakossági-kommunális fogyasztás energiapazarló rendszereinek racionalizálásával, nem ösztönzött az extenzív, alacsony szintű technológiáktól a fejlettebb és jobb energiahatékonyságú termelési-fogyasztási struktúrák felé orientálódásra. E tekintetben különösen szembevetendő a koncepció szemléletbeli elmaradása a szabadpiaci gazdasági környezetben kialakult energiapolitika, stratégia mögött.

Az OTK gyengeségei között említendő meg az a gazdaságirányítási keretrendszer, amelyben a koncepció megszületett. A területi tervezés nem léphetett ki a tervutasításos szemléletű forráselosztás, a központi költségvetésen keresztül realizálódó infrastruktúra-fejlesztés pályájáról. A folyamatos korrekciók ellenére is a településhierarchia alacsonyabb szintjeire aránytalanul kevés elosztható beruházási ráta jutott, amely a kedvezőtlen helyzetbe sorolt települések pályáit predesztinálta, a negatív folyamatokat konzerválta, illetve erősítette. Más területeken a beruházható javak elosztásánál pazarló volt: megemlíthetők itt a társadalmi igények mellőzésével folyó beruházások, a nem ritkán túlfejlesztett, felülméretezett kapacitások, átgondolatlan vagy improduktív műszaki megoldások és a zömmel külföldi hitelekből finanszírozott presztízsberuházások. Az OTK a gyakorlatban városfejlesztési koncepció maradt, látókörén kívül esett a szélesebb perspektívájú területi tervezés, a város–vidék kapcsolat több irányú megközelítése. Igaz, a beruházási források elosztásában valamelyest megnőtt a települési tanácsok szava, így szerencsés esetben nagyobb figyelmet kaphattak a helyi sajátosságok, lakossági igények a tervezés során. Ugyanakkor a lokalitás kereteit erősen behatárolták a tervezés, fejlesztés alapjául szolgáló, normatívás, sematikus modellek. Az OTK gyenge pontja volt, hogy azt növekvő gazdasági aktivitás mellett, dinamikusan fejlődő településhálózatra tervezték. Nem kínált megoldást a hanyatló és stagnáló lakóhelyek részére, alkalmatlan volt közvetett módon befolyásolni a helyi folyamatokat. Meghatározta a fejlesztés eszmei irányait, célrendszerét, de hozzájuk vezető hatékony módszereket nem kínált. Végül elmondható, hogy az OTK egyoldalúan mérnöki szemléletű tervezetként a települé-

seket műszaki komplexumok konglomerátumaként kezelte, figyelmen kívül hagyva a társadalmi szervező-kohéziós energiákat, az adott község, város földrajzi, igazgatási, közigazdasági környezetét.

6. Településhálózati koncepciók az OTK-t követően

Az 1980-as évtizedre a településhálózati fejlődésben általánossá váló egyenetlenségek, stagnálás, valamint a tartós és elmélyülő gazdasági hanyatlás a területi tervezés átgondolására készítette a szakembereket. Már ezt megelőzően, az 1970-es évtized végére világossá vált, hogy a mennyiségi szemléletű termelés szerkezeti válságba jutott, a gazdaság termelékenysége hanyatlott. Ugyanakkor az életszínvonal emelését kitzűző politika (állami lakásépítés, dotációs ár- és bérpolitika, lakossági ellátás javítása stb.), a beruházásra fordítható források egyre nagyobb hányadát emésztette föl. 1982-re elkészült az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció módosított változata, amely több fejlesztendő központ bevonásával próbálta dinamizálni a területfejlesztést. A következő évben új elmélet kidolgozásába fogott az MSZMP Központi Bizottsága, amelynek alapvető feladata a helyi sajátosságok, lokális kooperációs, innovációs és szelektív kapacitások kihasználása lett. A mennyiségi szemléletű fejlesztést – az elképzelések nyomán – intenzív gazdasági struktúrának kellett volna felváltani. A termelési és gyártmányszerkezet, környezetvédelmi szempontok előtérbe helyezésével, a kis-(közép) városok fokozottabb fejlesztésével lendületet kaptak volna a lemaradó és stagnáló térségek. Bár a deklarált célok csak töredékesen valósulhattak meg, meg kell jegyezni, hogy az 1985-től bevezetett normatív településfinanszírozás némileg növelte és kiegyensúlyozottabbá tette a kisvárosokba, községekbe jutó forráselosztást.

„Társadalmi-gazdasági fejlődésünk jelenlegi, új szakaszában [...] indokolt a tervfelülvizsgálata, szükséges módosítása [...] az intenzív és hatékony fejlesztés igényeinek megfelelően”⁶⁶ – állt az OTK Bács-Kiskun megyei 1980. évi átdolgozott koncepciójában. Az átszerkesztett tervezet részletesen ismerteti a településhálózati tervezés során elért előremutató eredményeket: a területi szempontú ágazati tervezés – helyesnek vélt – gyakorlatát, a városi agglomerációk megerősödését, illetve kialakulását, a centrumok felé orientálódó településhálózati elemek vonzáskörzetekké szerveződését, a lakásépítések számának növekedését. Erősödtek a települések közötti hálózati kapcsolatok a közlekedés, közműrendszerek hierarchikus összekapcsolódásai révén, javult a földgáz- és villamosenergia-ellátás a kisebb lélekszámú településeken is. Az ellátóhálózatok kulturális alrendszerében kiemelkedő eredmény volt a felsőfokú oktatási bázisok kialakulása, a középszintű képzés intézményrendszerének megerősödése, az alapszintű oktatás tervszerű körzetesítése. Az egészségügyi és szociális ellátásban a meghatározott körzetközpontok fejlesztését, továbbá a lakossági szolgáltatások, kereskedelmi ellátás javulását emelte még ki a módosítás. Ágazati hiányokat, szerkezeti problémákat elsősorban az agrárorientációjú megye élel-

⁶⁶ BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 55. p.

miszergazdaságának fejlesztéseinél valamint az ipar területén tárt fel. A szekunder szektor egyes ágazatainak kiterjesztése a megyében döntően végbement, elsősorban a főváros irányából történő termelésiszervezések révén. A vidéken meghonosodó ipar azonban szerkezetileg heterogén és leginkább az élelmiszeriparhoz, fogyasztási cikkek előállításához kötődő hagyományos könnyűipari vállalati struktúrában vert gyökeret, az is csak néhány nagyobb városban koncentrált. E szempontból tehát egy területileg és ágazatilag is kiegyenlített, szerves gazdasági struktúrát és féloldalas közműhálózatot hagyott hátra az eltelt három évtized Bács-Kiskun megyében. Eltérő mértékben, de komoly hiányok mutatkoztak megyeszerte a közlekedési, kommunális ellátás alrendszerének szinte valamennyi ágában is (út- és vasúthálózat, vízi közlekedés, ivó- és szennyvízellátás, villamosenergia és földgázellátás stb.).

Az újragondolt területi tervezés eredményként értékelte ugyanakkor a megyében tapasztalható urbanizációs irányokat, a városok, városias jellegű települések lélekszám-emelkedését is. Pozitívumok közé sorolta, hogy az 1971–1980 között eltelt egy évtized során harmadával csökkent a tanyai népesség száma a megyében (1980-ban az össznépesség 17–18%-a volt⁶⁷). Számottevő előrelépés Kecskemét felsőfokú központ és Baja felsőfokú társközpont fejlődésében mutatkozott, amelyek 1980-ra megközelítően betöltötték a számukra kijelölt szerepköröket. Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kalocsa és Kiskőrös csak részlegesen felelt meg a középszintű központi feladatának, hasonlóképpen Bácsalmás és Kunszentmiklós is hiányos funkciókkal rendelkezett. A megye 45 alsófokú központjának fejlődése is divergens tendenciákat mutatott. Ebben a vonatkozásban a kiemelt alsófokú központok jól teljesítettek, szerepkörük ellátására alkalmasnak bizonyult.⁶⁸ Az alsófokú központok orientációja is több területen visszasságokat mutatott: többségük fejlődése „lassú, egyes területeken vitatható”⁶⁹ – értekezett róluk a dokumentum. Kivételt az önmagához mérten dinamikus fejlődést felmutató Soltvadkert jelentett, amelynek területi vonzása 1980-ra már számottevőnek volt mondható.

Időszerűvé vált a megye településhálózati modelljét ártértékelni, a szükséghez mérten újabb elemekkel kiegészíteni és a területi szerepköröket újrapozicionálni. A korábbi részleges központ kategóriáját a területi és funkcionális munkamegosztásra utaló **társközpont** terminológia váltotta fel. A módosítás egyet jelentett a területi szerepkörök felosztásának revíziójával, koncepcionális ártértékelésével is. Kísérletet tett a monopólusú, sematizmussal kezelt településhalmaztól való elmozdulásra egy reálisabb, területi-funkcionális kapcsolatrendszerű modell felé. A közigazgatási határokon túlmenő szerepkörrel nem rendelkező települések „gyéb település” osztályát

⁶⁷ BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 60. p.

⁶⁸ A kiemelt alsófokú központok közül különösen Tiszakécske fejlődése volt szembetűnő. Gazdasági, turisztikai és kommunális téren egyaránt jól kiaknázták a tiszai regionális üdülőkörzeti és mezőgazdasági-élelmiszeripari lehetőségeit. Továbbá a jövőbeni fejlesztések, beruházások terén Jánoshalma, Kiskunmajsa, Lajosmizse és Solt nagyközségek kiemelt szerepét, kijelölt funkcióikhoz való felzárkóztatását tartotta szükségesnek a koncepció. Különösen indokolta ezt, hogy ezen kiemelt alsó fokú központok – Lajosmizse kivételével – városi hiányos peremhelyzetben fekvő nagyközségek.

⁶⁹ BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 63. p.

alapfokú településként újradefiniálták. A **felső-, közép- és kiemelt alsófokú centrum** szerepű települések területi funkciói változatlanok maradtak, így az alapfokú települések esetében inkább nevezéktani, mint funkcióváltásról beszélhetünk. Az 1980. évi felülvizsgálat igazi újítása, koncepcionális változása a „**városkörnyék**” kategória bevezetése volt⁷⁰. Ennek háttérében a városi vonzások erősödése, a város és agglomeráció kapcsolatainak átértékelődése állt: „*az eddigi fölé- és alárendeltséget sajátos munkamegosztás váltja fel*”⁷¹ – olvasható az ambiciózus tervezetben. A városkörnyék-elmélet nemcsak új fejlesztési kategóriát hozott a modellezésbe, de szemléletbeli irányváltást is jelzett, elmozdulást a mai értelemben vett mikroregionális területi stratégiák felé. A városkörnyékek két fokozatát vezették be, amelyek kifejezték a centrumok kisugárzó rádiuszának fejlettségét, a településhalmazt egybetartó közeg erejét és minőségét egyaránt. A „**településhálózati városkörnyék**”⁷² a városok közvetlen vonzáskörzetét jelentette, ahol az alá-fölrendelt kapcsolatrendszer a „*tervszerű*” területi munkamegosztásnak kellett átvenni. Ez egyben a közigazgatás területi integrációját is jelentette.⁷³ A (városi) központok távolabbi erőterét a centrumokhoz lazább szálakkal kapcsolódó, esetleg csak egyes magasabb szintű szolgáltatásokkal kötődő települések halmaza adta, amely a „**város alsófokú körzete**”⁷⁴ volt. Ezek a települések már nem kapcsolódtak be a funkciók teljes területi munkamegosztásába, alapfokú településként maguk gondoskodtak az elemi szintű lakossági ellátásról, igazgatásszervezésről. Mindössze egyes speciálisabb szolgáltatások, ellátóintézmények révén orientálódtak vonzáskörzeti centrumukhoz. Számottevő városkörnyéki településhalmaz Bács-Kiskun megyében Kecskemét, Baja, Kalocsa, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas körül alakult ki.

Bács-Kiskunban az egykor nagy határú mezőváros, **Kecskemét** rendelkezett a legkiterjedtebb és legteljesebb városkörnyéki térrel, amely részben felölelte a megyeszékhely korábbi közigazgatási területéből kiszakított tanyaközségeket: Ballószög, Hetényegyháza, Helvécia és Városföld közigazgatásilag is integrált területét, valamint településfunkciók alapján Nyárlőrincet teljesen, Ágasegyházát és Lászlófalvát (Szentkirály) részlegesen.⁷⁵ Kecskeméttel legnagyobb részt Hetényegyháza alkotott mind teljesebb agglomerációt, amelyet jellegében a megyeszékhely családi házas kertvárosi övezetének lehetett tekinteni. **Baja** közvetlen vonzáskörzete kiterjedésé-

⁷⁰ „A város közvetlen vonzáskörzetében a települések azon köre, ahol az együttélés intenzívebbé válásával párhuzamosan úgy fokozódik a munkamegosztás, hogy a hierarchikus alá-fölé rendeltségbeli viszonyok már lazulnak, és az egyes település-funkciók térbeli megosztása, azaz a térségek egy település-organizmusként való közös működése kerül előtérbe.” BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 104. p.

⁷¹ BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 64. p.

⁷² Uo.

⁷³ A közigazgatási városkörnyékek feladat- és hatáskörét Kecskemét, Kalocsa, Kiskunfélegyháza városok esetében ekkor már rendezték. Ennek a teljes közigazgatási rendszerre történő kiterjesztését az 1983. évi 26. számú törvényerejű rendelet hozta el, amely megszüntette a járási hivatalokat és helyüket – lényegében azonos területi hatáskörrel – a városkörnyéki szervezet vette át.

⁷⁴ BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 65. p.

⁷⁵ Ágasegyháza tekintetében Izsák, Lászlófalva (Szentkirály) esetében Tiszakécske földrajzi közelsége, vonzása is számottevő.

ben kisebb volt a megyeszékhelyénél és formálódó agglomerációja fejletlenebb is volt annál. Magasabb szintű⁷⁶ kapcsolatrendszer alapján Bátmonostort és Szeremlét egyértelműen a bajai városkörnyék övezetébe lehetett sorolni, míg az alsófokú erőterbe több kistelepülés tartozott. **Kalocsa**, mint városi centrum, a bajainál markánsabban kirajzolódó konglomerátumot alkotott, a topográfiai környezetében településsé formálódott egykori szállásokkal. Szoros termelési és ellátási vonzások elsősorban Foktővel,⁷⁷ kisebb részben Bátyával bontakoztak ki. **Kiskőrös**, **Kiskunfélegyháza** és **Kiskunhalas** városi vonzáskörzetébe sorolt községek – nagyságuk, fejlettségük és környezetük településhálózati sűrűségéből adódóan – több-kevesebb kapcsolódási ponttal bíró, lazább halmazt alkottak, amelyek jellegzetesen a városok egykori tanácsainak községgé szervezett tanácsaiból álltak.

A megreformált tervezet az elvárt települési funkciókkal csak hézagosan rendelkező centrumok esetében részleges központról **társközpontra** módosította a kategórianevet. Baja **felsőfokú társközponti** pozícióba lépett, a városi hiányos térségek egyes nagyobb települései, mint Bácsalmás, Kunszentmiklós, valamint a szépen fejlődő Tiszakécske **középfokú társközponti** szerepkörbe kerültek. **Alsófokú társközpon**tokkal nem kalkulált az 1980-as koncepció.

A településhálózati struktúrát alapvetően egy háromosztatú, a korábbi elképzeléseknél differenciáltabb rendszer vette át, amelynek vertikális szintjeire – mint központi szerepkörű centrumok – a felsőfokú–középfokú–alsófokú központok, valamint a központi szerepkör nélküli lokális centrumok kerültek. A településhierarchia minden egyes szintjén tehát – besorolásukhoz mérten – központi szerepkörű települések álltak a területi tervezés fókuszában. „Minden olyan település, amelynek vonzáskörzete van és az adott szintű területi szerepkört [...] betölti”,⁷⁸ centrumhelyzetbe került. A rangsor alsó szintjén a vonzáskörzetbe besorolt, alárendelt „**alacsonyfokú települések**” helyezkedtek el. Ez utóbbi csoportba sorolt települések az elemi szolgáltatásokat sem tudták maradéktalanul biztosítani lakosságuk részére, így az alapszintű ellátás tekintetében is valamely fejlettebb település fennhatósága alá kerültek. Horizontálisan, az egyes településhierarchia szintjein **társközponti** és **kiemelt alsófokú központi** szerepkörű kategóriákat vezettek be.⁷⁹

A településhálózati koncepció legfontosabb súlypontjait a felsőfokú központ (Kecskemét) és felsőfokú társközpont (Baja) mellett öt középfokú központ (Kalocsa, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas) és három középfokú társközpont (Bácsalmás, Kunszentmiklós, Tiszakécske)⁸⁰ együttese alkotta. Az alsófokú központok

⁷⁶ BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 66. p.

⁷⁷ A tervezet felvetette Foktő igazgatásának Kalocsa alá rendelését, vagyis a városi központ és „szatelitjének” összevonását.

⁷⁸ BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 102. p.

⁷⁹ Kiemelt alsófokú központok „a középfokú központokhoz felzárkózó”, azokat a lokális szerepkörök decentralizált fejlesztése nyomán tehermentesítő alcentrumokként pozícionálta a koncepció.

⁸⁰ BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 72–73. p.

centrális szerepköre ugyanakkor nem minden téren bontakozott ki, így a település-hálózat központi szerepkör nélküli elemeitől markánsan nem lehetett különválasztani, ezek a térstruktúra elemi csomópontjaivá csak a „jövőbeni” fejlesztés során válhattak volna.⁸¹ Az alsófokú központok között súlyponti településeket is kijelöltek, amelyek a területi ellátás terén vezető szerepet játszottak és ehhez mérten nagyobb támogatásokat kaphattak. Megyeszerte 10 ilyen települést nevezett meg a koncepció⁸², közülük Kiskunmajsa, Jánoshalma, Lajosmizse és Solt kiemelt fejlesztését külön is meghatározták.

A nyolc középfokú (és középfokú társ-) centrum **vonzáskörzete** esetében a tervezet revideálta és összetettebbé alakította beosztást. A reális területi vonzásokra hivatkozva a koncepció mindössze hat valódi középfokú vonzáskörzetet, a városok agglomerálódó erőterét jelölte meg. Megszüntette a bácsalmási középfokú körzetet, a bajai körzethez csatolással. A kunszentmiklósi középfokú körzetet szétosztotta: Solt és vonzáskörét Kalocsához irányították, míg a maradék kunszentmiklósi részkörzet Kecskemét fennhatósága alá került. A 20/1980. VB-határozat döntésének értelmében a területi vonzáskörzetek főbb vonalaikban az alábbiak lettek⁸³:

- a) **Kecskeméti középfokú körzet** a névadó központi település mellett két társ-központ, Kunszentmiklós és Tiszakécske települések alkotta konglomerátum volt. A kunszentmiklósi részkörzet jellemzője, hogy települései többirányú, a megyén belül és azon kívül nyúló kapcsolatrendszer építettek ki, amely mélyen benyúlt a térség problematikusnak ítélt területébe is: az előnytelen közlekedéscsúszási helyzetű, gazdaságilag fejletlen Dunavecse körzetébe. Az egykori járási székhely köré szerveződött körzet a megye leghátrányosabb helyzetű, városhiányos peremvidékének számított. A keceméti vonzáskörzet másik „alrendszer” a tiszakécskei részkörzet ipar és tiszai turisztika terén előnyös fejlődésen ment keresztül. A Tisza-parti alcentrum ekkor már prosperáló település volt, termelési, ellátási, területszervezési és más vonatkozásaiban jól körülhatárolható, kompakt vonzáskörrel tudott maga körül teremteni.
- b) A **bajai középfokú körzet** területi hatásköre 1980-ban egészült ki a bácsalmási középfokú részkörzettel és a kiskunhalasi járás egyes községeivel. Rádiuszában a községi településszerkezet nem tette szükségessé középfokú társ-központ kinevezését, elégségesnek mutatkozott az alapszintű ellátás lokális alcentrumait megjelölni: ezek Bácsbokod, Gara, Nagybaracska és Sükösd községek lettek, amelyek fennhatósága alá egy-egy községet kapcsolt a tervezet.

⁸¹ „Az alsófokú központok tényleges szerepköre csak az ellátó funkciók bővítésével, a területi vonzás erősítésével bontakozhat ki.” BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 72. p.

⁸² Dunavecse, Solt, Izsák, Kerekgyháza, Lajosmizse, Szabadszállás, Kecel, Soltvadkert, Jánoshalma, Kiskunmajsa. BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 73. p.

⁸³ BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 73–76. p.

- c) A **kalocsai körzet** hatásköre az 1980. évi területi átszervezések során a solti kiemelt alsófokú központtal gyarapodott. Alsófokú központi szerepkört itt Dunapataj látott el, mellette alsófokú társközpont Harta lett.
- d) A **kiskőrösi középfokú központ** és a körzetébe sorolt települések belső koherenciája valamennyi körzet közül a leglazább volt. Kiskőrös funkcionálisában teljes értékű városkörnyékének megteremtéséhez a körzetközpont fejlesztése sürgető kihívást jelentett. A körzetbe tartozó Kecel és Császártöltés települések esetében a reális kapcsolódási irányok kérdése is tisztázatlan terület maradt, mivel Kiskunhalas és Baja fejlettebb, sokoldalú erőtere nagymértékben kiterjedt a térségre. Kiemelt alsófokú központ Kecel és Soltvadkert lett.
- e) **Kiskunfélegyháza vonzáskörzetének** több községénél ugyancsak felmerült az orientáció domináns irányainak tisztázása.⁸⁴ A körzet Kiskunfélegyháza városkörnyékéből, a jásszentlászlói alsófokú körzetből és Bugacból mint alsófokú státuszú településből állt össze.
- f) A **Kiskunhalasi középfokú körzet** területi szervezése is több módosításon keresztül ment. Négy községét (Rém, Bácsszőlős, Csikéria és Kunbaja) a bajai körzethez csoportosították át, Szank pedig Kiskunmajsához csatlakozott, mint alsófokú központ alárendelt települése. A körzet másik alsófokú központja Jánoshalma lett.

20. ábra.

Bács-Kiskun megye középfokú körzeteinek beosztása⁸⁵

KECSKEMÉTI KÖZÉPFOKÚ KÖRZET		
Középfokú körzet- (és felsőfokú) központ	településhálózati városkörnyék	
Kecskemét	Ballószög	
	Helvécia	
	Hetényegyháza	
	Nyárlőrinc	
	Városhőd	

⁸⁴ Jásszentlászló és Móricgát termelési-ellátási kapcsolódása tekintetében Kiskunfélegyháza középfokú körzetközpont vonzását is mérlegre tette a tanulmány, hasonlóképpen nem lehetett egyértelműen tisztázni Tiszaalpar Tiszakécske területi igazgatásához fűződő integritását, valamint Bugac Kecskeméthez való kötődésének volumenét.

⁸⁵ BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 86–93. p.

Kiemelt alsófokú központok és területi vonzaskörzet nélküli alsófokú települések				
Kiemelt alsófokú központ /KAK/	KAK alá rendelt alapfokú települések		Alsófokú települések	
Lajosmizse	Ladánybene		Jakabszállás	
Izsák	Ágasegyháza		Orgovány	
Kerekegyháza	Fülőpháza			
	Kunbaracs			
Középfokú részkörzet és alsófokú körzetei				
középfokú részkörzet (és alsófokú körzet) központja	alsófokú körzet alapfokú települései	kiemelt alsófokú központ /KAK/	KAK alá rendelt alapfokú település	Alsófokú települések
Kunszentmiklós	Kunpeszér	Dunavecse	Apostag	
	Kunadacs		Szalkszentmárton	
	Tass	Szabadszállás		
Tiszakécske	Lászlófalva (Szentkirály)			Lakitelek Tiszaalpár
BAJAI KÖZÉPFOKÚ KÖRZET				
Középfokú körzet- és felsőfokú társközpont	Baja településhálózati városkörnyéke	alsófokú körzet alapfokú települései		
Baja	Bátmonostor	Csávoly		
	Szeremle	Érsekcsanád		
		Felsőszentiván		
		Rém		
		Vaskút		
Alsófokú központok és területi vonzaskörzet nélküli alsófokú települések				
Alsófokú társközpontok /ATK/	ATK-nak alárendelt alapfokú települések		Alsófokú települések	
Bácsbokod	Bácsborsód		Dávod	
Gara	Bácsszentgyörgy		Hercegszántó	
Nagybaracska	Csátalja			
Sükösd	Nemesnádudvar			
Bácsalmási középfokú részkörzet és alsófokú körzete				
középfokú részkörzet központja	alsófokú körzet alapfokú települései		Bácsalmási részkörzet alsófokú települései	
Bácsalmás	Bácsszőlős			
	Csikéria		Katymár	
	Kunbaja		Madaras	
	Mátételke			
	Tataháza			

KALOCSAI KÖZÉPFOKÚ KÖRZET			
Középfokú körzetközpont	Kalocsa település-hálózati városkörnyéke	Kalocsai alsófokú körzet alapfokú települései	
Kalocsa	Foktő	Dunaszentbenedek	
	Bátya	Fajsz	
		Géderlak	
		Homokméggy	
		Miske	
		Drágszél	
		Öregcsertő	
		Szadmár	
		Uszód	
Alsófokú központok és területi vonzaskörzet nélküli alsófokú települések			
Alsófokú központ /AK/	AK-nak alárendelt alapfokú települések		alsófokú települések
Dunapataj	Ordas		Dusnok
			Hajós
Alsófokú társközpontok /ATK/	ATK-nak alárendelt alapfokú települések		
Harta	Dunatetőten		
Kiemelt alsófokú központ /KAK/	KAK-nak alárendelt alapfokú települések		
Solt	Dunaegyháza		
	Újsolt		
KISKÖRÖSI KÖZÉPFOKÚ KÖRZET			
Középfokú körzetközpont	Kiskörös település-hálózati városkörnyéke	Kiskörösi alsófokú körzet alapfokú települései	
Kiskörös	Tabdi	Csengőd	
		Kaskantyú	
		Páhi	
		Soltszentimre	
Alsófokú központok és területi vonzaskörzet nélküli alsófokú települések			
Kiemelt alsófokú központok /KAK/	KAK-nak alárendelt alapfokú települések		alsófokú települések
Kecel	Inrehegy		Akaszto
Soltvadkert	Bócsa		Császártöltés
	Tázlár		Fülöpszállás

KISKUNFÉLEGYHÁZI KÖZÉPFOKÚ KÖRZET				
Középfokú körzetközpont	A körzetközpont településhálózati városkörnyéke	Kiskunfélegyházi alsófokú körzet alapfokú települése		alsófokú települések
Kiskunfélegyháza	Gátér	Jászszentlászló		Bugac
	Kunszállás			
	Pálmonostora			
	Petőfiszállás			
KISKUNHALASI KÖZÉPFOKÚ KÖRZET				
Középfokú körzetközpont	A körzetközpont településhálózati városkörnyéke			
Kiskunhalas	Balotaszállás			
	Harkakötöny			
	Pirtó			
	Zsana			
Kiemelt alsófokú központok /KAK/	KAK-nak alárendelt alapfokú települések		alsófokú települések	
Jánoshalma	Kéleshalom		Kelebia	
	Borota		Kisszállás	
Kiskunmajsa	Csolyospálos		Kunfehértó	
	Kömpöc		Mélykút	
			Tompa	
			Szank	

21. ábra

Bács-Kiskun megye külterületi települései az 1971-ben kijelölés alapján –
kurzívval az 1980. évi módosítások, új kijelölések

Körzet	Település	Fejlesztésre kijelölt külterületi lakott hely /FKL/	Üzemi készenléti lakótelep /ÜKL/
Kecskemét város	Kecskemét	Kadafalva	Magyar–Szovjet /volt Vörös Csillag/ TSZ /Borbás/
		Katonatelep	Zöldségtermesztési Kutató Intézet
		Méntelek	Törekvés TSZ /Kisfái/
			Törekvés TSZ /E-5 út/
		Kossuth TSZ /E-5 út/	
	Helvécia község		ÁG lakótelep
			Petőfi TSZ /Matkó/

Kecskemét járás	Bugac	Bugacpuszta	
		Alsómonostor	
	Izsák nagyközség	Kisizsák	
	Kunszentmiklós nagyközség		Bösztör /törölve/
			Kunbábony
	Lajosmizse nagyközség	Felsőlajos	Klábertelep /törölve/
	Lakitelek nagyközség	Kapásfalva	Kapásfalva
	Lászlófalva		Egyetértés TSZ /volt Alkotmány TSZ/
	Szabadszállás nagyközség	Balázspuszta	
	Tiszaalpár nagyközség		Árpádtelep
		Tiszatáj TSZ	
Tiszakécske nagyközség	Tiszabög	Sárhalom	
	Kerekdomb		
	Mártonszállás	Mártonszállás	
Baja város	Baja		Mátéháza puszta /új kijelölés/
Baja járás	Baja járás /törölve/		
	Dávod község	Püspökpuszta /törölve/	
Kalocsa város	Kalocsa	Negyvenszállás	
Kalocsa járás	Hajós nagyközség	Érsekhalom	
	Harta nagyközség	Nagykékes	
		Alsómégy	
		Hillye	
	Homokméggy község	Halom	Halom
	Öregcsertő		Csorna
	Szakmár község	Résztelek	
Keserűtelek			
Kiskőrös város	Kiskőrös		Erdőtelek
Kiskőrös járás	Bócsa	Fischerbócsa	
	Császártöltés	Kiscsala	Középcsala
	Fülöpszállás község	Kurjantó	Balázspuszta
	Páhi község		Kispáhi
	Soltvadkert nagyközség	Selymes	József Attila TSZ /törölés/
		Csábori Kétsor /tartósan fennmaradó tanyás terület/	
	Tázlár		Felsőtelep
Kiskunfélegyháza város	Kiskunfélegyháza	Vörös Csillag TSZ /volt Vörös Október TSZ/	
		Lenin TSZ /Endre major/	
		Petőfi TSZ /volt Móra TSZ/ - törölve	
		Dózsa TSZ /törölve/	
		Petőfi TSZ /Felsőgalambos/ - törölve	
		Petőfi TSZ - Szabóhegyi szőlők /új kijelölés	

Kiskunhalas város	Kiskunhalas		Vörös Október TSZ /Füzespuszta/ – új kijelölés
Kiskunhalas járás	Jánoshalma nagyközség		<i>Haladás TSZ /törölve/</i>
	Kiskunmajsa nagyközség	Kígyós	Gárgyán
		Bodoglár	Tajó ÁG
	Mélykút nagyközség	Öregmajor	
Szank község	Móricgát		<i>KEFAG Bugaci Erdészeti /új kijelölés/</i>

22. ábra.

Kijelölt üdülőterületek Bács-Kiskun megyében⁸⁶

Helyi jelentőségű üdülőterületek	
Baja város	Petőfi-sziget
	Sugovica-torok
	Vén-Duna sarok
Baja járás	Dávod – Püspökpuszta
	Érsekcsanád – Duna-part
	Nagybaracska – Ferenc-csatorna part
Kalocsa város	Meszesi Duna-part
Kalocsai járás	Dunapataj – Szelídi tó
Kiskunhalas város	Sóstó
Kiskunhalas járás	Kunfehértó – Fehértó
Országos jelentőségű üdülőterületek	
Ráckevei Regionális üdülőkörzet BK megyei része	Tass – üdülőterület, Soroksári Duna-ág
Tiszai Regionális Üdülőkörzet	Lakitelek – Tóserdő
	Tiszakécske – Tisza-part, Kerekdomb
	Tiszaalpár – Holt-Tisza-part

Az 1980-as módosítások rávilágítanak a területi tervezésben korszakonként váltakozó centralizáció, körzetesítés – decentralizáció, szétesztás rendezőelvek hullámzásaira. A területi tervezés utolsó változatának vitathatatlan előnye, hogy abban – ha részlegesen is, de – fontosabb funkciót szánt a lokalitás szerepének. A településhálózat horizontális elemeinek mikroregionális kapcsolatairól is az általánosság szintjén túllépve több szót ejtett.⁸⁷ Átértékelte a vidék szerepét, egy kiegyensúlyozott településhálózati rendszerben helyezve el azt. Az egyoldalú centrum–perifériális hierarchiát területi munkamegosztás stratégiájával kísérelte meg feloldani. A területi fejlesztés politikájában a korábban meghatározó, funkcionális szintenként egypólusú vonzáskörzet-orientációt egy társadalmi és földrajzi kapcsolatokra építő hal-

⁸⁶ BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 101. p.

⁸⁷ „Ellátásfejlesztési, igazgatás-korszerűsítési és egyéb célok a megyében is sürgetik egyes települések, településcsoportok kiemelt fejlesztését, közigazgatási határok és településkapcsolatok stb. rendezését”. BKMÖL XXIII. 1/a. 1980. 14. kötet. 74. p.

mazmodell váltotta fel. Természetesen a területi tervezés továbbra is főként centrum–periféria elvek szerint szerveződött, a központi forráselosztás szisztémájának ez kiválthatatlan paradigmája volt. A tervezet változatlanul a települési szerepkörök centralizálását helyezte előtérbe, a funkciók valós lokális viszonyaihoz igazodó – horizontális – differenciálására, elosztására nem jutott elégséges forrás. Az egykori igazgatási székhelyek, piacközpontok lecsúszását, perifériára szorulását sem sikerült megállítani: Bácsalmás például önálló középfokú egysége mint részkerület Baja fenntartósága alá került; Dunapataj csak alsófokú, Solt igaz „kiemelt” alsófokú központ lett a kalocsai körzetben, de ez a településfejlesztési stratégiában érdemi különbséget nem jelentett. Az OTK eredeti koncepciója a megye városhiányos területein az alsóbb szintű központok funkcionális fejlődését nem tudta előmozdítani. Megtorpant a középfokú vonzaskörzetek központjainak fejlődése, így nem alakultak ki megfelelő területi szerepkört betöltő centrumok sem. A módosított koncepció új utakat keresett a területfejlesztéshez, a vonzaskörzetek átszervezését a valós térségi kapcsolatok alapján próbálta megoldani, de a felzárkóztatáshoz tényleges – specifikus – eszközöket nem tudott rendelni.

Összességében elmondható, hogy a koncepció továbbra is elsősorban központilag megszervezett termelési–ellátási kapcsolatokat értékelt, igaz a korábinál több teret nyitott a települések spontán szerveződéseinek, az ellátás megszervezésének vagy a helyi társadalom lokális erőforrásaira épülő tervezésnek. Nyilvánvalóan a szocialista tervgazdaság modelljének határait nem feszíthette szét a területi tervezés, az ellentmondások a reformok, átdolgozások során mind jobban megmutatkoztak. Az országosan ható gazdasági reálfolyamatok mellett a településállomány legsebezhetőbb, centrumoktól távol eső térségeiben a csökkenő népességszám, az előregedő korösszetétel fokozódó mértékben erősítette a hosszú távon ható demográfiai regressziós folyamatokat.

IV. Összegzés

A területi tervezés elmélete és gyakorlata a szocialista tervgazdaság keretein belül formálódott, mindvégig annak fő irányait követte. A terület- és településhálózat-fejlesztés céljai és eszköztára együtt alakult a hivatalos politikai, gazdasági irányváltásokkal, reformokkal. A kezdetben kizárólag ágazati szempontokat, a nehézipar szektorainak extenzív, a termelésnek mindent alárendelő fejlesztését szolgáló modellt az 1960-as évtizedtől egy kiegyenlített területi fejlődés váltotta fel. Eközben a gazdaságpolitikában pedig mind nagyobb szerepet kapott a lakosság ellátása, az életszínvonal javítása. Idővel a tervgazdaság merev keretei közé szorított lokális mozgástér határai lazulni látszottak, a helyi, településszintű kezdeményezési és döntéshozatali kompetencia erősödött. A pozitív folyamatok erősítéséhez azonban az 1970-es évtizedben meginduló gazdasági lejtmenet, majd a következő évtizedben kiteljesedő hanyatlás mind kevesebb erőforrást tudott biztosítani. A gazdaság- és településhálózat-fejlesztés együttes céljai, az életszínvonal emelése a gyengülő ipa-

ri teljesítmény, elavult termelési-gyártási struktúrák mellett mindinkább elszakadt a realitás talajától. A rendszer stabilitása immár csak a külföldi hitelfinanszírozás útján volt megoldható, egészen a pénzügyi és politikai összeomlásig. Valóban fenntartható, a lokális adottságokon és igényeken alapuló, a helyi energiákat megmozgató területfejlesztés és organikus gazdasági növekedés a központilag vezérelt tervgazdasági intézményrendszer falán nem tudott áttörni: a modernizációs törekvések, szemléleti irányváltások ellenére a rendszer teljes megújulásra, önmaga átértékelésére nem volt képes. A területi tervezés mindvégig felülről szerveződő, a célokat és eszközöket eszmei alapokon meghatározó struktúra maradt. A területfejlesztés korrekciói az alapok megváltoztatása nélkül éppen annyira életképtelennek és tartatatatlannak bizonyultak, mint az 1968-as „szabályozott piac” rövid életű gazdasági reformtörekvései. A kudarcok ellenére ezek az országos perspektívától a területi szintig lebontott, részletes, átfogó és komoly távlatokat kijelölő elképzelések mégis fontos és érdekes, sőt, mondhatni megismételhetetlen kordokumentumokká váltak. Egy ilyen mértékben sematizált, településfunkciók, területi szerepkörök minden részletét felölelő térhálózati modellt a mai decentralizált, önkormányzati önrendelkezésem alapuló rendszerben már lehetetlen volna keresztülvinni. Az állam, az egyes kormányzati intézmények, valamint annak alsóbb szintű igazgatási szerveinek feladatai teljes mértékben megváltoztak, így a területi tervezés céljai, sem eszköztára nem összevethető a Magyar Népköztársaság korszakával.

IRODALOM

- BELUSZKY Pál
2003 Magyarország településföldrajza. Általános rész. Budapest–Pécs.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
1996 Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 8. Bács-Kiskun megye. Budapest.
- SZABÓ Attila
2007 Évszázadok a Duna-Tisza Közén. Kecskemét.
- ENYEDI György–HORVÁTH Gyula
2002 Magyar tudománytár. 2. kötet. Budapest.

ÖSSZEFOGLALÓK

A KIEGYEZÉS UTÁNI ELSŐ ORSZÁGGYÜLÉSI KÉPVISELŐVÁLASZTÁS KECSKEMÉTEN (1869)

Az 1865–68. évi országgyűlésen alkották meg a magyar nemzet és az uralkodó (Ferenc József) közötti megegyezés alaptörvényét, az 1867:XII. törvénycikket. A törvény kimondta Magyarország közjogi és „*belkormányzati*” önállóságát, ugyanakkor közös ügyeket határozott meg. Ez alatt az országgyűlési terminus alatt kristályosodtak ki az egyes politikai pártok nézetei: a Deák-párté, a Tisza Kálmán vezette bal-középé és az Országos 48-as Párt néven 1868. április 2-án alakult, Madarász József vezérletével működött szélsőbalé. A gazdasági, társadalmi átalakulás feltételeinek jogi alapjait lerakta az 1868. december 10-én bezárt országgyűlés. A következő feladata lett ennek biztosítása és továbbfejlesztése.

A tanulmány a történeti előzmények felvázolása mellett az új országgyűlésbe küldött két kecskeméti képviselő megválasztásának történetét mutatja be a választási előkészületektől a politikai csatározásokon át a választási események bemutatásáig. Kecskeméten – csakúgy, mint az ország egész területén – 1869-ben is még az 1848. évi V. törvénycikk alapján tartották meg a képviselőválasztást. A választási előkészületek (a két választókerület kialakítása, a központi választmány, a választásra jogosultak összeírását végző összeíró bizottságok megalakítása, az összeírások helyének és idejének kitűzése stb.) közepette Kecskeméten is színre léptek a választásban részt venni, azt befolyásolni kívánó politikai erők, csoportosulások. A város két választókerületében az országos politikai pártok helyi szimpatizánsai vívták küzdelmüket. A tanulmány részletesen ismerteti a választást megelőzően élőszóban és nyomtatásban folyó politikai vitákat, amelyek igazodási pontja az 1867. évi kiegyezési törvény egészének, vagy részeinek elfogadása, illetve elutasítása volt. Az 1869. évi országgyűlési választásokon ugyanis Kecskeméten – csakúgy, mint országosan – Magyarország közjogi helyzete képezte a választási küzdelmek alapját. Kecskemét város érdekeinek képviselete, ezeknek az országgyűlésen való előmozdítása csak kevés hangsúlyt kapott. Erre a választásra is érvényes volt az, ami az 1861. és 1865. évre, hogy nagyobb részt személyek, nem pártok indultak a választásokon. Ezt igazolja, hogy harmadik alkalommal választották meg Kecskemét országgyűlési képviselőivé Balásfalvi Kiss Miklóst és Horváth Dömét.

SZABÓ BENCE

HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOK IZSÁKON: A XIX. SZÁZAD FORDULÓJÁTÓL A TANÁCSRENDSZERIG

A helyhatóságok, a legnépesebb városoktól az aprófalvakig más-más szinten, eltérő kompetenciával ugyan, de a közigazgatás fontos alkotóelemeit jelentik. A települési önkormányzat egy önálló integritású alakzat mint statútumalkotó, döntéshozó és végrehajtó intézmény a helyi közösségek önszabályozó testülete. A tanulmány Izsák kapcsán tárgyalja a Duna–Tisza közti homokhátság egyik karakteres településének helytörténeti vonatkozásait, elsősorban a választás- és igazgatástörténet oldaláról megközelítve azt. Igyekszik átfogni és összegezni a közigazgatás-történet talán legmozgalmasabb, legképlékenyebb korszakait: a dualista Magyarország 1886. évi községtörvényétől a Népköztársaság 1950-es tanácsválasztásáig bezárólag. Koronként változó közjogi térben mutatja be egy község belső politikai viszonyainak alakulását, annak intézményesült berendezkedését csakúgy, mint a háttérben zajló társadalmi folyamatokat, „hivatalon kívül” zajló, mégis meghatározó eseményeket.

GYENESEI JÓZSEF

TÖREKVÉSEK A HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÓJOG MEGREFORMÁLÁSÁRA AZ 1920-AS ÉVEKBEN

A kiegyezést követően modern, polgári közigazgatás helyett egy javításra szoruló rendszer jött létre, amely a dualizmus korszakában lényegi változás nélkül fennállt. A világháborút és a forradalmakat követően a jogfolytonosság elvének megfelelően sor került a közigazgatás korábbi strukturájának helyreállítására. A Horthy-korszak ezáltal megörökölte a dualizmus kori igazgatás évtizedek óta megoldásra váró problémáit is. Ezzel magyarázható, hogy az 1920-as éveket a közigazgatási reformtörekvések sorozata jellemezte, amelyeknek egyik legfontosabb eleme az önkormányzati testületek és a helyhatósági választójog átalakítására vonatkozó elképzelések voltak.

VÁLASZTÁSI KÜZDELMEK KALOCSÁN 1945-BEN

A kalocsai népbíróság anyagában megtalálható egy perirat, amely egy, az 1945-ös választási időszakban történt helyi incidenshez kapcsolódik. Az iratanyagból rekonstruálható esemény során Kalocsán, a választás előestéjén a Kisgazdapárt helyi vezetőségi tagjait kis híján meglincselték a városi Árpád Nyomdában. Az aktában fellelhető népügyészégi vádirat szerint a cselekmény indoka: a Magyar Kommunista Párt és a Kisgazdapárt kalocsai szervezetei között fennálló ellentét, amely a választási propagandában még fokozottabban kiéleződött. E népbírósági per apropóján a dolgozat megkísérli feltárni az 1945-ben Kalocsán fennállt párt- és erőviszonyokat, illetve választ keres arra, miként vált a kommunista párt jelentős befolyásoló tényezővé a városban, és hogyan mérgesedett el a viszony a két párt között.

APRÓ ERZSÉBET

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE SZÉKHELYEI ÉS SZÉKHÁZAI

A vármegyék a XVIII–XIX. században az uralkodói-központi akarat megvalósításának letéteményesei voltak. Ennek a rendkívül befolyásos hatalomnak adott otthont a vármegyeháza. Jelentőségét az épület központi elhelyezésével, nagyságával és díszítésével egyaránt kifejezésre juttatták. Ilyen vármegyeházat nem is tudott minden vármegye építeni. Bács-Bodrogban, a vármegye mostoha sorsa miatt, csak később kerülhetett sor a megépítésére, a terület ugyanis Magyarország azon vármegyéi közé tartozott, amelyek kiterjedése és székhelye nemcsak a régió társadalmi és gazdasági fejlődése, hanem a politika viharai miatt is több ízben változott. A vármegye vezetésének nagy erőfeszítés és jelentős költségek árán többször is újra kellett kezdeni a vármegyeyi székhely kialakítását, az épület felszerelését, és biztosítani kellett a közigazgatás zavartalan menetét. Az ebből adódó hátrány óriási lehetett azon vármegyékkel szemben, akik a kezdetektől fogva egy városban és egy épületben folytathatták tevékenységüket.

Az egykori vármegye székházai Zomborban és Baján ma is állnak, és meghatározó épületei maradtak városaiknak. Jelentőségüket monográfiák, helytörténeti kiadványok hangsúlyozzák. Az épületek ma a bennük működő közintézményeknek otthont adva hasznosulnak, megújulnak, s szolgálják a jelenkor társadalmát.

KÓFALVINÉ ÓNODI MÁRTA

A KISKUNFÉLEGYHÁZI SZENT ISTVÁN-TEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

1808–1880

2010 őszén ünnepelte a kiskunfélegyházi Szent István templom felszentelésének 130., a Szent István Plébánia pedig megalapításának 125. évfordulóját. Ebből az alkalomból emlékezik meg jelen tanulmány a templom építésének körülményeiről.

Félegyházán a lakosság számának gyors emelkedése miatt 1808-ban fogalmazódott meg egy második katolikus templom építésének szükségessége. A munkálatokhoz természetesen először az anyagi fedezetet kellett előteremteni, majd az egyházi főhatósággal kellett a javadalmazásról megegyezni, végül építésszel kellett tárgyalni. A város a templomépítést csak saját erőforrásaira támaszkodva valósította meg, a lakosok (jelen esetben a katolikus hívek) jelentős áldozatokat vállaltak a szent cél érdekében. A tanulmány végigkíséri azt a több mint 70 éves küzdelmes folyamatot, míg a kezdeti tervektől – sok akadályon és nehézségen át – eljutott a város az Újtemplom, azaz a Szent István templom 1880. évi felszenteléséig.

PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA

EGY ÉPÍTÉSI NAPLÓ TITKAI (A KECSKEMÉTI MŰVÉSZTELEP ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE)

Elvi döntést 1909. október 23-án hozott Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottsága a városi Műkertben egy művésztelep létesítéséről. Itt fogadták el a nagybányai művészeti szabadiskolából kiválni készülő művészek vezetői: Iványi Grünwald Béla és Falus Elek által készített részletes programot. A Művésztelep létrehozását a város virágzó gazdasága és Kada Elek polgármester európai látókörű városfejlesztési, kulturális törekvései tették lehetővé. A művészeti programtól a működési elvek elfogadásáig, az építendő épületek – Jánszky Béla és Szivessy Tibor által készített – tervei és a költségvetés véglegesítéséig több mint fél év telt el. Az 1910. május 12-én összeült közgyűlés mondta ki a végső szót egy emeletes műterembérház, egy földszintes festőiskola és hat különböző művészvilla építéséről. Az építési munkákra kiírt pályázatok eredményéről 1910. szeptember 20-án döntött a város vezetősége, a végleges építési költséget 227 261 korona 10 fillérben állapították meg. Az ezt követő napokban indult meg az építkezés, ezzel együtt az építési napló vezetése.

A tanulmány a Művésztelep építési naplóját mutatja be az első bejegyzéstől (1910. szeptember 22.), az elsőként építeni kezdett műterembérház határvonalának kijelölésétől 1911. december 31-ig. A napló vezetését ifj. Gulyás János kecskeméti építőmester, vállalkozó kezdte el. A mindössze 95 lapszamos naplóban az építkezés minden napjára található bejegyzés. Más törvényhatósági jogú városokban keletkezett építési naplókhoz hasonlóan a Kecskeméti Művésztelep építési naplójában

is főleg az elvégzett munkafajtákra, az időjárásra, a munkások számára vonatkozó adatok és a vállalkozónak adott művezetői utasítások szerepelnek. A szerző a száraz műszaki adatokat mellőzve az építkezés időbeli folyamatát követi végig, és sok olyan fontos eseményt, az építkezést hátráltató körülményt emel ki, amely színesíti, érdekessé teszi magát az építési folyamatot, így az építési naplót is (pl. munkássztrájk, az 1911. július 8-i földrengés stb.).

Sajnálatos módon maga a napló befejezetlen maradt. Nem maradtak meg benne az építkezés befejezését, a szükséges ellenőrzések, javítások megtételét és az átadást rögzítő bejegyzések. Ennek ellenére hasznos információkkal szolgál egy XX. század eleji építkezés munkálatairól, az építkezés körülményeiről, az építési folyamatban részt vett cégekről, személyekről.

SZABÓ BENCE

A TERÜLETI TERVEZÉS BÁCS-KISKUN MEGYEI VONATKOZÁSAI A TELEPÜLÉSHÁLÓZAT-FEJLESZTÉS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA A TANÁCSKORSZAK ÉVEIBEN

A tanulmány a területi tervezés, fejlesztés fél évszázadát mutatja be Bács-Kiskun megye területén. A településhálózat fejlesztésére kidolgozott koncepcionális modellek „felvirágzása” az 1940–50-es évtized fordulójára esett, arra a történelmi periódusra, amikor a szocialista tervutasítás mindent átható és átszabó bürokratizmusa volt az egyedül meghatározó. A területi tervezést kezdetben kizárólag a nehéziparcentrikusság vezérelte, emellett kialakításában komoly szerepet játszottak az '50-es évek ideologikus politikai szándékai is. A településhálózatot ebben a szcénában kizárólag az ipari üzemek telephelyeiként kezelték, ez határozta meg a fejlesztések, beruházások fő irányait is. A városok és községek fejlődését a fejlesztés, működését a működtetés fogalomrendszere váltotta fel. A hazai településhálózat sokarcúságát, emberi léptékét, múltjából gyökerező kulturális és földrajzi sajátosságait sematizáló ideák és a házgyári vasbeton-urbanisztika szabványosított títustervei formálták egy-neművé. A későbbiek során a terület- és településhálózat-fejlesztés célja és eszköztára együtt alakult a hivatalos politikai, gazdasági irányváltásokkal, reformokkal. A nehézipar-központú modellt az 1960-as évtizedtől egy kiegyenlített területi fejlődés váltotta fel, a termeléscentrikus politikában pedig mind nagyobb szerepet kapott a lakosság ellátása, az életszínvonal javítása. A modernizációs törekvések, szemléleti irányváltások ellenére a rendszer teljes megújulásra, önmaga ártértékelésére nem volt képes, a területi tervezés mindvégig felülről szerveződő, a célokat és eszközöket eszmei alapokon meghatározó struktúra maradt.

SUMMARIES

MRS PÉTERNÉ MÁRIA FEHÉR

THE FIRST PARLIAMENTARY ELECTION OF KECSKEMÉT IN 1868 AFTER THE COMPROMISE OF 1867

The fundamental law of the agreement between the emperor Frank Joseph and the Hungarian nation – Act 1867 XII - was established by the Parliament 1865-68. According to it the Hungarian public law and the internal affairs became independent but there were common official businesses defined, as well. During the period of this Parliamentary meeting the views of the parties became clear (the Deák Party, the Kálmán Tisza Party and the leftist National Party of 1868 established on 2 April 1868 with the leading of József Madarász). The Parliament which closed 10 December 1868 established the conditions of the economical and social changings. Its following task was to ensure and the develop it.

Besides the historical antecedents the study shows the history of two congressmen's election of Kecskemét from the arrangements to the elective events. The election in Kecskemét was defined by the Act 1848 V, like everywhere else in Hungary.

During the preparation for the election in Kecskemét (forming the two constituencies and the committees responsible for the drafts of the electives, and arranging the venue and the date of the registrations) political forces appealed who wanted to take part in or to influence the election. Local sympathizers of county political parties fought with each other in the two constituencies of Kecskemét.

The study shows in details the political arguments before the election (the verbal and the printed ones, as well) which were based on the acceptance or the refusal of the Compromise of 1867. The fundamental question of the election of Kecskemét in 1869 was the Hungarian public law, as it was in the whole country. The supporting of Kecskemét Town's interests was not really considered.

It was typical of this election as it was in 1861 and in 1865 that rather people than parties entered. It is proved by the fact that Miklós Balásfalvi Kiss and Döme Horváth were re-elected for the third time as the Members of the Parliament.

BENCE SZABÓ

MUNICIPAL ELECTIONS IN IZSÁK FROM THE TURNING OF THE 19TH CENTURY TO 1950

From the crowded towns to the little villages local authorities are important parts of the administration. The local government is a self-regulating, independent and an executive corporation of the local communities. The study shows the local history of a settlement between Danube and Tisza on the basis of the history of elections and

administration. It tries to summarize the most bustling periods of the administration history: from the dualistic Hungary's municipal law 1886 to the elections of People's Republic of Hungary in 1950.

It describes the internal political conditions of a village among circumstances changing steadily, as well as the procedures in the social background and the determinative events.

JÓZSEF GYENESEI

EFFORTS MADE TO REFORM THE MUNICIPAL RIGHT OF VOTING IN THE 1920'S

Instead of a modern civil administration after the Compromise of 1867 a need of a reforming system was established that remained unchanged during the dualistic era. After World War I and the revolutions the former structure of the administration was reconstructed on the basis of the principle of right's continuity. Owing to this arrangement the Horthy-era inherited the unsolved problems of the administration of the dualistic era, as well.

This can be the explanation for the serial administrative efforts of the 1920s of which most important parts were the concepts about the self-governing corporations and the changing of the municipal right of voting.

ÁGOTA TÁNCZOS-SZABÓ

ELECTORAL CAMPAIGN IN KALOCSA IN 1945

Among the documents of Kalocsa Town's public law there is a case record of a local incident that happened during the election period in 1945. According to the documents the local management of the Smallholders' Party was almost lynched in the Árpád Printing-House of the town in the night before the election. The indictment of the prosecution says the reason of the act was the conflict between the organisations of Hungarian Communists' and Smallholders' Party of Kalocsa that became deeper during the electoral campaign. On the basis of this trial the study would like to explore the power relations among the different parties of Kalocsa in 1945. It also examines the Hungarian Communists' Party's way of becoming more and more significant in the town, as well as its aggravative connection with the Smallholders' Party.

COUNTRY TOWNS AND HEADQUARTERS OF BÁCS-BODROG COUNTY

In the 18-19th centuries country towns were the scenes of the realization of the dynast's will. The country hall gave home to this extremely powerful authority. The significance of it was expressed not only with the location of the building but with its size and its ornamentation, as well. A county hall like this was not in every country town because some of them could not afford it. Owing to some local circumstances in Bács-Bodrog County the county hall was built only later. The county's social and economical development and the local political fights caused the frequent changing of its extension and the location of the country town. The establishment of the county town had to be restarted for several times by the county management for high expenses parallel with ensuring the administration as usual. It could have been an enormous disadvantage compared to those counties where the headquarter was in the same town, in the same building from the beginnings.

The buildings of the former headquarters of Zombor and Baja can still be found and they are significant buildings of the towns. Their significance is showed by a couple of monographys and studies. Nowadays the buildings serve the present society as public institutions.

MRS MÁRTA KÓFALVINÉ ÓNODI

HISTORY OF THE CONSTRUCTION OF SAINT STEPHEN CHURCH

1808-1880

In the autumn of 2010 there was the 130th anniversary of the dedication of Saint Stephen's Church. It was also the time of the 125th anniversary of the Presbitery's establishment. On this particular occassion the study commemorates about the circumstances of the building of the church.

The number of the population showed such a quick increase in 1808 that it became necessary to build another Catholic church. The most important thing was to find the money for the building and to arrive at an understanding with the ecclesiastical highest authority concerning the allowances and last but not least to negotiate with the builders.

The church was built only on the basis of the town's own sources with the generous support of the Catholic citizens.

The study shows the hard 70 years from the original plans until the dedication of Saint Stephen Church in 1880.

MRS MÁRIA PÉTERNÉ FEHÉR

SECRETS OF A BUILDING DIARY (HISTORY OF THE KECSKEMÉT COLONY OF ARTISTS)

23rd October 1909 a decision was made by the Municipal Committee of Kecskemét Town about the establishment of a colony of artists. A detailed programme made by Béla Iványi Grünwald and Elek Falusi (managers of the artists who wanted to leave the Art School of Nagybánya) was accepted, as well. The prosperous economy of the town and the major's (Elek Kada) open-minded city-development and cultural politics made the establishment of the colony of artists possible. It took more than half a year to make the art programme, to accept the operational plans, to make plans of the buildings (made by Béla Jánoszy and Tibor Szivessy) and the budget final. The last word was said on 12th October 1910 on the general assembly about the building of a storeyed house as a studio, a one-level school of painting and last but not least about the building of six different cottages. The decision about the result of the applications for the building works was made on 20th September 1910 by the management of the town. The final building cost was 227 261 crowns and 10 "fillér". The building and the keeping of the diary was started in the following days.

The study shows the building diary of the colony of artists from the first registration (22 September 1910) to the determining of the borderlines of the first built house (31 December 1911). The keeping the registers of the diary was started by a master building contractor of Kecskemét, János Gulyás. In the 95-page diary registers can be found for every day of the construction. In this diary, similarly to the other municipal town's diaries, records can be found about the work types that had already been done, comments on the weather, the number of the workers and the foreman's instructions given to the contractor. The author shows the temporal procedure of the building without mentioning the dry technological facts. She also emphasizes a couple of important events which made the building procedure and the diary more interesting and colourful (e. g. labourer strike, the earthquake on 8 July 1911).

Unfortunately, the diary remained unfinished. There is not any registration concerning the finishing of the building or the checking and last but not least concerning the necessary corrections. In spite of the above mentioned facts it can provide us with useful information about the work and the circumstances of a building process in the beginning of the 20th century and also about the companies and the people taking part in the construction.

BÁCS-KISKUN COUNTY
ASPECT OF THE REGIONAL PLANNING
THEORY AND PRACTICE OF THE RESETTLEMENT DURING
THE YEARS OF COUNCIL ERA IN HUNGARY

The study shows half a century of regional planning and developing on the territory of Bács-Kiskun County. The recovery of the plans prepared for developing the resettlement started at the turn of the 1940s and 50s, in the historical period when the all pervading socialist planning was dominant. In the beginning the regional planning was directed by the heavy industry centric politics but the ideological political purposes of the 1950s were also important. The resettlements were only considered as the company seats of industrial units in those years and it determined the main directions of the developments and the investments, as well. The idea of the towns' and villages' developing was followed by the concept of having them developed and also the operation was followed by the idea of setting them into operation. The many-coloured resettlement with its specialities arised from its cultural and geographical qualites became the same sort because of the standard design of the system-built concrete houses. Later the purposes of the resettlement's developement depended on the official political and economical reforms. This heavy industry centered model was changed by a balanced regional development from the 1960s as the supply of the inhabitants and increasing the living standards became instrumental in the politics instead of concentrating only on the production. In spite of all these efforts the system was not able to renew and reinterpret itself. The regional planning remained an organised from above structure which determined its purposes on the basis of ideas.

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA A KIEGYEZÉS UTÁNI ELSŐ ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐVÁLASZTÁS KECSKEMÉTEN (1869)	7
SZABÓ BENCE HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOK IZSÁKON: A XIX. SZÁZAD FORDULÓJÁTÓL A TANÁCSRENDSZERIG.....	41
GYENESEI JÓZSEF TÖREKVÉSEK A HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÓJOG MEGREFORMÁLÁSÁRA AZ 1920-AS ÉVEKBEN.....	65
TÁNCZOS-SZABÓ ÁGOTA VÁLASZTÁSI KÜZDELMEK KALOCSÁN 1945-BEN	75
APRÓ ERZSÉBET BÁCS-BODROG VÁRMEGYE SZÉKHELYEI ÉS SZÉKHÁZAI	87
KÓFALVINÉ ÓNODI MÁRTA A KISKUNFÉLEGYHÁZI SZENT ISTVÁN-TEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE 1808–1880	105
PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA EGY ÉPÍTÉSI NAPLÓ TITKAI (A KECSKEMÉTI MŰVÉSZTELEP ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE)	131
SZABÓ BENCE A TERÜLETI TERVEZÉS BÁCS-KISKUN MEGYEI VONATKOZÁSAI A TELEPÜLÉSHÁLÓZAT-FEJLESZTÉS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA A TANÁCSKORSZAK ÉVEIBEN.....	147
ÖSSZEFOGLALÓK.....	209
SUMMARIES	215

Nyomdai munkák:
ADRIA-PRINT
Nyomdaipari Szolgáltató és Kereskedelmi Kft.
6000 Kecskemét, Külső-Szegedi út 136.
Készült 300 példányban.

